STUDII DE MORFOLOGIE A LIMBII ROMÂNE

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

Domnului Prof. Dumitru Trimia,
în amintirea unei colege
și în semn de sinceră stimă,
A. Breitenstein
6. X. 2005

Scanned with OKEN Scanner

811.135.1'366
— Limba română — Morfologie

MIOARA AVRAM

STUDII DE MORFOLOGIE A LIMBII ROMÂNE

Scanned with OKEN Scanner

Copyright © Editura Academiei Române, 2005.
Toate drepturile asupra acestei ediții sunt rezervate editurii.

Adresa: EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
Calea 13 Septembrie, nr. 13, sector 5,
050711, Bucureşti, România
Tel.: 4021-318 81 46, 4021-318 81 06
Fax: 4021-318 24 44
E-mail: edacad@ear.ro
Adresa web: www.ear.ro

Referenți: Acad. MARIUS SALA
Acad. G. MIHĂILĂ

Redactor: ADRIANA GRECU
Tehnoredactor: MARIA CRISTOGEL
Coperta: RĂZVAN-DAN CURELEȚ

Bun de tipar: 4.05.2005. Format 16/61×86.
Coli de tipar: 21,25.
C.Z. pentru biblioteci mari: 459-55
C.Z. pentru biblioteci mici: 459

ISBN: 973-27-1152-3

Scanned with OKEN Scanner

CUVÂNT ÎNAINTE

Volumul de față grupează 30 de articole ale autoarei apărute, între 1958 și 2004, în diverse periodice de specialitate (SCL, LR, LLR, RRL, AUI) sau în actele unor reuniuni științifice interne ori internaționale, din țară sau din străinătate; la sfârșitul fiecărui articol se indică locul și data primei apariții. Textele sunt reproduse în general ca atare, cu minime modificări de ordin tehnic (în vederea unificării) și stilistic; patru texte, care au fost publicate inițial în limba franceză, figurează aici în traducere românească.

Unite prin două elemente comune, constând în obiectul de studiu (morfologia românească) și în metoda de cercetare (specifică pentru ceea ce se numește gramatica tradițională sau clasică), articolele din acest volum se deosebesc între ele din diverse puncte de vedere.

Chiar în privința obiectului de studiu există anumite deosebiri, legate de încadrarea mai mult sau mai puțin strictă în limitele lui. Pe de o parte, nu toate articolele aparțin exclusiv morfologiei, ci unele dintre ele tratează și probleme din celălalt domeniu al gramaticii – sintaxa – și câteodată depășesc gramatica, referindu-se la probleme de lexicologie (semantică, etimologie, raportul dintre omonimie și polisemie) și de formare a cuvintelor (derivare sufixală, conversiune). Pe de altă parte, descrierea morfologiei românești este însoțită uneori de considerații generale și de referiri la alte limbi, romanice sau neromanice.

Deosebiri mai mari rezultă din modul de abordare și din varietățile limbii române care sunt studiate. Cele mai multe articole sunt de morfologie descriptivă a limbii literare contemporane (cu sau fără aspecte de gramatică „a greșelilor" sau corectivă), altele se încadrează în morfologia istorică sau în morfologia dialectală. Câteva dintre ele au un caracter exclusiv sau preponderent teoretic, în timp ce la altele predomină descrierea sau istoria unor fapte.

Scanned with OKEN Scanner

Deosebiri există şi în ce priveşte nivelul tratării, dependent adesea de destinatarii principali avuți inițial în vedere, în funcție de profilul publicațiilor în care au apărut textele reproduse acum: alături de studii destinate în special cercetătorilor lingvişti (dar şi studenților de la facultățile de litere), în care se aduc în discuție fapte sau/şi interpretări noi, volumul cuprinde şi câteva articole care se adresează unui public mai larg – mai ales cadrelor didactice din învățământul preuniversitar şi elevilor dornici de a progresa în înțelegerea gramaticii –, oferind explicații şi precizări referitoare la forme şi fenomene cunoscute în linii mari; textele din ultima categorie au avut versiuni prezentate în emisiuni radiofonice.

Bineînțeles, originalitatea contribuțiilor din paginile care urmează trebuie apreciată în raport cu data primei lor apariții, căci între timp unele noutăți de la acea dată au fost preluate în alte lucrări.

Ordinea articolelor din acest volum nu este cronologică. După primele patru articole, consacrate unor probleme generale, ordinea adoptată este cea obişnuită în tratatele de morfologie pentru succesiunea diverselor părți de vorbire.

De menționat că prezentul volum nu conține toate contribuțiile autoarei la studierea morfologiei limbii române; nu au fost reproduse aici textele cu teme de morfologie incluse în volumul Probleme ale exprimării corecte *(Bucureşti, 1987).*

Adunarea în volume de autor a unor articole risipite în diverse publicații, unele greu accesibile, are în primul rând scopul de a înlesni documentarea cercetătorilor ulteriori. Când aceste texte sunt grupate tematic este posibilă identificarea unei concepții de ansamblu, care în cazul de față se concretizează în opțiunea metodologică, în sprijinirea pe fapte cât mai numeroase şi în valorificarea critică a cercetărilor anterioare, mergând până la observații din primele gramatici româneşti. Fără a pretinde că soluțiile şi descrierile propuse sunt neapărat definitive şi singurele posibile, autoarea speră ca volumul să demonstreze că gramatica tradițională este încă productivă, că deci – contrar părerii unor colegi – ea nu şi-a trăit traiul şi că în interiorul ei se pot găsi mereu aspecte interesante care merită să fie semnalate sau aprofundate.

Mai 2004

AUTOAREA

Scanned with OKEN Scanner

STRUCTURA MORFOLOGICĂ – MĂRTURIE INCONTESTABILĂ A LATINITĂȚII LIMBII ROMÂNE

Pentru un nespecialist înrudirea dintre o limbă şi alta, originea unei limbi sau apartenența la o anumită familie se lasă deduse din elementele de vocabular comune. Cele mai vechi demonstrații ale latinității limbii române s-au referit exclusiv la asemănările unor cuvinte româneşti şi latineşti ca *pâine* şi *panis* (Grigore Ureche, Miron Costin), *om* şi *homo* (Miron Costin), *încep* şi *incipio* (Dimitrie Cantemir). Desigur, originea cuvintelor din materialul de bază – cum sunt cele citate –, ponderea cuvintelor moştenite din latină în acest vocabular nu sunt lipsite de importanță în caracterizarea limbii române ca limbă romanică sau neolatină, continuatoare directă a latinei vorbite în Dacia. Mai important însă decât orice zonă a vocabularului pentru recunoaşterea indiscutabilă a originii unei limbi este caracterul structurii ei gramaticale şi în special al celei morfologice. Mai multe elemente explică această poziție a structurii morfologice în studiile comparativ-istorice: pe de o parte, marea ei stabilitate în timp, pe de alta, caracterul abstract, arbitrar (sau nemotivat, în sensul că mijloacele concrete de exprimare a unei categorii gramaticale nu sunt în nici un fel impuse de conținutul ei) şi mai ales particularitatea de a se manifesta în modul de funcționare în limbă a cuvintelor de orice origini. De aceea latinitatea structurii morfologice a limbii române constituie pentru orice inițiat dovada esențială şi incontestabilă a originii limbii înseşi.

Latinitatea structurii morfologice a limbii române este evidentă în toate sectoarele ei, în inventarul de categorii şi procedee gramaticale, de la concepte până la exprimarea lor concretă: sunt de amintit astfel cele trei genuri ale substantivelor, felul de declinare a substantivelor şi adjectivelor, unitățile constitutive ale unor clase lexico-gramaticale ca pronumele şi numeralul şi ale claselor de

Scanned with OKEN Scanner

instrumente gramaticale ca articolul, prepoziția și conjuncția, iar la verb păstrarea celor patru conjugări și a unui sistem temporal bogat și complex, ca și lipsa aspectului, categorie gramaticală caracteristică pentru alte familii de limbi, cum sunt cele slave. Morfologia românească este mult mai simplă decât cea latinească, dar important este că elementele existente sunt păstrate din latină. Caracterul romanic al morfologiei românești este dat atât de felul în care s-a conservat moștenirea latină, cât și de faptul că diferențele față de latină sunt rezultatul evoluției în sensul unor tendințe existente încă din latină și continuate și de alte limbi romanice.

În ce privește moștenirea directă, româna este în morfologie mai conservatoare decât celelalte limbi romanice, întrucât ea păstrează adesea în mai mare măsură unele trăsături ale flexiunii latinești: clasele de substantive continuatoare ale celor trei declinări din latina populară, formele speciale de genitiv-dativ singular feminin și de vocativ singular masculin, genul neutru, declinarea pronumelor. Uneori tocmai pentru că româna a conservat unele elemente de structură gramaticală pierdute în restul Romaniei s-a încercat să li se dea o explicație externă; în această situație este genul neutru, la care, chiar dacă am admite intervenția unei influențe străine (slave) în menținerea sau întărirea lui, nu putem lăsa neobservată împrejurarea că mărcile sale, desinențele de plural *-uri*, *-e*, *-ă*, sunt exclusiv latinești.

Alteori limba română prezintă unele deosebiri față de latină care se constată și în alte limbi romanice, în continuarea unor tendințe existente încă din latină: în această categorie de fapte intră articolul ca parte de vorbire necunoscută latinei, dar existentă în toate limbile romanice, precum și înlocuirea flexiunii sintetice cu procedee analitice la comparația adjectivelor și adverbelor sau la unele forme verbale.

Printre deosebirile față de latină poate că cea mai importantă este constituirea articolului, dar lipsa lui din latină nu-l face să fie un element neromanic. Dacă toate limbile romanice au articol, creat în continuarea unor tendințe manifestate din latina târzie, e de subliniat că limba română, dezvoltată printre limbi de diverse familii care nu aveau articol, și-a creat și ea această categorie și, mai mult, că articolul românesc are o bogăție de specii, forme și funcții pe care nu

Scanned with OKEN Scanner

le cunosc celelalte limbi romanice; deosebirea de poziție a articolului hotărât românesc – enclitic față de articolul proclitic al celorlalte limbi romanice – are o importanță mult mai mică decât asemănările referitoare la conceptul în sine şi la dezvoltarea pe aceeaşi bază a demonstrativului latinesc *ille*.

Latinitatea structurii morfologice româneşti poate fi cu uşurință evidențiată prin păstrarea unor neregularități de flexiune, cum sunt cele întâlnite la substantivul *om* cu pluralul *oameni* ca şi latinescul *homo – homines*, la pronumele *eu* cu dativul *mie* ca şi latinescul *ego – mihi*, în conjugarea verbului *a fi* cu radicalele diferite *sunt*, *este*, *era*, *fu* etc. Mai importantă însă decât conservarea particularităților gramaticale latineşti ale cuvintelor moştenite şi ele din latină este tratarea tuturor cuvintelor din limba română, indiferent de originea lor şi de epoca intrării în limbă, după acelaşi model al cuvintelor moştenite.

În istoria sa, limba română, ca orice limbă, a venit în contact cu diverse alte limbi, dintre care unele au avut influențe mai mari sau mai mici asupra vocabularului ei. Există deci în limba română cuvinte împrumutate din diferite limbi, uneori în procente apreciabile, cel puțin în anumite varietăți ale limbii. Cuvintele nu există însă în limbă numai prin rădăcina lor şi nici numai sub forma-tip sub care se găsesc de obicei în dicționare şi sub care se citează în mod curent (nominativul singular la substantive, infinitivul prezent la verbe etc.), ci prin totalitatea formelor lor flexionare. Forma-tip poate să semene, la unele cuvinte, mai mult cu limba sursă, dar la formele flexionare situația se schimbă.

Verbele româneşti sunt de diverse origini, cele moştenite din latină reprezentând abia o zecime din inventarul total, dar toate celelalte se conjugă după modelul verbelor moştenite, cu desinențe, sufixe temporale sau modale şi elemente auxiliare latineşti. De la orice verb, provenit din substratul dac ca *a bucura*, împrumutat din slavă ca *a iubi*, din maghiară ca *a bănui*, din greacă aşa cum e *a sosi*, perfectul compus se formează cu verbul auxiliar de origine latină *a avea*, mai mult ca perfectul cu ajutorul sufixului *-se-* şi gerunziul cu sufixul *-ând* sau *-ind* moştenite din latină, conjunctivul e marcat de conjuncția *să* de aceeaşi origine, diateza pasivă se realizează cu auxiliarul latinesc *a fi*, iar reflexivul foloseşte pronumele moştenite şi ele din latină; prin

Scanned with OKEN Scanner

flexiunea lor de proveniență latină, forme ca *se bucură, iubești* sau *este iubit, a bănuit* sau *bănuiesc, sosind, să sosească* etc. sunt elemente ale limbii române și numai rădăcina le trădează legătura cu limba de origine. Substantivele *basm* și *plug* sunt împrumutate din slavă, dar ele nu se pot folosi într-o propoziție românească decât sau cu articolul nehotărât sau hotărât, ambele de origine latină, sau cu prepoziții de aceeași origine, iar la plural cu desinențe moștenite: în formele de plural articulat *basmele* sau *plugurile*, atât desinențele *-e* și *-uri*, cât și articolul hotărât *-le* sunt latinești. Deși limba maghiară nu cunoaște categoria genului, substantivele românești împrumutate din maghiară sunt încadrate la unul dintre cele trei genuri (*meșter* e masculin, *vamă* feminin, iar *oraș* neutru), iar adjectivele capătă forme de gen și se supun regulilor acordului în gen: *chipeș – chipeșă, gingaș – gingașă*, flexiunea lor nemaiavând nimic comun cu maghiara. La fel, flexiunea substantivelor împrumutate din turcă nu mai păstrează nimic din limba sursă: *cafegiu* urmează modelul lui *fiu*, primind desinența *-u* la singular și *-i* la plural, iar *cafea* modelul lui *stea*, cu desinența *-le* la genitiv-dativul singular și la pluralul nearticulat; adjectivele *murdar* și *fistichiu* capătă aceleași forme ca adjectivele moștenite *rar* și *târziu*. Adjectivele și adverbele de orice origine (*vesel* din slavă, *chipeș* din maghiară, *ieftin* din greacă, *murdar* din turcă) își formează comparativul de inegalitate cu adverbul moștenit *mai*, iar superlativul relativ cu același adverb precedat de articolul *cel*. Verbele împrumutate din slavă pierd categoria aspectului și capătă în schimb mai multe timpuri și moduri. Orice împrumut este adaptat deci din punct de vedere morfologic după modelul cuvintelor moștenite, funcționarea tuturor cuvintelor în limba română fiind asigurată de elemente materiale și procedee exclusiv latinești.

Cunoscând aceasta, se înțelege de ce putem întâlni în limba noastră propoziții, fraze și chiar texte mai lungi alcătuite exclusiv din elemente latinești (poezii populare ca doina dobrogeană analizată de B. P. Hasdeu în legătură cu teoria sa „limba în circulațiune", de la apariția căreia, în volumul al III-lea al lucrării *Cuvinte din bătrâni*, se împlinește anul acesta un secol; strofe întregi din poeziile lui M. Eminescu: strofa întâi din *Somnoroase păsărele* sau din *Atât de fragedă...*, de exemplu), dar nu și propoziții alcătuite exclusiv din

Scanned with OKEN Scanner

elemente de altă origini, întrucât, chiar dacă s-ar folosi numai cuvinte propriu-zise împrumutate din slavă, maghiară, greacă sau turcă, legătura dintre ele nu poate fi făcută decât cu formanți gramaticali și cuvinte auxiliare (articol, desinențe, prepoziții etc.) de origine latină. Enunțuri posibile ca *Plugurile brăzdează ogoarele*, *Stăpânul grijuliu păzește roadele grădinii*, *Moșul povestește babei sfârșitul basmului*, *Meștere, privește, am isprăvit șiragul*, *Cafegiul bogat lipsea mereu* sau *Haiducii pândeau prilejul nimerit străjuind drumurile* și enunțuri reale ca proverbul *Frica păzește bostanii* (cf. și expresii verbale ca *a feșteli iacaua*) au din punct de vedere lexical numai elemente de împrumut, dar funcționarea acestora este pur romanică din punct de vedere gramatical. În felul acesta trebuie precizate și nuanțate afirmațiile unor mari înaintași, după care nu se poate produce „o frază românească de cinci șiruri în care cuvintele să fie numai slavice sau numai turce, sau numai slavice și turce" (B. P. Hasdeu) sau „cu greu vom putea construi o propoziție, cât de scurtă, care să fie compusă numai din vorbe neromane" (S. Pușcariu). Inevitabilă nu este intervenția unor cuvinte moștenite din latină, ci a elementelor gramaticale de această origine.

LLR VII (X), 1981, 3, p. 3–6.

Scanned with OKEN Scanner

MIJLOACE MORFOLOGICE DE DIFERENȚIERE LEXICALĂ ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Existența unor forme flexionare duble specializate pentru exprimarea unor sensuri diferite (tipul rom. *coarne – cornuri*, engl. *brothers – brethren*, rus. *зубы – зубья*) este un fenomen cunoscut multor limbi şi semnalat de obicei chiar în gramaticile practice elementare. Din punct de vedere teoretic însă, situația acestor „forme" nu este deloc clară: se încadrează ele în aceeaşi unitate lexicală a unui cuvânt polisemantic sau avem a face cu două unități separate?

Judecând după locul pe care îl au în gramatici substantivele de tipul celor citate mai sus, în capitole denumite „substantive cu forme duble de plural"[1], se pare că prima dintre cele două interpretări reprezintă concepția cea mai răspândită. În opoziție cu aceasta, articolul de față îşi propune să demonstreze că ultima interpretare este cea justă, cu alte cuvinte, că avem a face în acest caz cu un tip special de omonime. (Către această interpretare înclină şi Al. Graur[2] şi Iorgu Iordan[3], în legătură cu exemple izolate, fără a teoretiza şi generaliza; acelaşi punct de vedere este susținut de Paula Diaconescu într-o lucrare recentă[4], de care am luat cunoştință după redactarea articolului de față.)

Dacă prin cuvânt ca unitate lexicală înțelegem totalitatea formelor lui flexionare – susceptibile de diverse întrebuințări sintactice – şi totalitatea sensurilor, nu putem încadra în unitate forme care exprimă sensuri lexicale proprii numai lor sau – invers – sensuri lexicale care nu se pot exprima prin orice altă formă din paradigma respectivă.

---

[1] Vezi [1]GLR, vol. I, p. 129 şi 140–141.

[2] Graur, *Încercare*, p. 127.

[3] Iordan, [2]LRC, p. 42 şi 279.

[4] *Diferențele dintre omonimie şi polisemie*, comunicare ținută la Cercul de lingvistică generală al Facultății de Filologie din București (31 martie 1958).

Scanned with OKEN Scanner

Se poate spune că un substantiv are forme duble de plural numai atunci când ele nu sunt specializate pe anumite sensuri, ci circulă paralel, o formă veche coexistând cu una mai nouă sau o formă regională cu una literară; e cazul rom. *vis – vise* şi *visuri*[5] sau *coală – coli* şi *coale*. În momentul în care s-a produs specializarea celor două forme pe sensuri diferite unitatea lexicală iniţială s-a scindat în două: morfologia reduce astfel polisemia unui cuvânt, ajutând la crearea unor omonime diferenţiate în unele forme.

Capacitatea polisemiei de a da naştere la omonime este discutată de obicei numai sub aspectul dezvoltării semantice; se consideră astfel că, prin pierderea unor verigi din lanţul evoluţiei semantice, două sensuri ale unui cuvânt ajung să fie atât de diferite, încât nu se mai poate simţi legătura dintre ele, ceea ce dă fiecăruia dreptul la autonomie lexicală[6]. De asemenea este discutată proveniența unor omonime din unul şi acelaşi cuvânt pe calea formării cuvintelor prin schimbarea categoriei gramaticale (substantivizarea unui adjectiv, de pildă).

Fenomenul aici în discuţie reprezintă un caz special de omonimie, născută prin diferenţierea pur flexionară, morfologică, a sensurilor diferite ale unui cuvînt polisemantic. Cuvântul nou creat poate rămâne evident subordonat din punct de vedere semantic faţă de cuvântul mai vechi; importantă însă este marcarea diferenţierii.

Articolul de faţă nu-şi propune să discute dreptul la autonomie lexicală al sensurilor aparent depărtate ale unui cuvânt unic scindat pe

---

[5] Cele două forme de plural pot apărea nediferenţiate chiar la unul şi acelaşi vorbitor şi chiar la un mânuitor în scris al limbii literare. Un exemplu recent îl constituie *visele* şi *visurile* la distanţă de 12 rânduri în articolul *Tinereţe* de Mircea Zaciu („Tribuna" 1958, nr. 12 (59), p. 1/1).

[6] Acest punct de vedere, care părea să fie general în lingvistica sovietică, formează în prezent obiectul unei discuţii la ordinea zilei. Discuţia a fost deschisă de articolul lui V. I. Abaev, *O podače omonimov v slovare* (apărut în „Voprosy jazykoznanija" 1957, 3, p. 31–43), care a criticat atât principiul, cât mai ales exagerările în aplicările lui lexicografice. În decembrie 1957, Consiliul ştiinţific al secţiei din Leningrad a Institutului de Lingvistică al Academiei de Ştiinţe a U. R. S. S. a consacrat problemei omonimiei o şedinţă lărgită specială, cu o durată de două zile, la care au participat şi specialişti din alte centre ştiinţifice (vezi cronica lui V. N. Grigoriev, *Obsuždenie problemy omonimii*, în „Voprosy jazykoznanija" 1958, 2, p. 162–163).

Scanned with OKEN Scanner

cale pur semantică; după cum au arătat criticii acestui punct de vedere, interpretările lexicologice, bazate în asemenea cazuri, în mod inevitabil, numai pe simțul lingvistic al cercetătorului, pot fi arbitrare. Dar, pentru cuvintele la care există diferențieri flexionare, cred că asocierea criteriului morfologic cu cel semantic în recunoașterea individualității unui cuvânt înlătură orice arbitrar, ducând la rezultate acceptabile pentru susținătorii ambelor păreri[7], cu deosebirea că pentru cei care acceptă valabilitatea exclusivă a criteriului semantic mijloacele morfologice de diferențiere sunt elemente auxiliare ulterioare, care intervin într-un moment când scindarea cuvântului polisemantic inițial în două omonime este deja produsă (V. V. Vinogradov spune, în *Russkij jazyk (Grammatičeskoe učenie o slove)*, Moscova/Leningrad, 1947, p. 155, că „scindarea cuvântului în două sau mai multe cuvinte independente – omonime – este subliniată adesea prin deosebiri în formele de număr"), în timp ce pentru mine numai momentul asocierii diferențierii morfologice cu diferențierea semantică marchează constituirea perechii de cuvinte autonome.

Întrucât clasificările existente ale omonimelor variază în ceea ce privește atât criteriile adoptate (confuze de multe ori)[8], cât și terminologia, consider necesar să dau aici clasificarea la care m-am oprit.

După originea lor omonimele se clasifică în:

1) Omonime cu etimoane diferite [*a*) din aceeași limbă; *b*) din limbi diferite]. În această categorie se încadrează și omonimele

---

[7] Cronica citată mai sus informează că, în cadrul discuției de la Leningrad, „majoritatea participanților au susținut teza referentei [= L. L. Kutina] că apariția unei noi serii derivative și particularitățile gramaticale ele însele nu sunt indicii obligatorii ale omonimiei" (p. 163). Dacă este vorba de particularitățile morfologice, indicația *ele însele* (*сами по себе*) o interpretez în sensul afirmației mele de mai sus că variantele flexionare nespecializate pe anumite sensuri nu constituie cuvinte diferite. Nu știu însă dacă discuțiile au avut în vedere particularitățile morfologice; în redarea principalelor intervenții ale diverșilor vorbitori nu se fac referiri decât la criteriul sintactic (F. P. Filin), de altfel ca și în articolul lui V. I. Abaev.

[8] Unele clasificări confundă, de exemplu, criteriul originii și pe cel al gradului de omonimie (vezi clasificarea făcută de Al. Graur, *loc. cit.*).

Scanned with OKEN Scanner

provenite prin derivare de la acelaşi cuvânt de bază cu afixe omonime sau polisemantice.

2) Omonime provenite dintr-un cuvânt unic [*a*) prin îndepărtarea unor sensuri de punctul de plecare al dezvoltării semantice; *b*) prin procedeul sintactic de formare a cuvintelor pe calea schimbării categoriei gramaticale; *c*) prin mijloace morfologice].

Din punct de vedere static se pot face două clasificări ale omonimelor.

Într-o primă clasificare s-ar distinge:

1) omonimele propriu-zise, care sunt omonimele din cadrul aceleiaşi părţi de vorbire;

2) falsele omonime[9], adică forme identice din paradigmele unor părţi de vorbire diferite (rom. subst. *cer* – verb 1 sg. şi 3 pl. *cer*; rus. numeralul *три* – verb imperativ *три*).

Importante sunt omonimele propriu-zise, din cadrul aceleiaşi părţi de vorbire; acestea se clasifică în:

1) omonime totale, adică omonime în întreaga lor paradigmă (tip rom. *lac* < lat. *lacus* şi *lac* < germ. *Lack* sau fr. *laque*, ambele substantive neutre cu pluralul *lacuri*);

2) omonime parţiale[10], adică omonime numai la anumite forme ale lor.

Omonimele născute prin diferenţierea morfologică a exprimării sensurilor unui cuvânt polisemantic intră în categoria omonimelor parţiale (tip rom. *arc – arcuri* şi *arc – arce*), fără a i se suprapune, deoarece aici intră şi omonime cu etimoane diferite care au şi flexiune diferită (tip rom. *masă – mese* şi *masă – mase*).

Opoziţia dintre omonimele totale şi cele parţiale constă în marcarea sau nemarcarea diferenţei de sens existente şi această

---

[9] Aceste omonime sunt numite de unii lingvişti omonime lexico-gramaticale (K. A. Levkovskaja, *Leksikologija nemeckogo jazyka*, Moscova, 1956, p. 151) sau omoforme („termenul acad. V. V. Vinogradov", după K. A. Levkovskaja, *lucr. cit.*, p. 152).

[10] Termenul *omonime parţiale* este de obicei folosit şi pentru ceea ce am numit aici false omonime (vezi opoziţia între omonimele *vollständige* şi *unvollständige* la B. Trnka, *Bemerkungen zur Homonymie*, în „Travaux du Cercle Linguistique de Prague" IV, 1931, p. 154).

Scanned with OKEN Scanner

clasificare interesează pentru a distinge omonimele după capacitatea lor de „rezistență": la categoria omonimelor totale poate interveni mult discutata stingherire reciprocă (în cazul când ele fac parte şi din sfere semantice apropiate), pe când la omonimele parțiale existența unor forme diferite exclude posibilitatea de stingherire reciprocă şi a celor identice, pentru motivul că vorbitorul are conştiința raportării acestora la întreaga paradigmă (care constituie de fapt unitatea lexicală a cuvântului respectiv).

În aceeaşi serie de omonime se pot găsi unele totale şi altele parțiale. Astfel substantivele româneşti *corn, -i* masculin (Bot.) şi *corn, -i* masculin (Muz.) constituie o pereche de omonime totale, dar intră într-un raport de omonimie parțială cu *corn – coarne* neutru şi cu *corn – cornuri* neutru. Dintre toate acestea, *corn – coarne* neutru, prin pluralul lui, este omonim parțial şi cu *coarnă – coarne* feminin.

În cadrul omonimelor parțiale mijloacele morfologice de diferențiere au rol activ la omonimele născute din cuvinte polisemantice şi rol secundar, pasiv, la omonimele de origini diferite. Altfel spus, în primul caz ele creează omonimia ca atare (în opoziție cu polisemia anterioară), pe când în celălalt ele marchează caracterul parțial al unei omonimii produse pe alte căi, care ar fi putut fi însă totală. Într-un caz ele constituie deci mijloace de evitare a polisemiei, iar în celălalt mijloace de evitare a omonimiei totale; față de amândouă aceste fenomene, omonimia parțială reprezintă o categorie pozitivă. Folosirea mijloacelor morfologice de marcare a diferențelor semantice duce astfel la îmbogățirea vocabularului şi la precizarea elementelor lui constitutive.

*

Elementele morfologice care pot avea funcțiunea lexicală de diferențiere a omonimelor variază de la o limbă la alta: pentru limba rusă, de exemplu, V. V. Vinogradov recunoaşte această funcțiune formelor de număr la substantive[11], iar în ceea ce priveşte limba germană, K. A. Levkovskaja arată, tot pentru substantivele omonime,

[11] *Lucr. cit.*, p. 155.

Scanned with OKEN Scanner

că ele se pot deosebi atât prin mijloacele de formare a numărului plural[12], cât şi prin genul gramatical[13].

Care sunt aceste mijloace morfologice de diferenţiere lexicală în limba română[14]? La substantiv se găseşte diferenţierea prin gen, prin forme deosebite de plural în cadrul aceluiaşi gen[15], prin însăşi categoria numărului, prin forme diferite cazuale sau de articulare. La verb se poate produce diferenţierea prin forma activă sau reflexivă şi prin desinenţe sau rădăcini diferite în cadrul aceleiaşi conjugări.

1. Diferenţierea prin g e n este o marcă clară a faptului că avem a face cu unităţi lexicale diferite: un masculin *cap* cu pluralul *capi*, opus lui *cap* neutru, în ciuda coincidenţei lor formale la singular, sau un neutru *ţigaret* opus femininului *ţigaretă*, în ciuda coincidenţei lor formale la plural. Schimbarea după gen nu intră în flexiunea substantivului, deci apariţia unei asemenea modificări duce la crearea unui cuvânt independent.

Trebuie arătat că diferenţierea prin gen a două substantive omonime constituie un mijloc pur gramatical numai în ceea ce priveşte diferenţierea între masculine şi neutre, a căror formă-tip, de singular, coincide: *curent – curenţi* m. şi *curent – curente* n. Diferenţierea prin gen între feminine şi neutre este marcată prin existenţa unor forme-tip deosebite[16]: *batist* n. – *batistă* f., *cartel* n. – *cartelă* f. Elementul diferenţiator *-ă* are în aceste cuvinte dubla valoare de desinenţă şi de sufix lexical, încât acest procedeu de diferenţiere nu mai aparţine exclusiv morfologiei, ci este un mijloc lexico-gramatical, care constituie

---

[12] *Lucr. cit.*, p. 148.

[13] *Ibidem*, p. 149.

[14] Articolul se bazează pe materialul oferit de DLRC.

[15] De obicei cele două procedee se confundă. Aşa se explică faptul că există lucrări care vorbesc de forme triple de plural, dând ca exemple *corn – corni* m., alături de *coarne* şi *cornuri* n. ([1]GLR I, p. 140–141; Al. Graur, *loc. cit.*; Iordan, [2]LRC, p. 42).

[16] De aceea în general numai această diferenţiere este discutată la capitolul „Gen" din lucrările asupra limbii române, pe când diferenţierea între masculine şi neutre, marcată la plural, se discută la „Număr" (vezi Iordan, [2]LRC, p. 276 şi 278).

inv. 182303

Scanned with OKEN Scanner

categoria intermediară între mijloacele pur lexicale (de formare a cuvintelor) şi cele pur morfologice[17].

Cum se ajunge la diferenţierea prin gen a sensurilor unui cuvânt polisemantic şi, astfel, la crearea unor omonime? Excluzând situaţiile în care diferenţa de gen exprimă o realitate de conţinut – masculinul desemnând persoana faţă de neutrul care desemnează un obiect neînsufleţit din aceeaşi sferă semantică (tipul rom. *bas – başi* m. faţă de *bas – basuri* n.; cf. şi distincţia din limba franceză între masculin şi feminin: *un trompette – une trompette*) –, interesează cazurile când două obiecte la fel de neînsufleţite sunt denumite prin substantive de genuri diferite: rom. masculin şi neutru (*curent – curenţi* m., *curent – curente* n.) sau feminin şi neutru (*cartelă* f. – *cartel* n.), fr. masculin şi feminin (*le finale – la finale*) etc.

K. Jaberg a demonstrat, pe baza materialului oferit de AIS, rolul diferenţiator pe care îl poate avea genul gramatical în dezvoltarea unui cuvânt polisemantic: din diferenţele de gen existente la unul şi acelaşi cuvânt polisemantic între limba literară şi graiuri unele graiuri îşi creează posibilitatea de a distinge morfologic unele sensuri de altele, acceptând, de exemplu, genul literar pentru sensul fundamental şi păstrând genul dialectal pentru accepţiuni speciale[18].

În cadrul unei limbi literare, în cazul neologismelor, limba foloseşte de obicei şovăielile în stabilirea unui gen: se ştie că, în procesul de adaptare a neologismelor la sistemul morfologic al limbii care le împrumută, există o perioadă în care ele pot circula sub două aspecte: unul mai apropiat de limba de origine[19] şi unul mai apropiat de noua limbă. Când nu intervine folosirea celor două forme pentru

---

[17] Procedeul corespunzător la verb este diferenţierea prin încadrarea în conjugări diferite (tip *îndesa – îndesi*), care constituie un procedeu lexico-gramatical întrucât vocala caracteristică fiecărei conjugări are dubla valoare de sufix morfologic şi lexical.

[18] Vezi Karl Jaberg, *Aspects géographiques du langage*, Paris, 1936: discuţia despre FLOREM, p. 55–57, CAPUT, p. 57–63, şi, mai puţin, despre BALTEUS, p. 48. La FLOREM se constată că unele graiuri profită în acelaşi timp de diferenţa morfologică şi de cea fonetică, reuşind să diferenţieze trei denumiri de obiecte deosebite (graiul din Bormio: *al fior* m. „floarea", *la fior* f. „floarea făinii" şi *la flor* f. „smântâna").

[19] Păstrarea genului masculin sau feminin într-o limbă ca franceza, de pildă, a fost favorizată adesea de împrumutarea substantivelor în îmbinări cu adjective care marchează mai clar genul (vezi Al. Graur, *Discuţii în jurul genului neutru*, în „Viaţa românească" 1957, nr. 5, p. 15).

Scanned with OKEN Scanner

diferențiere semantică, una dintre ele se pierde cu timpul sau continuă să existe numai la unii vorbitori. La unele neologisme cele două forme de gen pot continua situația din limba de bază; rezultatul francez a două împrumuturi din italiană, *cartuccio* şi *cartuccia*, este identic – *cartouche* –, dar diferența dintre cele două cuvinte se menține prin diferența de gen după sens (*le cartouche* Arh., *la cartouche* Mil.)[20]. Alteori cauza încadrării la două genuri constă în etimologia multiplă a unui neologism „internațional": perechea rom. *cartel* n. – *cartelă* f. se explică, după DA, prin împrumutarea primului din franceză, iar a celui de al doilea din italiană[21]. În sfârşit, alteori, un cuvânt unic la origine poate avea pentru un sens nou genul din limba care i-a dat acest sens: fr. *le finale* (Muz.) şi *la finale* (Lingv.) au aceeaşi origine, latină, dar primul provine direct din italiană, cu genul de acolo, pe când al doilea reprezintă substantivizarea adjectivului *final*[22].

Nu totdeauna distincția prin gen este netă; uneori o singură formă este strict specializată, pentru alte sensuri fiind posibile forme de gen diferite: e cazul perechii rom. *garderob* n. – *garderobă* f. *Garderob* n. nu poate însemna decât „dulap pentru haine", dar acest sens poate fi exprimat şi de *garderobă* f. Pe de altă parte, substantivul *garderobă* f. are sensuri proprii numai lui: „1. (În săli de spectacole, în localuri publice şi în unele instituții) Loc, special amenajat, unde funcționarii sau publicul venit din afară îşi lasă paltoanele, pălăriile etc. 2. Toată îmbrăcămintea pe care o are cineva [...] Totalitatea costumelor păstrate în depozitul unui teatru"[23]. Aceasta nu înseamnă că nu există două cuvinte distincte: *garderob* n., cu varianta *garderobă* f., şi *garderobă* f. fără variante de gen[24].

---

[20] Vezi *Grammaire Larousse du XXe siècle*, Paris, 1936, p. 146.

[21] Vezi şi Iordan, ²LRC, p. 276. Diferențierea din română există şi în italiană: *cartello* m. (de unde fr. *cartel*) şi *cartella* f.

[22] Vezi *Grammaire Larousse*, p. 146.

[23] DLRC.

[24] Aceasta este situația din limba literară actuală, oglindită şi în DLRC. În DA există un singur cuvânt *garderobă*, fără nici o indicație specială; această tratare lexicografică pare justificată de un citat ca cel din Mirea, C. II 5, care nu ar mai fi posibil astăzi: *Un spectator la teatru în garderob paltonu-şi lasă*. Trebuie arătat că *garderob* s. n. are pluralul literar *garderoburi*, dar şi o variantă *garderoabe* (vezi DA), care se deosebeşte de pluralul substantivului feminin *garderobă* – pl. *garderobe* prin tratamentul vocalei din silaba accentuată a temei.

Scanned with OKEN Scanner

Cele mai multe diferenţieri prin gen în limba română se produc la termenii neologici[25], deosebiţi astfel fie de termenii generali (*elemenţi* m. – *elemente* n.), fie de termenii tehnici ai altei specialităţi (*compuşi* m. – *compuse* n.)[26].

Diferenţierea prin gen există şi la unele cuvinte vechi: în limba literară contemporană există un substantiv *umăr – umeri* masculin (cu varianta veche şi regională *umăr – umere* n.), cu sensul fundamental de parte a corpului omenesc şi alte sensuri derivate, şi alt substantiv *umăr – umere* n. „obiect pe care se aşază hainele pentru a se atârna în cui; umeraş"[27].

2. Posibilităţile de diferenţiere prin forme de plural deosebite în cadrul aceluiaşi gen sunt condiţionate în primul rând de existenţa unor desinenţe variate de plural la genul respectiv. De aceea, fiindcă în limba română nu există decât o singură desinenţă de plural pentru masculine (*-i*), substantivele de acest gen nu au posibilitatea de a-şi marca diferenţierea sensurilor prin plurale.

În schimb, pentru substantivele feminine există trei desinenţe de plural: *-e*, *-i* şi, rar, *-uri*. Variaţia între desinenţele *-e* şi *-i* dă posibilitatea creării unor perechi de omonime parţiale ca:

{ *bandă – bande* „ceată"
{ *bandă – benzi* „fâşie"

{ *copcă – copci* „cheotoare", „gaură, groapă"
{ *copcă – copce* „săritură de animal"

{ *dată – date* (calendaristică sau „fapt stabilit")
{ *dată – dăţi* „momentul când are loc un fapt"

{ *plasă – plase* (împletitură)
{ *plasă – plăşi* (veche unitate administrativă)

---

[25] Vezi Iordan, [2]LRC, p. 278–279.

[26] Vezi Al. Graur, *art. cit.* din „Viaţa românească" 1957, nr. 5, p. 14–15.

[27] În DLRC nu este indicată nici o repartiţie pe sensuri a formelor de plural *umeri* şi *umere*.

Scanned with OKEN Scanner

{ *vară* – *veri* (anotimpul)
{ *vară* – *vere* „verişoară”

Desinența de plural *-uri* la feminine nu stă pe același plan cu celelalte două. Sunt puține substantive la care aceasta este singura folosită în limba literară contemporană, cu valoare pur morfologică: *ceartă* – *certuri*, *leafă* – *lefuri*, *lipsă* – *lipsuri*[28]. Dacă întâmplător unul dintre aceste substantive are un omonim originar în forma-tip, putem întâlni o pereche de omonime ca:

{ *leafă* – *lefuri* „salariu”
{ *leafă* – *lefi* „partea scobită a unei linguri sau partea tăioasă a unui topor, hârleț etc.”,

cu variație între desinențele *-i* și *-uri*. Dat fiind însă caracterul regional al substantivului *leafă* – *lefi*, această pereche de omonime parțiale este ca și inexistentă (neîntâlnindu-se în același sistem).

De cele mai multe ori pluralele în *-uri* la feminine sunt forme secundare, cu o nuanță lexicală, proprie lor, care le deosebește de pluralele paralele: pluralul *blăni* arată numai pluralitatea cantitativă a obiectului *blană*, pe când *blănuri* înseamnă „mai multe feluri de blană” sau „mai multe obiecte lucrate din blană”, deci cantitate (sumă) + calitate. Nuanța dată de desinența *-uri* se datorește provenienței ei de la pluralul substantivelor neutre; valoarea lexicală a desinenței *-uri* la feminine s-a gramaticalizat, fiind aceeași la toate substantivele care, pe lângă pluralul obișnuit, au și unul în *-uri* (*mâncare* – *mâncări* – *mâncăruri* etc.), și a dus la constituirea unui tip special de plural[29]. De aceea cele două plurale diferite ale unui substantiv ca *blană* ne îndreptățesc să distingem și aici o pereche de cuvinte deosebite (*blană*

---

[28] Vezi Vladimir Hořejší, *Problema substantivelor așa-zise „neutre” în limba română în lumina legăturilor cu alte limbi*, în SCL VIII, 1957, 4, p. 418.

[29] Al. Graur, *Sur le genre neutre en roumain*, în BL V, 1937, p. 7–8, consideră că pluralul în *-uri* la feminine este un „superplural” neutru; *blănuri*, *făinuri* sunt, după Domnia sa, substantive pluralia tantum de tipul lui *friguri*, discutat aici mai jos, la p. 25.

Scanned with OKEN Scanner

– *blăni* şi *blană* – *blănuri*), singularul *blană* neavând sensuri diferite corespunzătoare.

Pe lângă desinenţe, pluralul substantivelor feminine poate fi marcat şi prin alternanţele fonetice produse în tema substantivului. Cum acelaşi sunet poate intra în alternanţe diferite (*a* ~ *e* sau *a* ~ *ă*) sau se poate supune o dată alterării, pe când altă dată rămâne neatins, toate aceste posibilităţi reprezintă şi ele mijloace morfologice de diferenţiere lexicală. Femininele ne oferă astfel şi următoarele perechi de omonime parţiale diferenţiate la plural prin v o c a l a d i n t e m ă, deşi desinenţa est aceeaşi:

{ *masă* – *mese* (mobila sau „prânz")
masă – *mase* „mulţime"

{ *spată* – *spate* „piesă la războiul de ţesut", „paloş"
spată – *spete* (osul)

{ *bandă* – *benzi*
bandă – *bănzi* (alături de *bande*)

{ *vargă* – *vergi* „nuia, vergea"
vargă – *vărgi* „dungă, vârstă"

Pentru discuţia de aici nu interesează cauzele comportării diferite a vocalelor din aceste cuvinte (de exemplu, faptul că pluralului *mese* îi corespunde în limba veche singularul *measă* sau faptul că *vărgi* este un fonetism regional acceptat de limba literară o dată cu adoptarea sensului respectiv), ci situaţia actuală din limba literară.

Alt gen căruia desinenţele de plural diferite îi dau posibilitatea folosirii acestora pentru diferenţierea lexicală a cuvintelor este neutrul. Prin folosirea desinenţei *-e* sau *-uri* s-a creat o serie întreagă de cuvinte perechi (omonime parţiale):

{ *arc* – *arcuri*
arc – *arce* (geometrie)

Scanned with OKEN Scanner

bob – boburi (tip de sanie)
bob – boabe „grăunte", „obiect mic"

canat – canaturi (la uşă, fereastră)
canat – canate „jumătatea unei piei de animal"

caval – cavale „fluier"
caval – cavaluri „şănţuleţ de irigaţie"

cămin – căminuri „tip de sobă", „încăpere subterană pentru accesul la conducte"
cămin – cămine „casă", „instituţie cu caracter social-cultural"

corn – coarne (la animale şi la unelte)
corn – cornuri (recipient sau franzeluţă)

cot – coate (la om)
cot – coturi „cotitură"

pichet – picheturi (textile)
pichet – pichete (de grăniceri sau de grevişti)

resort – resorturi „arc"
resort – resoarte „sector de activitate"

stat – state „organizaţie", „tablou, listă"
stat – staturi „înălţime a corpului omenesc"

strai – straie „haine"
strai – straiuri (marină: „parâmă")

ulei – uleiuri „lichid gras (vegetal sau mineral)"
ulei – uleie „trunchi de copac scorburos"

Cazuri izolate de perechi de substantive neutre create prin procedee morfologice mai complicate (un plural neregulat şi unul regulat) sunt perechile:

Scanned with OKEN Scanner

cap – capete „partea superioară a corpului", „partea extremă a unui obiect"

cap – capuri (geografie)

şi

atu – atale (la jocul de cărţi)

atu – atuuri (fig.)

Dacă la substantivele citate mai sus deosebirile semantice sunt strict marcate din punct de vedere formal, situaţia nu se prezintă totdeauna la fel de clar. Există cuvinte la care, dintre două desinenţe, specializarea exclusivă s-a produs numai pentru unele sensuri, la celelalte fiind posibile ambele flexiuni. Este cazul femininelor:

coadă – ***cozi*** (la animale, fructe, frunze, flori, obiecte sau „capăt", „şir de oameni")

coadă – cozi şi ***coade*** „cosiţă", „trenă la veşminte"

sau al neutrelor:

*ciubuc – **ciubuce*** „tip de pipă", „ornament"

*ciubuc – **ciubucuri*** şi *ciubuce* (fig.)

*control – **controale*** „registre de evidenţă"

control – controale şi ***controluri*** „verificare"

*raport – **rapoarte*** „comunicare scrisă sau verbală"

*raport – **raporturi*** şi *rapoarte* „relaţie"

Faptul că una dintre formele de plural este comună nu înseamnă că în acest caz nu avem a face cu cuvinte diferite. Opoziţia dintre ele este marcată prin limitarea uneia dintre cele două forme de plural la anumite sensuri. Există deci un cuvânt *raport* cu pluralul *rapoarte*[30] şi alt cuvânt *raport* cu pluralul literar *raporturi*, dar şi cu varianta *rapoarte*.

---

[30] Acesta este singurul plural literar a c t u a l. D. Bolintineanu întrebuinţa însă în acest sens pluralul *raporturi*, nespecializat încă: *Raporturile agintelui său secret din Făneşti îi anunţară că Elena nu priimeşte pe nimeni.* D. Bolintineanu, *Opere alese*, II. *Proză*, Bucureşti (Biblioteca pentru toţi), 1955, p. 226.

Scanned with OKEN Scanner

3. Diferențierea prin categoria numărului constituie un procedeu legat şi totuşi deosebit de cel precedent. E vorba aici de pluralele eliberate de raportarea la un singular şi devenite astfel cuvinte independente. În această situație se pot distinge două categorii:

1) Substantive pluralia tantum provenite din substantive singularia tantum; tip: *friguri*.

2) Substantive pluralia tantum cu o formă de plural deosebită de pluralul obişnuit al substantivelor din care provin.

Exemple:

feminin: *bucate* (cf. *bucată* – ***bucăți***)

neutre: *miroase* (cf. *miros* – ***mirosuri*** şi *miroase*)

moațe (cf. *moț* – ***moțuri***)

oțele (cf. *oțel* – ***oțeluri***)

Asemenea plurale au autonomie semantică şi formală, ceea ce înseamnă că ele reprezintă unități lexicale deosebite de cuvintele de bază din care s-au dezvoltat.

4. Diferențierea prin formele cazuale se identifică, la substantivele feminine, cu diferențierea prin formele de plural: cele două omonime parțiale *masă* se deosebesc formal nu numai prin pluralele *mese* şi *mase*, ci şi prin formele – identice cu acestea – de genitiv-dativ singular (unei *mese* – unei *mase*).

În afara acestei situații generale, există în limba română un exemplu de diferențiere prin formele cazuale de vocativ singular:

Domn – Doamne

domn – domnule şi *domnul* (= nominativul), cu variantele fonetice *dom'le, don'* şi *dom'*

Între desinențele de vocativ singular *-e* şi *-ule* ale substantivelor masculine există de obicei o deosebire de nuanță, dar o deosebire de ordin afectiv: anumite substantive pot avea forme duble de vocativ diferențiate între ele după sentimentul exprimat de vorbitor[31]. *Domn*

[31] Vezi Graur, ML I, p. 94 şi 98–100, şi Laura Vasiliu, *Observații asupra vocativului în limba română*, în SG I, 1956, p. 12–15.

Scanned with OKEN Scanner

este însă un substantiv polisemantic care şi-a specializat formele de vocativ pe sensuri bine distinse între ele: forma veche de vocativ *Doamne* a rămas specifică sensurilor vechi ale cuvântului, pe când în noua sa întrebuinţare cuvântul şi-a format un nou vocativ, *domnule*. Prin aceasta unitatea lexicală a cuvântului *domn* s-a scindat în două, luând naştere o pereche de omonime parţiale, diferenţiate prin formele lor de vocativ singular[32].

5. Un caz particular de diferenţiere prin articulare, asemănător întru câtva cu cel precedent, al substantivului *domn*, este acela al substantivului *tată*. Spre deosebire de celelalte substantive masculine în *-ă* (de declinarea I), care primesc articolul hotărât enclitic numai în forma lui feminină (*popă – popa, vlădică – vlădica, paşă – paşa*), substantivul *tată* se poate articula în două feluri: *tata* şi *tatăl*, cu diferenţe implicite de declinare articulată (genitiv-dativ *tatei* şi *tatălui*, deşi forma nearticulată este numai *(unui) tată*). Cele două forme de articulare (şi de declinare articulată) sunt specializate din punct de vedere semantic.

DLRC indică amândouă aceste forme fără a spune nimic despre sensurile lor. Verificând posibilitatea întrebuinţării celor două forme de articulare în fiecare dintre cele şapte sensuri cuprinse în acest dicţionar, constat următoarea repartiţie:

1° (şi 7°?): ambele forme

2°, 3° şi 4°: numai *tata* (gen.-dat. *tatei*)

5° şi 6°: numai *tatăl* (gen.-dat. *tatălui*)

Până şi la sensul 1°, la care se întâlnesc ambele forme, s-a produs între ele o diferenţiere, însă pe alt plan, *tata* însemnând „tatăl meu”[33].

Deşi repartiţia formelor de articulare discutate este mai complexă decât situaţia prezentată de formele flexionare ale altor cuvinte, cred că şi aici trebuie distinse două cuvinte:

---

[32] Acad. Al. Graur îmi atrage atenţia asupra situaţiei asemănătoare a vocativelor *soro* şi *soră*: pentru o infirmieră sau pentru o călugăriţă singura formă de adresare este *soră*, pe când pentru persoana chemată prin gradul de rudenie respectiv sau pentru o prietenă se întrebuinţează vocativul *soro*.

[33] Vezi Iordan, [2]LRA, p. 89.

Scanned with OKEN Scanner

1) *tată* – art. *tata* sau *tatăl* la sensul 1° (şi 7°?) şi numai *tata* la sensurile 2°, 3° şi 4°. Cele două forme de articulare de la sensul 1° sunt condiţionate sintactic (*tatăl* nu apare decât cu determinări, spre deosebire de *Tatăl* „Dumnezeu").

2) *Tată* – art. numai *Tatăl* (sensurile 5° şi 6°: „Dumnezeu", „creator").

6. La verb diferenţierea prin forme de diateză, respectiv prin forma activă sau reflexivă, se produce numai atunci când reflexivul nu este un reflexiv obişnuit (obiectiv sau pasiv), ci are valoare independentă. Printr-o diferenţiere de acest fel s-au creat în limba română perechi de cuvinte ca *a uita – a se uita, a îndura – a se îndura.*

Al. Graur[34] consideră că aceste cuvinte sunt omonime provenite din cuvinte polisemantice prin ruperea totală a sensurilor unul de altul, prin pierderea verigilor de legătură din dezvoltarea semantică. Discutând problema numai sub raportul semantic, Domnia sa neglijează deosebirea formală produsă de absenţa sau prezenţa obligatorie a pronumelui reflexiv. Datorită permanentei prezenţe a pronumelui la verbul reflexiv, acesta nici nu poate fi socotit omonim cu verbul activ[35], diferenţa dintre ele fiind clar marcată formal, deşi nu în structura internă a cuvântului. De aceea cred că naşterea omonimiei din polisemie pe calea dezvoltării semantice este un fenomen nedemonstrat încă pentru limba română. Cele două exemple, care sunt singurele date de Al. Graur, nu îl pot susţine, deoarece:

a) procedeul de scindare a unităţii lexicale iniţiale nu este numai semantic, ci şi morfologic;

b) rezultatul nu este omonimia.

În aceeaşi categorie cu perechile discutate se găsesc şi *a pleca – a se pleca* şi *a alcătui – a se alcătui.*

---

[34] Vezi Graur, *Încercare*, p. 127.

[35] În limba vorbită actuală există o singură formă, şi anume persoana a 2-a plural a modului imperativ, la care cele două verbe au ajuns omonime: verbul reflexiv *a se uita* are, pe lângă forma normală *uitaţi-vă*, şi o formă fără pronume, *uitaţi*, omonimă cu aceeaşi persoană a verbului activ *a uita*. Apariţia formei fără pronume la verbul *a se uita* se datoreşte existenţei la persoana a 2-a singular a aceluiaşi mod a două forme: *uită-te* şi forma, contrasă din aceasta, *uite*, care, fiind redusă la un singur cuvânt, face impresia că este lipsită de pronume. (Această formă *uite* nu este însă omonimă cu persoana corespunzătoare a verbului *a uita*, care este *uită*.)

Scanned with OKEN Scanner

La unele dintre perechile citate situația este întru câtva mai complexă: *a alcătui* „a constitui, a construi", verb tranzitiv, poate avea și diateză reflexivă propriu-zisă: *a se alcătui* „a se compune"; acest reflexiv *a se alcătui*, care face parte din flexiunea verbului *a alcătui*, se deosebește de verbul totdeauna reflexiv *a se alcătui* „a cădea la învoială" prin construcția complementului cu prepoziția *din* la primul și *cu* la cel de al doilea[36]. Și *a uita*, ca verb tranzitiv, poate avea în flexiunea sa diateză reflexivă: *a se uita* (pe sine însuși), deosebită de verbul totdeauna reflexiv *a se uita* „a privi" prin imposibilitatea construirii cu un complement indirect.

7. Diferențierea prin forme deosebite în cadrul aceleiași conjugări este un fenomen paralel cu diferențierea întâlnită la substantiv între formele de plural din cadrul aceluiași gen. Spre deosebire de situația similară de la substantive, diferențierea formelor duble de conjugare nu a fost decât prea puțin remarcată ([1]GLR nu o semnalează deloc, iar în monografia consacrată verbului românesc de Alf Lombard[37] este înregistrată numai sporadic).

Cel mai important este fenomenul de diferențiere întâlnit la conjugarea I și a IV-a între formele cu și fără desinențele *-ez*, *-esc*, la timpurile și persoanele unde acestea pot apărea. Iorgu Iordan amintește acest fenomen în treacăt în *Limba română actuală*[38] și în *Limba română contemporană*[39], dând următoarele exemple de verbe cu sens diferit după cum se conjugă cu sau fără desinențele citate: *acord – acordez*, *manifest – manifestez*, *potol – potolesc*, *reflect – reflectez* și *strâmb – strâmbez*, iar Alf Lombard semnalează existența unor diferențieri semantice numai la verbele *izda*[40], *poseda*[41], *trăda*[42].

---

[36] Vezi mai jos, la p. 36, diferențierea prin determinările sintactice.
[37] Lombard, VR.
[38] Iordan, [2]LRA, p. 136.
[39] Iordan, [2]LRC, p. 443–444.
[40] Lombard, VR I, p. 461.
[41] *Ibidem*, p. 330.
[42] *Ibidem*, p. 461.

Scanned with OKEN Scanner

La multe verbe formele cu sau fără desinențele în discuție reprezintă simple variante flexionare, nediferențiate ca sens. Una dintre aceste variante este forma literară actuală, cealaltă fiind o formă regională sau veche, adesea o formă rară, mai mult sau mai puțin individuală, care dovedește fie nesiguranța uzului[43], fie intenția de originalitate; singurele diferențe existente între aceste forme sunt cele de ordin stilistic[44]. Tipurile de verbe cu flexiunea nediferențiată ca sens sunt *lucru – lucrez* la conjugarea I și *simt – simțesc* la conjugarea a IV-a[45]. (În cadrul conjugării a IV-a o categorie mai largă o constituie verbele onomatopeice care au mai totdeauna o flexiune dublă, „tare" și „slabă"[46].)

Cele două forme de conjugare nediferențiate se pot întâlni în vorbirea aceluiași individ, ceea ce arată tocmai lipsa siguranței în întrebuințarea lor. Un asemenea exemplu îl constituie verbul neologic *a denota*, pe care Al. Odobescu îl întrebuințează, la persoana a 3-a singular a indicativului prezent, sub formele *denotează* (S. I 362) și *denotă* (S. III 124)[47].

Existența paralelă a două forme de conjugare la unul și același verb a putut duce uneori la amestecul lor într-o flexiune în care se împletesc amândouă. Este cazul verbului *a trebui*, care în limba literară are prezentul indicativ tare, dar conjunctivul slab: *trebuie – (să) trebuiască*. După DLRC și alte verbe sunt într-o situație asemănătoare:

cura$_2$ „a desfăca" are prezentul indicativ numai cu *-ez*, dar la conjunctiv se poate conjuga și fără *-ez*: *să cure*;

străluci, conjugat în general cu *-esc*, apare la persoana a 3-a singular și sub forma *străluce*.

Alte exemple și discuția asupra problemei se găsesc la Lombard, VR[48].

---

[43] Mai ales la neologisme, în perioada lor de adaptare; vezi Iordan, [2]LRA, p. 134–135, și Iordan, [2]LRC, p. 443.

[44] Vezi discuția la Iordan, [2]LRC, p. 443.

[45] Exemple numeroase de verbe recente și vechi cu variante flexionare nediferențiate se găsesc în lucrările citate ale lui Iorgu Iordan; liste complete dă Lombard, VR, fără a distinge verbele cu flexiunea specializată pe sensuri.

[46] Vezi Lombard, VR II, p. 659–669 și 856–858.

[47] Vezi DLRC; alte exemple interesante la Lombard, VR I, p. 509–510.

[48] I, p. 559–560, și II, p. 893–899.

Scanned with OKEN Scanner

Între flexiunile cu sau fără desinențele *-ez, esc* s-a stabilit însă adesea o distincție netă, fiecare dintre ele specializându-se pentru anumite sensuri. DLRC înregistrează următoarele diferențieri:

absolvi { 1° *absolvesc* „termin un an școlar”
2° *absolv* „scutesc un acuzat de pedeapsă”

acorda { 1°, 2° *acord* (1° atenție, 2° predicatul cu subiectul)
3° *acordez* (un instrument muzical)

asemăna { 1°, 2° *asemăn* „sunt la fel; compar”
3° *asemănez* „nivelez”[49]

{ *ciurui*$_1$: *ciuruiesc* „dau prin ciur; găuresc”
ciurui$_2$: 3 sg. *ciuruie* „(despre apă) curge șiroind”

{ *contracta*$_1$: *contractez* (o obligație, o boală)
contracta$_2$: 3 sg. și pl. *contractă* „micșorează dimensiunile”

manifesta { 1° *manifest* „arăt”
2° *manifestez* „fac manifestație”

{ *mira*$_1$: *mă mir* „sunt surprins”
mira$_2$: *mă mirez* „mă privesc în oglindă”[50]

ordona { 1° *ordon* „dau ordin”
2° *ordonez* „pun în ordine”

{ *raporta*$_1$: 3 sg. și pl. *raportă* „aduce beneficii”
raporta$_2$: *raportez* (3 sg. și pl. și *raportă*) „stabilesc o relație”
raporta$_3$: *raportez* „prezint un raport”

---

[49] Aceste diferențieri nu interesează însă limba literară contemporană: sensul în care apare forma *asemănez* este învechit, verbul *mira*$_2$ (*mirez*) este franțuzism învechit, iar *repurta*$_2$ (*report*) rar.

[50] Vezi nota precedentă.

Scanned with OKEN Scanner

$$\begin{cases} repurta_1: repurtez \text{ „obțin”} \\ repurta_2: report \text{ „îmi îndrept gândul spre trecut”}[50] \end{cases}$$

$$\begin{cases} turna_{1,2}: torn \\ turna_3: turnez \text{ (un film)} \end{cases}$$

La acestea ar trebui adăugat şi

$$reflecta \quad \begin{cases} reflect \text{ „răsfrâng, oglindesc”} \\ reflectez \text{ „cuget, meditez”,} \end{cases}$$

pentru care DLRC nu recunoaşte diferențierea pe sensuri existentă în realitate[51], şi

concura: *concurez* „fac concurență, particip la un concurs”

deosebit de

concura: 3 sg. şi pl. *concură* „a tinde spre acelaşi rezultat, a duce la acelaşi scop”, formă şi sens a căror neînregistrare în DLRC surprinde[52], cu atât mai mult cu cât acest dicționar dă sensul corespunzător la *concurent*$_1$ adj[53].

În schimb, despre *îndoi*, pe care DLRC îl prezintă ca strict diferențiat (I *îndoi*, II, III *îndoiesc*), cred că intră mai curând în altă categorie, şi anume aceea a verbelor la care distincția nu este la fel de netă: specializarea exclusivă s-a produs la unele sensuri, în timp ce la celelalte se pot folosi ambele flexiuni. După DA reiese că situația lui *îndoi* este următoarea:

I (activ şi refl.) şi III (refl.) numai ***îndoiesc*** „dublez; am îndoială”;
II (activ şi refl.) ***îndoi*** şi *îndoiesc* „împăturesc, curbez, aplec”.

---

[51] Vezi Iordan, [2]LRA, p. 136, şi Iordan, [2]LRC, p. 444; cf. *Mic dicționar ortografic*, Bucureşti, 1953, şi *Dicționar ortoepic*, Bucureşti, 1956.

[52] În DA ele sunt consemnate. Iată şi un exemplu actual pentru acest sens al lui *concura* cu persoana a 3-a sg. şi pl. *concură* la indicativ prezent: *Toate aceste elemente* ***concură*** *în a da notelor Profirei Sadoveanu un farmec aparte.* „Gazeta literară” 1957, nr. 47 (193), p. 1/2.

[53] Sensul 2° „care tinde spre acelaşi rezultat, care duce la acelaşi scop”; s-ar fi putut spune „care concură” (vezi 1° „care concurează”).

Scanned with OKEN Scanner

Din această categorie fac parte, după DLRC, verbele:

adopta { 1° *adopt* şi ***adoptez*** „înfiez”
2° ***adopt*** „îmi însuşesc o părere, o metodă etc.”

învârti { ***învârtesc*** şi *învârt*
5° *mă* ***învârt***[54] „obţin un avantaj; îmi reuşeşte ceva”

{ *pica*$_1$: ***pic*** „cad”
pica$_2$: *pic* şi ***pichez*** „(despre avioane) cobor în picaj”

{ *ţârâi*$_1$: 3 sg. *ţârâie* şi ***ţârâieşte*** (despre ploaie, insecte, sonerii, instrumente cu coarde)
ţârâi$_2$: ***ţârâi*** „ţes (ciorapul)”

ura { ***urez***
2° *urez* şi ***ur*** (cu pluguşorul)

Aici se adaugă şi

importa$_1$: *import* şi ***importez*** „aduc în ţară mărfuri prin import”

importa$_2$: 3 sg. ***importă*** „are importanţă”,

deşi DLRC nu înregistrează la *importa*$_1$ forma cu *-ez*[55].

În sfârşit, la altă categorie de verbe specializarea nu e generală, ci limitată, fie la unele graiuri, fie la unii vorbitori.

Verbe cu diferenţiere regională între sensuri sunt *a potoli* şi *a strâmba*, citate de Iorgu Iordan[56] ca diferenţiate în „vorbirea populară din sudul Moldovei”[57]:

potol (*focul se potoale* „e gata să se stingă”) – *potolesc* (mânia)

strâmb (cu sens figurat) – *strâmbez* (un cui etc.)[58]

---

[54] Cu o pronunţată nuanţă stilistică.
[55] Vezi însă DA.
[56] Iordan, [2]LRA, p. 136, şi Iordan, [2]LRC, p. 444.
[57] Iordan, [2]LRC, *loc. cit.*; Iordan, [2]LRA, *loc. cit.*, spune „la Tecuci, de pildă”.
[58] Diferenţierea lui *a strâmba* există şi în comuna Vârlezi, raionul Bujoru, reg. Galaţi (com.).

Scanned with OKEN Scanner

Unii vorbitori ai limbii literare manifestă tendința de diferențiere semantică a celor două flexiuni ale unor verbe ca *însemna* și *îndrepta*:

însemn *însemnez*

îndrept *îndreptez*

Încheind discuția asupra diferențierii semantice prin flexiunea cu sau fără desinențele *-ez*, *-esc*, trebuie precizat că această diferențiere este marca existenței unor omonime parțiale, care trebuie distinse ca unități lexicale deosebite, deși în majoritatea formelor flexionare ele sunt perfect omonime. Ca și la substantive, diferențierea apare uneori între omonime originare (de exemplu la omonimele *turna*), dar de cele mai multe ori ea este un mijloc de evitare a polisemiei, constituind indicele scindării unui cuvânt polisemantic într-o pereche de omonime[59].

Uneori această diferențiere poate constitui și un mijloc de reducere a atracției paronimice; este situația unor verbe ca:

apropia – apropii
apropria – apropriez

confirma – confirm
conforma – conformez

---

[59] Ceea ce nu înseamnă că vorbitorii care nu stăpânesc cu precizie normele limbii literare nu le pot confunda; e vorba însă, în aceste cazuri, de greșeli de limbă evidente. Iată întrebuințate exact pe dos flexiunile celor două verbe *a manifesta*:

1) *manifestează* „arată" în loc de *manifestă*:

Și iată că unica odraslă a ultimei Crane [...] *manifestează la șaptesprezece ani vădite înclinări spre poezie.* „Gazeta literară", 1955, nr. 21, p. 4.

2) *manifestă* „face manifestație" în loc de *manifestează*:

*Își aduce aminte despre cele ce i le-a spus Marghiloman chiar ieri: „**Se manifestă** zdravăn. Am întâlnit la amiază pe Calea Victoriei o manifestație cu placarde și drapele roșii* [...]". „Magazin" 1957, nr. 10, p. 2/4.

Concura cu sensul „a duce la același rezultat" apare adesea conjugat cu desinența *-ez*:

[...] *definirea profilului multor personaje* [...] *care cu trăsăturile lor distincte concurează la închegarea ansamblului* „Scânteia tineretului" 1957, 30 noiembrie, p. 2.

Tot ce e cuprins în pătrarul hârtiei concurează la crearea impresiei de convertire a lumii la nivelul jucăriei artistice. „Tribuna" 1957, nr. 45, p. 2/4.

Scanned with OKEN Scanner

infirma – infirm
informa – informez

şi, mai puţin,

*adapta – **adaptez***
*adopta – **adopt** şi adoptez*

*sări – **sar***
*săra – **sărez** şi sar.*

Diferenţierea semantică între formele cu desinenţele *-ez*, *-esc* şi cele lipsite de aceste desinenţe a dat naştere unei categorii destul de largi, care s-a dezvoltat în mod evident din secolul trecut şi până astăzi prin verbele neologice (diferenţiate treptat[60] fie între ele, fie faţă de verbele vechi omonime) şi în care am văzut că există tendinţa de a se încadra şi alte verbe până acum cu flexiunea nespecializată.

Dar, pe lângă desinenţe, flexiunea verbală oferă şi alte posibilităţi de diferenţiere semantică, de o importanţă mai redusă.

Un fenomen paralel cu unul întâlnit la substantivele feminine, mult mai limitat însă, este diferenţierea prin tratamentul diferit al vocalei din temă la unele persoane.

După indicaţiile din DLRC[61], cele două omonime *semăna* s-ar putea deosebi prin formele de persoana 1 singular a indicativului prezent:

semăna$_1$: ***semăn*** (plante sau idei)
semăna$_2$: *semăn* şi ***seamăn*** „mă asemăn; par".

Tot după DLRC, o pereche asemănătoare ar fi

alega$_1$: *aleg*, 3 sg. *aleagă*
alega$_2$: 3 sg. *alegă* (după CADE *aleghează*);

[60] D. Bolintineanu folosea încă forma *raport* (1 sg.) cu înţelesul actual al lui *raportez*: *Nu aş face mai bine să o las în pace şi să-i **raport** ei că nu poci nimic?* D. Bolintineanu, *Opere alese*, II. *Proză*, ediţia citată, p. 194.

[61] Vezi şi Lombard, VR I, p. 170 şi 178.

Scanned with OKEN Scanner

situația acestor cuvinte este însă mai complicată: pe de o parte, cele două verbe se deosebesc şi prin forma reflexivă a primului față de forma activă a celui de al doilea (deci nu sunt omonime; vezi mai sus, p. 27–28), pe de alta, ele nu se întâlnesc în acelaşi sistem, *alega*$_1$ (refl.) fiind învechit şi popular, iar *alega*$_2$ termen tehnic juridic.

Un caz special îl constituie diferențierea semantică între rădăcina sincopată şi cea nesincopată a verbului *a căuta*. Variantele fonetice *căuta* şi *căta*[62] se suprapun în toate sensurile (*căta* fiind regional şi arhaic, față de literarul *căuta*), cu excepția sensului impersonal al persoanei a 3-a singular „trebuie", pe care nu-l exprimă decât forma *cată* (este sensul II 5° al lui *căuta* din DLRC, la care se dă precizarea „mai ales în forma *căta*".

O diferențiere asemănătoare, limitată pe cât se pare la informatorul respectiv, a fost înregistrată întâmplător în cursul anchetelor efectuate în Valea Jiului, în vara anului 1953, de colectivele de dialectologie ale institutelor de lingvistică din Bucureşti şi Cluj. Punându-se întrebările necesare pentru a se obține indicativul prezent al verbului *a usca*, s-a constatat că informatorul Todea Băncilă din comuna Iscroni, raionul Petroşani, distingea din punct de vedere semantic cele două rădăcini ale verbului: formele cu rădăcina sincopată *usc-* (caracteristice graiului) de cele nesincopate. După acest informator, cămaşa *se uscă*, omul *uscă* fânul, pe când oamenii *se usucă* la soare; la perfectul compus el spune *cămáşa s-a u̯uscát*, dar *m-am u̯usucát „m-am zbi*$\overset{ș}{c}$*ít"*.

Un asemenea exemplu, oricât de izolat ar fi, este edificator pentru înțelegerea felului în care contribuie morfologia la diferențierea lexicală: folosindu-se existența întâmplătoare a unor forme flexionare duble de gen, număr, caz şi articulare la substantive, sau de conjugare la verbe, fiecare dintre acestea se specializează pentru exprimarea unor anumite sensuri lexicale.

*

Mijloacele de marcare a diferențelor de ordin semantic sunt variate şi ele ilustrează colaborarea în acelaşi scop a diverselor părți

---

[62] Etimologii diferite (**cautare* şi *captare*)? Vezi întrebarea la Lombard, VR I, p. 317.

Scanned with OKEN Scanner

constitutive ale limbii. La o clasificare a tuturor acestor mijloace, în cadrul uneia şi aceleiaşi părţi de vorbire, aş distinge în primul rând două categorii mari: mijloacele formale, restrânse la modificarea cuvântului în cauză, şi mijloacele combinatorii, constând în folosirea acestui cuvânt cu anumite determinări, lexicale[63] sau sintactice[64], sau într-o anumită topică[65].

În cadrul mijloacelor formale disting patru categorii de mijloace: 1) fonetice, 2) lexicale, 3) morfologice şi 4) lexico-gramaticale.

Mijloc fonetic de marcare a diferenţelor semantice în limba română este accentul[66].

Lexicale sunt mijloacele de formare prin afixe menţinute în întreaga flexiune a unor cuvinte noi care se diferenţiază din punct de vedere semantic faţă de cuvântul de bază sau înrudit, fără ca această diferenţiere să fie legată de valoarea afixului respectiv: false diminutive care preiau un sens al cuvântului de bază, eliberându-l pe acesta de polisemie sau de omonimie (tip *verişoară – vară*, *porumbel – porumb*); formaţii cu variante ale aceluiaşi sufix lexical (tip *-ie* şi *-iune*: *divizie – diviziune*, *raţie – raţiune*); formaţii cu sufixe fără valoare diferenţiată de obicei (tip *-na* şi *-ia*: *îngreunată – îngreuiată*).

Mijloace lexico-gramaticale sunt elementele formative bivalente, care îndeplinesc în acelaşi timp funcţiunea de sufix lexical şi desinenţă, ducând la crearea unor substantive de genuri diferite (tip *cartel – cartelă*), sau funcţiunea de sufix lexical şi sufix gramatical, ducând la crearea unor verbe de conjugări diferite (tip *îndesa – îndesi*).

Folosirea acestor din urmă mijloace şi mai ales folosirea mijloacelor pur morfologice, care au constituit obiectul lucrării de faţă, pentru marcarea diferenţierii semantice reprezintă aspecte

---

[63] Tip *miere **de albine**, chiper **negru*** (vezi Iordan, [2]LRC, p. 42; Academia Republicii Populare Române, Institutul de Lingvistică din Bucureşti, *Limba română. Fonetică – Vocabular – Gramatică*, Bucureşti, 1956, p. 41).

[64] Tip *a împrumuta **cuiva*** sau ***pe cineva*** faţă de *a împrumuta **de la cineva***. Vezi şi construcţiile diferite ale celor două verbe *a (se) alcătui*, p. 28.

[65] Este cazul adjectivelor diferenţiate ca sens după locul lor faţă de substantivul determinat. Vezi A. Graur, *Place de l'adjectif en roumain*, în Graur, ML II, p. 40–41; [1]GLR II, p. 268–269.

[66] M-am ocupat de această problemă în articolul *Note asupra accentului ca mijloc de diferenţiere semantică în limba română*, în *Omagiu Iordan*, p. 53–58.

Scanned with OKEN Scanner

elocvente ale interdependenței dintre morfologie și vocabular. S-ar părea chiar că, în acțiunea de scindare a unui cuvânt polisemantic în unități diferite, elementele flexionare își depășesc rolul și trec în domeniul formării cuvintelor. De fapt, elementele flexionare se deosebesc de afixele care formează cuvinte noi prin aceea că nu ele – desinențele, articolul sau pronumele reflexiv – sunt purtătoarele, cauza apariției unui nou sens lexical, ci ele exprimă doar o diferențiere semantică produsă pe alte căi (evoluție semantică internă, împrumuturi de sensuri prin calcuri etc.). Limitele dintre morfologie și formarea cuvintelor sunt însă într-adevăr mai puțin stricte decât se crede uneori și aceasta nu numai din pricina asemănărilor de mecanism dintre cele două sisteme, a elementelor formative bivalente sau a derivării unor cuvinte din forme flexionare ale cuvântului de bază[67], ci și din pricina rezultatelor la care poate duce, la unele cuvinte, flexiunea.

Diferențierea lexicală prin mijloacele morfologice discutate este un fenomen dezvoltat în limba literară contemporană datorită neologismelor, la care formele flexionare duble din procesul de adaptare la sistemul limbii române au fost reținute pentru specializarea lor treptată pe anumite sensuri sau care au primit o flexiune deosebită față de cuvintele vechi omonime. Bineînțeles, tipul de cuvinte diferențiate prin flexiune exista în limbă[68], dar și la cuvintele vechi fenomenul s-a dezvoltat, adesea datorită calcurilor sau pătrunderii în limba literară a unor sensuri regionale.

Bogăția flexiunii substantivale și verbale a limbii române oferă deci posibilități de diferențiere nu numai a exprimării sensurilor gramaticale, ci și a exprimării unor sensuri lexicale. Se poate spune deci că în limba română există o tendință de limitare morfologică a omonimiei la substantive și la verbe[69], ceea ce are ca rezultat numărul mai mare al omonimelor parțiale față de cele totale.

---

[67] Acestea sunt singurele aspecte ale raportului dintre derivație și morfologie discutate în [1]GLR I, p. 41–46.

[68] Diferența semantică între substantivele *bucate* și *bucăți*, pluralul de la *bucată*, apare din cele mai vechi texte.

[69] K. A. Levkovskaja face o observație asemănătoare cu privire la limba germană, în care constată „tendința de limitare morfologică a substantivelor omonime" (vezi *lucr. cit.* în nota 9, p. 149).

Scanned with OKEN Scanner

Admițând marcarea diferențierii lexicale ca o caracteristică deosebitoare a unor omonime față de cuvintele polisemantice niciodată diferențiate, rezultă că, pentru cuvintele la care am arătat că specializarea nu este generală, omonimia este o noțiune relativă, care variază de la vorbitor la vorbitor, după cum acesta distinge sau nu din punct de vedere formal sensurile respective. Acolo unde există o diferențiere formală cât de parțială, aceasta indică existența a două cuvinte. Diferențierea morfologică a omonimelor parțiale este pentru vorbitor singurul element sesizabil, care dă într-adevăr cuvintelor dreptul de autonomie lexicală: un nespecialist confundă mai degrabă într-un singur cuvânt omonimele originare, dacă omonimia lor este totală, decât omonimele parțiale provenite dintr-un singur cuvânt polisemantic.

Acceptarea acestui punct de vedere teoretic are şi consecințe de ordin lexicografic, dicționarele – cel puțin cele ale „limbii literare contemporane", unilingve sau bilingve – trebuind să distingă în articole separate cuvintele cu flexiune multiplă specializată sub raport semantic. Nu vor mai fi posibile deci articole ca cele din DLRC în care se atribuie aceluiaşi cuvânt genuri, plurale sau forme de conjugare diferite, în ciuda sensurilor lor specializate: CORN[2]: (I 1°, 6°) *coarne* şi (I 4°, 5°, II) *cornuri* s. n., (I 3°) *corni* s. m., în timp ce, pe de altă parte, criteriul semantic şi cel sintactic au fost aproape exagerat folosite în delimitarea unităților lexicale.

SCL IX, 1958, 3, p. 315–333; versiune franceză: *Procédés morphologiques de différenciation lexicale en roumain*, în „Revue de linguistique" IV, 1959, 1, p. 39–58.

Scanned with OKEN Scanner

DATE DIALECTALE RECENTE ŞI MĂRTURIA VECHILOR GRAMATICI ALE DACOROMÂNEI

Se discută din ce în ce mai mult în ultima vreme despre raportul dintre specializare şi cercetările interdisciplinare; în ce priveşte lingvistica, s-a subliniat adesea necesitatea deschiderii ei către alte ştiinţe. Problema se poate pune chiar în interiorul lingvisticii, sub aspectul raportului dintre diferitele ramuri ale acestei ştiinţe, a căror interdependenţă este în general recunoscută. Comunicarea de faţă se ocupă de un aspect mai puţin cunoscut al acestor raporturi, anume utilitatea colaborării sau a schimbului de informaţii între dialectologi şi specialiştii în istoria gramaticii.

Voi încerca să demonstrez cu ajutorul câtorva exemple aparţinând morfologiei verbului că vechile gramatici româneşti (anterioare anului 1870) oferă uneori cercetătorilor un material dialectal preţios, insuficient utilizat până acum. Lingviştii au „redescoperit", în epoca modernă, pe teren sau în textele literare, anumite forme pe care autorii de gramatici – tipărite sau manuscrise – le semnalaseră cu un secol sau două mai înainte. O confruntare între înregistrările recente şi atestările vechi este profitabilă pentru ambele discipline lingvistice: pentru dialectologia dacoromână ea contribuie în primul rând la o mai bună cunoaştere a istoriei fenomenului în cauză şi, în unele cazuri, permite să se precizeze aria lui de răspândire şi chiar sugerează unele explicaţii; în ce priveşte istoria gramaticilor limbii române, datele actuale confirmă autenticitatea anumitor forme care câteodată riscă să fie considerate suspecte. Altfel spus, colaborarea acestor două discipline îi poate ajuta pe specialiştii respectivi să evite unele erori de interpretare: istoricii gramaticii ar înceta să mai califice drept „invenţii" ale unui anumit autor sau drept „curiozităţi" faptele care nu figurează în alte gramatici din epocă, dar se regăsesc în zilele noastre în graiurile regionale, iar

Scanned with OKEN Scanner

dialectologii ar atribui cu mai multă prudență – și, în orice caz, cu precizările de rigoare – eticheta de „inovații" recente fenomenelor atestate în secolele precedente.

Sursele tradiționale ale dialectologiei dacoromâne sunt înregistrările efectuate de lingviști și textele folclorice, cărora li se adaugă uneori mărturia textelor literare, fie pentru a se preciza aria de răspândire a unui fenomen – ținându-se seamă de proveniența regională a unui scriitor –, fie pentru a se demonstra pătrunderea unui regionalism în limba literaturii artistice. Examinarea gramaticilor nu intră în deprinderile dialectologilor care se ocupă de dacoromână; aceasta se poate explica prin experiența lor referitoare la ceea ce oferă (sau mai curând nu oferă) dialectologiei gramaticile moderne, care descriu o normă mai mult sau mai puțin obiectivă. Dar gramaticile vechi se deosebesc în această privință de gramaticile moderne.

În perioada anterioară constituirii normelor supradialectale ale limbii literare moderne, gramaticile nu erau chemate să descrie o normă unanim acceptată. Autorul unei gramatici descria fie propriul său idiolect, pe care îl confunda cu norma (este, se pare, cazul lui D. Eustatievici, 1757[1]), fie opta pentru tipul de gramatică-tezaur ((T. Cipariu, 1869[2]), fie, în sfârșit, propunea o normă subiectivă, realizată prin selectarea unor forme de diverse proveniențe, conformă propriei sale orientări (este cazul lui G. Săulescu, 1833[3]). Oricum, în toate gramaticile de acest tip, până la cele mai modeste, există șansa de a găsi forme regionale în paradigmele prezentate sau cel puțin în comentariul asupra lor. Unii autori formulează chiar observații cu privire la anumite deosebiri dialectale: vezi, de exemplu, la Ienăchiță Văcărescu, în 1787, discuția despre formele de prezent indicativ *lucru* și *lucrez*, *pociu* și *pot*[4] sau, la G. Săulescu, în 1833, observațiile asupra formelor diferite de auxiliar folosite de moldoveni și de munteni la persoana a 3-a singular a perfectului compus: *a/au* (I, p. 115) și a

---

[1] Vezi Dimitrie Eustatievici Brașoveanul, *Gramatica rumânească 1757. Prima gramatică a limbii române*, ediție, studiu introductiv și glosar de N. A. Ursu, București, 1969, p. XXV–XXVI.

[2] Cipariu, *Gramateca* I.

[3] Seulescul, *Grammatică* I.

[4] Văcărescul, [2]*Observații*, p. 94–95.

Scanned with OKEN Scanner

viitorului: *o/a* (I, p. 116). Dacă în cazurile citate este vorba de fapte bine cunoscute din istoria limbii române, în alte cazuri gramaticile oferă – cu sau fără o mențiune specială – prima atestare a unor forme regionale.

Din păcate, nu s-au folosit decât foarte puțin datările furnizate de gramatici. Istoricul gramaticilor limbii române a fost făcut de obicei „în sine", interesul mergând mai ales spre problemele de terminologie, de orientare şi de influențe[5]. În ultimii ani, la datele oferite de gramatici a început să se facă apel în studiile de istorie a limbii române literare referitoare la constituirea normelor moderne (vezi Ion Gheție şi Mirela Teodorescu[6], de asemenea C. Frâncu[7] pentru istoria unor forme verbale şi Mariana Costinescu[8] pentru studierea din acest punct de vedere a primelor două gramatici ale limbii române). Chiar când este vorba despre problema vechimii formelor care au devenit normă, există încă cercetători care se limitează la a urmări apariția lor în gramaticile moderne, elaborate de lingvişti în sensul propriu al termenului: astfel, în discuția privitoare la acceptarea în gramatici a formelor de mai mult ca perfect plural cu *-ră-* (de tipul *veniserăm, veniserăți, veniseră*), Al. Graur[9] şi, mai recent, Victorela Neagoe[10], luând ca punct de plecare gramatica lui H. Tiktin (1891), afirmă că gramatica lui Al. Rosetti şi J. Byck (1945) este prima care nu a condamnat aceste forme, în timp ce Gramatica Academiei (1954) este prima lucrare în care ele sunt prezentate înaintea formelor fără *-ră-*; în

---

[5] Vezi Romulus Ionaşcu, *Gramaticii români. Tractat istoric despre evoluțiunea studiului gramaticei limbei române de la 1757 până astăzi*, Iaşi, 1914.

[6] *L'influence de la langue littéraire sur les parlers daco-roumains. À propos de la désinence* ***-u*** *de la 3e personne du pluriel de l'imparfait de l'indicatif*, în RRL X, 1965, 1–3, p. 183–192.

[7] Vezi, de exemplu, *Din istoria perfectului simplu românesc: formele de persoana I şi a II-a plural cu sufixul* ***-ră-***, în ALIL XVIII, 1967, p. 175–191.

[8] *Normă şi dialect în primele gramatici româneşti*, în *Studii de limbă literară şi de filologie* (redactor responsabil Ion Gheție), II, Bucureşti, 1972, p. 9–24. Mariana Costinescu este autoarea unui studiu mai amplu în manuscris, *Normele limbii române literare în gramaticile româneşti dintre 1780 şi 1954*.

[9] Graur, TA, p. 246.

[10] *Despre* ***-ră-*** *în formele de perfect simplu şi de mai mult ca perfect*, în FD VIII, 1973, p. 130.

Scanned with OKEN Scanner

realitate, prioritatea aparține, pentru persoana a 3-a plural, lui Ienăchiță Văcărescu, 1787 (p. 59, 63, 69 etc.) și, pentru toate persoanele de la plural, lui Ion Eliade Rădulescu, 1828[11] (curând după aceea, G. Săulescu prezintă, în 1833, ambele tipuri: I, p. 115, 119, 123, 127[12]). Faptul că primii gramaticieni care dau aceste forme sunt originari din Muntenia concordă cu situația care reiese din *Atlasul lingvistic român*[13] (acum 40 de ani *-ră-* era încă mai bine reprezentat în graiurile din această provincie). Datele ALR confirmă indirect până și veridicitatea paradigmei hibride care figurează în gramatici ca aceea a lui I. Văcărescu, 1787, sau aceea a lui A. T. Laurian, 1840[14], unde *-ră-* este limitat la persoana a 3-a plural (vezi în punctele 105 și 791 paradigmele de tipul *cântasem, cântaseți, cântaseră*[15]). În sfârșit, constatarea că până prin 1930–1940 raportul dintre formele cu *-ră-* și cele fără *-ră-* era, în graiurile dacoromâne, net favorabil acestora din urmă permite o explicație obiectivă a ceea ce Al. Graur a numit „rezistența oficialității" față de formele cu *-ră-*[16]. În același timp, dacă observăm că formele cu *-ră-* au fost condamnate mai ales de gramaticienii originari din Transilvania[17], putem să găsim o explicație subiectivă a acestei atitudini în caracterul neetimologic al formelor în cauză, care le făcea incompatibile cu preferințele latinizante.

Cât despre dialectologii care semnalează forme rare ori necunoscute sau care stabilesc aria actuală a unor fenomene, s-ar putea presupune că ei se mărginesc din principiu la studiul sincronic și că n-ar avea rost să li se recomande surse de informare mai vechi. În

---

[11] I. Eliad, *Grammatică românească*, Sibiu, 1828, p. 44, 47, 49 etc.

[12] Prioritatea lui I. Eliade Rădulescu a fost menționată încă în 1914 de R. Ionașcu, *lucr. cit.*, p. 103, nota 1.

[13] ALR II SN VII, hărțile 2018 și 2019.

[14] A. Treboniu Laurian, *Tentamen criticum in originem, derivationem et formam linguae romanae in utraque Dacia vigentis, vulgo valachicae*, Viena, 1840, p. 114, 139, 159, 165.

[15] Se poate adăuga, pentru punctele 784 și 899, tipul *cântasem, cântaserăți, cântaseră*. Dintre cele 6 puncte cu *-ră-* la persoana a 3-a plural numai 2 îl au la toate persoanele pluralului.

[16] Graur, TA, p. 246.

[17] Vezi Cipariu, *Gramateca* I, p. 308, 344.

Scanned with OKEN Scanner

măsura în care ei fac totuşi apel la mărturia scriitorilor din secolul trecut sau chiar la înregistrări dialectale de la sfârşitul secolului – dacă nu şi la date mai vechi din istoria limbii române –, nu văd altă explicaţie a faptului că ei ignoră gramaticile vechi decât vina gramaticienilor, mai exact a celor care se ocupă cu istoria gramaticilor româneşti, de a nu fi relevat valoarea informativă a acestor lucrări.

Iată acum, pentru a ilustra pledoaria precedentă, câteva fapte regionale extrase din aceste gramatici.

1. Voi aminti mai întâi, pe scurt, problema desinenţei regionale de persoana a 2-a singular a mai mult ca perfectului *-(se)i* în loc de *-(se)şi*, de care m-am ocupat recent[18]. Formele de tipul *cântasei*, corespunzătoare formei literare *cântaseşi*, au fost notate sporadic în Oltenia şi în Muntenia, între 1912 şi 1937, de mai mulţi dialectologi. În 1943 Iorgu Iordan a semnalat prezenţa acestor forme în limba literară, la doi scriitori originari din Oltenia şi la un profesor din nordul Moldovei; apariţia ulterioară a ALR II SN VII a confirmat existenţa unor arii compacte ale acestei desinenţe în cele două regiuni: ansamblul Olteniei (cu prelungiri în vestul Munteniei[19] şi în sudul Transilvaniei) şi nordul Moldovei. Necunoscând-o decât prin intermediul limbii literare, Iorgu Iordan era convins de caracterul recent al formei în discuţie, pe care a explicat-o plecând de la forma în *-(se)şi* prin substituirea lui *-şi* cu *-i*. Faptul că forma în *-(se)i* este semnalată ca formă unică de persoana a 2-a singular a mai mult ca perfectului în unele gramatici etimologizante din secolul trecut, cea a lui A. T. Laurian, 1840[20], şi cea a lui Aron Pumnul,

---

[18] *O desinenţă regională la persoana a 2-a singular a mai mult ca perfectului românesc*, în SCL XXIV, 1973, 5, p. 487–492 [în volumul de faţă p. 182–189].

[19] Graţie informaţiilor pe care Magdalena Vulpe a binevoit să mi le pună la dispoziţie, sunt acum în măsură să precizez întinderea acestor prelungiri cu ajutorul datelor furnizate de anchetele recente pentru NALR. Muntenia: forma în discuţie apare într-o arie compactă care cuprinde judeţele Olt, Teleorman, Ilfov şi Argeş, şi ea se întâlneşte de asemenea în alte părţi ale Munteniei (mai ales în sudul judeţului Dâmboviţa).

[20] De unde a fost împrumutată şi de Ioanne Germaniu Codru [Drăguşanu], *Rudimentele gramaticii române. Estrase din Tentamen criticum...*, Ploieşti, 1848, p. 40, 50.

Scanned with OKEN Scanner

1864[21], sugerează însă o altă explicație în aceeași măsură posibilă: nu este exclus ca forma în *-sei* să fie un arhaism morfologic, conservat în graiurile regionale, pe care acești autori vor fi preferat-o pentru că *-sei* poate fi dedus mai ușor din lat. *-sses*, pe când *-seși* reclamă o explicație specială.

2. Exemplul următor privește variantele regionale ale imperativului, persoana a 2-a plural, ale verbelor pronominale, de tipul *duce-vă-ți* (pentru *duceți-vă*), care au reținut atenția mai multor cercetători[22]. Ele au fost discutate pornindu-se de la atestările regionale din epoca modernă (datând din jurul lui 1900: 1896, G. Weigand – 1905, S. Pușcariu); printre atestările literare de acest tip semnalate până acum cea mai veche pare să fie prezența lui *deschide-vă-ți* la poetul muntean Iancu Văcărescu, în 1848[23]. Examinarea câtorva dintre primele gramatici ale limbii române ne permite să datăm mult mai devreme aceste forme interesante: în gramatica manuscrisă din 1757 a lui D. Eustatievici[24] se întâlnește *alege-vă-ț* ca unică formă de persoana a 2-a plural a imperativului în paradigma verbului *a (se) alege*, în timp ce gramatica, tot manuscrisă, a lui Macarie[25], datând de pe la 1772, are o formă de același tip alături de forma generală:

---

[21] Pumnul, *Grammatik.*

[22] Vezi, acum în urmă, I. Mării, *Însemnări despre imperativele regionale „duce-vă-ți"/„duce-vi-ți" și „culcați-vă-ți"/„culcați-vi-ți"*, în CL XIV, 1969, 2, p. 255–263, care citează bibliografia problemei și prezintă, pentru întâia oară, datele din ALR, reluate apoi parțial, în mod superfluu, de Marilena Tiugan, *Note morfo-sintactice*, în FD VIII, 1973, p. 197–198.

[23] Dat fiind caracterul mult mai recent al celorlalte atestări literare invocate în discuția consacrată formei în chestiune (Șt. O. Iosif, B. Delavrancea, Al. Macedonski), este potrivit să adăugăm la lista lor exemplele următoare, întâlnite în operele unor scriitori contemporani cu Iancu Văcărescu: *întoarce-vă-ți* la Anton Pann, 1852 (vezi Al. Rosetti, *Limba lui Anton Pann (1794–1854) în „Povestea vorbii"*, București, 1951, p. 2) și *aduce-vă-ți* la Costache Conachi, 1856 (vezi Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, *Istoria limbii române literare*, vol. I, ediția a doua, revăzută și adăugită, București, 1971, p. 570).

[24] În ediția citată (vezi nota 1), p. 57.

[25] Vezi Mariana Costinescu, *art. cit.*, p. 23.

Scanned with OKEN Scanner

duceți-vă, duce-vă-ți. În 1840, gramatica lui Iordache Golescu[26] oferă, la rândul ei, ambele tipuri, care de data aceasta nu sunt puse în paralel și care se disting prin poziția accentului, indicată de autor: *fáce-vă-ți* (p. 48) și *făcéți-vă* în tabelul 8, p. 60[27].

În măsura în care unele gramatici prezintă paradigma mai multor verbe pronominale aparținând unor conjugări diferite, se pot face anumite observații referitoare la compatibilitatea tipului de imperativ în discuție cu diversele clase de verbe: constatarea că D. Eustatievici[28] dă *săvârșiți-vă, îmbunați-vă, ajutați-vă, miș<i>cați-vă*, dar *alege-vă-ț* și că I. Golescu are *adunați-vă* (p. 42), dar *fáce-vă-ți* (cf. mai ales deosebirea, deja menționată, între *fáce-vă-ți* și *făcéți-vă*) confirmă opinia după care tipul de imperativ în discuție este limitat la conjugarea a III-a și este puternic dependent de plasarea accentului pe temă[29]. În același timp, absența din gramaticile epocii a formelor de tipul *ajutați-vă-ți*[30] ar putea reprezenta un argument material în favoarea anteriorității tipului *duce-vă-ți* față de forma *duceți-vă-ți*, susținută de A. Istrătescu-Tzurea[31] și de I. Mării[32], care se bazau amândoi pe simple deducții, împotriva explicației propuse de J. Byck[33], după care *duce-vă-ți* < *duceți-vă-ți*. În sfârșit, în ce privește explicațiile propuse de Alexandrina Istrătescu-Tzurea și de I. Mării, după

---

[26] *Băgări de seamă asupra canoanelor gramăticești*, București, 1840.

[27] Pentru variantele de accentuare care denotă o ezitare frecventă între conjugările a II-a și a III-a vezi la același autor dubletul *bățeți-vă* (p. 34) / *bătéți-vă* (tabelul 8).

[28] *Lucr. cit.*, p. 51, 54, 59, 62.

[29] Cu privire la această chestiune vezi J. Byck, *Sur l'impératif en roumain*, în BL III, 1935, p. 54–64.

[30] În ce privește acest tip, în discuțiile anterioare s-au citat numai atestări – regionale și populare – foarte recente, posterioare anului 1920, și s-a menționat absența lor din operele scriitorilor. Cf. însă formele *mirați-vă-ți, umpleți-vă-ți* semnalate de Gh. Bulgăr, *Particularități de limbă și stil în opera lui C. Bolliac*, în CILL [I], 1956, p. 101 (autorul afirmă, fără nici o referință, că aceste forme ar fi fost „condamnate încă de Heliade"); vezi și G. Istrate, în „Studii și cercetări științifice" (Iași), Filologie VII, 1956, 1, p. 15.

[31] *Cu privire la imperativul **duce-vă-ți***, în GS, VII, 1937, p. 300–303; vezi și Alexandrina Istrătescu, *ibidem*, VI, 1933–1934, 1–2, p. 336–337.

[32] Vezi nota 22.

[33] Vezi nota 29.

Scanned with OKEN Scanner

care imperativul *duce-vă-ți* ar fi în realitate o formă inversă a condiționalului: *duce-v-ați*, respectiv a viitorului: *duce-v-ăți*, este interesant de remarcat că gramaticile în care se întâlnește imperativul de tipul *duce-vă-ți* au înregistrat și forme inverse ale optativului și ale viitorului (I. Golescu: *face-v-ați*, p. 49; *face-vă-veți*, p. 48) și inversiuni de tipul *ducu-mă* (Macarie[34]).

3. Ultimul exemplu este în legătură cu câteva forme flexionare ale verbului *a fi*; Mircea Zdrenghea[35] a semnalat, în 1948, existența în Valea Sebeșului a următoarei paradigme analogice a indicativului prezent al acestui verb: *iescŭ*, (*ieşti*), (*ieşte*), *ieştem*, *ieşteți*, *iesc(ŭ)*.

În ce privește forma de persoana 1 singular *esc(u)*, care este „cea mai des întrebuințată dintre toate"[36], autorul reproduce alte atestări provenind din regiunile transilvănene vecine – uneori sub forma *iestŭ* – extrase din lucrări de dialectologie apărute din 1888 până în 1930; B. Cazacu[37], tot în 1948, adaugă la acestea alte atestări regionale moderne, precum și o atestare din „limba scrisă", datorată lui Petru Maior (*Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, Buda, 1834). Atestările regionale moderne au fost completate ulterior prin datele furnizate în 1957 de Lidia Sfârlea[38], care confirmă prezența formei *esc* în Valea Sebeșului, și, mai recent, prin datele din ALR II SN VII, unde această formă este notată în două puncte: 130 și 574, pe harta 2156.

Pentru persoana a 3-a plural se semnalase, cam în aceleași regiuni, forma *iest*[39], singura care se regăsește în ALR II SN VII,

---

[34] Vezi R. Ionașcu, *lucr. cit.*, p. 15.

[35] *Analogii în conjugarea verbului auxiliar* ***a fi***, în DR XI, 1948, p. 194–196.

[36] Ea este de altfel înregistrată și în DA, s. v. *fi*.

[37] *Sur les formes du subjonctif présent du type* ***să fibă*** *(h'ibă, šibă, štibă) en daco-roumain*, în BL XVI, 1948, p. 151–153.

[38] *Coexistența mai multor sisteme morfologice în același grai regional (Valea Sebeșului)*, în CL II, 1957, p. 153–154.

[39] Vezi Tache Papahagi, *Cercetări în Munții Apuseni*, în GS II, 1925–1926, 1 (1925), p. 51; D. Șandru, în BL III, 1935, p. 129 (citat de B. Cazacu, *art. cit.*, p. 151, nota 3); R. Todoran, *Note morfologice*, în CL I, 1956, p. 127–128.

Scanned with OKEN Scanner

harta 2157, punctul 105[40]. În Valea Sebeşului Lidia Sfârlea nu a întâlnit nici o formă analogică pentru această persoană, ceea ce a făcut-o să se îndoiască de afirmaţia lui M. Zdrenghea după care forma *iesc* de la persoana 1 singular ar fi fost extinsă la persoana a 3-a plural[41].

Formele de la persoana 1 şi a 2-a plural *ieştem, ieşteţi*, semnalate de M. Zdrenghea şi confirmate apoi de Lidia Sfârlea pentru aceeaşi regiune, nu sunt sprijinite de alte atestări regionale (inclusiv ALR) sau literare şi, mai mult, cei doi cercetători citaţi menţionează raritatea acestor forme şi limitele stilistice ale întrebuinţării lor[42].

În aceste condiţii este cu atât mai interesant de ştiut că în gramatica sa din 1848 Nicolau Bălăşescu[43] – originar din împrejurimile Sibiului – a semnalat, cu un secol înainte de M. Zdrenghea, paradigma *escŭ, eşti, este, estem, esteţi, estŭ* ca variantă a prezentului *sânt* (*îs, -s*), *eşti, este, sântem, sânteţi, sânt*[44]. Forma de persoana 1 singular *esc*, singura inclusă de N. Bălăşescu în tabelul conjugării normale a lui *a fi* (p. 71: *eu sânt sau esc*), fusese înregistrată din 1822 în gramatica lui Constantin Diaconovici Loga, originar din Banat (*eu sânt sau escu*)[45], şi în 1833 în cea a moldoveanului G. Săulescu

---

[40] Vezi şi Teofil Teaha, *Graiul din Valea Crişului Negru*, Bucureşti, 1961, p. 102, după care am avea a face cu folosirea la plural a formei de persoana a 3-a singular.

[41] Ca şi în istroromână.

[42] Ele sunt folosite „ironic" (M. Zdrenghea); „mai mult ridiculizate decât acceptate" (Lidia Sfârlea).

[43] *Gramatică română pentru seminarii şi clase mai înalte (Grammatica Daco-Romana)*, Sibiu, 1848, p. 98–99; vezi şi observaţia de la p. 105: „Românii folosesc adesea în vorbire *îsŭ* şi *'sŭ* (*sum*) în loc de *sânt*; a m a u z i t c h i a r [spaţierea mea]: *esc, escĭ, este, estem, esteţi, estŭ*".

[44] În legătură cu deosebirea fonetică dintre formele cu *-st-* citate de N. Bălăşescu şi cele cu *-şt-* notate de M. Zdrenghea şi de Lidia Sfârlea se poate aminti menţiunea lui M. Zdrenghea (*art. cit.*, p. 195) după care în graiul respectiv „grupul *st* > *şt*, în cuvinte ca *stele, steag* > *ştele, şteag*", fenomen pe care autorul îl atribuie influenţei săseşti. El explică însă, pe drept cuvânt, fonetismul *ieşte* prin analogie cu *eşti*, persoana a 2-a singular; vezi aceeaşi explicaţie în DA, în legătură cu forma veche *eşte*, care apare într-un text transilvănean de pe la 1580.

[45] *Gramatica românească*, text stabilit, prefaţă, note şi glosar de Olimpia Şerban şi Eugen Dorcescu, Timişoara, 1973, p. 94.

Scanned with OKEN Scanner

(Seulescul, *Grammatică* I, p. 102: *sânt şi sâm, îs, escu*)[46]; în 1848 ea apare şi în gramatica lui I. Codru Drăguşanu (p. 69: *eu-sŭ saŭ escŭ* = „formă bună", *sânt* = „formă vițiată") şi apoi în alte câteva gramatici datorate unor autori ardeleni: la Gavrile I. Munteanu în 1860 (*sunt, sŭ, sum* şi *escŭ*)[47] şi la T. Cipariu în 1869. Acesta din urmă a avansat şi o explicație, pe care o regăsim mai târziu la W. Meyer-Lübke[48], Fr. Streller[49], în DA, la M. Zdrenghea, B. Cazacu, Alf Lombard[50] şi W. Roth[51]: forma în discuție ar fi refăcută plecându-se de la persoana a 2-a singular *eşti*, după modelul verbelor în *-esc, -eşti, -eşte*; T. Cipariu apropie totodată această formă de o formă latină, cum urma să facă ulterior É. Bourciez[52], care o va explica prin lat. *escit, escunt*. Pasajul în chestiune din gramatica lui T. Cipariu merită să fie citat, pentru a se restabili o prioritate: „Inse pre alocuria dein *esti* formara sî pers. 1. sing. *escu*, cá sî cumu *esti* ar' fi in locu de *esci*, lat. *esco, -is*. Lucretius I, 620: *quid escit?* etc." (Cipariu, *Gramateca* I, p. 275).

Formele analogice de plural citate în gramatica lui N. Bălăşescu prezintă un interes particular deoarece, întrucât nu există în aromână, ele pot fi invocate ca argument împotriva explicației lui *escu* de la persoana 1 singular printr-o influență sud-dunăreană, cum credeau O. Densusianu[53] cu referire la *escu* din unele graiuri transilvănene şi R. Ionaşcu[54] despre aceeaşi formă din gramatica lui G. Săulescu.

---

[46] Gramatica lui Ioan Alexi (*Grammatica Daco-Romana sive Valchica...*, Viena, 1826) nu intră în discuție, întrucât ea înregistrează pe *escu* numai ca formă aromână (macedoromână): „e s c u, in prima persona solum in Dialecto Macedo-Romano usurpatur" (p. 81).

[47] Munteanu, *Gramatică* I, p. 48; autorul adaugă că toate aceste patru forme sunt „romanice" (p. 49).

[48] Meyer-Lübke, *Grammaire* II, p. 278.

[49] *Das Hilfsverbum im Rumänischen*, în JIRS, IX, 1902, p. 5.

[50] Lombard, VR II, p. 717.

[51] *Beiträge zur Formenbildung von lat. 'esse' im Romanischen*, Bonn, 1965, p. 81–82. Cunoaşterea formelor *estem/ieştem, esteți/ieşteți* i-ar fi permis autorului să adauge la capitolul „Einfluss einer Person auf eine andere im Präsens" o situație reprezentată prin influența persoanei a 3-a singular asupra persoanei 1 şi a 2-a plural.

[52] Bourciez, [2]*Éléments*, p. 212.

[53] Densusianu, HLR I, p. 330.

[54] *Lucr. cit.*, p. 118.

Scanned with OKEN Scanner

*

Scopul acestei comunicări a fost doar de a sugera anumite apropieri posibile între constatările actuale ale dialectologilor şi menţiunile cuprinse în câteva vechi gramatici ale limbii române; nu mi-am propus să epuizez, în legătură cu problemele discutate, faptele furnizate de aceste două tipuri de surse de informare.

Données dialectales récentes et le temoignage des anciennes grammaires du daco-roumain, în *XIV Congresso internazionale di linguistica e filologia romanza, Napoli, 15–20 aprile 1974. Atti*, II, Napoli/Amsterdam, 1976, p. 109–119.

Scanned with OKEN Scanner

INTERFERENȚE FLEXIONARE ÎNTRE NUME ŞI PRONUME ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Ca substitut al numelui, este normal ca pronumele să aibă particularități flexionare (categorii gramaticale şi mijloace concrete de exprimare a lor) comune cu el. Dacă asemănările merg până la a justifica includerea pronumelui şi a flexiunii lui în clasa numelui (alături de substantiv, adjectiv, numeral), respectiv în flexiunea nominală, aceasta este o problemă controversată, în legătură cu care există argumente pro şi contra. Indiferent însă dacă este considerată autonomă sau subordonată celei nominale, flexiunea pronominală are particularitățile ei (după cum, de altfel, şi în cadrul flexiunii nominale propriu-zise substantivul, adjectivul şi numeralul au, fiecare, particularități mai mult sau mai puțin definitorii)[1].

În istoria limbii române se constată numeroase interferențe, respectiv influențe reciproce, între pronume şi celelalte trei părți de vorbire menționate: interferențe atât pur flexionare, cât şi lexicale sau/şi privitoare la formarea cuvintelor care pot interesa şi flexiunea. Unele sunt vechi, altele recente, fără ca vârsta lor să poată fi stabilită totdeaunna cu precizie. Comunicarea de față îşi propune să prezinte o sinteză a tuturor acestor interferențe, cuprinzând şi fapte cunoscute – dar nu totdeauna interpretate ca interferențe –, şi fapte noi.

I. Interferențe pur flexionare

1. Influențele exercitate dinspre pronume spre substantiv şi părțile de vorbire dependente de acesta au început cu crearea articolului, de

[1] Pentru caracteristicile flexiunii pronominale vezi, în ultimul loc, Gabriela Pană Dindelegan, *Pronumele*, în *Dicționar general de ştiințe. Ştiințe ale limbii*, de Angela Bidu-Vrănceanu, Cristina Călăraşu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaş, Gabriela Pană Dindelegan, Bucureşti, 1997.

Scanned with OKEN Scanner

origine pronominală, prin care se realizează o bună parte din flexiunea nominală în ansamblu; dar, creat pentru opoziția de individualizare a substantivului, articolul a fost preluat în timp de la acesta și de unele pronume[2], fie ca element formativ stabil în întreaga paradigmă (la *însul*, *dânsul*, unde rolul fix al articolului poate fi interpretat ca în structura unor substantive proprii), fie ca element formativ parțial al unor pronume diferențiate astfel de adjectivul pronominal corespunzător (la *unul* vs. *un* și compusele lor *nici unul*, *vreunul*, *altul* vs. *alt*, mai demult și la *carele*), cu particularitatea prezenței articolului la acestea numai la cazurile nominativ și acuzativ, el fiind înlocuit la genitiv și dativ cu particula deictică *-a* (NA *altul*, GD *altuia*, spre deosebire de NA *dânsul*, GD *dânsului*).

Printr-o influență exercitată dinspre substantiv și adjectiv spre pronume se explică desinența neetimologică de număr și caz *-le* la pronume și adjective pronominale posesive de genul feminin: *mea – mele*, *ta – tale*, *sa – sale* și prin acestea în flexiunea cazuală a pronumelor de politețe *dumneata – dumitale*, *dumneasa – dumisale* (influența modelului din interiorul pronumelui, de la pronumele personal *ea – ele* și de la demonstrativul *acea – acele*, ar fi fost prea slabă fără aceea a substantivelor de tipul *stea – stele* și a adjectivelor de tipul *tinerea – tinerele* și, oricum, modelul pronumelui personal nu ar putea explica decât desinența de plural, nu și folosirea ei la genitiv-dativul singular; flexiunea adjectivelor posesive menționate prezintă cel mai mare grad de asemănare cu aceea a adjectivelor calificative *greu* și *rău*)[3]; la aceeași specie posesivă s-au exercitat influențe ale flexiunii substantivale asupra genitiv-dativului adjectivelor pronominale feminine conjuncte în îmbinări de tipul *soră-sa*, cu genitiv-dativul *soră-sei/soră-sii*[4]. De asemenea, construcțiile analitice cu prepoziții + acuzativul în locul formelor cazuale sintetice de genitiv și de dativ s-au extins de la substantive, numerale și adjectivele cantitative la unele pronume și adjective pronominale, probabil inițial

---

[2] Vezi Valeria Guțu Romalo, *Unele valori ale articolului în limba română actuală*, în *Omagiu Iordan*, p. 365–369.

[3] Vezi Al. Graur, *Din istoricul tipului stea / stele*, în SG III, 1961, p. 5–9.

[4] Vezi Sandfeld/Olsen, SR I, p. 67–68.

Scanned with OKEN Scanner

prin îmbinările alcătuite din substantive însoțite de adjectivele pronominale corespunzătoare pronumelor în cauză: mai întâi la pluralul pronumelor cantitative *câți* și *câțiva* (pentru care concurența între *câtor*, *câtorva* și *a câți*, *a câțiva*, respectiv *la câți*, *la câțiva* este înregistrată în majoritatea gramaticilor[5]), apoi, cel puțin construcția cu *la* în locul dativului – care și la substantiv este mai răspândită decât cea cu *a* în locul genitivului –, și la pronume necantitative (pentru acestea atestările sunt mai târzii și în general neconsemnate în gramatici, chiar dacă vor fi existând de mai multă vreme). Modelul substantivelor explică și folosirea articolului nehotărât înaintea pronumelui nehotărât *altul* și a adjectivului corespunzător *alt*, chiar dacă se admite și intervenția unei influențe străine[6].

De la adjectivele propriu-zise – mai ales de la cele calificative – s-a extins la adjectivul pronominal *ceva* categoria comparației, în speță folosirea acestuia la gradul comparativ de superioritate: *mai ceva* cu sensul calitativ „mai de seamă, mai frumos, mai bun etc." (DA) este atestat cel puțin din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, la I. Nădejde și la I. Creangă (*Cum pățise și alți peținori, poate mai ceva decât aceștia*).

2. În limba contemporană – pe care o identific cu limba secolului al XX-lea – și în perioada strict actuală – de după 1989 – interferențele flexionare de acest fel s-au înmulțit și s-au diversificat.

Dinspre pronume spre unele adjective s-a produs extinderea desinențelor de genitiv-dativ specifice pronumelui (și articolului provenit din acesta). Am discutat mai demult, în 1985[7], după semnalări datorate altor cercetători[8], extinderea desinenței de genitiv-dativ plural *-or* la adjectivele *anumit*, *destul*, *diferit*, *felurit*, *mult*,

---

[5] Vezi, de exemplu, [2]GLR I, p. 335, 367.

[6] Vezi discuția la C. Frâncu, *Vechimea și răspândirea unor pronume, adjective pronominale și numerale cu articol nehotărât: **un alt(ul)**, **un al doilea**, **un același***, în AUI XXX, 1984, p. 33–44.

[7] Mioara Avram, *Note asupra flexiunii adjectivului în limba română contemporană*, în SCL XXXVI, 1985, 3, p. 179–182 [în volumul de față p. 137–141].

[8] M-am referit atunci numai la Graur, TA, p. 71; vezi însă, mai înainte, Iordan, GLR, p. 152.

Scanned with OKEN Scanner

puțin, care, în urma acestui fapt, au ajuns să constituie o nouă clasă flexionară, a adjectivelor cu cinci forme în total (față de patru avute anterior)[9]. În ultimii ani am constatat nu numai înmulțirea exemplelor de tipul *anumitor*, *diferitor*, ci și extinderea similară, deocamdată rară, a desinenței de genitiv-dativ singular masculin-neutru *-ui* în exemple ca *anumitui*[10], ceea ce face ca acest adjectiv să ajungă la cel puțin șase forme, dacă nu chiar la șapte în eventualitatea atestării formei corespunzătoare de genitiv-dativ singular feminin **anumitei*[11]. Tot de la pronume s-a produs extinderea la genitiv-dativul plural al adjectivelor substantivizate *mult*, *puțin*: *multora*, respectiv *puținora* și, mai recent, la genitiv-dativul feminin singular al adjectivului *(pen)ultim* și al numeralului ordinal *prim* a particulei deictice *-a* pentru marcarea deosebirii dintre valoarea adjectivală și cea substantivală: la forma *primeia*, semnalată de mine în 1984[12] și întâlnită ulterior din ce în ce mai frecvent (ADEV. 1994, nr. 1297, p. 1/3; ROM. LIB. 1996, nr. 2037, p. 24/2, și 2000, nr. 3142, p. 1/2), se adaugă *ultimeia* și *penultimeia*, înregistrate în anii din urmă (*La ultima raportare s-a indicat o cifră inferioară penultimeia.* „Cațavencu" II, 1991, nr. 47 (86), p. 4/6).

---

[9] Chiar dacă unele adjective vizate la care apare această desinență de genitiv-dativ plural nearticulat – limitată contextual la antepunere și la absența altui determinant anterior – au statut controversat, fiind considerate de unii cercetători adjective pronominale nehotărâte (*anumit*, pentru care vezi nota 50) sau/și numerale nehotărâte (*mult*, *puțin*, pentru care vezi și nota 51), există măcar două cuvinte reprezentante indiscutabile ale acestui tip de adjective propriu-zise: *diferit* și *felurit*. Cf. și *destul* (cu GD pl. *destulor*), care numai la Rosetti/Byck, [2]GLR, p. 61, 63, este considerat pronume și adjectiv pronominal nehotărât.

[10] În articolul citat în nota 7 remarcam tocmai lipsa de corelare a desinenței de genitiv-dativ plural *-or* cu desinența de genitiv-dativ singular de aceeași origine pronominală; forma cu *-ui*, semnalată acum, demonstrează completarea paradigmei și înlăturarea asimetriei.

[11] Neatestarea acesteia ca formă nearticulată de genitiv-dativ singular (în paradigma lui *anumită*) se poate datora omonimiei dintre desinența pronominală *-ei* și segmentul constituit din desinența adjectivală *-e* + articolul hotărât *-i* (ca în *numitei* de la *numita*).

[12] Mioara Avram, *Forme flexionare cu sau fără -a*, în LL 1984, 3, p. 338 (în Avram, PEC, p. 117).

Scanned with OKEN Scanner

De la substantiv spre pronume se extind construcțiile analitice pentru suplinirea sau exprimarea diferită a genitiv-dativului. Pe de o parte, o noutate relativă sau parțială este extinderea construcțiilor prepoziționale, cu *a* în locul genitivului sintetic și cu *la* în locul dativului sintetic, și la pronume invariabile cu formă de singular (*ce, ceea ce, ceva*)[13], precum și la unele pronume de felul lor variabile, mai ales la pluralele *unii* (*Am dat bani la unii dintre ei*), *alții* (un citat din I. Minulescu: *Nu-ți cer să-mi spui / Nimic din tot ce-ai spus la alții / Ci tot ce n-ai spus nimănui*), dar și la singulare ca *fiecare* (*Am dat la fiecare dintre ei/ele*, în loc de *fiecăruia/fiecăreia*) sau *nimeni* (*Nu dă bani la nimeni*; un citat din G. Coșbuc: *Taina voastră-n veci de veci / La nimeni n-o s-o spui!*). Pe de altă parte, o noutate absolută este extinderea la pronume a articolului proclitic de genitiv-dativ *lui*, mai ales în varianta *lu*, în locul formelor cazuale afixale, cu articol enclitic sau/și cu desinență (+/– particula deictică *-a*)[14]: *(al) lu altul, (al) lu ăla* sau *ăsta, (al) lu cutare, (al) lu dânsul, (al) lu mata(le), (al) lu cine* și chiar la pluralul unor pronume; iată două exemple cu pronumele demonstrativ *ăla* la ambele numere: *Și i-am dat lu' ăla una și aia a fost.* ROM. LIB. 1996, nr. 1875, p. 24/3; *E și el la mâna lu' ăia.* ROM. LIB. 1994, nr. 1258, p. 1/5. Semnalată de Iorgu Iordan[15] din perioada interbelică, numai pentru singularul pronumelui nehotărât *altul*, cu un citat izolat din „Adevărul literar", 1935 (*Asta să i-o spui lui altul*), folosirea articolului proclitic în flexiunea pronominală – la diverse pronume și la ambele numere – a luat o mare amploare în limba vorbită, de unde este preluată și în textele scrise care redau sau mimează oralitatea (foarte multe exemple de acest fel se întîlnesc în săptămînalul satiric „Academia Cațavencu"). Periferică încă în dacoromâna vorbită și marcată stilistic în cea scrisă, această folosire a genitiv-dativului sau numai a genitivului cu *lu* la pronume este gramaticalizată de mult în meglenoromână (numai la genitiv: *lu țista*, dativul fiind înlocuit cu *la* + acuzativul: *la țista, la mini* etc.)[16] și mai

---

[13] Mioara Avram, *Note asupra pronumelui ceea ce*, în SCL XXXI, 1980, 4, p. 353–355 (în Avram, PEC, p. 119–122).

[14] Vezi Avram, [2]GPT, p. 99, 492.

[15] Iordan, [2]LRA, p. 83, nota 2.

[16] Vezi Caragiu Marioțeanu, *Compendiu*, p. 280.

Scanned with OKEN Scanner

ales în istroromână (la genitiv-dativ singular şi plural: *lu ţela, lu ţesta, lu al'ţ*)[17]. De remarcat că la pronumele care aveau (şi au în limba literară) forme diferite de gen numai la genitiv-dativul singular (*cutare, fiecare*) folosirea construcţiilor analitice (prepoziţionale sau cu articolul proclitic) antrenează dispariţia opoziţiei de gen.

Cu mai mică certitudine, tot prin influenţa flexiunii substantivelor (articulate) ar putea fi explicate unele variante hipermarcate ale pronumelor demonstrative de diferenţiere, de care m-am ocupat în 1994[18]: *ălălaltul* (P. Dumitriu, în Eugen Simion, *Convorbiri cu Petru Dumitriu*, Iaşi, 1994, p. 144), *ăstălaltul* (idem, *ibidem*, p. 73), *cestălaltul* ACAD. CAŢ. V, 1995, nr. 43 (207), p. 2/3). Dacă pentru formele articulate de nominativ-acuzativ de tipul sg. *ălălaltul, ăstălaltul*, pl. *ăi(a)lalţii* (*ăilalţii* ADEV. LIT. IV, 1994, nr. 221, p. 10/4; *ăialanţii* ROM. LIB., 1994, nr. 1258, p. 1/5), *ăşti(a)lalţii* (*ăştilalţii* ACAD. CAŢ. V, 1995, nr. 13 (177), p. 8/3; *ăştilanţii* ROM. LIB., 1994, nr. 1258, p. 1/5) e suficientă explicaţia prin influenţa pronumelui nehotărât *altul*, pl. *alţii*, pentru formele de genitiv-dativ plural *ălorlalţilor, ăstorlalţilor* (ultima atestată, în varianta *ai ăstorlanţilor*, în ROM. LIB. 1994, nr. 1258, p. 1/5) această explicaţie nu mai este valabilă, dat fiind că *alţii* are genitiv-dativul *altora*, nu **alţilor*[19]; genitiv-dativul plural în *-lor*, normal şi general la articol şi la substantivele articulate (*bărbaţii – bărbaţilor*), are însă un antecedent şi în cadrul flexiunii pronominale, la pronumele personal *dânşii – dânşilor*. Într-o situaţie oarecum asemănătoare, prin posibilitatea unei duble explicaţii, este apariţia unor forme de vocativ (egal cu nominativul, dar marcat prin intonaţie şi prin interjecţia *măi*) la pronumele demonstrative *acesta, acela* şi la pronumele nehotărât *cutare*: *măi, acesta!*[20], respectiv *măi, cutare!*; şi aici există ante-

---

[17] *Ibidem*, p. 200.

[18] Mioara Avram, *Un pronume cu multe variante: demonstrativul de diferenţiere*, în LLR XXIII, 1994, 3–4, p. 5–7 [în volumul de faţă p. 152–155].

[19] Demonstrativul *acei – acelor*, cu forme numai aparent asemănătoare, nu poate fi considerat şi el model, deoarece nu conţine articolul hotărât enclitic.

[20] Vezi Avram, [2]GPT, p. 176. [2]Rosetti/Byck, GLR, p. 146, înregistrează vocativele *mă ăsta!* şi *mă ăla!* folosite „în graiul familiar [...] cînd vorbitorului nu-i e prezent în minte numele celui căruia i se adresează".

Scanned with OKEN Scanner

cedentul reprezentat de pronumele personal şi de politeţe de persoana a doua, care au vocativ, dar mi se pare mai plauzibilă explicaţia prin influenţa substantivelor, la care vocativul are o poziţie mai puternică, şi aceasta cu atât mai mult cu cât noile vocative apar la pronume echivalente cu persoana a treia, ca substantivele, nu cu persoana a doua.

De la adjectivele propriu-zise sau calificative a continuat extinderea categoriei comparaţiei, care apare acum nu numai la unele adjective pronominale, ci şi la pronume şi nu numai cu gradul comparativ de superioritate, ci, mai rar, şi cu gradul superlativ (absolut şi relativ). Iorgu Iordan a semnalat în 1943, în *Limba română actuală*[21], fără citate însă, comparativul unor pronume „când se dă o semnificaţie specială"; lista exemplelor sale, încheiată cu „etc.", cuprinde pronume personale (*Astăzi sunt mai eu decât oricând*) şi îmbinări alcătuite dintr-un pronume personal şi unul de întărire (*Trebuie să fim mai noi înşine decât am fost până acum*; acest exemplu are menţiunea „din declaraţia unui ministru"), posesive (*Ideea aceasta n-a fost niciodată mai a ta decât în momentul de faţă*) şi nehotărâte (*N. mi s-a părut mai altul decât de obicei*; *X este mai cineva decât Y*, ultimul pronume amintind, evident, de mai vechiul şi popularul comparativ *mai ceva*). În aceeaşi lucrare nehotărâtul *oarecare* este înregistrat la *Lexic*[22], pentru sensul „banal"[23], cu un citat în care este folosit cu un determinant gradual echivalabil cu superlativul absolut: *Cuvintele lor erau cu totul oarecari*; în ultimul timp am întâlnit adesea folosirea acestui adjectiv pronominal la superlativul absolut gramaticalizat (*un om foarte oarecare*) sau la superlativul relativ (*cel mai oarecare om*)[24].

Dar, poate, cea mai importantă influenţă flexionară exercitată dinspre adjectivele propriu-zise sau calificative spre adjectivele pronominale este reprezentată de apariţia unor noi forme cazuale de genitiv-dativ singular feminin cu desinenţa de tip adjectival *-e* în locul celei de tip pronominal *-ei*. Semnalată mai demult pentru adjectivul

---

[21] Vezi Iordan, [2]LRA, p. 301.

[22] *Ibidem*, p. 507.

[23] În DLR, s. v. *oarecare* (3), acest sens este formulat „lipsit de importanţă, n e î n s e m n a t; care nu iese din comun, o b i ş n u i t" (spaţiat în text).

[24] Vezi Avram, [2]GPT, p. 191.

Scanned with OKEN Scanner

pronominal nehotărât *altă* în contexte în care este precedat de articolul nehotărât *o* sau de adjectivele pronominale *acea*, *această*, *oricare* (*unei/acelei/acestei/oricărei alte păreri* vs. *altei păreri*)[25], noua desinență *-e* apare acum și la alte adjective pronominale, în contexte diferite, caracterizate prin postpunere: la adjectivul demonstrativ de apropiere *aceasta* (*fetei aceste(a)* vs. *acestei fete*)[26] și la adjectivul demonstrativ de diferențiere *cealaltă*, la primul termen al acestui compus (*fetei celelalte* vs. *celeilalte fete*).

Ultima situație discutată, privind genitiv-dativul feminin singular al adjectivelor demonstrative postpuse, este deosebit de interesantă, întrucât constituie o excepție de la două tendințe unanim recunoscute ale limbii contemporane: tendința de slăbire a flexiunii și tendința de reducere a cumulului de mărci sau a exprimării redundante a unor categorii gramaticale, ambele tendințe reflectate în slăbirea acordului în caz[27]. Pentru genitiv-dativul adjectivului demonstrativ postpus aceste tendințe sunt ilustrate exclusiv cu pluralul (*băieților aceștia*, *fetelor acestea* în loc de *...acestora*) și cu singularul masculin-neutru (*băiatului/lucrului acesta* în loc de *...acestuia*)[28], afirmându-se în mod expres că genitiv-dativul feminin singular se supune în continuare regulii tradiționale de acord realizat prin forma egală cu cea a pronumelui (tip *fetei acesteia*, îmbinare considerată singura existentă, dat fiind că **fetei aceasta* este nereperată)[29]. Dar femininul face

---

[25] Iordan, [2]LRA, p. 122; Avram, [2]GPT, p. 191–192. Și la genitiv-dativul singular, la toate genurile, adjectivul pronominal *alt* are, alături de forma cu desinența pronominală specifică *-or*, forme utilizate numai pentru situațiile în care este precedat de alte atribute adjectivale (*acestor*, *diferitor*, *multor*), dar ele sunt egale cu nominativ-acuzativul plural (*diferitor alte obiecte de toaletă* „Dilema" VII, 1999, nr. 334, p. 3/3) și deci pot fi explicate prin generalizarea acestora pentru reducerea cumulului de mărci, fără a reprezenta forme suplimentare propriu-zis noi.

[26] Gheorghe Moldoveanu, *Adjectivele demonstrative au două sisteme de flexiune cazuală*, în LR XLII, 1993, 5, p. 215–220.

[27] Vezi [2]GLR II, p. 507; Graur, TA, p. 299, 349–350.

[28] Vezi, de exemplu: Iordan, [2]LRA, p. 423–424; Al. Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, 2. *Contribuții socioculturale*, București, 1978, p. 178–179.

[29] Am făcut eu însămi greșeala de a afirma ([2]GPT, p. 175) că la *fetei acesteia* „acest acord nu se omite".

Scanned with OKEN Scanner

excepție de la tendințele de slăbire a flexiunii și de reducere a cumulului de mărci, implicit a acordului în caz, nu atât prin conservarea acordului/formei tradițional(e) la unii vorbitori – care, de altfel, le conservă adesea și la plural sau la masculin-neutrul singular, în ciuda riscului de ambiguitate referențială[30] –, cât prin folosirea unei forme speciale de genitiv-dativ singular a adjectivului postpus care diferă de pronume (și de adjectivul antepus), neavând desinența *-ei*, și este egală cu nominativ-acuzativul plural, ca la adjectivele propriu-zise. Gh. Moldoveanu a semnalat, în 1993[31], forma nouă de genitiv-dativ singular feminin postpus în varianta *acestea* (*fetei acestea*), cu atestări exclusiv orale, susținute de o anchetă la elevii de clasa a IX-a din Galați (răspunsurile la anchetă au oscilat între *fetei acesteia*, *fetei aceasta* și *fetei acestea*, cu predominarea netă a ultimului tip)[32]; în limba scrisă am întâlnit varianta *aceste* (de exemplu, *în laptele dimineții aceste* la poetul L. Dimov, *Vis cu bufon*, în volumul *Carte de vise*, 1969, și *rege al întinderii aceste* la N. Stănescu, *Foamea de cuvinte*, în volumul *Oul și sfera*, 1967). În mod similar, în loc de *fetei celeilalte*, în limba actuală a apărut posibilitatea de a se spune *fetei celelalte*, cu aceeași desinență de tip adjectival (*-e* în loc de *-ei*) la primul termen al compusului. Deosebirea între formele noi de genitiv-dativ singular feminin *alte* și *aceste(a)*, *celelalte* constă în aceea că la adjectivul nehotărât *altă* noua formă *alte* s-a fixat ca unica posibilă pentru adjectivul antepus precedat de *o*, *acea*, *această*, *oricare*, în timp ce la adjectivele demonstrative *această* și *cealaltă* noua formă este o formă secundară, în concurență cu cea tradițională. Formele discutate demonstrează că flexiunea cazuală la adjectivele pronominale respective nu a slăbit, ci s-a complicat prin sporirea ei cu variantele formale poziționale de tip adjectival; de asemenea, folosirea acestor

---

[30] Pentru această ambiguitate vezi Avram, [2]GPT, p. 175.

[31] *Art. cit.* în nota 26.

[32] La Narcisa Forăscu (coord.), *Dificultăți gramaticale ale limbii române*, Bucureşti,, 2001, nu există un articol consacrat demonstrativului de apropiere. La Andrei Crijanovschi, *Dicționar de dificultăți ale limbii române*, Chișinău, 2000, figurează chiar mai multe articole (*aceasta*, *această*, *acest*, *acesta*), dar s. v. *aceasta* „pr. dem. (absolut) și adj. dem. f. (numai postpus)" pentru genitiv-dativul singular al adjectivului, după forma recomandată *femeii acesteia*, se dă doar „greșit *femeii acestei*" (?).

Scanned with OKEN Scanner

forme demonstrează că nu s-a renunțat la cumulul de mărci, în speță la exprimarea redundantă a cazului, care continuă să fie dublu sau chiar triplu marcat la genitiv-dativul singular feminin, dar într-o nouă realizare, simplificată și, în același timp, eficientă: prin adoptarea desinenței de tip adjectival *-e* se evită repetarea desinenței pronominale *-ei* în îmbinări ca *unei/acelei/acestei/oricărei* ***altei*** + substantiv, care devin *unei/acelei...* ***alte***..., respectiv se obține o formă ceva mai simplă la *fetei* ***celelalte*** față de *fetei* ***celeilalte*** și una mult mai simplă, cu o silabă în minus, la *fetei* ***aceste(a)*** față de *fetei* ***acesteia***.

Crearea de variante poziționale/contextuale la unele adjective pronominale după modelul adjectivelor propriu-zise confirmă utilitatea conceptului de declinare sintagmatică sau de grup („expresii declinate"), susținută în ultimele decenii de Vl. Hořejší[33], Paula Diaconescu[34] și Tamara Repina[35], pe baza grupurilor nominale alcătuite din substantive și adjective calificative. Luarea în considerare a acestui tip de declinare în care sunt implicate adjective pronominale necesită studierea comportării lor flexionare în îmbinări complexe ca *o* ***aceeași*** *opinie*, *un* ***oarecare*** *om*, *acești* ***câțiva*** *oameni*, *oricare* ***alt*** *om*, ca și studierea comportării unor adjective propriu-zise în prezența/absența adjectivelor pronominale (de exemplu, *părerea acestor/****altor diferiți*** *colegi* vs. *părerea* ***diferitor alți*** *colegi*); probleme similare pun și unele îmbinări mai simple, în care sunt implicate pronume, ca *eu unul*, *nimeni/oricare/oricine altul* sau *nimeni altcineva*. Dintre aceste îmbinări de pronume care pun probleme de flexiune numai tipul *eu unul* este înregistrat de Melania Florea[36] în inventarul grupurilor nominale cu un centru pronume, însă fără referire la flexiune (la formarea genitiv-dativului). Dar detalierea acestor aspecte ar depăși obiectul limitat al comunicării de față. Pentru complexitatea flexionară a îmbinărilor pronominale menționate e

---

[33] *Les particularités du système de la flexion nominale roumaine dans le cadre des expressions déclinées*, în RRL X, 1965, 1–3, p. 249–252.

[34] Diaconescu, *Structură*, p. 234–254.

[35] *Caracterul sintagmatic al declinării românești*, în SCL XXII, 1971, 5, p. 459–470.

[36] *Structura grupului nominal în limba română contemporană*, București, 1983, p. 91–93.

Scanned with OKEN Scanner

suficient să dau ca exemplu genitiv-dativul îmbinării *nimeni altul*: pe lângă tipurile previzibile în lumina discuției de până acum – tipul tradițional *nimănui altuia*, cel evoluat cu termenul al doilea invariabil: *nimănui altul*, eventual și tipurile analitice cu ambii termeni invariabili: popularul *la nimeni altul*, familiarul *lu nimeni altul* –, în limba actuală se folosește din ce în ce mai mult un tip cu primul termen invariabil: *nimeni altuia* (*Primarul a dispus concesionarea suprafeței intravilane de 25000 m. p. nimeni altuia decât senatorului de Olt.* ROM. LIB. 1997, nr. 2330, p. 2/5; *Care Daiana este fiica nimeni altuia decât Marin Voicu.* ACAD. CAȚ. VIII, 1995, nr. 30 (349), p. 3/2); acest ultim tip seamănă într-un fel, ca flexiune, cu substantivele compuse *scris-cititul*, *genitiv-dativul* (GD *scris-cititului*, *genitiv-dativului*) sau, mai direct, cu grupurile nominale *tanti Matilda* (GD *tanti Matildei*) ori *moș Ion* (V *moș Ioane!*).

II. Interferențe lexicale și privitoare la formarea cuvintelor

Pe lîngă interferențele pur flexionare, pot interesa flexiunea și unele interferențe lexicale sau/și privitoare la formarea cuvintelor; pe acestea le voi prezenta și mai sumar, cu observația că influențele de acest fel pe care le-am identificat sunt numai dinspre nume spre pronume, dacă excludem conversiunea pronumelor în substantive[37].

Conversiunea inversă, a substantivelor în pronume sau pseudo-pronume, interesează în mai mare măsură. Anumite substantive (inclusiv adjective substantivizate sau locuțiuni substantivale) sunt folosite ca un fel de substitute ale unor pronume personale, nehotărâte sau negative. Cu excepția lui *subsemnatul*, care provine dintr-un adjectiv participial substantivizat, ca echivalent al pronumelui personal *eu* (DLR), și a unor nume de litere (*x/X*, *Y*, *n*, învechit și *N.*), ca echivalente ale unor pronume sau adjective pronominale nehotărâte (*cineva*, mai rar *ceva*, de asemenea *atâția*, pentru care vezi nota 46), toate celelalte au aparența de nume proprii (manifestată și la *X*, *Y*, *N* în

[37] Pentru aceasta vezi Dumitru Bejan, *Despre substantivarea pronumelui în limba română*, în LL 1986, 3, p. 286–291.

Scanned with OKEN Scanner

scrierea cu majuscule[38]): ca substitute ale pronumelui personal *eu* limbajul argotic, uneori şi cel familiar sau/şi popular folosesc nume ca *Bentea*, *Mandea*[39], *Mândelul*, *Pieptea* (toate patru se găsesc la Ion Coja, *Marele manipulator şi asasinarea lui Culianu, Ceauşescu, Iorga*, Bucureşti, 1999, p. 110, care precizează că au sensul „eu") sau *Mandiru* (DLR)[40], iar ca substitute ale pronumelui negativ *nimeni* numele *Cotea*[41] sau *Mutu(l)*, eventual locuţiunea învechită *Mutul de la manutanţă*[42]. Legătura dintre pronume şi substantivele proprii se manifestă şi în extinderea la pronume a unor sufixe lexicale antroponimice ca *-ică* şi *-iţă* – masculine – sau *-escu*: *cutărică*, *cutăriţă* şi *Cutărescu*[43] (toate invariabile, folosite la genitiv-dativ cu articolul proclitic *lu(i)*, ceea ce a putut contribui la tratarea similară a pronumelui de bază *cutare*, cu flexiune desinenţială în normă); de asemenea, *Icsulescu* (scris şi *X-ulescu*)[44]. Dacă pronumele este prin definiţie un substitut al numelui, substantivele care substituie pronume sunt un fel de pro-pronume.

Un rezultat al unei alte influenţe dinspre substantiv spre pronume, în domeniul formării cuvintelor, este posibilitatea diminutivării sufixale[45] a unor pronume: de politeţe, familiarul *mătăluţă* şi regionalul *tălică*; nehotărâtele demonstrative[46] *atâtic(a)*, reg. *atâtuţ* şi

---

[38] Vezi Avram, ²GPT, p. 191.

[39] Acesta provine din locativul pronumelui personal ţigănesc de persoana I singular (vezi DLR).

[40] Pentru *Mandea*, *Mandiru'* şi *Pieptea*, vezi şi Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, ediţie definitivă, Bucureşti, 1975, p. 332.

[41] În DA, s. v. *cot* [2], acestui derivat i se atribuie alte sensuri („nume glumeţ care se dă celui ce e obişnuit să refuze orice-i cei [...], dracului [...] şi [...] unui câne care umblă în zigzag pe urma iepurelui"), dar din citate rezultă clar sensul (absent) „nimeni": *Te-a împrumuta Cotea, nu eu.* Pamfile, J. 1 sau *Trece cât trece, da nu vine nici Cotea să cumpere.* Ion. Cr. III 220.

[42] Vezi Iorgu Iordan, *Stilistica...*, p. 292.

[43] Vezi Avram, ²GPT, p. 191.

[44] *Ibidem.*

[45] Vezi Iorgu Iordan, *Stilistica...*, p. 164.

[46] Interpretarea curentă astăzi a lui *atât(a)* (pronume, adjectiv pronominal şi adverb pronominal) este cea care-l încadrează la specia nehotărâtelor; cred însă că e mai corectă încadrarea sa la demonstrative, ca la Tiktin, ²GR, p. 77 [vezi acum Mioara Avram, *Încadrarea lexico-morfologică a pronumelor (şi pronominalelor)* ***atât şi atare***, în LR LII, 2003, 4, p. 123–127, şi în volumul de faţă, p. 156–161].

Scanned with OKEN Scanner

chiar *atâticuța* (toate în DA); negativele populare *nimeric(ă)/nimerica, nimicuț(ă)* şi chiar *nimicuțica* (toate în DLR). În acelaşi domeniu al derivării, o influență exercitată dinspre substantiv şi adjectiv spre pronume constă în ataşarea prefixului preponderent nominal *ne-* la pronumele nehotărât *altul*, prin care s-a creat pronumele negativ de diferențiere *nealtul* (folosit în construcția comparativă *ca nealtul*)[47], echivalent popular al îmbinării *nimeni altul*.

Alte influențe în formarea cuvintelor s-au produs la pronume dinspre numeral: după modelul numeralului ordinal s-a creat mai demult pronumele (şi adjectivul pronominal) relativ-interogativ *al câtelea* (atestat acum şi însoțit de *cel de*: *cu ocazia prinderii celui de-al câtelea trandafir ştii tu în buchetul vieții* „Național" III, 1999, nr. 663, p. 11/2), iar mai recent corespondentul nehotărât/demonstrativ *al atâtelea*[48]. Adjectivul pronominal nehotărât pronumeral ca substitut de cardinale *n*, de origine substantivală ca nume de literă folosită în notația matematică (*n obiecte, de n ori*), şi-a creat atât compusul *n-sprezece* pentru substituirea unor numere mai mari, cât şi corespondente pentru substituirea numeralelor ordinale: masculinele *al n-ulea, al n-sprezecelea* (*al enşpelea mariaj al lui Liz Taylor*, „Dilema" I, 1993, nr. 1, p. 2, col. 2) şi femininele *a n-a, a n-sprezecea*, utilizate în locuțiunile adverbiale *a n-a oară*, respectiv *a n-sprezecea oară*[49].

*

Faptele grupate în comunicarea de față relevă în primul rând labilitatea granițelor dintre nume şi pronume (care explică şi controversele referitoare la statutul morfologic al unor cuvinte ca *anumit*[50],

---

[47] În DLR şi în [2]DEX cuvîntul este calificat, impropriu, drept pronume nehotărât.

[48] Înregistrat lexicografic numai în CADE şi în DOOM; vezi şi Sandfeld/Olsen, SR I, p. 249–250.

[49] Vezi Avram, [2]GPT, p. 152.

[50] Considerat pronume (şi adjectiv pronominal) nehotărât de: SDLR, s. v.; Lombard, LR, p. 233; Lombard/Gâdei, DM, p. II 66. Cf. discuția nuanțată despre „câteva adjective, asemănătoare, ca înțeles, cu pronumele nedefinite [...], precum: *anumit, diferit, divers, felurit*" la Iordan, GLR, p. 151.

Scanned with OKEN Scanner

mult, *puțin*[51] și, mai ales, *tot*[52]), continua interdependență și continuele interferențe ale acestor părți de vorbire. Toate reprezintă aspecte ale dinamicii limbii în diverse perioade și în mod special în perioada actuală. Dintre faptele discutate atenție mai mare merită inovațiile produse în clasa pronumelui, care este considerată închisă ca inventar lexical și conservatoare ca flexiune.

Ca și alte fapte de limbă recente, produse ca efect al unor tendințe în curs, adesea contradictorii, cele discutate aici sunt, în majoritatea lor, neadmise de normele limbii literare și limitate la anumite registre (limba vorbită, populară, familiară, limbajul argotic) sau varietăți teritoriale; câteva dintre ele par cel puțin tolerate în limba literară (de exemplu, genitiv-dativul plural *anumitor*, *diferitor*), dacă nu chiar gramaticalizate (de exemplu, variantele poziționale de genitiv-dativ singular feminin ale adjectivelor pronominale demonstrative: *aceste(a)*, *celelalte* și nehotărâte: *alte*). Caracterul neliterar al celor mai multe dintre faptele pe care le-am descris ca apărute în perioada contemporană sau chiar în cea strict actuală face ca datarea lor să fie aproximativă și pasibilă de modificări în eventualitatea semnalării unor atestări mai vechi; dar, chiar dacă și-ar avea începutul în perioade anterioare, este sigur că au căpătat recent măcar circulație mai mare și prin aceasta pot fi considerate caracteristice pentru limba din zilele noastre.

Actele Colocviului Catedrei de limba română [Universitatea București, Facultatea de Litere], *22–23 noiembrie 2001. Perspective actuale în studiul limbii române*, București, 2002, p. 11–19.

[51] Vezi Gabriela Pană Dindelegan, *La interferența mai multor părți de vorbire: „mulți", „puțini"*, în LLR XXVI, 1997, 1, p. 3–6.

[52] Vezi Magdalena Popescu-Marin, *Din istoria cuvântului tot*, în SCL XXXVII, 1986, 1, p. 50–56.

Scanned with OKEN Scanner

„GENUL COMUN" ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Câteva lucrări recente au afirmat, direct[1] sau indirect[2], inexistența în limba română a unor substantive de „(sub)genul comun"[3], adică a unor substantive nume de ființe care să funcționeze, după împrejurări, în strânsă concordanță cu sexul exprimat, atât ca masculine, cât şi ca feminine[4]. Articolul consacrat de Ecaterina Goga „genului comun în Romania", susținând faptul că limba română nu are asemenea substantive, ajunge la concluzii categorice asupra poziției ei „cu totul aparte de celelalte limbi romanice"[5], a izolării ariei dacoromâne, a intoleranței ei față de formele unice etc.[6]

---

[1] Ecaterina Goga, *Observații asupra genului comun în Romania*, în SCL XVII, 1966, 2, p. 198–200.

[2] Am în vedere diverse lucrări care, ocupându-se de categoria genului în limba română, menționează faptul că a l t e l i m b i au şi un gen comun. De exemplu: Paula Diaconescu, *Numărul şi genul substantivelor româneşti*, în SCL XV, 1964, 3, p. 310–311; Gregorio Escudero şi Dumitru Copceag, *Gramatica limbii spaniole*, Bucureşti, 1965, p. 120–121; Iordan/Manoliu, *Introducere*, p. 130.

[3] Nu-mi propun să discut aici justețea terminologiei şi a interpretării tradiționale care încadrează aceste substantive în sistemul genurilor; rămânând deocamdată în acest cadru, e de preferat termenul „subgen", care precizează deosebirea de planuri față de genurile masculin şi feminin, în interiorul cărora se detaşează substantivele în cauză.

[4] Unele gramatici româneşti vechi vorbesc de un gen „comun sau obştesc" în limba română, dar exemplele date (*slugă*, *vită*, *barză*, *gazdă* la Văcărescul, [2]*Observații*, p. 17, *vită* şi *gazdă* la Iordache Golescul, *Băgări de seamă asupra canoanelor gramăticeşti*, Bucureşti, 1840, p. 105, vezi şi p. 15) denotă confundarea acestei categorii cu substantivele epicene (deşi gramaticile citate au, separat, un gen numit „confuz", „întunecat sau amestecat", care corespunde direct substantivelor epicene: *vultur*, *privighetoare*, *rândurea*, *şoarice*, *şarpe*, *broască*; la Nicolau Bălăşescu, *Grammatică română pentru seminarii şi clase mai înalte*, ediținea II, Sibiu, 1850, se vorbeşte chiar de „genul epicen sau comun"), generice sau cu contradicție între gen şi sex.

[5] *Art. cit.*, p. 200.

[6] *Ibidem*, p. 199. Nu merită să fie comentată atragerea inutilă în discuție a unor substantive epicene sau cu alte particularități de gen.

Scanned with OKEN Scanner

Contribuţia de faţă îşi propune să demonstreze că există totuşi şi în limba română unele substantive în situaţia celor discutate de gramaticile altor limbi ca aparţinând (sub)genului comun.

De altfel, cel puţin un tip clar de asemenea substantive a fost semnalat în [2]GLR şi el nu ar fi trebuit să scape cercetătoarei citate. Fără a folosi termenul de gen comun şi chiar fără a discuta problema la capitolul *Genul substantivelor* – ceea ce se poate considera o greşeală de organizare a faptelor –, Gramatica Academiei arată despre substantivele compuse invariabile că „aceste substantive pot fi uneori masculine, alteori feminine, după persoana la care se referă: *un gură-cască, o gură-cască; un vorbă-lungă, o vorbă-lungă*"[7].

Această observaţie necesită, desigur, unele precizări. Nu toate substantivele compuse invariabile care se referă la persoane sunt în situaţia gramaticală menţionată; dintre exemplele date în lucrarea citată se exclude, de pildă, substantivul *burtă-verde*. Categoria pare totuşi destul de bogată, în ciuda datelor incomplete sau nesigure pe care le oferă dicţionarele[8]. Dintre cele două tipuri de substantive compuse invariabile, înregistrate în Gramatica Academiei – compuse

---

[7] [2]GLR I, p. 92. Prin aceasta se corectează afirmaţii mai vechi, ca aceea făcută de Halina Mirska, în SMFC I, 1959, p. 179, după care toate substantivele compuse dintr-un verb şi un substantiv sunt de genul masculin (vezi şi felul cum citează exemplele însoţite de articol nehotărât, la p. 155–156).

[8] Nu numai pentru substantivele compuse, ci şi pentru celelalte tipuri de substantive de subgenul comun dicţionarele şi diverse lucrări lexicografice oferă date incomplete, în sensul că la multe substantive care circulă în vorbire cu ambele genuri se indică numai unul, de obicei masculinul (de exemplu, în DLRC *gură-cască* e calificat numai ca masculin, deşi între citate există unul care atestă întrebuinţarea feminină cel puţin la singularul colectiv: *unde se strânsese multă gură-cască* Caragiale, P. 24), nesigure sau chiar greşite, în sensul că la altele genul sau genurile indicate se referă la semantica termenului, la posibilitatea de referire la un bărbat sau la o femeie, nu la forma lui (aşa se face că substantivul *caiafă* apare în acelaşi dicţionar drept masculin şi feminin, deşi gramatical el se comportă, ca apelativ, numai ca feminin); la substantivele care apar fără indicarea unui gen (şi fără citate concludente) nu se poate şti dacă autorii au marcat prin asta subgenul comun sau lipsa lor de cunoştinţe (vezi cuvinte ca *motroce(a)*, *putore(a)*, *rânjotcă* în MCD I, p. 81, 89, 91). De aceea, datele asupra exemplelor din lucrarea de faţă, extrase din dicţionare şi în primul rând din DA tipărit şi manuscris, sunt completate adesea cu ceea ce cunosc eu din limba vorbită despre comportarea lor gramaticală.

Scanned with OKEN Scanner

din verb + substantiv şi din substantiv + adjectiv – se încadrează mai mult la subgenul comun compusele din verb + substantiv subordonat verbului (de obicei complement direct, dar şi circumstanţial), mai ales în această topică „progresivă", verb – substantiv (în care şi numărul formaţiilor înseşi este mai mare): *calcă-n strâchini, cască-gură, încurcă-lume, papă-lapte, pierde-vară, vântură-lume, zgârie-brânză* etc., dar şi în topica „regresivă", mult mai rară, substantiv – verb: *gură-cască*. În principiu aici posibilităţile de aplicare a subgenului comun sunt nelimitate, excepţiile putând fi explicate semantic (cf. substantive numai masculine ca *împuşcă-n lună, fluieră-vânt, linge-blide, sare-garduri* sau *târâie-brâu*). La substantivele nume de persoane, compuse din substantiv + adjectiv posibilităţile sunt mai reduse, deoarece (pe lângă restricţiile de ordin semantic, cf. *burtă-verde*, amintit şi mai înainte, sau *coate-goale*, numai masculine) genul substantivului din alcătuirea compusului, marcat şi la adjectiv, poate influenţa întregul: *o gură-spartă* sau *o mână-lungă* nu desemnează neapărat o persoană de sex feminin, ci pot fi folosite ca epitete şi pentru un bărbat; numai un masculin ca *un vorbă-lungă* sau singulare ca *un/o mate-pestriţe* sunt sigur legate de un conţinut masculin, respectiv feminin.

Substantivele compuse invariabile referitoare la persoane pot fi însă şi de alte tipuri. Chiar dacă nu vom considera tipuri deosebite compusele din verb (+ pronume) + substantiv în vocativ: *lă-mă-mamă* şi compusele exclusiv din forme verbale (+ pronume): *lasă-mă-să-te-las*[9], admiţând că acestea – care au şi ilustrări izolate – se pot ataşa la tipul verb + substantiv, discutat mai înainte, trebuie adăugate, ca un tip în plus, substantivele compuse din interjecţii rimate: *terchea-berchea, tranca-fleanca*. Aceste tipuri nu sunt bogate în formaţii, dar posibilităţile de aplicare a subgenului comun sunt la fel de largi ca la tipul, bine reprezentat, verb + substantiv.

Din punctul de vedere al conţinutului este uşor de văzut că toate substantivele compuse care interesează subgenul comun au două

[9] *Lasă-mă-să-te-las* este menţionat în [2]GLR, I, p. 90, printre exemplele de substantive compuse invariabile, dar rămâne în afara celor două tipuri de asemenea substantive stabilite acolo: verb + substantiv şi substantiv + adjectiv.

Scanned with OKEN Scanner

trăsături generale: pe lângă faptul că denumesc persoane, sunt compuse din categoria celor pe care Halina Mirska[10] le-a numit „afective", cu sensuri figurate, mai exact epitete. (O singură excepție pare a fi compusul *pur-sânge*, care însă se folosește mai mult atributiv pe lângă substantivele *cal*, respectiv *iapă*.)

Epitetele de subgenul comun nu sunt însă numai compuse. Se pot găsi astfel de situații în primul rând printre substantivele derivate, invariabile și ele ca număr, caz și articulare, cu sufixele ***-ă*** sau ***-ală*** (regresiv de la *-ăli*): *cicală*; ***-ce(a* ?)**: *orben(i)ce, plângoce, zgribce*; ***-ea*** (*-olea, -ore(a)*): *buftea, somnore(a)*; ***-ică***: *mutulică*; ***-ilă***: *mâncăcilă, mofturilă, somnorilă*[11]; ***-otcă*** (*-orcă*): *cenușotcă, ulițotcă* (*ulițorcă*) ș. a.[12], dar și printre substantive neanalizabile terminate în *-a* sau *-ea*: *haha, haplea*.

Epitetele invariabile sunt substantive la limita dintre apelative și numele proprii[13]. Apartenența la subgenul comun, pe care o întâlnim în cea mai mare măsură la epitete, se regăsește, în proporții diferite, la ambele clase de substantive nume de ființe și mai ales de persoane.

La substantivele proprii nume de persoane se întâlnește subgenul comun nu atât la nume propriu-zise, cât la hipocoristice „moderne" ca *Adi, Bubu, Cici, Didi, Gabi, Gigi, Lili, Michi, Riri, Saşa, Titi, Toto, Ţuţu, Vali* etc.[14] și la nume provenite din apelative în limbajul copiilor, ca *Bebe* sau *Coca*. Aspectul mai vechi și cel popular al limbii române nu sunt nici ele lipsite de astfel de situații: prenume

---

[10] *Loc. cit.*, p. 154–157.

[11] În SMFC II, 1960, p. 150–160, am considerat greșit că derivatele de acest fel cu *-ilă* sunt exclusiv de genul masculin, chiar dacă sunt aplicate unor ființe de sex femeiesc (vezi în special p. 154 și 156).

[12] De exemplu, *cotrohaliță* (vezi DA).

[13] Am discutat caracteristicile unor astfel de substantive în SMFC, II, 1960, p. 154.

[14] Al. Graur, *Nume de persoane*, București, 1965, p. 64, citează pe *Adi* de la *Adrian* sau *Adriana* și *Luci* de la *Lucia* sau *Lucian*; dar și *Gusti*, dat numai pentru *Augustin*, sau *Tavi*, pentru *Octavian*, circulă și pentru femininele *Augustina, Octavia*. Situația aceasta ne poate fi transmisă din alte limbi. De exemplu, *Saşa* provine din limba rusă, unde are exact aceeași situație; vezi V. V. Vinogradov, *Russkij jazyk (Grammatičeskoe učenie o slove)*, Moscova/Leningrad, 1947, p. 80.

Scanned with OKEN Scanner

ca *Fira*, *Mina*[15], *Nedelea*, *Oprea*, *Petra* şi *Petrea*, *Sima* au fost înregistrate pentru ambele sexe[16]. Într-un anumit sens s-ar putea vorbi de o situaţie asemănătoare la numele de familie tratate ca masculine sau feminine după purtătorul lor (*un adevărat Văcărescu*, *o adevărată Văcărescu*), dar fenomenul pare aici mai puţin gramaticalizat, în orice caz mai mult sintactic decât morfologic. Substantive de subgenul comun există şi printre numele proprii de animale. Astfel au fost înregistrate[17] ca fiind în acelaşi timp nume de boi (sau de bivoli) şi de vaci (sau de bivoliţe) nume ca *Cendea* sau *Cenghea*, *Cerbolea*, *Marţolea*, *Mişca*, *Mândrilă*[18], *Rendea* sau *Renghea*, *Silea*, *Surchea*, *Ursilă*, *Verilă*, iar ca nume de cai şi iepe: *Bubi*, *Mişca*, *Pişta* sau *Piştea*, *Şarga*; situaţiile de acest fel sunt frecvente mai ales la numele hipocoristice de câini: *Bobi*, *Bubi*, *Ţumpi*, dar şi *Zalinca*, şi de pisici[19]: *Michi*, *Miţi*, *Ţuchi* etc., dar şi *Miorlăilă*. De remarcat că numele proprii de animale de subgenul comun seamănă ca structură fie cu epitetele (*Marţolea*, *Mândrilă*), fie cu numele proprii de persoane (*Bobi*, *Michi* etc.).

Printre apelative singurele exemple clare de substantive de subgenul comun sunt unii termeni regionali de rudenie şi de adresare respectuoasă ca: *babă* (m. „termen de adresare către un bărbat"; f. „femeie în vârstă", „bunică" etc.)[20], *ceică* (m. „unchi" sau „termen de

---

[15] La acest nume a intervenit şi o schimbare de accent: femininele actuale sunt numai în *-a* neaccentuat, în timp ce masculinul originar era în *-á*.

[16] Vezi N. A. Constantinescu, *Dicţionar onomastic românesc*, Bucureşti, 1963, p. XXVI.

[17] Pentru cele mai multe dintre cele citate aici vezi Ştefan Paşca, *Nume de persoane şi nume de animale în Ţara Oltului*, Bucureşti, 1936, p. 152–153 şi Glosarul, p. 353 ş. u.

[18] În SMFC II, 1960, p. 159, nota 7, mi-am exprimat îndoiala cu privire la întrebuinţarea lui *Mândrilă*, *Ursilă*, *Verilă* ca (masculine şi) feminine, deci ca nume de (boi şi de) vaci. Ulterior am constatat că cele trei derivate cu *-ilă*, atestate izolat astfel, se încadrează într-o categorie mai largă.

[19] Unele sunt comune şi pentru câini şi pentru pisici, pentru câini şi cai etc., dar aceasta nu interesează aici.

[20] Vasile Scurtu, *Termenii de înrudire în limba română*, Bucureşti, 1966, p. 18 şi 275. Nu înţeleg de ce autorul tratează pe *babă* m. „bade" o dată ca extensiune a lui *babă* f. < sl. şi o dată, s. v. *babu* (*băbă*), creaţie a graiului copiilor.

Scanned with OKEN Scanner

adresare către un bărbat"; f. „mătuşă")[21], *naică* (m. „frate mai mare"; f. „termen de adresare către o femeie mai în vârstă")[22], *nană* (m. „termen de adresare către un bărbat mai în vârstă"; f. „termen de adresare către o femeie", „iubită", „naşă")[23], *neică* (m. „termen de adresare către un bărbat"; f. „termen de adresare către o soră")[24] şi *uică* (m. „unchi", „strămoş"; f. „mătuşă")[25], la care se poate adăuga eventual *foche* („copil din flori – băiat şi fată")[26]. Nu pentru toţi termenii citaţi există certitudinea folosirii de către aceiaşi vorbitori cu ambele sensuri şi genuri – ceea ce constituie condiţia admiterii lor la subgenul comun –, dar cel puţin pentru unii datele sunt concludente în favoarea categoriei discutate. Astfel *uică* a fost înregistrat ca masculin şi feminin, cu sensurile „unchi", respectiv „mătuşă" în două puncte din reţeaua ALR I (II, h. 165 şi 168): punctele 9 şi 28, la aceiaşi vorbitori (aria lui *uică* m. „unchi" e mult mai mare în ALR, iar existenţa lui *uică* f. „mătuşă" sau „termen de adresare către o femeie mai în vârstă" e confirmată de atestări bănăţene din alte lucrări); tot aşa *ceică* m. „unchi" şi f. „mătuşă" în punctul 5 din ALR I/II, h. 166 şi 167. La *babă*, *nană* şi *neică* există o evidentă deosebire de pondere între sensurile de un gen sau altul: *babă* f. şi *nană* f. sunt generale, în diferite întrebuinţări, în timp ce *babă* m. a fost înregistrat sporadic, fie ca apelativ cu sensul „bade" în câteva localităţi oltenești (H. V 129, ALR I/II, h. 202, pct. 865; cf. însă h. 162, pct. 860: *băbă*), fie în nume proprii compuse de tipul *Baba-Novac*, iar *nană* m. este atestat de asemenea sporadic, în Banat şi Oltenia (în ALR I/II, în alte puncte decât *nană* f., dar uneori vecine), şi mai ales la vocativ sau în îmbinări cu nume proprii care marchează sexul (*nana*

---

[21] Idem, *ibidem*, p. 143: *ceică* m. şi f. şi 275: *ceaică* m. (s. v. *ceace*); de astă dată separarea este şi mai curioasă, deoarece se indică acelaşi etimon (scr. *ćajko*). Marius Sala, în SCL VI, 1955, 1–2, p. 146, consideră fără temei că *ceică* m. „unchi" poate fi o eroare din partea subiectului anchetat pentru ALR I în pct. 5.

[22] V. Scurtu, *lucr. cit.*, p. 274.

[23] Idem, *ibidem*, p. 273–275.

[24] Idem, *ibidem*, p. 269–272.

[25] Idem, *ibidem*, p. 130–131. Autorul explică extinderea lui *uică* m. < scr. *ujka* „unchi (fratele mamei)" prin terminaţia *-a*, specifică femininelor. Se poate să fi intervenit şi confuzia cu *uină* „mătuşă" (în aceeaşi arie).

[26] Idem, *ibidem*, p. 76.

Scanned with OKEN Scanner

Gheorghe, *nana Ion*); *neică* este general ca masculin, iar femininul a fost înregistrat izolat, într-o îmbinare cu un nume propriu la vocativ (*neico Mario*). În sfârşit, atestările lui *naică* f. sunt mai numeroase şi mai libere, variate ca întrebuinţări, în timp ce *naică* m. apare numai în îmbinări de tipul *naică Lupule*. Este de remarcat că toate apelativele citate au fost înregistrate de obicei (*uică* are numai ca masculin pluralul înregistrat)[27] numai cu forme de singular, la cazurile nominativ-acuzativ şi vocativ. Pentru unele dintre aceste apelative sunt necesare câteva menţiuni cu privire la situaţia lor parţial diferită de cea obişnuită la subgenul comun: din punct de vedere semantic trebuie semnalat faptul că nu totdeauna este vorba de o identitate a sensurilor substantivului masculin şi feminin cu deosebiri limitate la sexul fiinţei, ci apar uneori sensuri în plus sau o sferă mai largă de aplicare la unul dintre cele două genuri (vezi *nană*, chiar şi *ceică*, *neică*), alteori nuanţe de sens (vezi *babă*), iar din punctul de vedere al originii se constată că la unele substantive originea celor două genuri nu este aceeaşi, deci subgenul comun se datoreşte în acest caz suprapunerii unui element lexical cu alt sens şi alt gen decât omonimul anterior (*babă* m., balcanism < tc. faţă de *babă* f. < sl.; poate şi *nană* m. împrumut balcanic, restrâns teritorial, faţă de *nană* f., general în limbă, explicat prin slavă pentru unele sensuri şi prin latină pentru altele).

Lista apelativelor de subgenul comun ar putea fi completată cu unele cuvinte pentru care datele care ne stau la dispoziţie sunt insuficiente. Cel puţin la unii vorbitori sunt în această situaţie pronumele substantivizate *cutare* şi mai ales diminutivele *cutărică* şi *cutăriţă*[28]: *un cutărică*, *o* ~. În principiu s-ar putea încadra la subgenul

---

[27] În studiul său *Répartition territoriale des noms de parenté en daco-roumain (d'après l'ALR)*, în RRL XI, 1966, 1, p. 31–61, consacrat în mod special distincţiei de gen la termenii de rudenie, Magdalena Vulpe nu discută nici un caz de subgen comun, deşi situaţiile de acest fel ar fi întărit concluzia la care ajunge în legătură cu preferinţa limbii române pentru procedee morfologice (nelexicale).

[28] DA le înregistrează pe ultimele ca substantive nearticulate fără un anumit gen, considerându-le masculine sau feminine după exemplele de tipul *pe cutăriţă-l lua*, respectiv *fă, cutăriţă*; în aceste situaţii nu avem a face însă cu substantive, ci cu pronume diminutivate, aşa cum le califică DLRC. Pronumele *cutărică* şi *cutăriţă* devin substantive când sunt însoţite de articolul nehotărât şi atunci se comportă ca substantivele de subgenul comun.

Scanned with OKEN Scanner

comun şi unele substantive invariabile ca *maia*, dacă nu s-ar prefera întrebuinţarea atributivă în formule ca *un indian, un bărbat maia*, respectiv *o indiană, o femeie* ~, faţă de *un maia, o maia*.

Dar, pe lângă exemplele clare de apelative care aparţin subgenului comun, mai există două categorii de situaţii care pot fi aduse în discuţie în legătură cu acest subgen: a) cuvinte care ar fi de subgenul comun dacă am admite existenţa lui la un singur număr gramatical sau la un singur caz (nominativ-acuzativ)[29] şi b) cuvinte care se comportă formal ca substantivele de subgenul comun, dar se desosebesc de ele fie prin faptul că unul dintre cele două genuri – masculin sau feminin – are în acelaşi timp valoare generică, fie prin aceea că avem a face cu variante din alte aspecte ale limbii, deci diferenţa de gen nu corespunde direct opoziţiei de sexe.

În prima situaţie menţionată sunt substantivele actuale *complice* şi *novice*, mai demult şi *colega* (*colegă*), *confidinte*, care la singular (în totalitatea lui sau numai la nominativ-acuzativ) se comportă fără deosebire de formă ca masculine şi ca feminine (*un complice, o* ~[30]; *un novice, o* ~), în timp ce pluralul are forme diferite după cele două genuri: m. *complici, novici*, f. (= sg.) *complice, novice*. Datorită lipsei de coincidenţă perfectă între formele de ambele genuri, aceste substantive constituie un tip de omonimie parţială, care interesează însă îndeaproape subgenul comun. Tot aici se pot încadra şi exemple ca *băieţică* m. „diminutiv de la *băiat*", folosit numai la singular, invariabil după caz, şi f. „diminutiv de la *băiată* «fată»", cu pl. şi gen.-dat. sg. *băieţele*; în acest caz dicţionarele indică şi o repartiţie teritorială exclusivă a celor două sensuri şi genuri[31]. În aceeaşi categorie s-ar putea să intre şi unele exemple de epitete sau nume proprii de persoane şi animale de ambele sexe date mai sus, dacă între cele două genuri intervin deosebiri de forme la genitiv-dativ singular:

---

[29] Întrucât însă încadrarea la un gen sau altul priveşte substantivul ca unitate lexicală cu totalitatea formelor lui flexionare (vezi şi Al. Ionaşcu, *Contextele diagnostice şi problema genului substantivelor*, în SCL XVII, 1966, 1, p. 31), nu se pot admite limitări la unele forme nici pentru subgenul comun.

[30] E curios că Ecaterina Goga, *art. cit.*, p. 199, îl dă pe *complice* numai m.: *un complice*, deşi dicţionarele au atestări pentru feminin.

[31] Vezi V. Scurtu, *lucr. cit.*, p. 85 şi 86.

Scanned with OKEN Scanner

astfel, exemple ca *Petr(e)a* sau *Sima* sunt de subgenul comun numai dacă masculinul urmează tipul vechi de flexiune cazuală enclitică identic cu femininul *Petrei*, *Simei*; dacă masculinele se declină cu articol proclitic: *lui Petr(e)a*, *lui Sima*, față de femininele *Petrei*, *Simei*, numele citate ies din sfera propriu-zisă a subgenului comun; dacă însă femininele adoptă şi ele flexiunea cu articol proclitic şi se ajunge la forme unice de genitiv-dativ *lui Petr(e)a*, *lui Sima* m. şi f., numele aparțin iarăşi subgenului comun. Atestările incomplete cu privire la formele flexionare (de număr, caz, articulare sau nearticulare) ale termenilor de rudenie discutați mai înainte impun rezerva că la unii dintre ei s-ar putea să existe diferențe formale, care i-ar exclude din subgenul comun.

Apelative nume de ființe ale căror diferențe de gen nu corespund direct opoziției de sex din cauză că unul dintre genuri are şi valoare generică sunt, de exemplu, *gâgâlice* şi *slugă*[32], la care femininul este şi generic, deci neconcludent pentru indicarea sexului, în timp ce la masculin genul are un conținut semantic precis; dimpotrivă, în cazul lui *poetă* se poate presupune că vechiul *poetă* m., latinism folosit, de exemplu, de Gh. Şincai, avea şi valoare generică, față de care numai *poetă* f. apare total motivat. Într-o situație asemănătoare se găsesc şi numeroase substantive din categoria epitetelor: *găgăuță*, *nătăfleață*, la care genul formal masculin (*un* ~) indică sigur o persoană de sex bărbătesc, în timp ce genul formal feminin poate indica persoane de ambele sexe, fiind foarte expresiv în referirea la bărbați[33]; aici intervin însă şi deosebiri de formă care fac ca substantivele citate să se asemene şi cu tipul *complice*: pluralul este diferit la cele două genuri gramaticale, cel puțin la *găgăuță* – m. *găgăuți*, f. *găgăuțe* (la *nătăfleață* pluralul este mai puțin folosit, iar când se foloseşte apare fie egal cu forma de singular, fie cu forme diferențiate de gen care pot fi de proveniență adjectivală: m. *nătăfleți*, f. *nătăflețe*). Un caz mai aparte este cel al apelativului *gazdă* m. şi f., care din punct de vedere semantic este la fel cu *slugă* (femininul are două valori: generică şi

[32] Şi în unele limbi slave *sluga* prezintă un amestec de comportare masculină şi feminină (vezi Louis Hjelmslev, *Essais linguistiques*, Copenhaga, 1959, p. 245–246).

[33] Vezi J. Byck, *Le féminin péjoratif*, în BL I, 1933, p. 109.

Scanned with OKEN Scanner

referitoare la o persoană de sex femeiesc, numai masculinul indică sigur sexul persoanei), dar formal se deosebeşte de tipul *slugă* prin aceea că masculinul nu există decât în forma de singular: *un gazdă* şi *o gazdă*, pluralul însă numai *gazde* f.[34], probabil din cauza dificultăţilor formale de realizare a unui plural cu *-i* la o temă în *-zd* (vezi şi întrebuinţarea numai la singular a lui *gazdă* ca adjectiv masculin şi a substantivului masculin cu formă refăcută *gazd*); asemănarea cu subgenul comun la acest substantiv este şi mai limitată decât la tipul *complice*, cu care seamănă din punct de vedere formal.

Cealaltă categorie de apelative nume de fiinţe la care diferenţele de gen gramatical nu corespund direct opoziţiei de sex, de astă dată din cauză că nu funcţionează cu ambele genuri în acelaşi aspect al limbii, este reprezentată de exemple ca numele de insecte *răgace* şi *viespe*, înregistrate în dicţionare ca feminine şi masculine. De fapt, limba literară foloseşte aceste substantive numai ca epicene de genul formal feminin, iar în unele graiuri ele apar ca epicene de genul formal masculin[35]; nu am întâlnit opoziţia de gen (şi sex) la unul şi acelaşi vorbitor şi, chiar dacă s-ar întâlni, unul dintre genuri ar fi neconcludent din punct de vedere semantic din moment ce are şi valoare generică. Tipul interesează să fie amintit pentru că a putut fi

---

[34] Vezi exemplele din scrierile lui Pavel Dan la Th. Hristea, *Moţiunea regresivă în limba română*, în *Omagiu Rosetti*, p. 386. Th. Hristea consideră că „prin apartenenţa lui la două genuri diametral opuse, substantivul nume de persoană *gazdă* constituie un caz cu totul izolat în sistemul morfologic al limbii române", deşi cunoaşte şi situaţia lui *slugă* din limba veche.

[35] În această situaţie ele intră în categoria substantivelor cu variante de gen nemotivate semantic, numite uneori ambigue, confuze, nestabile sau „nomina incerta". Astfel de substantive există în limba română mai ales printre numele de inanimate: *fine*, *sine* (vezi formele articulate în *-a* şi *-le*); *zori* pl. (art. *zorii* şi *zorile*). G. Escudero şi D. Copceag, *lucr. cit.*, p. 116, consideră că unicul exemplu de substantiv ambiguu din limba română este pluralul *fragi*, simţit de unii vorbitori ca feminin (*două fragi*), de alţii ca masculin (*doi fragi*); acestui plural îi corespund de fapt singulare diferite: *frag* m. şi *fragă* f., dar nesiguranţa referitoare la gen apare la cei care-l folosesc exclusiv la plural (uneori la acelaşi vorbitor; în „Cum vorbim" IV, 1952, 5, p. 28, Maria Drăgan a semnalat prezenţa celor două forme de gen în acelaşi context, într-o traducere: *aduse* ***câţiva fragi*** *trandafirii* ***atârnaţi*** *de tulpinele lor subţirele şi* ***îi*** *oferi locotenentului* [...] – *Sunt* ***coapte*** [...]).

Scanned with OKEN Scanner

interpretat ca aparţinând subgenului comun. Astfel, Aron Pumnul[36] se declară împotriva moţiunii cu sufixe, arătând că substantivele româneşti „ţărmurite în *e* pot însămna pren *e* îmbe genurile, ca şi însuşiţivele, precum: *pomul verde*, *frunză verde*; deci va fi: *iepure*, *iepurele* (bărbătuşul); *iepure*, *iepurea* (femeiuşca); *peşte*, *peştele* (bărbătuşul), *peşte*, *peştea* (femeiuşca); *vespe*, *vespele* (bărbătuşul); *vespe*, *vespea* (femeiuşca) etc."[37]. Oare forme ca *Iepura*[38] şi *Viezura*[39] atestate în onomastică pot fi interpretate ca reprezentând mai vechi **iepurea* şi **viezurea*?

Nu intră în categoria subgenului comun, dar se apropie de ea, încât au putut fi încadrate aici în studiile asupra altor limbi[40], substantivele a căror întrebuinţare masculină şi feminină nu diferenţiază cele două sexe ale unei fiinţe, ci denumirea unui animat de un inanimat. Pentru posibilitatea de aplicare a genului opus, motivat semantic, la un cuvânt iniţial masculin sau feminin, cu aceleaşi particularităţi formale ca substantivele de subgenul comun, interesează însă şi aducerea în discuţie a acestor cazuri. Se pot cita astfel *ţăndărică* şi, mai recent, *aşchiuţă* – feminine ca nume de inanimate şi masculine ca epitete (şi nume proprii) personale – sau *moşulică* – masculin ca nume de persoană, feminin ca nume de joc ţărănesc –, *zăloagă* – masculin ca epitet de persoană, feminin ca nume de obiect inanimat „semn, zălog"–.

De asemenea nu intră în categoria subgenului comun substantivele cu contradicţie între formă şi sens care apar cu unele

---

[36] *Formăciunea cuvintelor româneşti*, manuscris de pe la 1856–1859, publicat postum de I. G. Sbiera, în *Voci asupra vieţii şi însemnătăţii lui A. Pumnul, precum şi scrierile lui mărunte şi fragmentare*, Cernăuţi, 1889, p. 257.

[37] De remarcat că în poemul, plin de curiozităţi lingvistice, *Neagoe în Epicenia*, poetul Ion Gheorghe recurge la reţeta pumnistă pentru a realiza perechi de masculine şi feminine la substantivele în *-e*: *unde* ***muntele*** *cu* ***muntea*** *se cunoscuseră-n de ei*; ***arborele*** *brad de* ***arborea*** *bradă* („Luceafărul" X, nr. 17 (261), 29.IV.1967, p. 3).

[38] Vezi Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, Bucureşti, 1963, p. 397.

[39] Idem, *ibidem*, p. 290.

[40] Vezi, de exemplu, la L. Hjelmslev, *lucr. cit.*, p. 208, rus. *голова*; la G. Escudero şi D. Copceag, *lucr. cit.*, p. 121, sp. *barba*. Cf. însă V. V. Vinogradov, *lucr. cit.*, p. 78, care arată că substantivele nume de inanimate aplicate prin metaforă sau prin metonimie oamenilor, indiferent de sex, sunt numai apropiate de genul comun.

Scanned with OKEN Scanner

determinări de gen datorate acordului, mai mult sau mai puțin ocazional, după înțeles[41]; cf. exemple ca *Tălpoiul a venit posomorâtă* (Creangă, P., 98, în DLRC, s. v. *tălpoi*).

Din cele expuse până acum rezultă că limba română are categoria subgenului comun, deşi nu mult dezvoltată şi mai ales redusă la elemente lexicale fără mare importanță în limbă. Din punct de vedere semantic substantivele româneşti care aparțin acestei categorii sunt epitete şi apelative care desemnează numai persoane, precum şi nume proprii de persoane şi de animale. Din punct de vedere formal substantivele de subgenul comun se caracterizează ca structură prin compunere (mai ales prin compunerea cu verbe sau cu interjecții), prin finalele *-ă, -e, -ea, -a* – ultimele două neobişnuite la alte substantive nearticulate –, la numele proprii şi prin finale vocalice mai puțin obişnuite: *-i, -o*, iar ca flexiune prin invariabilitate sau variabilitate redusă, uneori chiar prin defectivitate de număr sau de cazuri şi de articulare.

În privința subgenului comun limba română prezintă şi asemănări, şi deosebiri față de celelalte limbi romanice.

Existența însăşi a categoriei constituie cea mai importantă asemănare şi infirmă ceea ce s-a spus despre „izolarea ariei dacoromâne", unde „nu poate fi vorba de constituirea unei subclase a genului comun"[42]. Mai departe, se pot observa asemănări de ordin formal: tipul de substantive compuse de subgenul comun există în diverse limbi romanice, deşi tocmai el este aproape totdeauna neglijat în descrierea substantivelor cu această particularitate de gen[43] (vezi fr. *un, une sans-souci*, it. *il, la gonfianuvoli* „trufaş, fanfaron"[44], sp. *el, la sabelotodo* „ştie-tot"[45]), iar la substantivele necompuse de acest subgen sunt caracteristice în italiană şi în spaniolă finalele *-e*

---

[41] Pentru necesitatea de a nu se confunda subgenul comun cu o *constructio ad sensum* vezi L. Hjelmslev, *lucr. cit.*, p. 209.

[42] Ecaterina Goga, *art. cit.*, p. 199.

[43] Printre exemplele discutate de Ecaterina Goga, *art. cit.*, p. 195–204, nu se dă nici măcar un substantiv compus de acest fel.

[44] Vezi Anca Giurescu, *Încercare de definire a substantivelor compuse din limba italiană*, în SCL XVI, 1965, 6, p. 831.

[45] Vezi G. Escudero şi D. Copceag, *lucr. cit.*, p. 120.

Scanned with OKEN Scanner

(it. *commediante, confidente*, sp. *estudiante, intérprete*) şi *-a* (it. *artista, diarista*, sp. *belga, suicida, patriota, telegrafista*)[46].

Deosebiri între română şi celelalte limbi romanice se constată mai ales pe planul semantic: deşi se poate găsi şi pe acest plan o asemănare între română şi celelalte limbi romanice în sensul limitării subgenului comun la nume de persoană, spre deosebire de limba latină, unde printre substantivele de acest fel erau şi nume de animale[47], româna restrânge şi mai mult sfera semantică a subgenului comun, întrucât, cu excepţia unor neologisme lipsite de circulaţie, acest subgen apare în română numai la epitete, rar şi la apelative termeni de adresare, deci în general la substantive cu valoare afectivă, în categoria cărora se pot încadra şi numele proprii hipocoristice, în timp ce în celelalte limbi romanice sunt de subgenul comun cele mai diferite tipuri de nume de persoane, neutre din punct de vedere stilistic, prin care se indică profesia, naţionalitatea, apartenenţa la un curent oarecare etc. Această deosebire se vede foarte clar la substantivele compuse de subgenul comun, al căror tip structural este în general acelaşi în diverse limbi romanice: pe când însă în italiană şi în spaniolă substantivele compuse din verb + substantiv, de exemplu, de subgenul comun pot fi atât epitete (it. *gonfianuvoli*, sp. *sabelotodo*, citate mai sus), cât şi nume de persoane indicând profesia (it. *portalettere* „poştaş(ă)", sp. *limpiabotas* „lustragiu de sex bărbătesc, respectiv femeiesc"), în limba română substantivele de acest fel nu sunt decât epitete (*cască-gură, papă-lapte* etc.). Deosebirea de conţinut referitoare la clasele semantice şi la afectivitate se manifestă şi pe plan formal, în faptul că româna are la subgenul comun formaţii cu sufixe expresive ca *-ea, -ilă* etc.[48], în timp ce celelalte limbi romanice au derivate cu sufixe „neutre" ca fr. *-iste*, it., sp. *-ista*, it., sp. *-ante, -ente*, fr. *-aire*, sp. *-ita* etc. sau compuse cu sp. *-cida, -crata, -nauta*.

Lista elementelor de formare este în măsură să evidenţieze şi altă deosebire, privitoare la repartiţia stilistică a substantivelor de subgenul comun: în limba română acestea sunt aproape exclusiv

---

[46] Pentru spaniolă vezi lucrarea precitată, p. 120–122.
[47] Vezi Ecaterina Goga, *art. cit.*, p. 200.
[48] Vezi p. 67.

Scanned with OKEN Scanner

populare (uneori regionale) sau de proveniență populară, pe când franceza, italiana și spaniola au multe substantive de acest fel specifice limbii literare, uneori chiar savante, livrești. Mai mult, dacă în română se constată că substantive înregistrate în dicționarele limbii literare de un singur gen (*papă-lapte* m., *găgăuță* f.) circulă în limba vorbită și cu genul opus în aceeași formă, deci ca substantive de subgenul comun, spaniola vorbită manifestă tendința de diferențiere formală a genurilor în cazuri în care norma literară recomandă o formă unică de subgenul comun (vezi exemple ca f. *la estudianta, la presidenta* față de formele literare *el, la estudiante*, respectiv *el, la presidente*[49]; cf. *artisto* m. în spaniola americană față de norma spaniolă *artista* m. și f.[50]).

În sfârșit, unele deosebiri de ordin formal sunt legate de deosebirile flexionare generale dintre limba română și celelalte limbi romanice și ele pot explica deosebirea referitoare la sfera subgenului comun, la ponderea acestei categorii în sistemele gramaticale respective. În primul rând, faptul că substantivele feminine românești au finală vocalică (excepțiile de tipul *marți* sau *Carmen* sunt neglijabile) exclude întrebuințarea feminină a masculinelor cu finală consonantică (spre deosebire de franceză, unde multe feminine au finală consonantică ca și masculinele, și spre deosebire de italiană sau spaniolă, unde masculinele au finală vocalică). În al doilea rând, limba română, care are mărci de plural și forme cazuale diferențiate după genuri, limitează extinderea subgenului comun la apelativele care ar urma să apară cu întrebuințări libere (vezi exemple ca *novice* sau *complice*, care, cel puțin în româna literară, nu sunt de subgenul comun, întrucât au plurale diferențiate după genul masculin, respectiv feminin, în timp ce fr. *novice, complice* sunt de subgenul comun, având un plural unic în *-s*), astfel încât subgenul comun apare în limba română mai ales la substantive folosite numai la singular sau invariabile după număr. Limitarea la aceste situații este legată nu numai de deosebirile care s-ar produce la plural în forma însăși a substantivului, îndată ce ar interveni un plural în *-i* pentru masculin,

[49] Vezi G. Escudero și D. Copceag, *lucr. cit.*, p. 120.
[50] Vezi Ecaterina Goga, *art. cit.*, p. 200.

Scanned with OKEN Scanner

față de unul în *-e* pentru feminin, ci şi de articolul hotărât enclitic, care ar marca deosebiri de gen şi acolo unde morfemul de plural al substantivului ar fi unic (căci dacă pluralul nearticulat *gâgâlici* – ca şi singularul nearticulat şi articulat în *-a* – poate fi la fel de bine masculin şi feminin, formele de plural articulate hotărât marchează deosebirea de gen: *gâgâlicii* m., *gâgâlicile* f.); de altfel această deosebire poate fi marcată şi la singular la substantivele în *-e*: *complicele* şi *complicea*, față de *un, o complice*. Desigur, articolul hotărât enclitic, deşi sudat, nu face parte din structura substantivului, fiind în situația tuturor determinantelor variabile după gen care ne ajută tocmai să recunoaştem apartenența unui substantiv la subgenul comun. Nu mi se pare însă întâmplător faptul că substantivele româneşti de subgenul comun sunt fie defective de articularea hotărâtă enclitică (toate epitetele compuse), fie cu finale (*-ă, -e*) care permit la singular articolul hotărât nediferențiat după genuri *-a*.

Principial deci limbi ca franceza sau spaniola, cu morfeme unice de plural şi cu articol hotărât proclitic, sunt mai compatibile cu aplicarea subgenului comun decât limbile cu flexiune de număr bogată şi cu articol enclitic.

Ca origine, nici unul dintre substantivele româneşti pe care le-am considerat de subgenul comun nu este moştenit (deşi limba latină, după cum se ştie, avea substantive de genul comun); ele sunt creații ale limbii române sau împrumuturi. Compusele cu structură asemănătoare din alte limbi romanice pot atesta cel mult moştenirea unui tip latinesc popular sau reprezintă o inovație comună[51]. Unele deosebiri, arătate mai sus, între limba română şi alte limbi romanice reprezintă, în acelaşi timp, asemănări cu limbile slave, unde[52] subgenul comun este caracteristic în special pentru epitete personale, formate cu sufixe expresive, pe care adesea le-a împrumutat din limbi slave şi româna.

---

[51] În ILR I, p. 115, compusele cu prim termen verbal sunt considerate „o inovație romanică timpurie şi în continuu progres".

[52] Vezi, de exemplu, situația din limba rusă, expusă în *Grammatika russkogo jazyka*, Moscova, 1960, tom. I, p. 109, şi, mai pe larg, la V. V. Vinogradov, *lucr. cit.*, p. 71–80.

Scanned with OKEN Scanner

Sub raport teoretic, existența situațiilor de limită, asemănătoare cu subgenul comun din diferite puncte de vedere, rezervele cu privire la deosebirile formale, semantice sau de origine dintre unele perechi de substantive masculine şi feminine, faptul că genul nu face parte din flexiunea substantivului etc. pledează pentru transferarea problemei substantivelor discutate aici din cadrul prea strâmt al (sub)genului comun în acela al omonimiei (totale şi parțiale) de un tip special. În articolul de față am preferat să dau descrierea situației substantivelor de acest fel din limba română în termenii în care a fost discutată de cercetătorii de până acum pentru diverse limbi.

SCL XVIII, 1967, 5, p. 479–489.

Scanned with OKEN Scanner

DESPRE „GENUL COMUN"

Existența unor substantive nume de animate care funcționează, după împrejurări, în strânsă concordanță cu sexul exprimat, fie ca masculine, fie ca feminine şi care sunt numite, în mod tradițional, substantive de „genul comun" sau „nomina communia" a fost relevată în diverse limbi indo-europene, vechi şi moderne. Am examinat, foarte recent, situația acestor substantive în română[1]. Bazându-mă mai ales pe datele furnizate de latină şi de limbile romanice, îmi propun să discut, în cele ce urmează, câteva probleme privitoare la raporturile dintre această categorie de substantive şi particularitățile flexionare ale limbilor în cauză şi să fac câteva precizări teoretice şi terminologice.

1. Substantivele de „genul comun" din limbile indo-europene vechi – de exemplu, din latină (*civis*, *lepus* etc.) – au fost interpretate ca arhaisme morfologice, ca rămăşițe ale unor stări anterioare apariției deosebirilor flexionare de gen[2]. Substantivele din limbile moderne – de exemplu, din limbile romanice – caracterizate prin aceleaşi particularități morfologice nu sunt însă toate în aceeaşi situație. După cât se pare, limbile romanice n-au moştenit din latină nici un substantiv cu particularități ale „genului comun": pe de o parte, multe substantive latineşti de acest tip aveau un caracter strict literar şi nu au fost transmise limbilor romanice, iar, pe de altă parte, unele dintre ele, în primul rând numele de animale, chiar dacă au fost moştenite, au fost moştenite cu un gen unic, fie ca substantive epicene (cel mult cu o variație liberă a genului: it. *lepre*, rom. *viespe*), fie ca substantive care au dobândit – uneori deja în latină – un corespondent pentru

[1] În SCL XVIII, 1967, 5, p. 479–489 [în volumul de față p. 64–79].

[2] Vezi, de exemplu, A. Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale*, [I], Paris, 1921, p. 204, 212; ILR I, p. 119.

Scanned with OKEN Scanner

desemnarea sexului opus (rom. *bou*, *câine*, *iepure* etc.). În limbile romanice actuale există două feluri de substantive de „genul comun". Unele dintre ele sunt substantive de tip savant, împrumutate din latină sau din greacă ori formate după modelul acestora, de exemplu, it., sp. *artista*, it. *ipocrita*, sp. *hipócrita*; aceste substantive, prezente aproape exclusiv în limbile romanice occidentale (cf. totuşi în română latinismele efemere *confidinte*, *colegă*, *poetă*), pot fi considerate ca fiind arhaisme morfologice, dar arhaisme artificiale, introduse pe cale savantă în epoca modernă a limbilor respective. Limbile romanice posedă însă şi substantive de „genul comun" care sunt de tip popular, formate prin mijloace proprii (mai ales prin compunere: fr. *sans-souci*, it. *gonfianuvoli*, sp. *sabelotodo*, rom. *gură-cască*, dar şi prin derivare cu anumite sufixe: it., sp. *-ante*, *-ista*, fr. *-iste*, *-aire*, rom. *-ce*, *-ea*, *-ilă*, *-otcă* etc.) sau provenind din diverse limbi (sp. *azteca*, rom. *babă*, *uică*); pentru toate aceste substantive „genul comun" nu mai reprezintă un arhaism morfologic, el a fost recreat de limbile romanice ca urmare a tendinţei de marcare a distincţiei între masculin şi feminin, tendinţă realizată pe calea cea mai simplă, cea mai gramaticalizată, care constă doar într-o schimbare a categoriei gramaticale a genului, mai exact în crearea genului opus prin faptul că un substantiv ajunge să se comporte după ambele genuri. Această recreare a „genului comun" în limbile romanice moderne poate fi circumscrisă în acţiunea mai generală de reorganizare a genurilor şi ea se explică prin tendinţa de motivare[3], combinată cu tendinţa de simplificare.

Categoria „genului comun" este posibilă numai la anumite tipuri structurale: la substantivele a căror finală nu este specializată pentru un anumit gen (se constată că extinderea finalelor în mod normal feminine la substantive masculine[4] este mai frecventă decât procedeul invers[5]) şi la substantivele invariabile sau a căror flexiune este redusă.

---

[3] Vezi, pentru această tendinţă, Louis Hjelmslev, *Essais linguistiques*, Copenhaga, 1959, în special p. 219, 230. Nu se vede motivul pentru care în ILR I „genul comun" este considerat nemotivat (p. 120).

[4] Vezi, de exemplu, V. V. Vinogradov, *Russkij jazyk (Grammatičeskoe učenie o slove)*, Moscova/Leningrad, 1947, p. 71 şi 79.

[5] Cf. totuşi sp. *mártir*, *reo*, *testigo*.

Scanned with OKEN Scanner

„Genul comun" poate să se dezvolte mai ales: a) în limbile lipsite de articol sau în cele care au un articol definit proclitic (în opoziție cu limbile al căror articol definit este enclitic) şi b) în limbile în care morfemele flexionare sunt mai puțin specializate după genuri. În felul acesta se explică amploarea mai mare a acestei categorii în limbi slave ca rusa şi în limbi romanice occidentale ca franceza, italiana şi spaniola, în comparație cu limba română. În română categoria „genului comun" a putut fi creată la substantive invariabile sau cu o variabilitate redusă, adesea chiar caracterizată prin defectivitate de număr, de caz şi mai ales de formă articulată.

Recrearea „genului comun" în unele limbi moderne se explică deci prin cauze semantice (tendința de motivare a genului la numele de animate, tendință mai puternică la numele de persoane decât la numele de animale, ceea ce justifică reducerea sferei semantice a acestui „gen"[6]) şi prin condiții formale, printre care slăbirea flexiunii ocupă locul cel mai important. Condițiile formale sunt legate şi de împrumuturile lexicale (cuvinte şi afixe) care au introdus sau au îmbogățit anumite tipuri flexionare apte pentru aplicarea „genului comun": este cazul elementelor latine savante în *-a* din italiană şi din spaniolă sau al împrumuturilor slave în *-ă*[7], *-(e)a* din română. În absența condițiilor formale care să permită aplicarea ambelor genuri la acelaşi complex fonic, cauza semantică – tendința de motivare – ar fi avut ca rezultat apariția unui derivat moțional, progresiv sau regresiv (de exemplu, sp. *azteca*, fr. *aztèque*, de „genul comun" în limbile menționate, sunt redate în română prin *aztec* m., *aztecă* f., în timp ce *maya* rămâne şi în română de „genul comun")[8]. Condițiile formale impun deci anumite limite extinderii categoriei „genului comun", categorie care ar fi foarte economică, dat fiind că ea satisface printr-un minimum de mijloace necesitatea motivării.

---

[6] Vezi Ecaterina Goga, în SCL XVII, 1966, 2, p. 200.

[7] Totuşi, contrar părerii exprimate de G. Nandriş (Istituto Universitario Orientale, Napoli, „Annali", Sezione slava, IX, 1966, p. 56), româna a moştenit din latină tipul de substantive masculine în *-a* (> *ă*): *tată*.

[8] În ce priveşte rolul formei vezi şi A. Meillet, *lucr. cit.*, p. 212.

Scanned with OKEN Scanner

În unele limbi au o structură favorabilă apariției „genului comun" mai ales epitetele, substantive care posedă o valoare afectivă, intermediare între apelative şi numele proprii; într-adevăr, în limbi ca româna, rusa etc. se constată o tendință de specializare a acestei categorii gramaticale pentru substantivele expresive.

2. În cursul discuției am folosit termenul tradițional cel mai răspândit până la ora actuală, „genul comun". Este însă evident că la substantivele în cauză nu avem a face cu un „gen" diferit de masculinul şi de femininul existente în limbile respective. Rămânând în sistemul genurilor, ar fi preferabil mai curând să folosim un termen ca „subgen[9] (comun)", care ar putea pune în relief diferența de planuri (în interiorul genurilor masculin şi feminin, substantivele care pot exprima şi genul opus constituie o categorie distinctă, întocmai cum – dintr-un punct de vedere diferit – poate fi degajat un grup de substantive posedând trăsăturile subgenului personal)[10].

Substantivele de „genul comun" sunt, într-un anumit sens, o ficțiune: ele funcționează după cele două genuri alternativ, nu concomitent, deci apar sub formă concretă când ca masculine, când ca feminine[11]. Termenul (sub) gen comun este, de fapt, impropriu, căci tocmai genul nu este comun, această calitate fiind doar o caracteristică a complexului fonic prin care se exprimă două genuri opuse. Dat fiind că substantivele în discuție aparțin, în realitate, celor două genuri ale numelor de animate, termenul care ar conveni mai bine pentru aceste substantive ar fi cel de substantive ambigene (este termenul folosit, în mod nejustificat, de unii gramaticieni români pentru a desemna substantivele neutre ale limbii române, care se comportă după ambele genuri, anume ca masculine la singular şi ca

[9] Utilizat adesea pentru a desemna grupări ca subgenul animat, subgenul personal.

[10] Un substantiv poate să fie masculin (sau feminin) şi, totodată, să posede trăsături ale subgenului personal sau animat şi ale subgenului comun, întocmai cum el poate fi masculin (sau feminin), personal şi epicen.

[11] De aceea mi se pare şi mai ciudat să se considere că substantivele de „genul comun" formează o a patra clasă, alături de neutre, masculine şi feminine (cum fac Iordan/Mănoliu, *Introducere*, p. 125).

Scanned with OKEN Scanner

feminine la plural, distingându-se *ipso facto* de cele două genuri). Totuşi, nu este necesar să înlocuim terminologia tradiţională; mai curând este vorba de a preciza specificul categoriei şi interpretarea ei.

Substantivele de subgenul comun pun câteva probleme care se aseamănă cu cele puse de substantivele epicene şi de substantivele „confuze" („instabile", „ambigue" sau *nomina incerta*). Cele trei categorii au fost considerate când „genuri", când „clase morfologice" legate de categoria gramaticală a genului. În acelaşi timp, se constată uneori confuzii în ce priveşte încadrarea unui substantiv într-o clasă dată[12]. Substantivele de (sub)genul comun sunt foarte apropiate de substantivele mobile, dar din punctul de vedere al formei ele se aseamănă cu substantivele „confuze", iar din punct de vedere semantic cu epicenele. Toate aceste clase de substantive îşi pot găsi locul într-o descriere a genurilor care, luând ca punct de plecare forma, precizează dacă aceeaşi formă aparţine sau nu şi unui alt gen, precum şi caracterul motivat sau nemotivat al formelor de gen: în interiorul genurilor gramaticale existente într-o limbă şi diferenţiate în esenţă prin forma determinantului pot fi distinse, faţă de substantivele care posedă numai genul respectiv – motivat sau nemotivat – substantive care posedă şi forme de un gen diferit – şi acesta, motivat sau nemotivat–. Printre numele de animate, genului unic nemotivat îi aparţin, pe de o parte, substantivele epicene, care desemnează ambele sexe cu ajutorul unei forme unice de gen (în primul rînd nume de animale, dar şi substantive nume de persoane, ca rom. *custode*, *cunoştinţă*, *haimana*), şi, pe de altă parte, substantive care prezintă o contradicţie totală între gen şi sex (rom. *o cătană*, fr. *la sentinelle* etc.). La substantivele care funcţionează şi după un alt gen această situaţie poate fi m o t i v a t ă semantic – este vorba aici, în ce priveşte animatele, de substantivele de (sub)genul comun – sau n e m o t i v a t ă – este cazul substantivelor care posedă variante de gen nediferenţiate din punct de vedere semantic, substantive numite uneori confuze, ambigue, instabile sau *nomina incerta*, ca fr. *amour*, *automne*,

[12] În unele tratate de gramatică se întâlnesc chiar clasificări ca „epicene sau comune", ca să nu mai vorbim de exemplele clasificate greşit. Epicenele sunt uneori numite „de genul «subcomun»" (vezi N. Minissi, în Istituto Universitario Orientale, Napoli, „Annali", Sezione slava, IV, 1961, 1, p. 29).

Scanned with OKEN Scanner

sp. *mar*, *puente*, rom. *fine* (art. *finea* şi *finele*) sau *zori* (art. *zorii* şi *zorile*) –. Între cele două situaţii în care variaţia de gen este motivată sau nemotivată semantic se înscrie o situaţie reprezentată de substantivele nume de animate care au o variantă nemotivată şi alta motivată (rom. *o agă*, *un* ~, *o beizadea*, *un* ~) şi de perechile de animate/neanimate ai căror membri sunt diferenţiaţi prin gen (fr. *critique*, *trompette*, sp. *barba*, rom. *un ţăndărică*, *o* ~)[13]. De remarcat că, în timp ce formele multiple de gen diferenţiate din punct de vedere semantic (deci şi subgenul comun) există în acelaşi sistem lingvistic, la acelaşi vorbitor, formele nemotivate, cu caracter de variante libere, nu apar în acelaşi sistem.

De la genul unic, motivat sau nemotivat, se poate trece la comportarea după genuri diferite. Se poate ajunge astfel la substantive de (sub)genul comun fie plecând de la substantive unigene motivate, în sensul că noţiunea în cauză (de obicei o ocupaţie) a fost la origine proprie unui singur sex (de exemplu, rus. *судья*, sp. *abogado*), şi trecând prin faza în care acest gen unic nu mai este motivat, deci prin faza de epicen, fie plecând de la substantive unigene nemotivate – atât substantive epicene, cât şi substantive conţinând o contradicţie de gen –, care îşi refac cel puţin o formă motivată (de tipul: rom. *un gazdă*, *un nătăfleaţă*); în acest din urmă caz unul dintre cele două genuri, cel refăcut, este în întregime motivat, celălalt putând fi atât motivat, cât şi nemotivat (generic), fără diferenţiere formală.

Din cele arătate[14] rezultă că limbile cuprind, în materie de gen, situaţii mult mai variate decât cele incluse de obicei în clasele de

---

[13] Unii autori – de exemplu, L. Hjelmslev, *lucr. cit.*, p. 208 – încadrează şi aceste substantive în genul comun. În ce mă priveşte, cred că este vorba doar de clase similare; cf. şi V. V. Vinogradov, *lucr. cit.*, p. 73.

[14] Pentru a se înţelege mai bine clasificarea propusă se poate vedea schema următoare, care prezintă clasele de substantive aparţinând în română genului masculin (schema este valabilă şi pentru feminin şi, *grosso modo*, pentru neutru):

- A. Substantive unigene
  - gen motivat
  - gen nemotivat
    - inanimate
    - animate
      - substantive epicene
      - substantive care prezintă o contradicţie de gen

Scanned with OKEN Scanner

substantive de genul comun, epicene sau confuze. În general, au fost lăsate în afara clasificărilor curente situațiile de tranziție (perechile de nume de animate și de inanimate, diversele tipuri de substantive „semimotivate": cu o variantă motivată și alta nemotivată, cu o formă indubitabil motivată și alta posedând o motivare indistinctă).

Revenind la (sub)genul comun, care este adevăratul obiect al discuției noastre, ultima problemă de rezolvat ar fi următoarea: un astfel de substantiv, având o formă masculină și o formă feminină diferențiate după sex, reprezintă o singură unitate lexicală (un singur cuvânt) sau, dimpotrivă, două cuvinte?[15] După părerea mea[16], asocierea unei deosebiri formale și a unei deosebiri semantice reflectă existența a două unități lexicale diferite. Substantivele de subgenul comun reprezintă deci mai curând perechi de omonime, anume omonime totale în ce privește formele lor, dar diferențiate printr-o categorie morfologică manifestată numai în determinanții lor[17]: în primul rând în articol[18] (definit sau nedefinit), care poate fi considerat o determinare mai mult sau mai puțin morfologică; în al doilea rând, în determinările sintactice de toate felurile, printre care cea mai importantă este determinarea cu ajutorul unui atribut exprimat printr-un adjectiv propriu-zis sau printr-un adjectiv pronominal[19]. „Determinanții" (sau substitutele) nu joacă toți același rol în ce privește posibilitatea de a marca genul unui substantiv; pentru

---

B. Substantive care funcționează și după un alt gen:
- forme motivate – animate = *(sub)genul comun*
- forme „semimotivate":
  - o formă motivată/o formă nemotivată: animat/inanimat; animat/animat
  - o formă indubitabil motivată/o formă indistinctă: animat/inanimat
- forme nemotivate – *nomina incerta* (substantive confuze, ambigue, instabile)

[15] Vezi A. A. Zaliznjak, în „Voprosy jazykoznanija" XIII, 1964, 4, p. 27.

[16] Expusă și în SCL IX, 1958, 3, p. 315 și urm. [în volumul de față p. 12–16].

[17] Până la un anumit punct, aceste substantive se aseamănă cu verbele ale căror sensuri sunt diferențiate cu ajutorul recțiunii (de exemplu, rom. *a împrumuta pe cineva* și *a împrumuta de la cineva*).

[18] Rolul articolului în organizarea genurilor a fost semnalat de A. Meillet.

[19] Vezi, cu privire la determinarea adjectivală, L. Hjelmslev, *lucr. cit.*, p. 204–209.

Scanned with OKEN Scanner

(sub)genul comun există pericolul ca forma de gen a unor pronume, adjective nume predicative etc. să se datoreze – la substantivele care conțin o contradicție între formă și sens – acordului ocazional după înțeles[20], nu apariției unei noi forme de gen a substantivului, care să poată justifica includerea acestuia în (sub)genul comun.

Tipul de omonimie constituit de substantivele numite, tradițional, de (sub)genul comun apare de obicei prin simpla includere a unui nume de animat în amândouă genurile capabile să exprime sexul, procedeu care poate fi considerat drept derivare morfologică[21]. (Apartenența la ambele genuri poate fi originară, datând din momentul apariției în limbă a substantivului în cauză, sau unul dintre cele două genuri poate fi secundar; această distincție nu este interesantă în studiul sincronic al limbilor.) Cu ajutorul derivării morfologice de același tip ca cea utilizată pentru (sub)genul comun se pot realiza și omonime parțiale ale căror forme pentru genurile opuse coincid la un singur număr gramatical sau la anumite cazuri: de exemplu, rom. *un*, *o complice*, pl. *complici* m., *complice* f. Uneori la rezultate asemănătoare cu cele ale derivării morfologice pe care am discutat-o se ajunge pe calea derivării lexicale (vezi rom. *băiețică* m. < *băiat* și f. < *băiată*) sau prin suprapunerea unui împrumut lexical cu un sens diferit (rom. *nană*, *babă*).

Sur le „genre commun”, în *Actes du Xe Congrès International de Linguistes, Bucarest, 28 août – 2 septembre 1967*, IV, București 1970, p. 409–415.

---

[20] Asupra acestui fapt a atras atenția L. Hjelmslev (*lucr. cit.*, p. 209)

[21] Așa cum se vorbește de „derivare lexicală și derivare sintactică” (Jerzy Kuryłowicz, în „Bulletin de la Société Linguistique de Paris” XXXVII, 1936, p. 79–92).

Scanned with OKEN Scanner

GENUL SUBSTANTIVELOR STRĂINE ÎNTREBUINȚATE CA ATARE ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Comunicarea de față se ocupă de procesul prin care un substantiv străin întrebuințat ca atare[1], deci în faza în care este simțit și citat drept cuvânt aloglot (xenism, străinism; germ. *Fremdwort*, it. *forestierismo*)[2], se încadrează în categoria gramaticală a genului, proprie limbii române, ca și tuturor celorlalte limbi romanice. Alături de substantive (ca engl. *story*, fr. *boutique*, germ. *Weltanschauung*, gr. *koiné*, it. *scippo*, lat. *imago*, rus. *glasnost'*, sp. *patio*) sunt luate în considerație și așa-numitele locuțiuni sau sintagme substantivale (ca fr. *coup de foudre*, germ. *Drang nach Osten*, it. *dolce far niente*, lat. *axis mundi*, sp. *paso doble*), care pun aceeași problemă a conferirii unui gen românesc în momentul inserării într-un context neapozițional.

În acest proces de atribuire a unui gen gramatical funcționează, în principiu[3], trei criterii: criteriul etimologic (genul din limba de origine, dacă aceasta are gen[4]), cel semantic (care este cel mai complex, vizând diverse aspecte: natura semnificatului, criteriu operant mai ales la numele de animate; echivalența sinonimică și influența dubletelor paronime de tipul *story/istorie*, *imago/imagine*; transferul prin elipsa termenului generic) și cel formal (terminația).

---

[1] Uneori cu marcarea grafică de rigoare prin caractere cursive sau prin semnele citării.

[2] Vezi L. Hjelmslev, *Le langage*, Paris, 1960, p. 87, apud Marius Sala, *El problema de las lenguas en contacto*, Mexico, 1988, p. 141.

[3] Nu iau în considerare și cazuri aberante datorate subînțelegerii contextuale (de exemplu: *Lucrarea se înscrie ca a treia în seria* [...] ***Această „Band 3" este rezultatul*** [...]. ROM. LIT. XVIII, 1985, nr. 10, p. 19/1) sau confuziei de număr (de exemplu: *un scriitor care nu mai frecventează de mult* ***acel fantomatic „templa serena" al*** *meditațiilor gratuite* „Luceafărul" XXXI, 1988, nr. 30 (1367), p. 10/4).

[4] Fie și exprimat numai indirect, prin substitutul pronominal, cum e cazul în engleză.

Scanned with OKEN Scanner

Câteva exemple pentru fiecare: 1) Numai prin criteriul etimologic se explică genul feminin cu care este folosit uneori substantivul *catharsis* (n. în DOOM). 2) Numai prin cel semantic, şi anume prin genul echivalentului românesc *limbă*, se explică genul feminin atribuit rusismului *jazyk* – m. în limba rusă – în sintagma *acestei moldavskij jazyk* (Carlo Tagliavini *Originile limbilor neolatine*, traducere: Anca Giurescu, Mihaela Cârstea-Romaşcanu, Bucureşti, 1977, p. 287); tot astfel, genul feminin atribuit substantivelor englezeşti *(mass) communication* şi *(mass) culture* în citatul *asimilarea progresivă a formelor* ***aşa-numitei „mass communication" şi ale unei „mass culture"*** (Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, în LL 1972, 4, p. 614) se explică prin echivalarea – şi paronimia – cu *comunicare*, respectiv *cultură*, după cum genul feminin cu care apare substantivul german *Ausbau* – m. în limba sa – în citatul *Autonomia este, aşadar, un Abstand urmat de* ***o Ausbau*** (Al. Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, 2. *Contribuţii socioculturale*, Bucureşti, 1978, p. 59) se datorează echivalentului românesc „terminare a unei construcţii". 3) Numai prin criteriul formal se explică genul neutru al anglicismului *girl* (şi *cover-girl*, *script-girl*), demonstrat de formele articulate enclitic, ca dativul *cover-girl-ului* (în [1]DCR, s. v.), şi de pluralul *girluri*. Uneori genul atribuit poate rezulta din coincidenţa a două criterii:

– etimologic şi semantic: *captatio (benevolentiae)* f., *vanitas vanitatum* f.; *un capitulare imperial* (Al. Niculescu, *lucr. cit.*, p. 35); *o „reelaboración parcial"* (G. Mihăilă, în LL 1978, 1, p. 122); *miss* f.;

– etimologic şi formal: *chewing-gum* n., *aide-mémoire* n., *patio* n.[5]; *un fel de bilingvism (cultural) conştient de tipul* ***acelei bilinguità consapevole*** *descrise de* [...] Al. Niculescu, *lucr. cit.*, p. 6). Pentru ponderea acestor criterii faţă de cel semantic mi se pare semnificativ tratamentul diferit, în acelaşi context, al unor nume de dansuri spaniole: *frumuseţea violentă, orgolioasă a* ***unei jota aragoneze, a unui zapateado andalus, a unei seguidilla*** („Săptămâna" 1975, în [1]DCR, s. v. *jota*);

---

[5] De fapt, etimologic e numai nonfeminin, în franceză şi, respectiv, spaniolă genul fiind masculin. Asimilarea masculinelor nume de inanimate cu neutrul este aici o simplificare de natură metodologică.

Scanned with OKEN Scanner

– semantic şi formal: *chartreuse* n. (DOOM; cf. *lichior*); *karma* şi *yoga* f. (cf. *lege*, *fatalitate*, respectiv *doctrină*, *filozofie*) sau chiar din coincidenţa tuturor celor trei criterii: *curriculum (vitae*; acum şi *~ şcolar)* n., *cow-boy* m., *show* n.

Toate aceste criterii constituie repere mai puţin ferme decât s-ar crede, întrucât fiecare dintre ele are anumite limite sau contradicţii interne, şi această situaţie se reflectă în existenţa unor variante de gen pentru unul şi acelaşi substantiv. Criteriul etimologic se complică în cazul cuvintelor cu etimologie multiplă care au gen diferit în limbile sursă (*yoga* m. în franceză, dar f. în italiană) sau al cuvintelor cu gen dublu în aceeaşi limbă sursă (*synopsis* n. < fr. *synopsis* f. şi m.). Criteriul semantic este, poate, cel mai nesigur, pentru că atât sinonimele, cât şi termenii generici subînţeleşi pot fi de genuri diferite: cele două genuri (f. şi n. chiar în DOOM) ale lui *koine* în română se pot explica semantic prin echivalenţa cu *limbă*, respectiv *idiom* (eventual *dialect*, *limbaj*). Criteriul formal este limitat de împrejurarea că unele finale nu sunt specifice unui anumit gen (în primul rând *-e*, dar şi *-a* sau *-i* vocalic)[6]. Variantele de gen ale unuia şi aceluiaşi substantiv iau naştere mai ales prin orientarea după criterii diferite, deci din concurenţa acestora. De exemplu:

axis mundi: *un* ~ (ROM. LIT. XXII, 1989, nr. 24, p. 14/4; cf. genul masculin din latină şi finala consonantică, dar şi rom. *ax*) şi *o* ~ (*ibidem* – autori diferiţi –, p. 12/2; cf. rom. *axă*, *osie*);

baby-talk: *un* ~ n. (*acest* ~; cf. genul din engleză şi finala consonantică, dar şi rom. *idiom*, *limbaj*, *fel de a vorbi*) şi *o* ~ (*această* ~; cf. rom. *vorbire*, *limbă*);

café frappé: *un* ~ n. (cf. genul masculin din franceză şi finala *-é*) şi *o* ~ (DEX-S, scris *café frappée*; cf. rom. *cafea*);

coup de foudre: *un* ~ „Săptămâna" 1986, nr. 47 (832), p. 6/2; „Opinia studenţească" XVII, 1990, nr. 50, p. 4/4; cf. genul masculin al fr. *coup* şi finala consonantică a locuţiunii) şi *o* ~ („Sportul" 1.II.1970,

[6] Vezi Avram, ¹GPT, p. 33–34.

Scanned with OKEN Scanner

p. 1/2; cf. rom. *lovitură de trăsnet, impresie puternică, dragoste la prima vedere*)![7];

dolce farniente: *un* ~ ([3]DN; cf. it. *il dolce far niente*) şi *o* ~ („Expres magazin" III, 1992, nr. 12 (86), p. 2/5; cf. rom. *lene, trândăvie, inactivitate plăcută*);

koine: *un* ~ ([3]DN; *unui „koine interbalcanic"* Eugen Munteanu, în ALIL XXXI, 1986–1987, p. 438; cf. finala *-é* şi rom. *idiom*) şi *o* ~ (DEX-S; Emil Petrovici, în LR IX, 1960, 5, p. 61, 66, 78; Ion Gheţie, *Baza dialectală a românei literare*, Bucureşti, 1975, p. 56, 57; cf. genul feminin din greacă şi franceză, precum şi rom. *limbă*), în DOOM s. f./s. n.;

glasnost(i): *un* ~ n. (*faimosului glasnost* ROM. LIB. XLIX, 1991, nr. 14467 (433), p. 4/2; cf. finala consonantică) şi *o* ~ (cf. genul feminin din rusă şi rom. *transparenţă*);

laudatio: *o* ~ (cf. genul feminin din latină şi rom. *laudă, cuvântare, elogiere*) şi *un* ~ ! (*unui laudatio* ~ în traducerea discursului rostit de H. R. Jauss, la decernarea titlului de Doctor Honoris Causa al Universităţii din Iaşi; cf. rom. *discurs, elogiu*);

mea culpa: *o* ~ (cf. genul feminin din latină, mai puţin finala *-a* şi rom. *recunoaştere a greşelii, culpă*) şi *un* ~ (***un promt şi pălmuitor – pentru ei – mea culpa*** L. Kalustian, *Conspiraţie sub cer deschis*, Bucureşti, 1976, p. 229; cf. genul masculin din franceză şi rom. *act, gest*);

petitio principii: *o* ~ (T. Maiorescu, *Logica*, Bucureşti, 1898, p. 144; cf. genul feminin din latină şi rom. *petiţie*) şi *un* (*consecinţele **acestui petitio principii*** I. Coteanu, în SCL XXV, 1974, 3, p. 315; cf. genul masculin din franceză şi rom. *raţionament*);

story: *un* ~ ([3]DN n.; *un alt* ~ SC. 1977, în [1]DCR; *unui story „şmecheresc"* ROM. LIT. XX. 1987, nr. 10, p. 23/1; cf. genul din engleză) şi *o* ~ (*nu **o story fabricată**, ci **reală*** „Săptămâna" 1974, în [1]DCR, s. v. *bluesman*; *o „love story"* „Luceafărul", XXXI, 1988, nr. 10 (1347), p. 2/1; cf. genul rom. *istorie, poveste, povestire*);

---

[7] Al. Graur, *Capcanele limbii române*, Bucureşti, 1976, p. 16, explică astfel genul feminin din acest citat: „autorul s-a luat probabil după genul cuvântului *foudre* «trăsnet», feminin, dar în cazul acesta genul îl dictează *coup* «lovitură», care e masculin; de fapt în româneşte ar fi trebuit folosit neutrul".

Scanned with OKEN Scanner

Weltanschauung: *un* ~ ! (*un Weltanschauung mitic* ROM. LIT. XX, 1987, nr. 3, p. 22/1; cf. finala consonantică şi rom. *mod de a privi lumea şi viaţa*) şi *o* ~ (*adevărata Weltanschauung* ROM. LIT. XX, 1987, nr. 6, p. 15/2; cf. genul feminin din germană şi rom. *concepţie*, *viziune*).

Până acum, în mod deliberat, am prezentat şi ilustrat existenţa variantelor de gen ale substantivelor aloglote exclusiv cu situaţii în care el rezultă din articolul nehotărât sau din alte determinante antepuse (adjectiv pronominal – mai ales demonstrativ sau nehotărât –; adjectiv calificativ cu articolul enclitic; numeral ordinal). Limitată la aceste situaţii, descrierea faptelor din română poate crea impresia falsă a identităţii cu ceea ce se constată în toate celelalte limbi romanice, unde întâlnim, în diferite grade, acelaşi fenomen al variantelor de gen datorate concurenţei unor criterii[8].

Particularitatea limbii române în această privinţă rezultă numai dacă luăm în considerare şi situaţiile în care substantivele aloglote sunt prevăzute cu articolul hotărât, care – după cum se ştie – este enclitic (postpus şi aglutinat). Articolul hotărât enclitic blochează soluţiile în care un gen gramatical dat – motivat din punct de vedere etimologic sau/şi semantic – este incompatibil cu terminaţia substantivului, deci impune aplicarea criteriului formal. Aceasta face ca între substantivul nearticulat, articulat hotărât indirect (prin determinantul antepus) sau însoţit de articol nehotărât (proclitic), pe de o parte, şi acelaşi substantiv articulat hotărât (enclitic), pe de altă parte, să apară deosebiri în ce priveşte posibilităţile de optare pentru un anumit gen (şi variantele corespunzătoare). De exemplu, se spune atât *un*, *unui* (sau *acest*, *acestui*, *alt*, *altui*, *propriul*, *propriului*) *Weltanschauung*, cât şi *o*, *unei* (sau *această*, *acestei*, *altă*, *altei*, *propria*, *propriei*) *Weltanschauung*, dar numai *Weltanschauungul* şi *Weltanschauungului* (nu **Weltanschauunga*); tot astfel: *un* şi *o baby-talk*, dar numai *baby-talk-ul* (nu **baby-talk-a*); *un* şi *o café frappé*, dar numai *café frappé-ul* (nu **café frappé-a*); *un* şi *o glasnost(i)*, dar

[8] Vezi, pentru franceză: Pierre Guiraud, *Les mots étrangers*, Paris, 1965, p. 113 (*un* sau *une interview*?); Joseph Hanse, *Nouveau dictionnaire des difficultés du français moderne*, ediţia a doua, Paris/Louvain-la-Neuve, 1987, tiraj nou 1989, p. 460 (nume de publicaţii şi de partide englezeşti şi germane).

Scanned with OKEN Scanner

numai *glasnostiul* (nu **glasnostia*); *un* şi *o story*, dar numai *story-ul* (nu **story-a*) etc. Una dintre cele două variante de gen existente la forma nearticulată datorită acţiunii unor criterii diferite, în speţă varianta feminină[9], este deci defectivă de articularea hotărâtă (sau nearticulabilă)[10].

Este posibil, de altfel, şi ca unele substantive aloglote şi în special locuţiunile substantivale de acest tip să nu permită nici un fel de articulare hotărâtă şi să funcţioneze cu această valoare în forma nearticulată. Contextele specifice sunt constituite din definiţii; iată un asemenea context pentru îmbinarea terminologică latinească, folosită în logică, *conversio simplex*: *D. e.* ***conversio simplex*** *din judecata* [...] ***este*** [...] T. Maiorescu, *Logica*, p. 57. Există însă şi alte situaţii: substantivele feminine *lady* sau *miss* pot fi însoţite de articolul nehotărât (*o lady*, *o miss*), dar nu suportă articolul hotărât, fiind utilizate, la nevoie, în forma nearticulată: *A sosit lady X*. Neutralizarea opoziţiei de articulare nu are însă implicaţii asupra genului.

La substantivele nume de animate concurenţa dintre criteriul semantic şi cel formal poate duce la situaţii mai bizare, în care forma nearticulată este de un (singur) gen, iar cea articulată de altul: de exemplu, *o cover-girl*, f. după sens[11], dar *cover-girl-ul*, n. după formă (vezi *covergirl-ului* în [1]DCR, s. v., unde cuvântul e dat totuşi drept „s. f."), deşi genul neutru este aberant din punct de vedere logic.

Investirea substantivelor aloglote cu un gen funcţional se dovedeşte aşadar a fi un fenomen mai complex în română decât în celelalte limbi romanice în primul rând datorită faptului că din encliza articolului său hotărât decurge o pondere mai mare a criteriului formal. Aceasta explică multe deosebiri dintre română şi franceză în ce priveşte genul unor substantive străine comune ambelor limbi: anglicisme ca *party* şi compusele lui, *garden* ~, *punk* ~, *surprise* ~ (f. în franceză, n. în română), germanisme ca *Gestapo* (f. în franceză, n. în română) şi *Weltanschauung* (f. în franceză, dar f. şi mai ales n. în

---

[9] Unicul exemplu de substantiv cu articol hotărât feminin pe care l-am găsit este suspect: *softwarea*, în [1]DCR, s. v. *software*,

[10] Cf. Avram, [1]GPT, p. 52; în aceasta decisiv este criteriul formal.

[11] Vezi *ibidem*, p. 34.

Scanned with OKEN Scanner

română), grecisme, precum *catharsis* (f. în franceză, în mod curent n. în română), indianisme ca *yoga* şi *karma* (m. în franceză, f. în română), latinisme ca *mea culpa* (m. în franceză, de obicei f. în română).

Alte particularităţi ale românei în problema discutată decurg din existenţa genului neutru, care este atribuit multor substantive masculine în alte limbi (romanice şi ne romanice) şi, cum s-a văzut din exemplul anglicismului *girl* – cu compusele sale –, chiar şi unor substantive originar şi logic feminine.

Din diferite motive, care ţin de insuficienţa atestărilor în contexte concludente sub aspect gramatical, dicţionarele româneşti evită uneori precizarea genului la substantivele nefamiliare lexicografilor. În mod special, substantivele din categoria celor de care m-am ocupat aici au avut parte de acest tratament când au fost înregistrate în lucrări recente ca [3]DN, [1]DEX şi DEX-S, [1]DCR, purtând simpla menţiune *s.*, respectiv *loc. s.*, sau *sint. s.* Absenţa unei indicaţii asupra genului trebuie decodată ca însemnând „cu genul necunoscut". După părerea mea, se abuzează de acest procedeu comod, căci, de cele mai multe ori, incertitudinea nu planează asupra tuturor celor trei genuri, ci numai asupra distincţiei dintre masculin şi neutru în absenţa atestării pluralului. E clar însă măcar faptul că substantivele atestate în formele articulate *-ul*[12], *-ului*[13] sau însoţite de articolul nehotărât *un*[14], de determinante ca *aşa-numitul*[15], *marele*[16], *al doilea*[17] nu pot fi feminine, încât mai corect ar fi să fie prezentate drept *(s.) m. sau n.* Cât pentru cele atestate la singular cu articole şi alte determinante feminine, neindicarea genului nu mai constituie un exces de prudenţă, ci o

---

[12] Vezi în [1]DCR cuvintele *dudain, fair-play, lock-out, minirok, pop-art, scanner, science-fiction, star-sistem.*

[13] Vezi, *ibidem*, cuvintele *catharsis, pop, pop-corn, science-fiction, show-business, slapstick, standing.*

[14] *Ibidem*: *drive-in, block-out, punk-party, punk-rock, puzzle, reprint, respiro, sloop, staff.*

[15] *Ibidem*: *flot, quipre, subat, wind-surfing.*

[16] *Ibidem*: *şlem.*

[17] *Ibidem*: *volet.*

Scanned with OKEN Scanner

inadvertență (vezi în [1]DCR, s. v. *schippo* –sic – s., citatul cu *așa-numita schippo*; cf. și s. v. *tutu*, s. n. – ca și în [1]DEX și [3]DN –, citatul cu *celebra tutu*). La fel de nejustificată este neprecizarea genului la substantive înregistrate cu un plural în *-uri* opus singularului terminat în consoană[18].

Din discuția de până acum a rezultat că genul preferat pentru substantivele aloglote folosite în context românesc este neutrul, cu desinența de plural *-uri*. Ponderea acestui gen nu surprinde, desigur, la numele inanimate[19], deși chiar la ele vine în contradicție cu tendința de trecere la masculin a unor substantive mai vechi din terminologia tehnică[20]; extinderea neutrului la nume de animate, mai exact de persoane feminine (*girl* și compusele), demonstrează în ce măsură el este considerat genul cel mai adecvat (comod?) pentru substantivele aloglote. Datorită criteriului formal, genul neutru este atribuit nu numai unor substantive etimologic masculine, ci și unora etimologic feminine; de exemplu: germanismele *Bildung* (*Bildung-ul* „Literatorul" II, 1992, nr. 11 (44), p. 8/2) și *Endlösung* (*un Endlösung* „Săptămâna" 1991, nr. 10, p. 4/5)[21] sau franțuzismele *banlieue* (*un banlieu*[22] – sic – „22" II, 1991, nr. 21 (71), p. 16/2) și *cité* (*așa-numitul „Cité fleurie"* SC. 1976, în [1]DCR, s. v. *squatter*).

---

[18] Vezi în [1]DCR cuvinte ca *passing-shot, shop* și *work-shop, skylab, staff*.

[19] Cf. situația împrumuturilor asimilate, discutată de Graur, TA, p. 83, 85, 94; Adela-Mira Tănase, *Genul substantivelor de origine franceză în limba română*, în „Analele Universității din Timișoara", seria Științe filologice VI, 1968, p. 177–186; Sanda Reinheimer-Rîpeanu, *Genul substantivelor împrumutate de română din franceză*, în LR XXXVI, 1987, 1, p. 46–55; Florica Băncilă, Dumitru Chițoran, *Remarks on the morphological adaptation of English loan-words in Romanian*, în „Analele Universității din București". Filologie XXV, 1976, p. 35–44; Maria Bota, *Observații asupra morfologiei neologismelor de origine engleză în limba română literară*, în LL 1978, 1, p. 34–38.

[20] Vezi Iordan, [2]LRA, p. 61, nota 16; Graur, TA, p. 93–94.

[21] Cf. și „o prezentare în genul *Einführung-ului* lui Meyer-Lübke" Ovid Densusianu, *Opere*, I. *Lingvistică*, ediție îngrijită de B. Cazacu, V. Rusu și I. Șerb, București, 1968, p. 383 (text din 1934).

[22] La acest cuvânt a putut interveni și raportarea greșită la genul lui *lieu*, după cum arată scrierea fără *-e*.

Scanned with OKEN Scanner

Fenomenele constatate la substantivele străine prezintă multe similitudini cu comportamentul altor tipuri de substantive: diverse tipuri de compuse şi în special cele compuse din abrevieri (cf. *I.T.B.* n. vs. *I.R.T.A.* f.; *U.R.S.S.* f. şi n.: *fosta* sau *fostul U.R.S.S.*, dar numai *U.R.S.S.-ului*), nume proprii de echipe, vapoare, mărci (cf. *o Toyota/Lancia/Skoda* vs. *un Nissan/Ford/Volvo*; situaţii extreme: *acelaşi „Venus"* (echipa de fotbal) L. Kalustian, *lucr. cit.*, p. 386, şi *regizor al „Sahiei"* „Cinema" VIII, 1970, nr. 6 (90), p. 45/1)[23].

Deşi problema studiată aici pare minoră, dat fiind caracterul periferic al unităţilor lexicale la care se referă, ea are atât o importanţă practică, legată de rezolvarea unor ezitări contemporane, relativ frecvente în anumite stiluri, cât şi una de altă natură, vizând istoria limbii. Observarea soluţiilor diferite la care se apelează în sincronie, sesizarea motivaţiei lor şi a restricţiilor cunoscute de unele dintre ele contribuie la înţelegerea şi explicarea mecanismului de adaptare a împrumuturilor în diacronie[24], fenomen căruia lingviştii ieşeni[25] i-au dat o deosebită atenţie.

Desigur, problema aleasă drept obiect al comunicării de faţă ar putea fi urmărită ea însăşi din punct de vedere istoric pentru a se releva eventuale preferinţe diferite acordate unui criteriu în anumite perioade. Cel mai supus variaţiei mi se pare criteriul etimologic, care

---

[23] Pentru situaţia din limba franceză în privinţa problemelor de gen la unele dintre aceste clase de substantive vezi Maurice Grevisse, *Le bon usage. Grammaire française avec des remarques sur la langue française d'aujourd'hui*, neuvième édition revue, Gembloux (Belgia)/Paris, 1969, p. 208–210.

[24] Pentru legătura dintre studiile sincronice şi cele diacronice vezi Eugenio Coseriu, *Sincronía, diacronía e historia. El problema del cambio lingüístico*, Montevideo, 1958.

[25] G. Ivănescu şi L. Leonte, *Fonetica şi morfologia neologismelor române de origine latină şi romanică*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice" (Iaşi). Filologie VII, 1956, 2, p. 1–20; N. A. Ursu, *Formarea terminologiei ştiinţifice româneşti*, Bucureşti, 1962, şi *Le problème de l'étymologie des néologismes du roumain*, în RRL X, 1965, 1–3, p. 53–59; Despina Ursu, *Încadrarea morfologică a substantivelor neologice în limba română din perioada 1760–1860*, în ALIL XVI, 1965, p. 113–120; G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iaşi, 1980.

Scanned with OKEN Scanner

este dependent de cunoştinţele vorbitorului român asupra limbii-sursă; desosebiri pot exista nu numai între indivizi sau/şi grupuri sociale, ci şi între perioade din istoria limbii caracterizate statistic de cunoaşterea mai bună a unor limbi străine (latina, greaca, franceza) de către oamenii de cultură. Chiar folosirea în sine a substantivelor străine în context românesc, dar mai ales preferinţa pentru atribuirea unui gen după criteriul etimologic, de câte ori acest lucru nu este imposibil, sunt manifestări tipice ale bilingvismului persoanelor cultivate, de care s-a ocupat sărbătoritul nostru[26].

Omul şi limbajul său. Studia linguistica in honorem Eugenio Coseriu (= AUI XXXVII–XXXVIII, 1991–1992), p. 171–177.

[26] E. Coseriu, *Sprachliche Interferenz bei Hochgebildeten*, în *Sprachliche Interferenz. Festschrift für Werner Betz zum 65. Geburtstag*, Tübingen, 1977, p. 77–100.

Scanned with OKEN Scanner

MOȚIUNEA LA SUBSTANTIVE NEUTRE NUME DE ANIMATE

1. Genul neutru este caracterizat de obicei drept genul numelor de inanimate, deşi această caracteristică nu este exclusivă nici în sensul cuprinderii tuturor numelor de inanimate (vezi, de exemplu, masculinele *ban*, *ciorap*, *dinte*, *par*, *sac* şi femininele *casă*, *gheață*, *muncă*, *rochie*, *stradă*), nici în cel al limitării stricte la ele. Ca excepții constând în substantive neutre nume de animate s-au semnalat regionalismele învechite *birău* „primar" (cu o variantă de plural *biraie*), *feştig* „boiangiu" (pl. *feştiguri*), *pec* „brutar" (cu o variantă de plural *pecuri*) şi *tist* „ofițer" (pl. *tisturi*), învechitele *cadiascher* „mare demnitar turc" şi *regeal* „idem", generalele *animal*, *clan*, *dobitoc*, *macrou*, *neam*, *norod*, *planton*, *popor*, *star*, *trib*, precum şi adjectivele substantivizate *carnivor*, *mamifer*, *rozător*, *vertebrat* etc. (unele dintre cele din urmă cu variante feminine: *rozătoare*, *vertebrată*)[1]. Excepțiile din categoria numelor de animale (afară de *macrou*) au fost explicate prin sensul lor generic[2], la care nu este relevantă distincția de sex (cf. femininele *fiară*, *jivină*, *lighioană*, *viețuitoare*, *vită*), iar cele de tipul *popor*, *trib* prin sensul lor colectiv; acceptarea acestor explicații reduce lista excepțiilor autentice la cele câteva regionalisme şi arhaisme, neglijabile, şi la relativ importantele neologisme *macrou* (explicat prin faptul că a fost cunoscut mai întâi ca denumire a unui produs alimentar[3]), *planton* şi *star* din limba literară actuală. Când devine necesară precizarea sexului la anumiți indivizi reprezentanți ai

---

[1] Multe dintre acestea sunt menționate de Graur, TA, p. 90 (care citează şi variante învechite de genul neutru ale unor substantive astăzi numai masculine: pluralele *cecale* „şacali", *leoparduri*), şi de Paula Diaconescu, *Structură*, p. 95 (care citează şi neutre doar parțial nume de animate, în unul dintre sensurile lor: *manechin*)

[2] Vezi Al. Graur, *Genul neutru în românește*, în LR III, 1954, 1, p. 42; cf. A. Graur, *Sur le genre neutre en roumain*, în BL V, 1937, p. 9.

[3] Vezi A. Graur, în BL V, *loc. cit.*

Scanned with OKEN Scanner

unor clase de animale se pot concepe perechi moționale cu teremeni de genul masculin și, respectiv, feminin: de exemplu, *un erbivor* (pl. *erbivori*) și *o erbivoră*. Este interesantă situația lui *dobitoc*, care este de genul neutru numai în sensul propriu „animal", dar în sensul figurat, ca epitet pentru oameni, are forme de masculin și de feminin: *dobitoc* – pl. *dobitoci*, *dobitoacă* – pl. *dobitoace*.

2. Articolul de față se ocupă de câteva substantive neutre nume de animate care posedă trăsătura [+uman] și care se află într-o situație specială din punct de vedere morfologic, cu unele consecințe semantice. În afară de *star* și de *manechin*, acestea nu au fost atrase până acum în discuția despre substantivele neutre nume de animate.

Substantivul neologic *personaj* s. n. (pl. *personaje*) se referă la ființe de ambele sexe, ca și substantivul *persoană* s. f. Pentru a desemna însă un personaj feminin detestabil ziaristul Cristian Tudor Popescu a recurs, oral (într-o emisiune de televiziune) și în scris, la creația *personajă*, exploatând și valoarea peiorativă a femininului la unele formații ad-hoc[4]. Faptul acesta permite concluzia că s-a creat o pereche moțională *personaj* s. n. (cu sensul referitor la bărbați) – *personajă* s. f. Pentru interpretarea pluralului *personaje* ca referitor la ființe de sex femeiesc, într-o împrejurare dată, iată următorul exemplu, datorat altui ziarist: [...] *ca să nu pățim ca personajele canine* [...] *ale unei alte anecdote, care, aflând una despre cealaltă că nu locuiesc nicăieri, se bucurau că sunt vecine* „Deci" I, 2002, nr. 1, p. 16/6.

Anglicismul *star* s. n. (pl. *staruri*) denumește un „artist sau sportiv de succes", fără distincție de sex, ca și sinonimul său feminin *vedetă*. Pentru indicarea unui referent de sex femeiesc unii vorbitori folosesc cuvântul ca feminin, limitat însă la singularul nearticulat însoțit de determinanți (inclusiv de articolul nehotărât): *această (acestei) star, o (unei) star*[5]. Moțiunea substantivului de bază *star* se aplică, bineînțeles, și la formațiile înrudite *megastar* și *superstar*.

---

[4] Vezi J. Byck, *Le féminin péjoratif*, în BL I, 1933, p. 108–110.

[5] Pentru acest tip de flexiune defectivă vezi Mioara Avram, *Genul substantivelor străine întrebuințate ca atare*, în *Omul și limbajul său. Studia linguistica in honorem Eugenio Coseriu* (= AUI XXXVII–XXXVIII, 1991–1992), p. 173–174 [în volumul de față p. 92–93], și Avram, ³GPT, p. 51, 73.

Scanned with OKEN Scanner

Exact în aceeaşi situaţie cu *star*, în ce priveşte limitarea la singularul nearticulat a corespondentului feminin nou creat, se găsesc anglicismele mai recente *sex-simbol* s. n. „persoană care are trăsăturile fizice considerate ideale pentru un sex" şi *top-model* s. n. „persoană care exercită profesiunea de manechin de lux"; ultimul apare ca feminin în exemple ca *divorţat de frumoasa top-model* ROM. LIB. 1995, nr. 1696, p. 14/1[6]. Spre deosebire de ce s-a întâmplat în familia lui *star*, de la substantivul de bază, neologismul mai vechi *model* s. n., nu s-a creat (încă?) un corespondent feminin, ca de la compusul *top-model*.

Anglicismul, de asemenea recent, *vip* s. n. – la origine un acronim neanalizabil în română – denumeşte, tot fără deosebire de sex, o „persoană foarte importantă în societate". Simţind nevoia să indice sexul persoanei vizate, unii vorbitori, inclusiv ziarişti, folosesc un feminin *vipă* (de exemplu: [...] *aflându-se că vedeta are o oareşicare atracţie pentru desen, chiar dacă în fază infantilă, cuiva i-a venit ideea de a-i organiza VIP-ei o expoziţie de pictură.* ROM. LIB. 1997, nr. 2275, p. 22), după care s-a creat şi un plural masculin: *vipi* (articulat *vipii*), deci perechea moţională normală *vip* s. m., pl. *vipi* – *vipă* s. f., pl. *vipe*; la aceasta este de presupus că a contribuit şi paronimia cu perechea moţională *tip* s. m. – *tipă* s. f. (faţă de genericul *tip* s. n. – pl. *tipuri*, referitor, în funcţie de context, fie la animate, fie la inanimate; cf. *membru* s. n. – pl. *membre*, de la care, pentru denumirea unor fiinţe, s-a creat perechea *membru* s. m., pl. *membri* – *membră* s. f., pl. *membre*).

La substantivele neutre menţionate, care sunt totdeauna nume de animate, pot fi adăugate două substantive neologice care denumesc animate numai în câte unul dintre sensurile lor: *cadru* s. n. „persoană din efectivul unei întreprinderi sau instituţii, membru al unei organizaţii", frecvent în câteva îmbinări consacrate, ca, de exemplu, *cadru didactic*, *cadre de conducere*, *cadru de nădejde*, şi *manechin* s. n., „persoană angajată pentru a îmbrăca diverse creaţii vestimentare şi a le prezenta public".

Pentru indicarea unui referent de sex femeiesc în limbajul familiar se foloseşte în glumă femininul *cadră* (*cadră de nădejde*); la

---

[6] Vezi Avram, *Anglicismele*, p. 17.

Scanned with OKEN Scanner

aceasta a contribuit, desigur, existența substantivului *cadră* s. f. „femeie frumoasă".

La fel s-au petrecut lucrurile cu substantivul *manechin* s. n., căruia i s-a creat corespondentul feminin *manechină*; de exemplu: *Unei manechine i se cere să fie naturală, să se simtă în largul ei pe scenă.* „Curentul" III, 1999, nr. 28, p. 24/5. Nu este exclus să se ajungă și la masculinul *manechin*, pl. **manechini*.

3. Moțiunea este unanim definită drept „formarea de substantive feminine de la masculine și de substantive masculine de la feminine", în concordanță cu genul natural (= apartenența la un anumit sex)[7]. După cum arată perechile *personaj* s. n. – *personajă* s. f. (cu pluralul identic *personaje*), *un star* s. n. – *o star* s. f. (cu pluralul identic *staruri*), *un sex-simbol* s. n. – *o sex-simbol* s. f. (cu pluralul identic *sex-simboluri*), *un top-model* s. n. – *o top-model* (cu pluralul identic *top-modele*), *vip* s. n. (pl. *vipuri*) – *vipă* s. f. (pl. *vipe*), *cadru* s. n. – *cadră* s. f. (cu pluralul identic *cadre*), *manechin* s. n. – *manechină* s. f. (cu pluralul identic *manechine*), sfera moțiunii s-a extins – într-o măsură diferită de la un cuvânt la altul (cu sau fără afix, în ultimul caz cu limitare la singularul nearticulat și cu marcare prin determinanți), deocamdată timid în ce privește numărul de atestări și neadmis în normă – la substantive neutre nume de animate, care intră astfel în opoziție cu corespondente feminine. Moțiunea ocazională se întâlnește și la substantive epicene nume de animale, de genul masculin sau feminin, precum și la alte substantive cu sens generic de aceleași genuri (vezi, de exemplu, *elefant* s. m. – *elefăntiță* s. f., *pește* s. m. – *peștoaică* s. f., *ministru* s. m. – *ministră* sau *ministreasă* s. f.; *mierlă* s. f. – *mierloi* s. m., *rândunică* s. f. – *rândunel* s. m.), dar la cele șapte perechi moționale discutate în acest articol fenomenul prezintă un interes aparte, dat fiind că termenii de bază sunt substantive, nume de animate, de genul n e u t r u, despre care s-a afirmat în mod expres că nu ar apărea „în cupluri de opoziții paradigmatice cu masculinul sau cu femininul, pentru a marca exclusiv opoziția dintre sexe"[8]; alături de sensul inițial generic, substantivele neutre în discuție capătă un sens secundar

[7] Vezi, de exemplu, [2]GLR I, p. 62.
[8] Diaconescu, *Structură*, p. 96.

inv. 182303

Scanned with OKEN Scanner

restrâns la un referent masculin, în opoziție cu femininul marcat. Crearea unor corespondente feminine este favorizată de caracteristica formală a neutrului românesc de a fi identic cu masculinul la singular.

Existența moțiunii și a sensului restrâns la un referent de sex bărbătesc conferă numelor de animate de care m-am ocupat statutul de excepții incontestabile în cadrul genului specializat pentru inanimate. De remarcat că toate substantivele discutate în § 2 sunt neologisme, ceea ce înseamnă că avem a face cu o inovație a limbii contemporane.

4. Crearea, fie și redusă la singularul nearticulat, a substantivelor feminine de tipul *(o) star*, *(frumoasa) model*, identice în forma lor proprie cu corespondentele neutre de bază, de care le deosebesc doar determinanții, afectează nu numai definiția moțiunii (vezi § 3) – consecință și a existenței femininelor marcate prin afixe (de tipul *vipă*) –, ci și, în mod exclusiv, definiția (sub)genului comun[9], prin implicarea substantivelor neutre în amândouă aceste concepte legate de categoria gramaticală a genului. Pe de altă parte, substantivele feminine de tipul menționat impun completarea descrierii moțiunii cu un nou procedeu de realizare: infirmând descrierea curentă, care ia în considerație doar derivarea progresivă (prin adăugarea unor afixe)[10] – procedeul cel mai frecvent –, eventual și derivarea regresivă (prin suprimarea unor afixe)[11], formarea substantivelor feminine de acest tip ilustrează folosirea conversiunii, într-o posibilă accepție mai largă a termenului[12].

LR LII, 2003, 1–3, p. 9–13.

---

[9] Vezi Mioara Avram, *Genul «comun» în limba română*, în SCL XVIII, 1967, 5, p. 479–489 [în volumul de față p. 64–79], *Sur le «genre commun»*, în *Actes du Xe Congrès International des Linguistes. Bucarest, 28 août – 2 septembre 1967*, IV, București, 1970, p. 409–415 [versiune românească în volumul de față p. 80–87], și Avram, [3]GPT, p. 53–54.

[10] [2]GLR I, *loc. cit.*

[11] Pentru care vezi Th. Hristea, *Moțiunea regresivă în limba română*, în *Omagiu Rosetti*, p. 385–388.

[12] Cu privire la alte accepții largi ale acestui termen, extins de la trecerile între părți de vorbire la trecerile între clase lexico-gramaticale mai mici (substantive proprii și comune, specii de pronume) vezi Mioara Avram, *La sphère de la conversion et quelques interférences avec d'autres procédés de formation des mots*, în *Proceedings of the Fourteenth International Congress of Linguists. Berlin/GDR, August 10–August 15, 1987*, I, Berlin, 1991, p. 656.

Scanned with OKEN Scanner

DESINENȚE PENTRU CUVINTE STRĂINE ÎN LIMBA ROMÂNĂ CONTEMPORANĂ

În cartea sa *Nume de locuri*[1], Al. Graur s-a ocupat de adaptarea unor nume străine de populații adoptate în românește sub forma pluralului francez sau spaniol (*eschimos* < *eskimo*, *zulus* < *zulu*), semnalând două aspecte ale acestui fenomen: **a**) formarea de la singulare ca *eschimos*, *incas*, *papuas*, *zulus* a unui nou plural *eschimoşi*, *incaşi*, *papuaşi*, *zuluşi* şi **b**) formarea de la pluralul în *-şi* a unui nou singular (masculin) în *-ş*: *incaş*, *papuaş*, „desigur sub influența sufixului românesc *-aş*".

Problema nu se pune, firește, numai pentru numele de populații; Al. Graur însuşi trimite pentru faptele de sub **a** la *pampas* < *pampa* cu noul plural *pampasuri*, precum şi la forma *cortesuri* (vezi singularul *cortes*[2] în [2]DN). De asemenea ea nu privește numai împrumuturile sub forma de plural franceză sau spaniolă, situația fiind aceeaşi pentru împrumuturi din engleză de felul lui *comics*: *comicsuri* sau din germană (vezi un exemplu ca *Stukas-uri*).

Contribuția de față îşi propune să schițeze tabloul complex al tipurilor de flexiune (nearticulată) aplicată împrumuturilor substantive masculine cu pluralul în *-s* în limba de origine, pentru a demonstra faptul că în procesul de adaptare morfologică a acestor cuvinte s-a ajuns la constituirea unor desinențe proprii de plural.

1. Un prim tip este constituit de împrumuturile recente care păstrează flexiunea originară, având la singular (cu finala vocalică sau

---

[1] Bucureşti, 1972, p. 156.

[2] Cu accentul notat *cortés*, desigur după modelul lui *notes*, pentru care accentuarea *notés* e recomandată de *Îndreptar ortografic, ortoepic şi de punctuație*, ediția a III-a, Bucureşti, 1971 (vezi însă în DLRC şi DM *nótes*, iar în DLR ambele accentuări sub forma titlu *nótes*).

Scanned with OKEN Scanner

consonantică) desinența zero, iar la plural *-(e)s*: *bit* – pl. *bits*; *hippy* pl. *hippies*. Acest tip rămâne în afara sistemului românesc de flexiune, reprezentând faza în care cuvintele respective nu sunt adaptate la limba română[3]. El nu se întâlnește însă ca atare decât la formele nearticulate: *aceşti* – sau *mulți*, *nişte* – *hippies* (vezi şi *eventualilor hippies* în CONT. din 20.XI.1970, p. 4[4]), folosirea articolului impunând apariția desinenței româneşti de plural; vezi un exemplu ca *civilizado* cu pluralul nearticulat *civilizados* şi articulat *civilizados-ii* (traducerea cărții lui Adrian Cowell, *Inima pădurii*, Bucureşti, 1968, p. 13, 11, 221), cf. *hippies-ii* la Hortensia Pârlog, *art. cit.*, p. 56, a căror neintegrare propriu-zisă în limba română e marcată prin separarea grafică a semnelor gramaticale româneşti.

Pentru unele împrumuturi încadrarea în tipul românesc de formare a pluralului masculin nu prezintă nici un fel de dificultate: vezi exemple ca *manageri*, *sprinteri*, mai recent *beatnici* sau *fani*. Pentru altele însă, în special pentru cele cu finală vocalică, adaptarea morfologică este mult mai dificilă.

2. Un mijloc simplist de adaptare este tratarea lor ca substantive invariabile prin generalizarea fie a formei de singular, fie a celei de plural. Mai răspândite şi pătrunse în normă sunt cazurile de generalizare, ca formă unică pentru ambele numere, a formei de singular cu finală vocalică: *boa*, *checiua*, *flamingo*, *marabu*, *nandu*; această soluție este cu deosebire adecvată pentru substantivele cu singularul în *-i* vocalic sau semivocalic: *cow-boy*, *dandi*, *tory*, de aceea *hipi* are şi un plural identic cu singularul, *hipi* (articulat *hipii* „Săptămâna" nr. 100, 3.XI.1972, p. 9/9). Folosirea ca formă unică a formei de plural în *-s*, extinsă şi la singular, se întâlnește accidental, ca greşeală de exprimare: vezi exemple de singulare ca *cruzeiros* (*Noul cruzeiros... va valora 1000 de cruzeiros actuali*, sub titlul *Febra cruzeirosului şi a prețurilor*, în SC. nr. 6802, 15.XI.1965, p. 4/8; cf.

---

[3] Din care cauză păstrează adesea şi grafia originară – vezi *hippies*.

[4] Citat după Hortensia Pârlog, *Termeni de origine engleză în publicistica română contemporană*, în „Analele Universității din Timişoara", seria Ştiințe filologice IX, 1971, 1, p. 64.

Scanned with OKEN Scanner

port. *cruzeiro*, pl. *-os*)[5] sau *hippies* (*Un „hippies" înlocuieşte stufosul câine al vedetei*, în ROM. LIB. nr. 8578, 24.V.1972, p. 2/1)[6].

3. Destul de multe substantive masculine s-au fixat cu singularul în *-s*, care reprezintă forma originară de plural, dar urmează modelul de flexiune al substantivelor româneşti cu finala consonantică, formând pluralul în „pseudo-*i*". Aici intră exemple ca *ananas*, *bambus*, *eschimos*, *(h)indus*, *incas*, pentru care e interesant de arătat că trecerea la singular a formei de plural în *-s* s-a petrecut şi în alte limbi. Dacă pentru *ananas* forma cu *-s* este generalizată în principalele limbi europene (engleză, franceză, germană, italiană, rusă, spaniolă)[7], pentru alte cuvinte, internaţionale ca radical, prezenţa lui *-s* la singular poate fi un indiciu al sursei directe de unde a intrat cuvântul în română, ajutând la precizarea unor etimologii. Astfel, *bambus* nu poate proveni decât din germ. *Bambus*, corespondentele din alte limbi fiind fără *-s* (engl. *bamboo*, fr. *bambou*, it., sp. *bambu*, rus. *бамбук*)[8], *cocos* numai din germ. *Kokos* sau rus. *кокос* (vezi engl. *coco(a)*, fr., sp. *coco*, it. *cocco*)[9], iar *merinos* s. şi adj. din fr. *mérinos* sau rus. *меринос* (engl., it., sp. *merino*, germ. *Merino*)[10]. La ultimele două exemple, pentru care explicaţia prin rusă este posibilă alături de altă limbă, se adaugă un grup mai numeros de cuvinte care au numai în limba rusă un corespondent cu *-s* la singular: *eschimos* – rus. *эскимос* (engl., germ. *Eskimo*)[11], *(h)indus* – rus. *индус* (engl. *Hindu(oo)*, fr. *Hindou*, germ. *Hindu*)[12], *papuas* – rus. *папуас* engl. *Papua*, fr. *Papou(a)*, germ.

---

[5] Un exemplu analog din limba franceză este *un lei* (ca denumire a monedei româneşti *leu*), în „Jeune Afrique" nr. 607, 26.VIII.1972, p. 34.

[6] Vezi şi un adjectiv ca *(sângele ei) „indios"* („Cinema" VIII, 1970, nr. 6 (90), p. 44).

[7] Fiind preluată din sp. *ananas*, *anana* bazat pe un guarani *nana*.

[8] Etimologia corectă în [1]MDE: < germ. şi în DM: < germ. *Bambus* (fr. *bambou*), dar greşită în [2]DN: < fr. *bambou*.

[9] DM, [2]DN şi [1]MDE se limitează la etimonul german.

[10] Toate dicţionarele româneşti, inclusiv DLR, indică numai etimonul francez.

[11] DM şi [1]MDE îl explică totuşi exclusiv prin franceză (în DM *Esquimaux*, fără precizarea că e plural); în [2]DN lipseşte.

[12] DM îl dă totuşi din fr. *Hindou*, iar [1]MDE „după" fr.

Scanned with OKEN Scanner

Papua sau *Papuaner*, sp. *papu*)[13], *zulus* – rus. *зулус* (engl., germ. *Zulu*, fr. *Zoulou*, it., sp. *zulu*)[14]; cf. şi substantivul neutru *pampas* rus. *пампас* (engl., fr., it., sp. *pampa*, germ. *Pampa*)[15]. Un substantiv masculin pentru care nu am găsit un corespondent cu *-s* la singular în altă limbă, deci pentru care putem presupune că această modificare s-a produs în română, este *incas* (engl., fr. *Inca*, germ. *Inka*, rus. *инка*, sp. *inca*)[16]; în aceeaşi situaţie pare a fi şi *chippewas* (engl. *Chippewa*)[17].

Categoria acestor substantive cu *-s* la singular şi cu pluralul în „pseudo-*i*"[18] cunoaşte trei tipuri de flexiune. a) Cel mai simplu este tipul la care *-s* din temă se menţine nealterat: *papuas* – pl. *papuasi* (f. sg. *papuasă* – pl. *papuase*)[19], formele cele mai apropiate de etimonul rus. *папуас* – *папуасы*. b) Cum însă finala *-s*^{i} (*-s* palatalizat) e neobişnuită în limba română, masculinul nearticulat îşi transformă finala în *-ş*^{i}, aplicând alternanţa curentă curentă *s* ~ *ş*, ceea ce dă naştere tipului reprezentat de *ananas* – pl. *ananaşi*, *bambus* – pl. *bambuşi*[20], iar dintre numele de locuitori de *eschimos* – pl. *eschimoşi* (f. sg. *eschimosă* – pl. *eschimose*); aici se încadrează şi formele recomandate ale lui *(h)indus*, *incas*, *zulus*, precum şi o variantă flexionară a lui *papuas* – pl. *papuaşi* care aminteşte modificarea vechiului plural *persi* în *perşi*. Exemplele cu femininul cuvintelor de

---

[13] DLR îl explică dintr-un fr. *papouas*, care e pluralul unei variante rar înregistrate în dicţionarele franţuzeşti alături de generalul *Papou*; DM îl dă „după" fr. *Papouas*. Prin germ. *Papuaner* se explică varianta *papuani* (pl.), neînregistrată în dicţionarele actuale, dar singura dată de C. Diaconovich, *Enciclopedia română*, III, Sibiu, 1904.

[14] După [1]MDE e din franceză.

[15] DLR dă ca etimon fr. *pampa*, la care [2]DN şi [1]MDE adaugă sp. *pampa*, ceea ce nu se potriveşte decât pentru varianta *pampa*. DM trimite la fr. *pampas*, fără precizarea că e vorba de plural.

[16] [1]MDE îl explică prin franceză.

[17] Neînregistrat în dicţionarele româneşti. Vezi însă traducerea cărţii lui Fenimore Cooper, *Ultimul mohican*, Bucureşti, 1965, p. 274 şi 271.

[18] Asemănătoare în fond cu exemple ca *haiduc(i)* sau *heruvim(i)*, pentru care vezi J. Byck et A. Graur, *De l'influence du pluriel sur le singulier des noms en roumain*, în BL I, 1933, p. 34–35; un exemplu mai recent este *tuareg(i)*.

[19] Variante neînregistrate în dicţionare.

[20] Cf. *cactus – cactuşi*, *iris – irişi* cu *-s* originar la singular.

Scanned with OKEN Scanner

acest fel – substantive sau adjective –, ca *limbă papuasă*, *limbile papuase* (vezi Lucia Wald şi Elena Slave, *Ce limbi se vorbesc pe glob?*, Bucureşti, 1968, p. 284, respectiv 265), se pot raporta atât la un masculin plural în *-si*, cât şi la unul în *-şi*. c) Alterarea lui *s* se poate extinde însă la tot pluralul, de unde o variantă a tipului cu pluralul masculin în *-şi* la care femininul e în *-şe*: *incasă* – pl. *incaşe*.

4. De aici se reface cu uşurinţă un singular în *-ş*, introducându-se deci în tema lexicală modificarea morfonologică legată iniţial de plural. Acest nou tip este reprezentat de formele sub care s-a fixat, în limba literară actuală, cuvântul *papuaş* – pl. *papuaşi* (f. sg. *papuaşă* – pl. *papuaşe*) şi de alte câteva substantive ca *kiowaş* – *kiowaşi*[21] (vezi engl. *Kiowa*), *şerpaş* – *şerpaşi*[22] (engl., fr. *Sherpa*); el este urmat uneori şi de *incas*, de la care se întâlnesc variantele de singular *incaş*, f. *incaşă* (la alte nume de locuitori însă, ca *apaş*, *comanş*, *malgaş*, consoana *ş* – originară sau provenită dintr-un *č* – face parte din temă). O influenţă a sufixului românesc *-aş* este posibilă, dar nu e obligatoriu să fie invocată, dată fiind existenţa unor exemple ca *metiş*, variantă a lui *metis* refăcută după pluralul în *-şi*, sau *oaspeţ*, *-ă*, variante ale lui *oaspe(te)* refăcute după pluralul *oaspeţi*[23].

5. Elementul care mi se pare cel mai interesant în diversitatea soluţiilor de adaptare morfologică a substantivelor împrumutate este apariţia unui plural masculin în *-şi* (cu femininul *-se* sau, mai des, *-şe*) pentru flexiunea unor substantive cu singularul în altă finală decât *-s* sau *-ş*, deci constituirea unei desinenţe *-şi* (f. *-se*, *-şe*) – desprinse din tipurile discutate mai sus sub 3 b şi c – care se opune desinenţei zero de la singular. Am în vedere exemple ca *daimio* – pl. *daimioşi*[24], *hipi* –

---

[21] Absent din dicţionare; vezi însă traducerea cărţii lui Karl May, *Winnetou*, I, Bucureşti, 1972, p. 155, 157 (*ibidem*, p. 152, *tribul kiowa*).

[22] Absent din dicţionare; vezi însă [1]MDE, s. v. *Everest*. În „Lumea" nr. 22, 29.V.1975, p. 21/4, varianta *şerpas*.

[23] Pentru ambele vezi DLR. Numeroase alte exemple la J. Byck et A. Graur, *art. cit.*, p. 27 şi la Theodor Hristea, *Derivarea regresivă morfologică în raporturile ei cu cea lexicală*, în *Sistemele limbii*, p. 107; la acesta din urmă şi *papuaş* < *papuaşi*, cu menţiunea inexactă că n-ar figura în dicţionare (vezi însă DM).

[24] Vezi traducerea cărţii lui Jules Verne, *Istoria marilor descoperiri*, II, Bucureşti, 1963, p. 311.

Scanned with OKEN Scanner

pl. *hipişi*, *kalapalo(şi)*[25], *maia(şi)*[26], *maqua(şi)*[27], *nahukua(şi)*[28], *omagua(şi)*[29], *tuamotu(şi)*[30]. Aici intră şi o serie de substantive atestate numai în forma de plural, deci adaptate direct cu *-ş'* pentru *-s*: de exemplu, *bambaraşi*, *-şe*, *guanşi*[31] etc.; cf. şi *jeanşi* (vezi *jeanşii cumpărați*, în CONT. nr. 21 (1384), 18.V.1973, p. 5/4)[32]. Uneori aplicarea desinenței *-şi* pare a fi însoțită de o modificare de accent, absentă la tipul de sub 4, care face plauzibilă ipoteza influenței unor sufixe ca *-aş*, *-uş*: *máia – maiáşi*, *zúlu – zulúşi*.

6. În orice caz, o asemenea influență e de presupus la tipul în care temei consonantice a singularului, obținută prin înlăturarea unei finale vocalice ca *-o*, i se adaugă la plural o desinență mai complicată, cu *-şi* precedat de o vocală. Reprezentativ este exemplul *mingo* – pl. *mingaşi*[33], dar s-ar putea ca tot aici să se încadreze şi *ainu* (DER) – *ainoşi* ([1]MDE).

Chiar în forma *-şi* (f. *-se*, *-şe*), desinența de plural semnalată aici este o desinență complexă, cu structură analizabilă, în genul desinențelor verbale *-eşti*, *-ezi*, *-răm* sau al desinenței nominale *-uri*. Ea apare uneori în variație liberă cu desinența zero sau cu „pseudo-*i*", desinența curentă a pluralului masculin (cf. *hipii/hipişii*). Desinența *-i* pare mai puțin compatibilă cu finalele vocalice ale unor denumiri exotice masculine, după cum demonstrează caracterul greoi al următoarelor exemple în care s-a preferat această desinență tradițională: *itzaii, xiuii, quichéii, cocomii, tukuchéii, sau cokchiqueii, ramuri străvechi ale marelui arbore maya* (ROM. LIT. VII, nr. 24, 13.VI.1974, p. 24/2). Pentru caracterul şi mai nefiresc al pluralului cu desinența zero (sau al invariabilității în număr) la același fel de teme

---

[25] A. Cowell, *lucr. cit.*, p. 57, 59.
[26] Vezi mai departe, p. 109–110.
[27] F. Cooper, *lucr. cit.*, p. 76–77, 85.
[28] A. Cowell, *lucr. cit.*, p. 57, 58.
[29] J. Verne, *lucr. cit.*, II, p. 151.
[30] Idem, *ibidem*, p. 305, 485.
[31] Amândouă şi altele la J. Verne, *lucr. cit.*
[32] Variantă necunoscută de Al. Niculescu, *Engl. amer.* ***bluejeans:*** *rom.* ***blugi,*** în LL 1973, 3, p. 497–498.
[33] F. Cooper, *lucr. cit.*, p. 76–77, 214–215.

Scanned with OKEN Scanner

este elocvent un citat ca *Nyanja îi vindeau pe nyanja, ba uneori chiar izbuteau să prindă yao izolați și să-i vândă arabilor* (traducerea cărții lui Archie Carr, *Ulendo*, București, 1968, p. 68); formele cu desinența zero pot fi folosite numai fără articol[34], de aceea întâlnim la același autor (traducător) variante flexionare ca *ticăloșii de maqua* alături de *maquașii* (F. Cooper, *lucr. cit.*, p. 43 și 38–39) sau *doi nahukua* alături de *nahukuașii* (A. Cowell, *lucr. cit.*, p. 57, 58).

Puternica influență pe care o exercită masculinul plural asupra altor forme se explică prin împrejurarea că marea majoritate a substantivelor la care s-a produs acest fenomen sunt folosite mai ales la plural[35]. Pentru numele de populații cel puțin, sunt numeroase cazurile în care nici nu avem atestări pentru forma de singular, iar unele dicționare (vezi, de exemplu, DER și [1]MDE) le înregistrează exclusiv sub forma de plural masculin; în această situație, fie că e vorba de forme de plural străine ca *dakotas*, fie de unele românizate ca *ainoși*[36], presupunerea unui anumit singular este riscantă, cu atât mai mult cu cât se știe că numele de acest fel au diverse posibilități de adaptare.

Multe dintre cuvintele discutate aici cunosc diverse variante de singular și de plural cu care se încadrează în tipuri diferite de flexiune. Pentru unele dintre ele există recomandări normative, pentru altele însă nu, iar uzul oscilează în una și aceeași operă. Un exemplu concludent este *maia*, înregistrat în dicționare numai cu această formă, scrisă și *maya*, uneori cu mențiunea greșită că substantivul respectiv ar fi numai singular (vezi DLR), probabil prin confuzie cu caracterul invariabil (împotriva mențiunii „sg." din DLR se poate aduce un citat ca *La vechii maya pictogramele s-au transformat.* Lucia Wald și Elena Slave, *lucr. cit.*, p. 211). DER și [1]MDE au un articol cu această unică formă *maya*, dar s. v. *indieni (amerindieni)*, respectiv *amerindian* amândouă vorbesc de *mayași* (*locuitorii maya* DER III, p. 293; *azteci, mayași și incași* DER II, p. 787). Alte forme ne sunt oferite de următoarele citate: *geografia mayasă făcută de mayași* și

[34] Vezi mai sus, p. 103–104.

[35] Condiție care a favorizat în trecut detașarea sufixului *-ean* din formele pluralului slav al numelor de locuitori.

[36] Ambele exemple sunt din [1]MDE; la J. Verne, *lucr. cit.*, p. 314, apare sg. *ainos*.

Scanned with OKEN Scanner

preistoria lumii mayase, ambele din ROM. LIT. VII, nr. 24, 13.VI.1974, p. 24/2. Pentru *papuaş* am citat în cursul articolului diverse variante de singular şi de plural, la care se poate adăuga *papua* sg. şi pl. (*indigeni papua*, în *Mic atlas geografic*, Bucureşti, 1965, p. 194).

Dar poate că situaţia extremă ca număr de variante ne-o oferă împrumutul recent *hipi*, care, alături de două tipuri invariabile *hipi – hipi* (2 silabe) şi *hipis – hipis*, prezintă următoarele patru tipuri flexionare: *hipi – hipis* (*hippies*), *hipi – hipis-i*, *hipi – hipişi* şi *hipis – hipişi*: la acestea limba vorbită mai adaugă două variante cu modificări mai profunde în direcţia adaptării: *hip – hipi* (1 silabă, ca *tip – tipi*) şi *hipist – hipişti*. Un substantiv cu variante numai de plural este *fan*: *phans*, *phans-i*, *fani* şi *fanşi*.

Condiţiile de apariţie şi de întrebuinţare a desinenţei *-şi* (f. *-se*, *-şe*) confirmă ideea că „există desinenţe care rămân rezervate pentru cuvinte de împrumut" susţinută acum patru decenii de acad. Al. Graur în articolul *Désinences pour mots étrangers*[37], al cărui titlu l-am preluat în contribuţia de faţă. De altfel, faptele expuse în prezentul articol, inspirat dintr-o observaţie concretă mai recentă a academicianului Al. Graur, ilustrează şi alte idei generale ale aceluiaşi autor care au constituit obiectul câte unui cunoscut studiu: pe de o parte, dubla afixare a numelor de locuitori cu teme străine[38], pe de alta, influenţa pluralului asupra singularului[39], iar unele precizări de natură etimologică aduse aici încearcă să aplice indicaţiile maestrului nostru în domeniul etimologiei multiple a cuvintelor de circulaţie internaţională.

SCL XXVI, 1975, 4, p. 319–324.

[37] În BL II, 1934, p. 241.

[38] *Double suffixation des noms des habitants*, în „Acta antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae" X, 1962, 1–3, p. 119–121.

[39] Vezi nota 18.

Scanned with OKEN Scanner

DESPRE DESINENȚA *-URI* LA SUBSTANTIVELE FEMININE

1. Desinența de plural *-uri* este, prin origine, specifică substantivelor neutre, ea provenind din lat *-ora* din structura nominativ-acuzativului plural al substantivelor imparisilabice de tipul *frigus, -oris, tempus, -oris*; în română ea a trecut prin fazele *-ură* și *-ure*, ultima atestată până târziu (Rosetti, ILR 1986, p. 128–129; Graur, TA, p. 10, 66). Până astăzi această desinență este considerată specifică pentru substantivele neutre prin marea ei răspândire la acest gen (unde se găsește în concurență mai ales cu desinența *-e*, având o reprezentare aproape egală).

Desinența *-uri* nu este specifică în sensul existenței exclusive la acest gen. De multă vreme ea s-a extins și la pluralul unor substantive feminine (vezi C. Frâncu, *Vechimea și difuziunea lexicală a unei inovații comune dialectelor limbii române: desinența* ***-uri*** *la pluralul femininelor*, în LR XXXI, 1982, 3, p. 199, nota 1, și bibliografia citată acolo), unde este însă în evidență minoritate față de alte desinențe (*-e, -i* – cu diverse valori fonetice – și chiar *-le*). Folosirea desinenței *-uri* la substantivele feminine este explicată de obicei prin aceea că ar imprima un sens oarecum asemănător cu neutrul în situațiile în care, la nume lipsite de plural în sensul lor propriu, este vorba de obiecte făcute din materia denumită de ele sau de sorturi/varietăți/feluri ori porțiuni (de exemplu: *alămuri* „obiecte de alamă", *mătăsuri* „sorturi de mătase", *ghețuri* „întinderi de gheață") și în situațiile în care se marchează sensurile concrete ale unor susbstantive originar abstracte nume de însușiri sau de acțiuni (de exemplu: *dulcețuri, mâncăruri*)[1]; sunt avute în vedere substantivele nenumărabile, lipsite de plural în sensul lor propriu (substantive concrete nume de materie și

[1] Vezi, între altele, în [2]GLR I, p. 69, observația că „substantivele respective, datorită sensului lor, au fost apropiate de neutre".

Scanned with OKEN Scanner

substantive abstracte nume de acțiuni și de însușiri), la care formele cu *-uri* sunt interpretate drept „plurale colective" (Graur, TA, p. 90) sau chiar drept unități lexicale aparte, defective de astă dată de singular. Acestea reprezintă însă numai o parte – ce e drept, cea mai importantă – dintre situațiile în care desinența de plural *-uri* se întâlnește la substantive feminine.

Problema de morfologie de care mă ocup este mai complexă decât pare și în studierea ei sunt necesare câteva distincții, cât mai riguroase:

– distincția referitoare la rolul pur gramatical sau/și lexical, iar în cadrul acestuia din urmă între sensul denotativ și cel conotativ;

– distincția între existența și inexistența unei opoziții cu alte forme de plural;

– distincția între substantive care cunosc această desinență la nivelul normei literare și variantele cu caracter învechit, regional/ popular sau familiar;

– distincția între substantive la origine mai mult sau mai puțin nenumărabile și altele care sunt perfect numărabile;

– distincția între numele de inanimate și cele de animate;

– distincția între substantivele cu structură formală tipică și, respectiv, atipică pentru substantivele feminine (structura formală interesează de altfel și în legătură cu existența în temă a unor sunete care favorizează această desinență).

Operând cu aceste distincții, articolul de față își propune să aducă precizări și completări la descrierea folosirii desinenței feminine *-uri* în limba actuală.

2. Trebuie deosebite, de fapt, trei situații după natura aportului semantic al desinenței *-uri* la substantivele feminine.

(1) Există substantive feminine la care această desinență de plural nu aduce nici un sens lexical special, ci are un rol pur gramatical, fie că forma în *-uri* este azi unica formă de plural (*ceartă – certuri, ceață – cețuri, favoare – favoruri, greață – grețuri, lipsă – lipsuri, marfă – mărfuri*), fie că ea concurează cu forme sinonime, mai rar chiar în normă (ca la *treabă – treburi/trebi, vreme – vremuri/ vremi*), mai des la nivel neliterar, popular sau regional (*leafă* are

Scanned with OKEN Scanner

pluralul literar *lefuri*, dar popular şi *lefi*, deşi norma recomandă distincţia între *leafă* „salariu", cu pluralul *lefuri*, şi omonimul *leafă* „găvan", cu pluralul *lefi*). Această categorie, slab reprezentată în limba literară actuală, dar importantă prin poziţia lexemelor respective, este mult mai bogată în alte variante ale limbii: din limba veche s-au semnalat plurale în *-uri* ale unor cuvinte ca *faşă, fărămuşă, gâlceavă, mită, rămăşiţă*, iar din graiuri moderne plurale de acelaşi fel ale unor cuvinte ca *ceafă, gazetă, iarnă, legumă, năframă, pedeapsă, sămânţă* (C. Frâncu, *art. cit.*, p. 200–204); unele au caracter mixt, învechit şi regional: *mână – mânuri*[2]. De remarcat că, poate cu excepţia substantivelor *ceaţă* şi *greaţă*, substantivele din această categorie sunt numărabile.

(2) La alte substantive feminine desinenţa *-uri* este legată de un anumit sens lexical denotativ (adică obiectiv). În această categorie intră substantivele originar nenumărabile la care m-am referit în § 1.

Pe de o parte – şi în primul rând –, este vorba de categoria onomasiologică a substantivelor concrete nume de materie[3] la care forma de plural cu *-uri* exprimă, cum am văzut, următoarele sensuri speciale:

(a) obiecte făcute din materia respectivă: *alamă, aramă*;

(b) sorturi/varietăţi: *carne, cerneală, făină, iarbă, mătase, otravă, pastramă, sare, stambă, zeamă*;

(c) porţiuni: *gheaţă*.

Sensurile (a) şi (b) coexistă adesea şi se pot confunda.

Pe de altă parte, în această situaţie sunt unele substantive originar abstracte ale căror plurale în *-uri* exprimă sensuri concrete dezvoltate din sensurile abstracte ale unor nume de acţiune (*favoare, mâncare*) sau de însuşire (*scumpete, verdeaţă*).

La toate exemplele date până acum sub (2) desinenţa *-uri* este purtătoarea unui sens denotativ în unica formă de plural existentă. Ea

---

[2] Istoria flexiunii actualului substantiv *mână*, continuator al lat. *manus*, de declinarea a IV-a, reprezintă un caz aparte în morfologia limbii române. Cuvântul a fost moştenit sub forma *mânu* la ambele numere, cu desinenţa neobişnuită *-u*; în primele scrieri româneşti apare frecvent pluralul *mânu*, articulat *mânule*. După Ion Coteanu, *Urme de declinarea a IV-a latină în limba română*, în ACILFR XII, II, Bucureşti, 1971, p. 1426, forma de plural *mânuri(le)* „a mediat trecerea la pluralul nou *mâne-le*" (> *mânile*).

[3] Unii autori menţionează separat de acestea numele de substanţe continue şi numele de materiale; vezi, de exemplu, C. Frâncu, *art. cit.*, p. 204, 210.

Scanned with OKEN Scanner

poate marca însă alteori un anumit sens denotativ în opoziție cu desinența unei alte forme de plural, purtătoare a unui sens lexical diferit, tot denotativ; de exemplu, *dulceață* are pluralul *dulcețuri* pentru sensul „preparat culinar dulce făcut din fructe sau din flori" și *dulcești* pentru sensul „lucruri plăcute"; *lână* are pluralul *lânuri* pentru sensul de uz curent „varietăți/feluri de lână" și pluralul *lâni* pentru sensul mai tehnic „cantitate de lână tunsă"; *mâncare* are pluralul *mâncăruri* pentru sensul concret „preparat culinar, fel de mâncare" și *mâncări* pentru sensul abstract (*Două mâncări nu strică, două bătăi da*). Mai complexă este situația cuvântului sau cuvintelor *blană*, la care distincția semantică și formală vizează atât polisemia, cât și omonimia: în limba literară *blană* este cunoscut numai cu sensul de bază „piele de animal" (pentru care pluralul este atât *blăni*, cât și *blănuri*) și cu sensul derivat „haină făcută din acest material, deci haină de blană" (pentru care pluralul este numai *blănuri*); omonimul regional *blană* cu sensul „scândură" are numai pluralul *blăni*. La nivelul neliterar inventarul lexemelor atestate cu forma de plural în *-uri* este mult mai mare: pe lângă numeroase exemple de cuvinte învechite sau/și regionale, se pot cita din limbajul familiar actual și din cel comercial exemple ca *fanteziuri, olănduri, vopseluri*.

(3) În sfârșit, la alte substantive feminine desinența *-uri* aduce un sens conotativ, exprimând o nuanță depreciativă, fie că substantivele în cauză au și altă formă de plural (să se compare *politeți* și *politețuri*), fie că forma în *-uri* este unica formă de plural pentru substantive abstracte folosite de regulă doar la singular (*finețe – finețuri*). Această folosire cu conotație negativă a desinenței *-uri* la pluralul substantivelor feminine este rar înregistrată în lucrările normative și în descrieri ale limbii române, deși este frecventă în limbajul familiar, căruia îi este caracteristică; în etapa actuală a limbii române ea este în vizibilă creștere ca difuziune lexicală și funcțională, pătrunzând și în limbajul publicistic, care o exploatează mai ales în stilul pamfletar. În presa actuală se întâlnesc curent plurale ca: *bunătățuri, delicatesuri, delicateți, gentileți, politeți, străinătățuri, subtilități, tandreți*. Iată câteva citate: *Deși unii ar crede că senatorii se ghiftuiesc cu fripturi sau alte bunătățuri, în realitate aici lucrurile sunt diferite.* ROM. LIB. 1998, nr. 2578, p. 3/4; *Pentru a păstra, totuși, optimismul*

Scanned with OKEN Scanner

doritorilor de delicatesuri, vă spun că am aflat câte ceva [...] ACAD. CAŢ. X, 2000, nr. 21 (444), p. 10/1; *Încep politeţurile, rugăminţile, tandreţurile (gen dacă nu ne ajutaţi voi, atunci nimeni nu mai poate să o facă).* „Ziua turistică" II (V), 1998, nr. 49 (1270), p. 4/4; [...] *gurile rele trăncănesc că Alina ar fi făcut una boacănă în preumblările prin străinătăţuri.* „Jurnalul naţional" VII, 2000, nr. 2144, p. 24/5; *Da' când e vorba să mai ciupească oareşiceva de pe undeva, nu se mai împiedică în astfel de subtilităţuri: apucă de unde pot, fără ezitare.* ACAD. CAŢ. X, 2000, nr. 14 (437), p. 15/4. [...] *actualul campionat va oferi un tablou emoţionant, în care competitoarele – animate de o imensă dragoste reciprocă – vor intra în mari tandreţuri* [...] ACAD. CAŢ. VIII, 1998, nr. 31 (359), p. 12/1. De remarcat că unii vorbitori (inclusiv unii ziarişti) neglijează în mod nepermis restricţiile stilistice pe care le implică aceste forme expresive de plural, cel mai adesea neliterare, în orice caz inadecvate într-un stil înalt.

Deşi pluralul *politeţuri* este înregistrat în dicţionare ca fiind în variaţie liberă cu *politeţi*, fie fără indicarea unei conotaţii ([2]DEX, DOOM), fie cu menţiunea comună „familiar, adesea ironic" (DLR), între cele două forme de plural există o deosebire de conotaţie, familiar şi mai ales ironic fiind numai pluralul în *-uri*, după cum rezultă şi din citatele date în DLR. Aceeaşi este situaţia şi în ce priveşte raportul real dintre pluralele *bunătăţuri* şi *bunătăţi* cu sensul special „mâncăruri sau/şi băuturi (foarte) bune", date în DA şi în DLRC fără distincţii semantico-stilistice.

3. Cu privire la structura formală a substantivelor feminine la care apare desinenţa de plural *-uri* s-a remarcat prezenţa alternanţelor vocalice [ęa] ~ [e]: *treabă – treburi* (sau [a] ~ [e]: *ceaţă – ceţuri, iarbă – ierburi*) şi [a] ~ [ă]: *blană – blănuri* în ultima silabă a temei. Pe baza inventarului său de 13 substantive feminine cu această desinenţă de plural, Lombard, LR, p. 48 constată că „la plupart [= 11] de ces subst. ont au radical une voyelle se prêtant à l'une de ces deux alternances" şi afirmă chiar că „ on dirait presque que le fait d'avoir une telle voyelle est une condition pour qu'un subst. fém. prenne le plur. exceptionnel en *-uri*". Observaţia sa, corelată cu prezenţa – neremar-

Scanned with OKEN Scanner

cată până acum – a alternanței consonantice [t] ~ [ț] la junctura cu desinența numai în sufixul *-(ă/i)tate*, devenit *-(ă/i)tăț-*: *bunătate – bunătăți* DA, *străinătate – străinătăți, subtilitate – subtilități* (cf. însă *ceartă – certuri, scumpete – scumpeturi*) sugerează mai degrabă un aspect de cronologie: apariția posterioară a formei de plural în *-uri*, cu noua desinență atașată la plurale preexistente care aveau aceste alternanțe fonetice normale (*trebi, ceți, blăni, bunătăți* etc.). În sprijinul acestei interpretări vine pluralul *vopseluri*, în care desinența *-uri* este atașată după [l] din desinența anterioară *-le*; cf. și reg. *păşuniuri* (DLR). În felul acesta cred că poate căpăta sens formula folosită de Graur,TA, p. 90, după care „femininele cu pluralul în *-uri*, în realitate o varietate de neutre plurale fără singular" sunt „grefate [...] uneori și pe feminine sub forma pluralului", deși autorul citat folosește același termen (*grefat*) și pentru alte situații, nemarcate formal.

La substantivele originar abstracte este de relevat preferința desinenței *-uri* pentru formațiile cu anumite sufixe. Pe lângă substantivele cu sufixul *-(ă/i)tate*, menționat mai sus, această desinență apare frecvent la derivatele cu sufixul *-ețe* (*delicatețe, finețe, gentilețe, politețe, tandrețe*, regional și la *frumusețe*) și, ceva mai rar, la cele cu *-eață* (*dulceață, greață, verdeață*); în câte un singur cuvânt ea se folosește în formații cu sufixele *-are* (*mîncare*), *-eală* (*cerneală*), *-ete* (*scumpete*), *-ie* (*fantezie*). Desinența *-uri* nu este atestată, după câte știu, la substantive cu sufixele *-adă, -anță/-ență/-ință, -ere, -ire, -toare, -(s/t)ură*.

4. Toate substantivele feminine cu pluralul în *-uri* (sau și în *-uri*) la care m-am referit până acum și la care se referă în general studiile de gramatică sunt nume de inanimate (concrete sau abstracte), ceea ce ar justifica interpretarea pluralelor respective ca având un sens apropiat de genul neutru; s-a emis chiar părerea că pluralele cu sensuri speciale ar constitui unități lexicale diferite, de genul neutru, față de singularele cu aceeași temă (de exemplu, *alamă* s. f. singulare tantum, *alămuri* s. n. plurale tantum)[4]. Pentru relația originară cu inanimatele

[4] Graur, TA, p. 90 (vezi pasajul reprodus mai sus, în § 3); Paula Diaconescu, *Structură*, p. 115; Irimia, GLR, p. 62. Contraargumente la Corneliu Dimitriu, *Tratat de gramatică a limbii române*, 1. *Morfologia*, Iași, 1999, p. 80. După cum reiese și din

Scanned with OKEN Scanner

este semnificativă constatarea făcută de C. Frâncu, *art. cit.*, p. 205–206 cu privire la flexiunea substantivului *marfă*, care are pluralul în *-uri* numai cu sensul literar „obiect de vânzare" indiferent față de distincția animat/inanimat și chiar referitor de obicei la inanimate, pe când cu sensul învechit și regional „vită", atestat în variantele *marhă, marvă, mară*, are forme de plural în *-e* (*-ă*) și *-i*.

Un interes aparte prezintă extinderea desinenței *-uri* la substantive feminine care desemnează ființe umane. Veriga de trecere a reprezentat-o, probabil, varianta de plural depreciativ *mărimuri*, alături de literarul *mărimi*, cu sensul concret „persoană cu rang înalt" sau, cum se spune azi, „vip", deci cu trăsătura semantică [+uman]. Dacă *mărimuri*, atestat izolat în perioada interbelică (Iordan, ^{2}LRA, p. 66, 69), și-a întărit între timp poziția (vezi acum *Şi ce mai putem spera când „mărimurile" noastre sunt laşe, trădează, colaborează şi cochetează cu duşmanii ţării şi ai Bisericii?* ROM. LIB. 1996, nr. 1902, p. 2/1), forma de plural, tot depreciativă, în *-uri* a substantivului *damă* cu sensul „femeie uşoară", anume *dămuri*, atestată în aceeași perioadă (Iordan, ^{2}LRA, p. 69), se pare că a dispărut din uz (de altfel și folosirea singularului cu sensul menționat este în regres). Noutatea epocii actuale o constituie folosirea desinenței *-uri* fără conotație negativă, deci cu rol pur gramatical, la pluralul unor substantive nume de animate cu trăsătura [+uman], ca englezismele *miss* și *girl* (și *cover-girl, script-girl*), ambele cu o structură formală (finală consonantică) neobișnuită la substantivele feminine românești: la substantivul *miss* pluralul *missuri* (Avram, *Anglicismele*, p. 17) e în concurență cu forma de plural în *-e*, *misse*; la substantivul *girl* pluralul *girluri* concurează încă timid cu pluralul englezesc neadaptat *girls* și cu pluralul *girlsuri*, cu desinența dublă *-s* + *-uri* (cf. neutrele *comicsuri, Stukas-uri*; Mioara Avram, *Desinențe pentru cuvinte străine în limba română contemporană*, în SCL XXVI, 1975, 4, p. 319

---

titlul articolului de față, consider că pluralele în *-uri* sunt tot feminine, ca și singularele, cele două forme de număr aparținând aceleiași unități lexicale. Această interpretare nu exclude acceptarea ideii că desinența *-uri* aduce la substantivele feminine un sens asemănător cu neutrul și că astfel ea „nu încetează a fi o desinență specifică substantivelor neutre" (Irimia, GLR, *loc. cit.*).

Scanned with OKEN Scanner

[în volumul de față p. 103]). Lipsa unei intenții de conotație negativă la un plural ca *missuri* rezultă din faptul că se vorbește și se scrie curent despre „concursuri de missuri" în contexte cel puțin obiective, dacă nu apreciative; vezi, de exemplu, titlul *Miss-urile se pregătesc pentru concurs*. ADEV. 1995, nr. 1716, p. 7/6. Nu se poate ignora însă riscul interpretării acestei forme de plural ca având o conotație negativă.

5. Folosirea desinenței de plural *-uri* la genul feminin nu este străină de faptul că unele substantive feminine au sau au avut variante de genul neutru. Această situație a fost remarcată cu privire la pluralul *saburi*, care în limba veche putea fi raportat atât la *samă* f., cât și la *sam* n. (C. Frâncu, *art.cit.*, p. 206). În limba actuală într-o situație asemănătoare sunt pluralele a două neologisme latino-romanice mai vechi, *favoruri* și *onoruri*: pluralul *favoruri* este general admis drept unica formă de plural a substantivului *favoare*, care are însă o variantă învechită *favor*; *onoruri* este interpretat în mod diferit: [2]DEX îl dă drept plural al substantivului feminin *onoare*, la care înregistrează varianta *onor* s. n., în timp ce DOOM separă cele două cuvinte, considerând că *onoare* nu are plural, iar *onoruri* este pluralul lui *onor*. După cum se observă, la toate aceste cuvinte variația de gen este marcată la singular. Există însă câteva împrumuturi recente cu pluralul în *-uri* care la singularul nearticulat pot fi atât feminine, cât și neutre, cu aceeași formă-tip: anglicismul *story* sau germanismul *Weltanschauung* (Mioara Avram, *Genul substantivelor străine întrebuințate ca atare în limba română*, în *Omul și limbajul său. Studia linguistica in honorem Eugenio Coseriu* (= AUI XXXVII–XXXVIII, 1991–1992), p. 173 [în volumul de față p. 91–92]; Avram, [3]GPT, p. 51).

De această confuzie între feminin și neutru se leagă problema formantului *-eturi*, care, în mod surprinzător, nu a reținut prea mult atenția celor care s-au ocupat de desinența *-uri* la substantivele feminine. Segmentul *-eturi* este teoretic analizabil în sufixul *-et* (*hăineturi* < *hăinet*) sau, mai rar, *-ete* (*scumpeturi* < *scumpete*) și desinența *-uri*. Dar la substantivele colective existența unei forme de plural este justificată numai dacă ea exprimă o pluralitate de colectivități (tip *brădeturi*). Dacă forma de plural este înțeleasă ca exprimând o pluralitate de elemente individuale (denumite de cuvântul

Scanned with OKEN Scanner

simplu de bază) ideea de plural este marcată, redundant, de două ori; în această situație par a fi pluralul *copilamuri* al cuvântului regional *copilame* (vezi DA) şi formele de plural ale substantivelor neutre colective cu sufixul *-et* derivate de la substantive simple de genul feminin: nume de inanimate ca *hăineturi, pometuri* şi numele de animat *cuconeturi*. Când asemenea plurale în *-eturi* nu au un singular în *-et* atestat ele sunt interpretate de lingvişti fie drept unități lexicale independente (vezi în DOOM *brânzeturi* s. n. pl., *lâneturi* s. n. pl.; în DI *brânzeturi* s. n. pl., *borfeturi* s. n. pl.; în SDLR şi la Irimia, GLR, p. 62, *brânzeturi* s. n. pl.), fie drept plurale ale unor cuvinte simple (vezi *brânză*, pl. *brânzeturi* în DLRC, DM, ^{2}DEX, NŞDU şi la Lombard/Gâdei, DM, p. II 17), ambele interpretări, dar mai ales ultima, echivalente cu degajarea unei desinențe de plural *-eturi*. Dar chiar atunci când există un singular în *-et*, sub care se tratează lexicografic pluralul în *-uri*, unele mențiuni demonstrează că, în realitate, această formă se raportează la singularul cuvântului simplu de bază; în această privință este elocvent faptul că în DLRC pluralul *cuconeturi*, încadrat la *cuconet* s. n., este glosat „cucoane", în conformitate cu cele două citate literare, deci raportat la singularul individual *cucoană*; în acelaşi dicționar pluralul *pometuri*, încadrat la *pomet*, este glosat „mulțime de poame; fructe felurite" (în ^{2}DEX *pomet*$_{2}$ este definit într-un mod similar, cu mențiunea interesantă „la pl. sau la sg. cu sens colectiv"; Lombard, LR, p. 48, consideră că pluralul *pometuri* se raportează atât la *poamă*, cât şi la *pomet*). Probleme mai dificile pune pluralul *pânzeturi*, considerat unitate lexicală independentă numai în DLRC şi în DOOM, în timp ce majoritatea cercetătorilor (vezi ^{2}DEX, DLR, SDLR, NŞDU) îl încadrează la un singular *pânzet*, foarte slab atestat şi susceptibil de a fi interpretat drept formație regresivă (cum crede Iordan, ^{2}LRA, p. 103, care îl înregistrează în perioada interbelică, la I. Pillat, fără să cunoască atestarea lui mai veche la Iordache Golescu – vezi acum DLR); Lombard, LR, p.48, îl consideră, ca şi pe *brânzeturi* şi *pometuri*, „sans sing." şi îl raportează la *pânză*, pl. *pânze* (dar la Lombard/Gâdei, DM, p. III 153 este înregistrat singularul *pânzet*, iar *brânzeturi* şi *pometuri* sunt trecute fără discuție la *brânză*, p. II 17, respectiv *pomet*, p. III 157).

Scanned with OKEN Scanner

6. În încheiere, adaug o precizare care priveşte mai mult studiul gramaticii, dar poate avea şi consecinţe în practica limbii. Se obişnuieşte să se dea pentru substantivele feminine ca regulă absolută, fără excepţii, orientarea după plural a genitiv-dativului singular, care la formele nearticulate ar coincide întotdeauna. Se uită prea uşor – în lucrările de gramatică, în special în cele şcolare – că la substantivele feminine care au la plural desinenţa *-uri* această regulă nu funcţionează, genitiv-dativul singular având numai una dintre desinenţele *-e* (*alame, certe, lipse*), *-i* (*cărni, gheţi, ierbi, lefi, mărfi, mâncări*), *-le* (*vopsele*) sau zero (*miss*)[5]. Cineva care a învăţat regula în formularea ei generalizată superficial a fost în stare să o aplice folosind, într-un text tipărit, genitivul greşit *unei certuri*: [...] *soţia sa a căzut în timpul unei certuri conjugale aprinse, murind aproape instantaneu.* „Meridian" II, 1993, nr. 51 (481), p. 7/7 (din fericire, un genitiv-dativ articulat **certurii* n-am înregistrat încă!). Chiar izolată, această greşeală arată cât de importantă este formularea corectă, completă, a unei reguli gramaticale.

*

Iată deci cum o desinenţă relativ slab reprezentată în ansamblul substantivelor româneşti de genul feminin pune o serie întreagă de probleme de corectitudine sub aspect formal, semantic şi stilistic.

Studia linguistica et philologica in honorem D. Irimia (= AUI XLIX–L, 2003–2004, p. 63–70).

[5] Excepţia este menţionată de C. Frâncu, *art.cit.*, p. 210. C. Dimitriu, *lucr. cit.*, p. 119, înregistrează două clase de substantive feminine cu câte trei forme nearticulate la care forma de genitiv-dativ singular este diferită de cea de plural, dar, alături de clasele *-ă, -i, -uri* (*blană – blăni – blănuri*) şi *-e, -i, -uri* (*vreme – vremi – vremuri*), nu menţionează şi clasele *-ă, -e, -uri* (*lipsă – lipse – lipsuri*) şi *-Ø, -le, -luri* (*vopsea – vopsele – vopseluri*).

Scanned with OKEN Scanner

GENITIVUL COMPLEMENT AL UNUI ADJECTIV ŞI ROLUL LUI *AL (A, AI, ALE)*

Un loc comun în gramatica românească este definirea genitivului drept caz al atributului, aceasta fiind unica funcţie care i se recunoaşte genitivului fără prepoziţie în limba română contemporană[1]. În tabloul simplist al gramaticilor elementare, care vedeau o opoziţie perfectă între genitivul atribut şi dativul complement indirect, făcând din rolul în propoziţie unicul criteriu de distincţie a formelor omonime de genitiv-dativ, s-au introdus treptat unele nuanţări referitoare la dativ, căruia i s-au identificat şi alte funcţiuni[2]. Dacă aceea de complement circumstanţial de loc nu interesează cu nimic distincţia faţă de genitiv, funcţiunea de atribut a dativului – fie că e vorba de atributul substantival, cu specia sa mai veche, de atribut în dativ pe lângă substantive nearticulate din sfera numelor de rudenie şi de demnităţi, sau cu specia modernă[3], a atributului în dativ pe lângă nume de acţiune, mai ales articulate, fie că e vorba de dativul posesiv caracteristic atributului pronominal – este în măsură să arate că opoziţia funcţională dintre genitiv şi dativ e mai puţin tranşantă decât s-ar fi părut. Spre deosebire de dativul multifuncţional, se crede însă că genitivul e specializat pentru funcţiunea de atribut sau, în alţi termeni, pentru funcţiunea de determinant exclusiv al unui substantiv,

---

[1] Vezi, de exemplu, [2]GLR I, p. 75–76. Unele lucrări, care nu fac distincţia necesară între genitivul fără prepoziţie şi cel cu prepoziţie, adaugă pe acelaşi plan întrebuinţări care ţin exclusiv de prepoziţie (vezi Iorgu Iordan şi Vladimir Robu, *Limba română contemporană*, Bucureşti, 1978, p. 388); altele admit şi funcţiunile de nume predicativ şi de subiect (vezi Constantinescu-Dobridor, *Morfologia*, p. 51).

[2] [2]GLR I, p. 77.

[3] Vezi Mioara Avram, *O specie modernă a atributului în dativ şi alte probleme ale determinării atributive*, în LR XIV, 1965, 4, p. 415–428.

Scanned with OKEN Scanner

pronume sau numeral[4], deşi există construcţii în care genitivul este complement al unui adjectiv.

Fără a fi preocupată de precizarea funcţiunii sintactice, de calificarea lui ca parte de propoziţie, Gabriela Pană Dindelegan[5] a relevat recent faptul că genitivul, însoţit obligatoriu de articolul posesiv *al, a, ai, ale*, poate fi determinantul unui adjectiv „provenit din verb". În această situaţie, atâta timp cât se acceptă distincţia dintre atribut şi complement după natura morfologică a elementului regent şi se consideră că adjectivul este un regent specific pentru complemente[6], genitivul care determină un adjectiv trebuie să fie recunoscut drept complement – indirect după construcţie, dar echivalent cu un complement direct.

O lectură atentă a sintaxei lui Kr. Sandfeld şi Hedvig Olsen[7] ar fi descoperit încă din 1936 asemenea exemple în descrierea întrebuinţării „genitivului obiectiv" după un „nume de agent în *-tor*", categorie ilustrată atât cu substantive, cât şi cu adjective, ca în citatul *Prefectul, necunoscător de oameni şi al vieţii de câinie de la ţară* (Lungianu). Volumul al II-lea al lucrării menţionate[8] reia descrierea acestei construcţii, oferind, printre mai multe exemple cu un regent substantival sau ambiguu ca parte de vorbire, şi două cu adjective în *-tor*: *filologii adânci* [sic] *cunoscători ai vocabularului popular*

---

[4] Afirmaţii categorice la Valeria Guţu Romalo: „Determinantul substantival genitival nu poate avea ca element regent decât un substantiv" (*Despre clasificarea părţilor secundare de propoziţie*, în LR XII, 1963, 1, p. 30; cf. tabelul de la p. 29); „Substantivul sau pronumele în genitiv nu apar decât în clasele de substituţie care reprezintă termenul dependent într-o relaţie de subordonare al cărei termen regent este un substantiv sau un pronume; sânt incompatibile cu construcţiile în care regentul este un verb, un a d j e c t i v [spaţiat de mine – M. A.], un adverb sau o interjecţie" (*Sintaxa limbii române. Probleme şi interpretări*, Bucureşti, 1973, p. 84).

[5] *Sintaxa limbii române*, partea I. *Sintaxa grupului verbal* [curs universitar], Bucureşti, 1976, p. 178–179: *om iubitor al cărţilor, echipe deţinătoare ale Cupei Davis, construcţii purtătoare ale valorii de reciprocitate*.

[6] Cf. [2]GLR II, p. 75. O poziţie diferită are Sorin Stati, *Elementul regent în relaţia de subordonare*, în SCL VIII, 1957, 3, p. 266–268, care consideră că „determinanţii adjectivului sânt atribute" (p. 268, cf. 272).

[7] Sandfeld/Olsen, SR I, p. 74–75.

[8] Sandfeld/Olsen, SR II, p. 89.

Scanned with OKEN Scanner

(Cezar Petrescu); *Ce nou Dumnezeu mai înțelegător al rosturilor omeneşti m-ar fi putut doborî?* (Condiescu).

Înaintea lingviştilor danezi, H. Tiktin[9] semnalase existența unui complement în genitiv pentru limba română veche. Descrierea mijloacelor de exprimare a complementului adjectivului, căruia îi consacră un capitol special în gramatica sa, este însoțită de următoarea notă, importantă pentru discuția noastră: „În româna veche mai găsim şi adjective completate prin genitiv: *Vrednic a laudei noastre.* Limba modernă a păstrat o construcție analoagă în combinațiile cu *a tot, a toate*, de ex. *atotputernic, a toate ştiutor*; dar: *vrednic de lauda noastră.*"

După cum a rezultat din citatele reproduse după lucrarea lui Kr. Sandfeld şi H. Olsen, limba contemporană cunoaşte şi ea întrebuințarea genitivului (propriu-zis şi a construcției echivalente cu prepoziția *a*[10]) ca determinant al unui adjectiv. Mai mult, această întrebuințare nu este deloc „rară şi învechită"[11], cum credeau cercetătorii danezi, ci curentă în diverse stiluri ale limbii literare şi chiar frecventă în publicistica actuală.

Adjectivul determinat de un complement în genitiv nu poate fi decât un adjectiv verbal din categoria celor numite de obicei (nume) de agent întrucât însuşirea exprimată este săvârşirea unei acțiuni. Cel mai adesea în această situație sunt adjectivele în *-tor* (vezi exemplele citate în restul articolului), dar sfera construcțiilor în discuție nu se limitează la ele şi la cele în *-or*, de aproape înrudite (cf. *Insulele greceşti ne apar însă ca nişte receptacole ale trecutului, tezaurizatoare de comori încă nedezvăluite, dar, mai ales, posesoare ale unei permanențe de spirit şi de trăsături etnice*[...] CONT. 1973, nr. 47 (1470), p. 12/2). În acelaşi fel pot fi determinate de un genitiv şi adjectivele derivate cu sufixele *-ant/-ent*: *Pe buletinul respectiv trebuie completate minimum 5 variante, fie simple, fie componente ale unei variante combinate.* SC. 1973, nr. 9486, p. 7/2, sau *-iv*:

---

[9] Tiktin, [3]GR, p. 194.

[10] În condițiile descrise în [2]GLR I, p. 335, nu numai în combinația *a tot*; vezi exemple la Sandfeld/Olsen, SR II, p. 90, care le consideră, greşit, învechite.

[11] Sandfeld/Olsen, SR I, p. 74.

Scanned with OKEN Scanner

Atitudinea interpretativă a materialului lingvistic s-a extins la analiza mesajelor. LL, 1973, 1, p. 154.

Evident, nu în orice succesiune adjectiv (verbal) + genitiv avem a face cu un raport de determinare între aceşti termeni. Alături de construcţii ca cele de mai sus, în care genitivul este, în mod cert, complement al adjectivului precedent, există altele în care genitivul este – la fel de cert – atribut al substantivului determinat şi de adjectiv: *aroma îmbătătoare a unei cafele* Eminescu, în DA, s. v. *îmbătător*. În sfârşit, unele contexte sunt neconcludente pentru funcţiunea genitivului[12], care poate fi interpretat atât drept complement al adjectivului, cât şi drept atribut al substantivului: cf. exemple ca *parte componentă a întregului*; *notele explicative ale textului* (chiar şi *acel film reconstitutiv al modului în care a fost săvârşită crima* „Flacăra" 1973, nr. 11 (927), p. 15/2)[13]. Într-o îmbinare ca *acţiune modificatoare a limbii* genitivul *limbii* este atribut (al substantivului *acţiune*) dacă e vorba de *o acţiune modificatoare a limbii asupra gândirii*, dar complement (al adjectivului *modificatoare*) dacă e vorba de faptul că *scrierea poate exercita o acţiune modificatoare a limbii*. De aceea în scrisul îngrijit e necesară evitarea unor succesiuni care pot fi decodate greşit la o lectură grăbită, ca: *sub asaltul forţelor iraţionale, mistice, destructive ale demnităţii, libertăţii şi cunoaşterii, arta română a înscris pagini nemuritoare.* SC. 1971, nr. 8961, p. 3/4.

Paralel cu genitivul (şi cu construcţia echivalentă realizată cu ajutorul prepoziţiei *a*), complementul adjectivelor verbale, în special al celor în *-tor*, poate fi exprimat şi prin prepoziţia *de* + acuzativul. Deosebirea dintre construcţia cu genitivul şi cea cu prepoziţia *de*,

---

[12] Uneori este neconcludent statutul morfologic al termenului regent, care poate fi interpretat atât ca substantiv (+ atribut), cât şi ca adjectiv (+ complement). Cf. un exemplu ca *O meserie la fel de cumplită ca a „ghiftarilor" mi s-a părut a fi doar aceea a „puţarilor" – extractori cu vagonetul ai ţiţeiului din mina de petrol.* SC. 1973, nr. 9461, p. 1/1.

[13] Când adjectivul este nume predicativ poate exista îndoială asupra raportării complementului numai la el sau la întregul predicat nominal: cf. *Observăm că înseşi exemplele date ca fiind susţinătoare ale părerilor sale se întorc împotrivă-i.* „Flacăra" 1973, nr. 15 (931), p. 17/4.

Scanned with OKEN Scanner

înregistrată de obicei în gramaticile noastre, nu priveşte frecvenţa sau caracterul învechit al uneia dintre ele, cum sugerează unele lucrări[14], ci o trăsătură care opune în general aceste două construcţii, anume gradul de determinare[15]: obiectul determinat (individualizat) se exprimă prin genitiv, iar cel nedeterminat (calificat) prin *de* + acuzativul: comp. *om iubitor al dreptăţii/de dreptate*; *industrie extractoare a ţiţeiului/ instalaţie extractoare de ţiţei*. Această opoziţie se anulează în situaţia în care genitivul e precedat de articolul nehotărât: *sat păstrător al unor tradiţii/de tradiţii*.

În istoria sa complementul adjectivului verbal a mai cunoscut două construcţii: una cu acuzativul neprepoziţional sau cu prepoziţia *pe*: *vreun document arătător vorbelor sale* Philippide, la J. Byck, în SCL II, 1951, p. 128; *procesul privitor pe cutare* la J. Byck, *loc. cit.*, şi alta cu dativul[16]: *Ca nişte fii ascultoi Domnului său să umblăm.* Varlaam, în DA, s. v. *ascultoi*; *câte o broşură învăţătoare meşteşugului de a face zahăr* Negruzzi, în DA, s. v. *învăţător*. E uşor de văzut că aceste două construcţii, cu complementul adjectivului în acuzativ şi în dativ, se explică prin proveniența verbală a adjectivelor de agent, reprezentând preluarea construcţiei de la verbul corespunzător (pentru dativ trebuie să se ţină seamă seama de regimul în dativ cunoscut de multe verbe ca o variantă a celui în acuzativ)[17].

Spre deosebire de ele, complementul în genitiv şi cel în acuzativ cu prepoziţia *de* se explică prin natura morfologică nominală a aceloraşi adjective, care impune o transformare a construcţiei sintac-

---

[14] Vezi Sandfeld/Olsen, SR I, p. 74: „De obicei se foloseşte prepoziţia *de*"; cf. Tiktin [3]GR, *loc. cit.*

[15] Pentru construcţia în discuţie vezi Gabriela Pană Dindelegan, *lucr. cit.*, p. 179; pentru construcţia atributivă vezi, în ultimul loc, T. A. Repina, *O grammatičeskom oformlenii imennoj atributivnoj gruppy v sovremennom rumynskom jazyke*, în *Problemy sintaksisa jazykov balkanskogo areala*, Leningrad, 1979, p. 62–75.

[16] Confundat de unii cercetători cu genitivul: vezi B. Cazacu, *Influenţa latină asupra limbii şi stilului lui Miron Costin*, în „Cercetări literare" V, 1943, p. 44–45, care ilustrează „anumite construcţii de adjective şi verbe, care cer aceleaşi cazuri ca în latină" cu exemple ca *ştiutor obiceiului şi hirei acelui feliu de oaste // ut gnari consuetudinum et naturae militiae*" însoţite de precizarea „*ştiutor obiceiului = ştiutor al obiceiului* (gen.)".

[17] Vezi J. Byck, *Derivaţie şi sintaxă*, în SCL II, 1951, p. 128.

Scanned with OKEN Scanner

tice față de verbul corespunzător, și anume o transformare de același tip ca la atributul obiectiv (genitival și prepozițional) al substantivelor nume de acțiune sau de agent. Analogia cu regimul substantivelor verbale se oprește însă la formă, nefiind valabilă și pentru funcțiunea pe care o îndeplinesc determinantele acestora și determinantele adjectivelor verbale. În timp ce determinantul genitival sau prepozițional al unui substantiv verbal este atribut – care poate fi numit *obiectiv* după valoare, după corespondența cu un complement (obiect) –, determinantul cu aceleași forme al unui adjectiv verbal este complement, deci *obiect* propriu-zis[18], și deosebirea față de determinantul verbului de bază privește numai felul complementului, căci complementul direct al verbului este indirect pe lângă adjectivul verbal.

Dacă din punctul de vedere al determinării unui adjectiv întrebuințarea în discuție a genitivului a fost mai de mult observată, măcar incomplet și în treacăt, după cum am arătat, din punctul de vedere al elementului de construcție obligatoriu – articolul *al, a, ai, ale* – ea a atras mai puțin atenția. Pe lângă faptul că nu e menționată în descrierile curente ale întrebuințării acestui articol[19], în unele lucrări se afirmă în mod expres că „un adjectiv regent al genitiv-dativului nu se construiește cu *al*"[20]. Existența genitivului cu *al* subordonat unui adjectiv infirmă asemenea păreri. Pe de altă parte, semnalarea numai a distribuției sale într-un „context adjectival"[21], fără specificarea elementului regent, este insuficientă pentru a deosebi această funcțiune a genitivului de alta posibilă în același context[22].

---

[18] De aceea nu mi se pare potrivită întrebuințarea termenului *genitiv obiectiv* (cf. Sandfeld/Olsen, SR I, p. 74–75, și II, p. 89) în această situație.

[19] Vezi [2]GLR I, p. 105–107; Iordan/Guțu Romalo/Niculescu, SMLRC, p. 177–178; C. Dimitriu, *Gramatica limbii române explicată. Morfologia*, Iași, 1979, p. 86–87.

[20] Lombard, LR, p. 189.

[21] Vezi Gabriela Pană Dindelegan, *lucr. cit.*, p. 179.

[22] Din discuția de la p. 124 rezultă că analiza distribuțională a pozițiilor (= contextelor) în care apare *al* (vezi Maria Manoliu, *Articolul posesiv în româna contemporană*, în SCL XV, 1964, 1, p. 69–76) este nerelevantă pentru identificarea funcțiunilor sintactice: raporturile sunt cu totul altele dacă în poziția (E) # Sd + D...+ Ng # se găsește *copilul harnic al surorii mele* (exemplul autoarei) sau *copilul admirator al surorii mele*.

Scanned with OKEN Scanner

În construcția respectivă articolul *al* (*a, ai, ale*) se acordă în gen și număr cu adjectivul regent, care, la rândul lui, este acordat cu substantivul sau pronumele determinat. Cf. m.-n. sg. *Nimeni nu-și făcea datoria mai viteaz, mai disprețuitor de orice meschină prudență, mai înfruntător al celor mai straşnice primejdii, decât el.* N. Iorga, *Oameni cari au fost*, vol. I, Bucureşti, 1967, p. 240; f. sg. *experiența unei cooperative agricole deținătoare de 3 ori a „Ordinului Muncii" clasa I* SC. 1973, nr. 9451, p. 5/3; m. pl. *agenți modificatori ai climei*; f.-n. pl. *pictorița vizionară de peisaje de azur, evocatoare ale minunii Voronețului* ROM. LIT. 1970, nr. 10 (74), p. 32/3. Articolul îndeplineşte aici rolul unui element de relație între determinat și determinant și, în același timp, rolul de marcă a genitivului. Avem a face deci cu o situație în plus în care întrebuințarea lui *al* nu corespunde definiției curente a articolului ca parte de vorbire legată de determinarea sau individualizarea unui substantiv. Observând asemenea necorespondențe, diverși cercetători au înclinat spre interpretarea lui *al* ca pronume (ajutător, semiindependent sau anaforic), susținând că „el ține întotdeauna locul unui substantiv care denumeşte obiectul posedat"[23]. În construcția discutată aici este însă clar că *al* nu înlocuieşte și nu reia nici un substantiv, din moment ce substantivul (sau pronumele) determinat de adjectivul regent al genitivului nu poate fi pus direct în relație cu acesta (în *cooperativă deținătoare a Ordinului Muncii* nu se poate identifica o **cooperativă a Ordinului Muncii*; uneori s-ar ajunge la adevărate nonsensuri prin încercarea de reconstituire a substantivului „înlocuit": cf. un exemplu ca *această toamnă tăiată aşa de luminos* [...] *de zile de vară adevărată, zile și ceasuri restanțiere, ispăşitoare ale celor ploioase din vară* ROM. LIT. 1979, nr. 43, p. 1/2). De aceea sunt necesare rezerve față de calificarea lui *al, a, ai, ale* drept pronume, dar se poate subscrie la interpretarea dată de I. Coteanu[24] originii și rațiunii de existență a acestui cuvânt ajutător în limba română: „Seria *al, a, ai, ale* [...] dovedeşte că limba română, în speță dacoromâna, incomodată în cursul evoluției ei de sincretismul genitivului cu dativul și având

[23] Mircea Zdrenghea, *Articol sau pronume?*, în *Omagiu Rosetti*, p. 1032.

[24] *Morfologia numelui în protoromână (româna comună)*, Bucureşti, 1969, p. 111.

Scanned with OKEN Scanner

nevoie de specificarea lor, a recurs la o particulă pronominală spre a distinge din punct de vedere gramatical genitivul de dativ".

Într-adevăr, în contextul adjectiv verbal + genitiv-dativ, articolul *al (a, ai, ale)* este singurul element care permite identificarea celor două cazuri prin prezența sau absența sa, căci, paralel cu complementele curente în genitiv[25] (corespunzătoare unui acuzativ pe lângă verbul de bază), există şi adjective verbale construite cu dativul ca şi verbul de la care provin: cf. *vântul premergător zorilor* Sadoveanu, în DLR, s. v. *premergător*. O concluzie implicită a recunoaşterii genitivului ca determinant al unui adjectiv este aceea că nu putem admite formula de descriere nedistinctă „adjectiv care cere genitiv-dativul" adoptată de unii cercetători[26].

Din punct de vedere formal, faptul că *al (a, ai, ale)* nu se raportează la un substantiv şi că are numai rolul de tip prepoziţional al unui element de relaţie sau al unei mărci cazuale poate explica folosirea lui în forma invariabilă la un scriitor muntean care în alte construcţii foloseşte corect formele variabile: *note explicative a faptelor, culese de prin cei mai renumiţi comentatori ai lui Erodot* A. I. Odobescu, *Scrieri literare şi istorice ale lui...*, II, Bucureşti 1887, p. 491.

Faptele discutate în articolul de faţă prezintă interes deci pentru:

– descrierea genitivului sub aspect funcţional şi formal;

– descrierea valenţelor adjectivului ca termen regent, cu referire la situaţia specială a adjectivelor verbale;

– descrierea şi interpretarea lui *al, a, ai, ale*.

SCL XXXI, 1980, 5, p. 511–516.

[25] Şi cu genitivul atribut al substantivului determinat de adjectiv, construcţie posibilă cu orice fel de adjectiv. Pentru rolul lui *al* în contexte cu adjective neverbale comp. *trăsăturile proprii ale arhitecturii / trăsăturile proprii arhitecturii.*

[26] Vezi Lombard, LR, *loc. cit.*

Scanned with OKEN Scanner

POATE FI VOCATIVUL PARTE DE PROPOZIȚIE?

Vocativul, cazul chemării, are o situație specială în sistemul cazurilor întrucât el nu se definește ca îndeplinind rolul unei (sau unor) anumite părți de propoziție. Mai mult, atât intonația în limbajul oral, cât și punctuația în cel scris indică o oarecare separare de restul enunțului, ceea ce pare să excludă stabilirea unor raporturi cu alte cuvinte din enunț.

Într-adevăr, de cele mai multe ori vocativul nu are rol de parte de propoziție și nu este integrat într-o propoziție. Această constatare nu justifică însă nicidecum greșeala, foarte răspândită din păcate, de a considera că vocativul este lipsit de rol sintactic: noțiunea de rol sintactic sau funcție sintactică nu trebuie confundată cu rolul sau funcția unei părți de propoziție. Într-un anumit sens, se poate spune că vocativul exprimă ceva mai mult decât o parte de propoziție, din moment ce, destul de des, constituie singur o propoziție (neanalizabilă), de exemplu atunci când strigăm, pur și simplu, *Ioane!*

Existența unui rol sintactic rezultă și din situațiile în care vocativul apare integrat într-un grup nominal, reprezentând centrul acestuia, adică având rolul unui termen determinat de diverse atribute (adjectivale sau substantivale) și chiar de propoziții atributive. Pentru determinarea vocativului prin atribute se pot cita exemple ca *stimate tovarăşe*, *tovarăşe profesor*, *Mărioară de la munte*, iar pentru propoziții atributive *prostule ce eşti* sau versul lui Grigore Alexandrescu *Oltule, care-ai fost martor vitejiilor trecute*.

Când un substantiv în vocativ este determinat de altul în vocativ avem a face cu o situație în care este de necontestat faptul că vocativul îndeplinește un rol de parte de propoziție, anume acela de apoziție, chiar dacă este vorba de apoziția unui cuvânt neintegrat propriu-zis în propoziție. De exemplu: *Ionele, puiule!* sau *Cucule, voinicule, Netezeşte-ți penele!* Funcția de apoziție sau măcar o apropiere de

Scanned with OKEN Scanner

această funcție se poate recunoaşte şi în situațiile în care vocativul se referă la o parte de propoziție propriu-zisă, unde nu se mai pune problema acordului în caz, şi anume la orice parte de propoziție exprimată printr-un pronume de persoana a doua singular sau plural, vocativul precizând prin adresare nominală persoana respectivă. De exemplu: *Ai şi tu, Ioane, o scrisoare*; *Asta e cartea ta, Ioane?*; *Te ascult, Ioane* etc.

În situațiile în care vocativul apare pe lângă un predicat la persoana a doua cu subiectul inclus în forma verbului (de exemplu, *Ce faci, Ioane?* sau *Stați, fraților!*) unora li se pare că vocativul ar îndeplini însăşi funcția de subiect, parte principală de propoziție. De fapt, vocativul are şi aici o întrebuințare apozițională, precizând subiectul inclus din propoziție; confuzia se explică prin binecunoscuta echivalență semantică dintre apoziție şi termenul determinat şi ea este favorizată de caracterul inclus al subiectului, deci de împrejurarea că termenul determinat nu apare exprimat printr-un cuvânt aparte în propoziție.

Cei care susțin că vocativul din asemenea exemple ar fi subiect al verbului la persoana a doua (mai ales la modul imperativ) neglijează întreaga categorie a subiectului pronominal inclus şi regula concordanței în persoană dintre subiect şi predicat: piedica pe care o constituie regula că un predicat la persoana a doua nu poate avea ca subiect decât aceeaşi persoană (deci numai un pronume ca *tu, voi, dumneata, mata, dumneavoastră*) este rezolvată de obicei prin admiterea categoriei persoanei la substantiv, respectiv prin considerarea vocativului drept un substantiv la persoana a doua, în timp ce toate celelalte cazuri reprezintă persoana a treia. Întrucât teoria vocativului ca subiect al persoanei a doua verbale se foloseşte de criteriul acordului în număr: *Vino, Ioane* față de *Veniți, fraților*, e bine de ştiut că există fapte care contravin acestei argumentări, şi anume construcții cu un vocativ la numărul singular pe lângă un verb la plural, de exemplu *Ioane, veniți mai aproape*, în care chemarea adresată unui singur membru al grupului se referă la întregul grup. Argumentele principale care se pot aduce împotriva interpretării vocativului ca subiect sunt particularitățile de intonație şi pauză, marcate în scris prin punctuație, care arată clar că vocativul nu e legat direct de verb; în

Scanned with OKEN Scanner

același timp, pauza este un argument în favoarea funcției de apoziție (izolată sau explicativă).

În toate exemplele date aici am folosit vocative cu formă proprie (cu desinențe specifice ca *-e*, *-ule* sau măcar cu forme care exclud confuzia cu nominativul: situația vocativului plural omonim cu genitiv-dativul – *fraților*). După cum se știe, în limba contemporană se răspândește din ce în ce mai mult întrebuințarea cu valoare de vocativ a unor forme de nominativ, marcate exclusiv prin intonație și pauză. Problema rolului sintactic al unor asemenea forme se pune, evident, în același fel ca la vocativul marcat din punct de vedere pur morfologic. E de menționat că vocativul cu formă de nominativ are mai multe posibilități de a primi determinări atributive decât cel cu formă specifică; de exemplu, poate fi determinat și de un atribut genitival (*dragul mamei*) sau de un adjectiv posesiv (*Frumoasă ești, pădurea mea* G. Topîrceanu) și poate apărea și în construcții complexe de tipul *dragii mamei copilași* sau *dragii mei prieteni*.

În concluzie: substantivele în vocativ pot îndeplini rolul de apoziție (acordată sau neacordată în caz), iar adjectivele propriu-zise sau pronominale în vocativ sunt atribute adjectivale acordate. Ținând seama și de faptul că, în calitate de substantiv, vocativul poate primi determinări atributive, rezultă că singura parte de propoziție cu care are tangență acest caz este atributul.

LR XXIX, 1980, 2, p. 103–104.

Scanned with OKEN Scanner

OMONIMIA ŞI ANALIZA GRAMATICALĂ: *LUI* ARTICOL ŞI PRONUME

Omonimia lexicală provoacă adesea dificultăţi în analiza gramaticală atunci când este vorba de cuvinte reprezentând părţi de vorbire diferite. Situaţiile de acest fel sunt numeroase, mai ales datorită conversiunii sau schimbării valorii morfologice (trecerii de la adjectiv la substantiv sau la adverb şi invers, de exemplu), dar şi, pur şi simplu, întâmplării (ca la cuvintele *cer* substantiv şi verb, *dar* substantiv şi conjuncţie, *lin* substantiv şi adjectiv, *tău* substantiv şi adjectiv pronominal). Cele mai multe surse de greşeli se găsesc la omonimia între părţi de vorbire neflexibile (adverb şi prepoziţie: *deasupra*; adverb şi conjuncţie: *iar*, *nici*; prepoziţie şi conjuncţie: *până*) şi în mod special la o serie de cuvinte cu corp fonetic redus – monosilabice sau chiar nesilabice – şi cu valori multiple, ca *a*, *de*, (-)*i*(-), *o*, *şi*(-), *un*.

Omonimiile gramaticale creează şi ele dificultăţi, indiferent dacă sunt pur morfologice (între forme flexionare ale aceluiaşi cuvânt) sau şi sintactice (între funcţiile cuvintelor din construcţii aparent identice).

Articolul de faţă, consacrat unei omonimii complexe – lexicale şi morfologice, parţial şi sintactice –, care-i pune în dificultate pe mulţi elevi, încearcă să ofere câteva indicii pentru eliminarea confuziilor curente între *lui* articol hotărât proclitic (genitiv-dativ singular masculin, rar şi feminin) şi *lui* pronume personal (3 singular masculin, genitiv-dativ); mi se pare superfluu să precizeze că *lui* nu este niciodată adjectiv pronominal posesiv.

Exerciţiile de recunoaştere din manuale şi culegeri se fac de obicei pe contexte simple, de tipul *Cartea lui este nouă* şi *Cartea lui Ion este nouă*, pentru distincţia între pronume şi articol în cazul genitiv, respectiv *Lui nu-i place cartea* şi *Lui Ion nu-i place cartea*, pentru distincţia între pronume şi articol în cazul dativ. Limitată la

Scanned with OKEN Scanner

asemenea situații, distincția pare foarte ușoară, deși experiența școlii dovedește contrariul. Explicația acestei nepotriviri între aparență și realitate stă în faptul că în textele date spre analiză se întâlnesc construcții mai dificile decât structurile-tip cu care trebuie să înceapă învățarea, fără însă a se opri la ele.

Iată mai întâi câteva construcții foarte apropiate de ultima pereche citată. Analiza nu este influențată de modificarea topicii (a ordinii cuvintelor) în *Lui cartea nu-i place* și *Lui Ion cartea nu-i place*, nici de schimbări morfologice ca înlocuirea singularului cu pluralul în grupul verbal: *Lui* (sau *lui Ion*) *nu-i plac cărțile*. *Lui* își menține aceleași valori și în construcția cu predicatul la plural (sau la alte persoane decât a 3-a singular) și cu subiectul neexprimat: *Lui* (respectiv *lui Ion*) *nu-i plac* (*cărțile* sau *eu*). Propoziția *Lui Ion nu-i place* nu este însă la fel de clară ca *Lui Ion nu-i place cartea* (sau *Lui Ion cartea nu-i place*, *Lui Ion nu-i plac cărțile* sau *Lui Ion nu-i plac*), căci *lui* acceptă aici două interpretări corecte în funcție de înțeles: articol proclitic în cazul dativ, ca și mai sus, dacă se subînțelege un subiect (*cartea*, *situația*, *o ființă* etc.); pronume personal în cazul dativ dacă subiectul este *Ion*, ca în *Ion nu-i place lui*.

Tot ambigue, dar numai din punctul de vedere al cazului, sunt și propozițiile *Cartea lui nu-i place*, respectiv *Cartea lui Ion nu-i place*; desigur, *lui* este clar pronume în prima și articol în a doua, dar în ambele cazul poate fi atât genitiv, cât și dativ: genitiv dacă se referă la posesorul cărții și dativ (reluat prin forma neaccentuată *-i*) dacă se referă la cel căruia nu-i place cartea. De observat că ambiguitatea dispare în *Cartea lui* (sau *lui Ion*) *nu-mi* (sau *îți*, *ne*, *vă*, *le*) *place*, unde atât pronumele *lui*, cât și articolul *lui* nu pot fi interpretate decât ca genitive, căci interpretarea drept dative se exclude prin nepotrivirea de persoană cu pronumele neaccentuat în dativ de pe lângă verb.

Pentru omonimia lexicală trebuie avute în vedere mai multe tipuri de construcții care impun pentru *lui* analize diferite după înțelesul întregii construcții.

Grupul nominal *prietenul lui Ion* poate fi analizat ca reprezentând atât un substantiv (comun) + alt substantiv (propriu) în cazul genitiv și atunci *lui* este articol, cât și un substantiv (comun) în

Scanned with OKEN Scanner

nominativ sau acuzativ + pronumele personal în genitiv + substantivul propriu în nominativ care denumeşte, ca apoziție, substantivul comun; pentru prima interpretare poate servi înlocuirea substantivului propriu cu un substantiv comun articulat enclitic (*prietenul băiatului*), iar pentru a doua, înlocuirea pronumelui *lui* cu corespondentul său feminin sau plural (*prietenul ei Ion* sau *prietenul lor Ion*) ori cu adjectivul posesiv sinonim (*prietenul său Ion*). După acelaşi model se analizează secvența *pe numele lui Ion* în *A sosit o scrisoare pe numele lui Ion* şi *Un nou-venit, pe numele lui Ion.*

Propozițiile *În cartea lui Ion se povestesc întâmplări triste* şi *În cartea lui Ion sunt multe descrieri* nu pun probleme de interpretare pentru *lui*, care este în mod evident articol, dar în propozițiile cu început aparent asemănător *În cartea lui Ion îşi povesteşte viața, În cartea lui Ion se descrie pe sine* ne întâmpină alt *lui*, pronumele.

Analiza e simplă şi în construcții prepoziționale ca *Împotriva lui n-am avut nimic* (*lui* pronume) față de *Împotriva lui Ion n-am avut nimic* (articol), dar se complică în *Împotriva lui Ion n-a avut nimic*, unde sunt posibile ambele interpretări (*lui* este pronume dacă *Ion* este subiect şi articol dacă subiectul este altcineva). La fel în *Datorită lui am plecat* (numai pronume), *Datorită lui Ion am plecat* (numai articol), *Datorită lui Ion a plecat* (articol sau pronume, după cum subiectul este altcineva sau *Ion*).

Prezența articolului posesiv sau genitival pe lângă *lui* nu are consecințe asupra rezolvării omonimiei decât în privința excluderii confuziei cu dativul. *Lui* se analizează în *Această carte a lui Ion este nouă* la fel ca în *Cartea lui este nouă* (pronume). Construcții clare sunt şi *Pe o soră a lui Ion n-am recunoscut-o*, respectiv *Pe o soră a lui n-am* (sau *n-a, n-ai, n-ați, n-au*) *recunoscut-o*, dar în *Pe o soră a lui Ion n-a recunoscut-o* interpretarea diferă după cum *Ion* este sau nu subiectul propoziției.

După cum ar trebui să rezulte din lectura lor corectă, construcțiile cu dificultăți pentru distincția dintre *lui* articol şi *lui* pronume sunt ambigue numai în scris. Principala deosebire dintre aceste două omonime constă în faptul că articolul, cuvânt ajutător cu rol de marcă a cazului genitiv-dativ, este totdeauna lipsit de accent şi

Scanned with OKEN Scanner

se rosteşte de obicei fără pauză între el şi substantivul următor, pe când pronumele, cuvânt autosemantic (cu înţeles de sine stătător), este accentuat şi de obicei separat printr-o pauză de cuvântul următor; în scris această deosebire fonetică se reflectă în imposibilitatea de a pune virgulă după articolul proclitic *lui* şi posibilitatea (dar nu obligativitatea!) de a folosi acest semn de punctuaţie după pronumele *lui* (în exemple ca *În cartea lui, Ion îşi povesteşte viaţa* sau *Datorită lui, Ion a putut pleca* şi chiar *Lui, Ion nu-i place*).

Chiar în forma scrisă, construcţiile cu *lui* sunt ambigue numai când sunt rupte din contextul lor, care este în măsură să le clarifice înţelesul, furnizând, de exemplu, informaţii asupra subiectului.

Elemente ajutătoare, la care m-am referit în comentariul exemplelor precedente, sunt:

– sinonimia pronumelui cu alte pronume în cazul genitiv-dativ (*dânsului*, *dumnealui*, *acestuia*, *aceluia*), iar în situaţia specială a pronumelui în genitiv şi sinonimia cu adjectivul posesiv *său*, *sa*;

– posibilitatea de înlocuire cu pronumele personal, de acelaşi caz, feminin (*ei*) sau plural (*lor*) pentru *lui* pronume, respectiv cu articolul enclitic *-lui* pentru *lui* articol (la exemplul de înlocuire a substantivului propriu *lui Ion* cu substantivul comun *băiatului* aş adăuga înlocuirea de tipul *lui Bălcescu – Bălcescului*);

– posibilitatea de schimbare a topicii fără schimbarea înţelesului (vezi *Cartea lui nu-i place* şi *Lui nu-i place cartea*, respectiv *Nu-i place cartea lui*; *Lui Ion nu-i place* şi *Nu-i place lui Ion*, respectiv *Lui nu-i place Ion*);

– diverse indicii din propoziţia în care se găseşte *lui*: existenţa unor pronume personale sau reflexive neaccentuate şi concordanţa lor formală cu *lui*, forma verbului predicat, identificarea subiectului.

În rezolvarea omonimiei gramaticale, în speţă a distincţiei morfologice între genitiv şi dativ (la pronume şi a celei sintactice între atribut şi complementul indirect) poate juca un rol şi sensul lexical al verbului predicat. La analiza propoziţiei *Am primit scrisoarea lui* (sau *lui Ion*) nu apar dificultăţi de recunoaştere a cazului genitiv, dar în *I-am trimis scrisoarea lui* (sau *lui Ion*) cazul poate fi atât genitiv, cât şi dativ; ultima ipoteză este confirmată de posibilitatea intercalării unui

Scanned with OKEN Scanner

adjectiv posesiv (*I-am trimis scrisoarea ta lui*) sau a adverbului *şi* (*I-am trimis scrisoarea şi lui*).

Am discutat aceste câteva aspecte ale unei omonimii lexico-gramaticale pentru a demonstra că există soluții pentru învingerea dificultăților, dar ele trebuie cunoscute. Şi nu mă gândesc nicidecum la memorizarea unor procedee de amănunt, ci la deprinderea de a medita asupra textului analizat şi de a sesiza corelația dintre vocabular, gramatică, fonetică şi punctuație.

Pentru a da satisfacții intelectuale, analiza gramaticală nu trebuie să fie superficială şi mecanică, nici limitată la construcții banale care nu solicită gândirea. Sunt de evitat anume concluzii pripite, după care *lui* s-ar califica fără greş prin prezența/absența unui substantiv imediat următor: e adevărat că articolul *lui* precedă fără excepție un substantiv, dar reciproca nu e tot aşa de adevărată, întrucât pronumele *lui* se poate găsi şi în secvențe de tipul *lui Ion*: important este de care cuvânt se leagă.

O tehnică utilă de evidențiere a grupărilor din cadrul propoziției este separarea lor prin bare la analiză: în notații ca *Lui Ion / nu-i place* şi *Lui / Ion nu-i place*, *Cartea lui / îi place* şi *Cartea / lui îi place* sau *prietenul / lui Ion* şi *prietenul lui / Ion* se reliefează şi posibilitățile de schimbare a topicii.

Problema discutată în aceste articol are şi implicații pentru practica limbii: pentru înțelegerea corectă şi lectura corespunzătoare a unui text străin şi pentru evitarea construcțiilor ambigue în textele proprii.

LLR XXII, 1993, 3–4, p. 3–5.

Scanned with OKEN Scanner

NOTE ASUPRA FLEXIUNII ADJECTIVULUI ÎN LIMBA ROMÂNĂ CONTEMPORANĂ

1. După ce mult timp clasificarea formală a adjectivelor româneşti operase, prin tradiţie, exclusiv cu criteriul numărului de forme (sau de terminaţii) de la nominativ-acuzativul singular nearticulat, distingând două categorii mari: „adjective cu două terminaţii şi adjective cu o terminaţie”[1], cercetările din ultimul sfert de secol au propus clasificări mai amănunţite care ţin seama de numărul total de forme nearticulate (sau de desinenţe) şi de distribuţia lor, de opoziţii şi omonimii. În clasificările de acest fel – bazate pe metode structurale[2], matematice[3] sau transformaţionale[4], dar foarte asemănătoare în rezultate – numărul total de forme nearticulate ale unui adjectiv variabil este de două, trei sau patru[5].

---

[1] [2]GLR I, p. 115. Vezi şi Iordan, [2]LRC, p. 336; Al. Graur, *Gramatica azi*, Bucureşti, 1973, p. 63.

[2] Marcela Manoliu, *Propuneri pentru o nouă clasificare a flexiunii adjectivelor din limba română*, în LR X, 1961, 2, p. 117–123 (vezi şi *Elemente de lingvistică structurală*, redactor responsabil I. Coteanu, Bucureşti, 1967, p. 263–273); Valeria Guţu Romalo, *Morfologie structurală a limbii române (Substantiv, adjectiv, verb)*, Bucureşti, 1968, p. 108–120 (vezi şi *Limba română contemporană* sub coordonarea acad. I. Coteanu, vol. I, Bucureşti, 1974, p. 180–188); Mihaela Cârstea, în volumul colectiv *Quelques remarques sur la flexion nominale romane* (coordonare Maria Manoliu-Manea), Bucureşti, 1970, p. 117–120, 129–140).

[3] Solomon Marcus, *Un criteriu contextual de clasificare a cuvintelor (cu aplicaţie la adjectivele din limba română)*, în SCL XIII, 1962, 2, p. 177–187; Gr. C. Moisil, *Problèmes posés par la traduction automatique. La déclinaison en roumain écrit*, în „Cahiers de linguistique théorique et appliquée” I, 1962, p. 123–134.

[4] Anca Belchiţă, *Flexiunea nominală în gramatica transformaţională a limbii române* II, în SCL XX, 1969, 5, p. 509–531; Anca Belchiţă Hartular, *Flexiunea adjectivului în limba română contemporană*, în LL 1972, 3, p. 309–315.

[5] Uneori se afirmă expres că „Paradigma adjectivului este reprezentată, dacă facem abstracţie de determinare şi de comparaţie, prin maximum p a t r u [spaţiat în text] forme”: Valeria Guţu Romalo, în *Limba română contemporană*, I (vezi nota 2), p. 180; cf. şi Constantinescu-Dobridor, *Morfologia*, p. 66.

Scanned with OKEN Scanner

Reprezentante tipice ale flexiunii adjectivale româneşti sunt considerate adjectivele cu patru forme în total[6], de tipul lui *bun* m. şi n. sg., *bună* f. N.A. sg., *buni* m. pl., *bune* f. şi n. pl., f. G.D. sg., eventual şi m. V. sg. (la fel *acru, continuu, greu, frumuşel*); cu diverse realizări ale desinenţelor, aceste adjective alcătuiesc o clasă unitară în ce priveşte repartiţia pe genuri şi numere a celor patru forme. Spre deosebire de ele, adjectivele cu câte trei sau două forme în total cunosc diferite repartiţii ale acestora pe genuri şi numere; de exemplu, tipul cu trei forme este ilustrat de *românesc* m. şi n. sg., *românească* f. N.A. sg., *româneşti* pl. şi f. G.D. sg. (la fel *mic, lung, nou, roşu, straniu, argintiu*), dar şi de *silitor* m. şi n. sg., *silitoare* sg. f., pl. f. şi n., *silitori* m. pl. (la fel *instantaneu*) şi de *june* m. sg., f. pl. şi G.D. sg., *jună* f. N.A. sg., *juni* m. pl., iar tipul cu două forme de *mare* m. şi n. sg., f. N.A. sg., *mari* pl. şi f. G.D. sg. (la fel *dulce, limpede, verde*), dar şi de *vechi* m. şi n. sg., pl. şi G.D. sg., *veche* f. N.A. sg. (la fel *gălbui*), de *dibaci* m. şi n. sg., pl. m., *dibace* f. sg. şi pl., n. pl. (la fel *greoi, rotofei*) şi de *tenace* m. sg., f. şi n. sg. şi pl., *tenaci* m. pl.[7]

În ciuda caracterului riguros al acestor clasificări – dorite exhaustive –, a rămas în afara lor şi chiar a adjectivelor considerate neregulate un tip flexionar pentru care [2]GLR oferă totuşi elementul principal al descrierii. Într-o observaţie – plasată, ce e drept, în paragraful consacrat declinării adjectivelor şi nu în cel care prezintă clasificarea (şi formele) adjectivelor variabile – [2]GLR arată că „Unele adjective ca *mult, puţin, tot*, care exprimă o cantitate, fac genitiv-dativul plural, când sunt antepuse, la fel cu pronumele: *multor, puţinor, tuturor*"[8]. Aceasta nu înseamnă însă altceva decât că adjectivele respective au în total c i n c i forme nearticulate: *mult* m. şi n. sg., *multă* f. N.A. sg., *mulţi* m. N.A. pl., *multe* f. şi n. N.A. pl., f. G.D. sg., *multor* m., f. şi n. G.D. pl.

---

[6] Calificate „cu flexiune completă" de I. Coteanu, *Gramatica de bază a limbii române*, Bucureşti, 1982, p. 83.

[7] Dintr-o inadvertenţă, la I. Coteanu, *lucr. cit.*, p. 82, ultimele două adjective sunt considerate de acelaşi fel, „de tipul *dibace*", deşi paradigma, dată corect, arată deosebirea prin însăşi forma-tip *dibaci*.

[8] I, p. 125.

Scanned with OKEN Scanner

Neglijarea particularităților flexionare ale lui *mult*, *puțin*, *tot* în descrierea flexiunii adjectivale şi în clasificarea adjectivelor româneşti se poate explica prin statutul controversat al cuvintelor menționate în ce privește încadrarea la adjective, la pronume sau la numerale[9]. Clasa adjectivelor cu cinci forme în total nu se reduce însă la asemenea cuvinte, căci ea cuprinde pe *anumit* şi *diferit*, al căror statut adjectival este indiscutabil, cel puțin pentru ultimul[10]; prin aceste două cuvinte se înlătură şi limitarea clasei la adjective „care exprimă o cantitate"[11]. Prezența desinenței pronominale de genitiv-dativ plural *-or* în flexiunea lui *anumit* şi *diferit* a fost semnalată de Al. Graur[12].

Descrierea flexiunii adjectivale din limba română contemporană trebuie completată deci cu această clasă – puțin numeroasă – a adjectivelor cu cinci forme nearticulate în total, care se deosebesc de tipul cu patru forme prin forma specială de genitiv-dativ plural (şi, în consecință, prin reducerea valorilor unora dintre celelalte forme). Distincția cazuală interesează aşadar şi pluralul tuturor genurilor, nu numai singularul feminin.

2. Forma specială de genitiv-dativ plural cu desinența de origine pronominală *-or* are câteva particularități în flexiunea adjectivală.

În primul rând, ea este limitată contextual nu numai de antepunere – cum observă ^{2}GLR[13] –, ci şi de absența altui determinant anterior: se spune *exemplul anumitor vecini* sau *vecine*, dar *exemplul unor anumiți vecini*, respectiv *unor anumite vecine*[14], sau *părerea*

---

[9] Vezi, de exemplu, ^{2}GLR I, p. 33, 181; C. Dimitriu, *Gramatica limbii române explicată. Morfologia*, Iaşi, 1979, p. 92.

[10] Interpretarea lui *anumit* drept pronume (adjectiv pronominal), la Lombard, LR, p. 233, şi la Lombard/Gâdei, DM, p. II 66, constituie o excepție (*diferit* nu figurează în aceste lucrări); cf. şi SDLR.

[11] Cum rezultă din ^{2}GLR I, p. 125; vezi şi Al. Graur, *lucr. cit.*, p. 70.

[12] Graur, TA, p. 71: discutând tipul arhaic de flexiune a pronumelor demonstrative, caracterizat, printre altele, de genitivul plural în *-or*, autorul arată că „această desinență, moştenită şi la pronumele nehotărât *alt* şi la numeralul *(amân)doi*, a câştigat teren în româneşte, fiind folosită şi la *care*, *tot*, apoi la formații şi împrumuturi mai noi, ca *anumit*, *diferit* etc.".

[13] I, p. 125.

[14] Pentru *anumitor/unor anumiți*, *unor anumite* vezi Lombard, LR, *loc. cit.*, şi Lombard/Gâdei, DM, *loc. cit.*

Scanned with OKEN Scanner

diferitor colegi sau *colege*, dar *părerea altor diferiți colegi*, respectiv *altor diferite colege*. Situația este perfect analoagă cu cea a adjectivului pronominal nehotărât *alt*, care, atât la G.D. pl., cât și la G.D. sg., are câte două serii de forme, specifice și nespecifice, dintre care primele cunosc aceeași limitare contextuală[15]: *părerea altor colegi* sau *colege*, dar *părerea câtorva alți colegi*, respectiv *alte colege*; *exemplul altui coleg* sau *altei colege*, dar *exemplul unui alt coleg*, respectiv *unei alte colege*.

În al doilea rând, folosirea formei specifice de genitiv-dativ plural nu este obligatorie, în sensul că ea poate fi înlocuită prin forma de (nominativ-)acuzativ plural însoțită de prepoziția *a*: *părerea a diferiți* (sau *a mulți*, *puțini*) *colegi*; cf. *cu ajutorul a diferite tipuri de celule* SC. 1965, nr. 6740, p. 1/4. Situația este și aici analoagă cu cea a unui adjectiv pronominal nehotărât, anume *câtva*: *părerea câtorva colegi* sau *a câțiva colegi*[16]. Existența celor două posibilități de construcție sinonime explică numeroasele contaminări întâlnite în exprimarea unor vorbitori, la care prezența unui *a* superfluu înaintea formei specifice de G.D. pl. în *-or*[17] denotă că se produce și o confuzie între prepoziția *a* și articolul posesiv, parțial omonim, *al*, *a*, *ai*, *ale*[18]. De exemplu: *destinul a multor capodopere* „Cinema" 1965, nr. 11 (35), p. 27/2, *preambalarea a cât mai multor sortimente* ROM. LIB. 1970, nr. 8100, p. 1/8; cf. *de-a lungul a câtorva zile* CONT. 1965, nr. 45 (995), p. 5/2, *de-a lungul a câtorva ore* SC. 1971, nr. 8859, p. 4/2, *de-a lungul a câtorva luni* CONT. 1972, nr. 24 (1335), p. 5/1.

În al treilea rând, forma specifică de genitiv-dativ plural nearticulat în *-or* nu constituie baza formei articulate enclitic, care –

---

[15] Neconsemnată în [2]GLR (I, p. 174–175). Vezi însă Tiktin, [3]GR, p. 84; Iordan, [2]LRA, p. 122; Lombard/Gâdei, DM, p. II 66.

[16] În [2]GLR I, p. 125, adjectivele în discuție sunt apropiate, din acest punct de vedere, de numeralul cardinal, neglijându-se faptul că la marea majoritate a numeralelor construcția prepozițională este singurul mijloc de redare a genitivului, deci nu apare în concurență cu forma sintetică.

[17] Greșeală semnalată de Iordan, [2]LRA, p. 302, pentru *mult* „precedat de *cât*": *achiziționarea a cât mai multor*.

[18] Pentru alte confuzii între aceste două părți de vorbire vezi Mioara Avram, *Note asupra pronumelui ceea ce*, în SCL XXXI, 1980, 4, p. 354–355 [în Avram, PEC, p. 119–124].

Scanned with OKEN Scanner

când se foloseşte (rezervă necesară, de exemplu, pentru *anumit*) – nu se poate realiza decât prin alipirea articolului *-lor* la forma egală cu cea de nominativ-acuzativ plural: nearticulat *(părerea) diferitor colegi* sau *colege*, articulat *diferiților colegi*, respectiv *colege*; la fel *(din pricina) multor necazuri – multelor necazuri*. Datorită atât asemănării formale dintre desinența *-or* şi articolul *-lor*, cât şi faptului că în flexiunea pronominală desinența *-or* nu este legată de valori egale cu nearticularea sau absența determinării, se produc uneori confuzii în folosirea unor forme adjectivale din perechi de tipul *diferitor* (sau *a diferiți, diferite*) – *diferiților* sau *diferitelor*. Astfel, în *A discutat probleme ale colaborării economice şi culturale bulgaro-franceze* [...] *cu reprezentanți ai diferitelor cercuri de afaceri.* SC. 1965, nr. 6657, p. 6/7, forma articulată *diferitelor* ar fi adecvată numai dacă ar fi vorba de toate cercurile de afaceri.

La unii membri ai clasei în discuție forma în *-or* permite alipirea elementului *-a*, dar forma rezultată nu mai face parte din paradigma adjectivelor respective, ci este o marcă a valorii lor substantivale: *părerea multor oameni – părerea multora*; cf. situația asemănătoare a adjectivelor/pronumelor nehotărâte, a numeralului cardinal *un(u)* şi a adjectivului/pronumelui negativ *nici un(ul)*[19].

SCL XXXVI, 1985, 3, p. 179–182.

[19] Vezi Mioara Avram, *Forme flexionare cu sau fără -a*, în LL 1984, 3, p. 337 [în Avram, PEC p. 115–118].

Scanned with OKEN Scanner

STRUCTURA INTERNĂ ŞI CONSTRUCŢIA EXTERNĂ A UNOR FORMULE CU NUMERALE

După cum se ştie, partea de vorbire specializată pentru exprimarea ideii de număr (şi anume de număr definit) este numeralul. Chiar atunci când nu i se recunoaşte statutul autonom, numeralul figurează în orice gramatică, dar prin tradiţie studiul lui priveşte aproape exclusiv exprimarea numerelor întregi, mai puţin şi a celor fracţionare (oricum fără cele zecimale) şi mai puţin a celor mixte (întregi + fracţie). Dacă expresia lingvistică a unei fracţii este luată în consideraţie în mod inerent în prezentarea numeralului fracţionar – căruia i se descrie măcar un tip de structură internă, considerat specific–, construcţia externă a acestei specii de numerale este de obicei neglijată, iar formulele folosite pentru numerele zecimale şi pentru cele mixte nu sunt nici măcar amintite, deşi atât unele, cât şi celelalte pun diverse probleme de cultivare a limbii. În gramatica publicată acum nouă ani (Avram, [1]GPT) m-am ocupat, pe scurt, de câteva dintre aceste probleme, asupra cărora revin în articolul de faţă pentru a le completa şi preciza.

1. Să vedem mai întâi structura internă a formulelor în cauză, deci cum sunt alcătuite ele.

Pentru numeralele fracţionare structuri considerate specifice sunt îmbinările alcătuite dintr-un numeral cardinal propriu-zis indicând numărătorul şi o formaţie derivată cu sufixul *-ime* tot de la un numeral cardinal propriu-zis indicând numitorul: *o treime*, *două treimi*. Pe lângă această structură există însă alte câteva, unele cu aceeaşi valabilitate generală, putând forma serii de combinaţii pentru exprimarea oricărui număr fracţionar, altele limitate la anumite numere. Structuri concurente generale sunt tipurile din limbajul ştiinţific *unu pe trei* (*doi pe trei*, *doi pe cinci*), *unu supra trei* (*doi*

Scanned with OKEN Scanner

supra trei, doi supra cinci), *una a treia* (*două a treia, două a cincea*) şi tipul popular şi familiar realizat cu numerale cardinale şi substantivul *parte/părţi* pentru numărător: *o parte din trei* (*două părţi din trei, două părţi din cinci*); cf. şi *doi/două din trei*. Structuri limitate la fracţii cu numitorul 100 sau 1000 sunt cele de tipul *unu la sută* (*doi la sută*), respectiv *unu la mie* (*doi la mie*), şi sinonimele lor în care se utilizează substantivele *procent*, respectiv *promilă* – acesta mult mai rar folosit –: *un procent* (*două procente*), respectiv *o promilă* (*două promile*); de evitat alăturările pleonastice *treizeci de procente la sută* şi *un procent de treizeci la sută*, precum şi alăturările absurde ca *treizeci de procente la mie* sau *un procent de treizeci la mie*. Limitate la fracţiile cu numitorul 2 sau 4 sunt structurile din limbajul curent realizate cu substantivele *jumătate*, ca sinonim al lui *doime*, şi *sfert*, ca sinonim al lui *pătrime*, iar limitate la fracţii cu numărătorul 1 sunt structurile realizate cu un numeral ordinal + substantivul *parte* pentru numitor: *a treia parte*.

Numerele mixte se exprimă printr-un numeral cardinal propriu-zis, redând întregii, + un numeral fracţionar (de obicei în structura specifică de tip *-ime* sau cu sinonimele *jumătate*, *sfert* când e cazul), legate între ele prin conjuncţia *şi*: *unu şi o doime* sau *unu şi jumătate*; *cinci şi trei pătrimi* sau *cinci şi trei sferturi*. La aceste structuri trebuie evitate formulele hibride care combină scrierea cu litere şi notaţia cifrică: *unu şi 1/2* sau *cinci şi 3/4*. De asemenea, trebuie respectată prezenţa conjuncţiei *şi* în scrierea cu litere şi în lectura orală a notaţiei cifrice: *5 2/3* se citeşte corect *cinci (întregi) şi două treimi*.

Numerele zecimale, fiind un tip de numere fracţionare cu numitor zecimal, se pot exprima prin formule care aplică structura generală folosită pentru numerele mixte, respectiv structura specifică folosită pentru numerele fracţionare, deci cu un numeral fracţionar în *-ime* pentru partea zecimală: *trei (întregi) şi două miimi* corespunde notaţiei *3,002*, iar *o sutime* notaţiei *0,01*. Ele au însă şi formule cu o structură internă specifică, realizată exclusiv cu numerale cardinale propriu-zise şi cu substantivul *virgulă* între întregi şi zecimale: *trei virgulă zero zero doi*, respectiv *zero virgulă zero unu*.

Scanned with OKEN Scanner

La o privire de ansamblu asupra structurii interne a formulelor de exprimare a fracțiilor și a numerelor zecimale se constată efecte interesante ale influenței felului lor de scriere (notației cu cifre) asupra aspectului oral al limbii. La numeralele fracționare această influență a notației matematice apare clar în structurile care redau printr-o prepoziție (*pe*, *supra* sau *la*) linia de separare dintre numărătorul și numitorul fracției: *doi pe trei* sau *doi supra trei* pentru ceea ce se notează cifric *2/3*; *doi la sută* și *doi la mie* pentru ceea ce se notează *2%*, respectiv *2‰*. Chiar dacă este mai puțin evidentă, tot de la o notație pornește și structura realizată cu un numeral cardinal pentru numărător și un numeral ordinal pentru numitor, cu ambele numerale în forma de feminin: *două a treia* (tot pentru *2/3*). La numerele zecimale influența notației matematice se manifestă în structura cu menționarea expresă a denumirii unui semn prin excelență grafic, *virgulă*.

Pe de altă parte, există câteva deosebiri între aspectul scris și cel oral al limbii, mai exact între notația matematică și lectura ei verbală. O deosebire cu caracter mai general este unicitatea notației matematice față de existența mai multor structuri lingvistice sinonime la numerele fracționare și la cele zecimale. O deosebire cu caracter limitat la numerele mixte este dată de conjuncția *și* din formula verbală, fără corespondent în notația cifrică.

2. Construcția externă a formulelor corespunzătoare numerelor fracționare, mixte și zecimale, adică relațiile cu alte cuvinte la integrarea lor într-un text, are în vedere forma de număr a substantivului care denumește ceea ce se numără prin ele (unități de măsură, obiecte divizibile, subdiviziuni decimale), uneori forma cazuală a acestor substantive sau prepoziția de legătură, acordul predicatului (verbal sau nominal) cu asemenea formule în funcție de subiect, acordul în gen al unor numerale din cadrul formulelor, topica substantivului față de formula numerică și eventuale consecințe ale topicii asupra structurii interne a unor formule.

Cu privire la numeralele fracționare o primă observație este aceea că structurile de tipul *unu pe trei*, *unu supra trei* și *una a*

Scanned with OKEN Scanner

treia, caracteristice limbajului matematic, nu se folosesc decât pentru numere abstracte, nu şi pentru obiecte (fracţionate) numărate, deci nu au construcţie externă. Cel mai des se integrează în enunţuri numeralele fracţionare de tipul *-ime*, ca şi *jumătate*, *sfert*, dar şi tipurile *doi la sută* sau *două procente*.

Numeralele fracţionare pe lângă care se precizează natura întregului se construiesc cu atribute substantivale sau pronominale: în cazul acuzativ cu prepoziţiile *de* + numărul singular (*două treimi de kilogram*), *din* + singular sau plural (*două treimi din total*, *două treimi din vagoane*), *dintre* + plural (*două treimi dintre cei prezenţi*), *dintru* + singular (*două treimi dintr-o clasă*), mai rar în cazul genitiv (*o treime a asistenţei*).

Când au funcţie de subiect în propoziţie, numeralele fracţionare pun probleme de acord (în număr, uneori şi în gen sau în persoană) al predicatului. Cele mai multe numerale fracţionare cu funcţie de subiect admit nu numai acordul formal – strict gramatical – făcut direct cu ele, ci şi acordul după înţeles cu atributul lor, exprimat sau subînţeles, preferând chiar acest acord: *o cincime (din voturi) a fost anulată / au fost anulate*; *două cincimi* (sau *patruzeci de procente*) *din recoltă au fost compromise / a fost compromisă*. Subiectul *jumătate* cu un atribut la plural exprimat sau subînţeles se comportă diferit după cum este însoţit sau nu de numeralul cardinal *o*: *jumătate* singur impune acordul după înţeles, la plural (*Jumătate (dintre elevi) au lipsit*), dar *o jumătate* admite ambele feluri de acord (*O jumătate (dintre ei) şi-a / au dat acordul, celaltă jumătate a fost contra*).

Când formulele care exprimă numere mixte sunt folosite împreună cu numele a ce se numără apar diverse probleme gramaticale. Mai întâi, se observă o deosebire de topică a substantivului care denumeşte întregii între limbajul oral (şi chiar cel scris, prin cuvinte) şi notaţia sa cu cifre: în vorbire substantivul stă între numeralul cardinal propriu-zis şi cel fracţionar, altfel spus înaintea fracţiei (*cinci kilograme şi trei sferturi*), dar la notaţia în cifre a numărului mixt substantivul se aşază după toată formula, deci abia după fracţie (*5 3/4 kg*).

De aici se ajunge şi la alte deosebiri de construcţie gramaticală în situaţia în care întregul este 1. În topica specifică limbajului verbal,

Scanned with OKEN Scanner

cu substantivul intercalat între numărul întregilor şi fracţie, numeralul cardinal propriu-zis are formele adjectivale *un*, *o*, iar substantivul imediat următor are formă de singular: *un sac şi trei sferturi*, *o tonă şi jumătate*, *un kilogram şi două treimi*. În topica specifică notaţiei cifrice, cu substantivul plasat după fracţie, acesta are formă de plural, ceea ce la unităţile de măsură se poate să nu se observe, datorită notării lor prin abrevieri ca *l* (= *litru* şi *litri*), *kg* (= *kilogram* şi *kilograme*), *t* (= *tonă* şi *tone*), dar e vizibil la substantive ca *saci*, *sticle*, *butoaie* etc.: în cazul în care notaţia cifrică din construcţii ca *1 3/4 saci*, *1 1/2 t* se transpune verbal şi se citeşte cu voce tare, numeralul cardinal propriu-zis are formele substantivale *unu*, *una*, deci *unu şi trei sferturi saci*, *una şi jumătate tone*. Mulţi vorbitori consideră că pluralul este nefiresc pe lângă numeralul *unu*, dar aceasta este construcţia consacrată. Limba are logica ei, pentru care nu e nevoie să apelăm neapărat la argumentul că fracţia adăugată la 1 imprimă un sens care depăşeşte ideea de singular, ci e suficient să ne gândim la valoarea generică a pluralului, care se observă şi în construcţia cu *zero*, unde pluralul pare şi mai ilogic: *zero lei*, *zero bani* sau *zero carii* (din cunoscuta reclamă televizată pentru pasta de dinţi Colgate).

LLR XXIV, 1995, 3–4, p. 3–5.

Scanned with OKEN Scanner

VARIANTE REGIONALE ALE PRONUMELUI DEMONSTRATIV DE APROPIERE LA FEMININ-NEUTRU PLURAL

1. Pronumele demonstrativ de apropiere şi cel de depărtare fac parte dintre relativ puţinele elemente morfologice care sunt luate în consideraţie ca particularităţi regionale în descrierea unor graiuri dacoromâne şi, implicit, în împărţirea dialectului dacoromân în două subdialecte sau grupuri de graiuri: de tip moldovenesc sau nordic şi de tip muntenesc sau sudic[1]; în ce priveşte demonstrativul de apropiere, graiurile de tip moldovenesc au varianta de bază *(a)ista*, iar cele de tip muntenesc varianta *ăsta*[2]. În cadrul fiecăruia dintre cele două subdialecte s-au semnalat diverse variante ale formei-tip (de masculin-neutru singular) şi ale unor forme flexionare[3]. Printre variantele formelor flexionare ale pronumelui şi adjectivului pronominal demonstrativ de apropiere din subdialectul muntean mai importantă este cea de feminin-neutru plural (de obicei – la pronume totdeauna şi

---

[1] Vezi Iorgu Iordan, *Graiul putnean*, în „Ethnos" I, 1941, 1, p. 90–112; vezi şi volumul *Scrieri alese*, Bucureşti, 1968, p. 237.

[2] Idem, *ibidem*; vezi şi Caragiu Marioţeanu, *Compendiu*, p. 173. Pentru aceeaşi repartiţie în limba veche vezi Ion Gheţie şi Al. Mareş, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1974, p. 235–237, şi Ion Gheţie, *Baza dialectală a românei literare*, Bucureşti, 1975, p. 162. Pentru prezenţa acestor variante în gramatici vezi Mariana Costinescu, *Normele limbii literare în gramaticile româneşti*, Bucureşti, 1979, p. 177–179.

[3] Vezi DA, s. v. *aest, ast/ăst, ist*. Pentru variantele de la feminin nominativ-acuzativ singular (= lit. *aceasta*) vezi *Micul Atlas lingvistic român*, publicat sub conducerea lui Sextil Puşcariu. Partea I (ALRM I), vol. II, de Sever Pop, Sibiu/Leipzig, 1942, h. 336; diverse forme flexionare în ALR II SN VI, h. 1675, 1678, 1684, 1688, 1696, 1697, 1698, 1700, 1702, 1704, 1705, 1707, 1709, 1712, 1728, 1729, 1732, 1734, 1743. O listă bogată de variante munteneşti dă Grigore Brâncuş, *Graiul din Muntenia (descriere pe baza materialului din volumul* ***Opincaru*** *de Gr. M. Jipescu)*, în LR XXII, 1973, 1, p. 40.

Scanned with OKEN Scanner

tot aşa la adjectivul antepus[4] – de nominativ-acuzativ, dar la adjectivul postpus uneori şi de genitiv[5]) omofonă cu masculinul plural[6]: *ăşt̯ia/ăşt̯ea*, care este apreciată de majoritatea cercetătorilor drept caracteristică graiului oltean[7], deşi este atestată şi în zone pur muntenești[8], iar ALR a înregistrat-o chiar în afara subdialectului muntean, în Banat şi Crişana[9].

2. Forma de feminin-neutru plural, nominativ-acuzativ, a demonstrativului de apropiere cunoaşte în subdialectul muntean şi variante care, după ştiinţa mea, nu au fost aduse în discuţie până acum[10]. Este vorba de variante care au în comun finala *-lea*: *astilea*, *ăştilea* şi *aştilea*.

---

[4] Poziţie mai puţin atestată; vezi ALR II SN VI, h. 1709, 1712, 1734 pentru feminin plural şi 1698, 1700, 1704 pentru masculin plural.

[5] Vezi la I. Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române*, Bucureşti, 1961, p. 80, şi la Grigore Brâncuş, *Graiul din Oltenia*, în LR XI, 1962, 3, p. 253, grupul nominal *caselor ăştia*.

[6] Numai Iordan, [2]LRA, p. 118, nota 4, crede că cele două forme de plural ale pronumelui demonstrativ sunt variante omografe care se pronunţă diferit (neomofone), întrucât masculinul ar avea structură trisilabică, iar femininul una bisilabică. Transcrierea fonetică riguroasă din ALR lămureşte definitiv problema, demonstrând omofonia.

[7] Vezi I. Coteanu, *loc. cit.*; Gr. Brâncuş, *Graiul din Oltenia, loc. cit.*; Graur, TA, p. 152; Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, *Subdialectul muntean*, în Matilda Caragiu Marioţeanu, Ştefan Giosu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Romulus Todoran, *Dialectologie română*, Buureşti, 1977, p. 166; Ion Ionică, *Subdialectul muntean*, în TDR, p. 177.

[8] Iorgu Iordan, *Graiul putnean, loc. cit.*, o menţionează, după I. Diaconu, ca existentă în judeţul Râmnicu-Sărat şi precizează că este „foarte răspândită în vorbirea muntenilor (chiar a celor culţi). Apare adeseori şi în limba scrisă"; la Iordan, [2]LRA, p. 118, singura atestare din limba scrisă este de la prozatorul oltean Gib I. Mihăescu.

[9] Vezi în ALR II SN VI hărţile citate în nota 4, atestări ale adjectivului postpus şi, mai rar, antepus mai ales în Oltenia (arie compactă), dar şi în puncte din Banat şi Crişana.

[10] Pentru că, din păcate, lucrările de dialectologie şi de geografie lingvistică nu au în vedere totdeauna întreaga paradigmă a cuvintelor înregistrate la forma-tip. Nici studiul gramatical monografic al Elenei Berea Găgeanu, *Pronumele şi adjectivul demonstrativ în limba română contemporană. Evoluţie şi sistem*, din LR XXXII, 1983, 2, p. 104–115, care se referă şi la forme populare sau/şi regionale, nu le menţionează; aici lipsesc, de altfel, şi variantele simple de feminin-neutru plural *ăştia/ăştea*.

Scanned with OKEN Scanner

Numai prima dintre aceste variante este consemnată de specialişti într-o lucrare de dialectologie. În *Glosar dialectal Muntenia* de Maria Marin şi Iulia Mărgărit[11] figurează articolul „ASTELEA pron. dem. f. pl. 697 V, VII, VIIIa «acestea»: Mai demult nu era maşini *d-astilea*. VIIIa". Punctul 697, în care a fost întâlnită, este localitatea Runcu din judeţul Dâmboviţa.

Celelalte variante menţionate le-am înregistrat recent în presă, anume în foiletonul intitulat *Corespondenţă din Infern* din săptămânalul „Academia Caţavencu", care imaginează dialoguri ale soţilor Nicolae şi Elena Ceauşescu, aflaţi în iad, construite de autor cu particularităţile de limbaj ale acestor personaje, originare din judeţele Olt, respectiv Dâmboviţa. Pentru varianta *ăştilea* dispun de două atestări: *Nici nu-i dă mirare cu căldurile ăştilea d-aci* (IX, 1999, nr. 14 (385), p. 16/4) şi *Mă uitam zilele ăştilea la grupu' lu' Ciorbea* (IX, 1999, nr. 17 (388), p. 16/4); după opinia mea, aceste două atestări sunt demne de încredere, forma citată având toate şansele de a reproduce o variantă regională autentică. Varianta *aştilea*, cu *aş* la iniţială, are o atestare unică: *Acu', dă când să porni tensiunile aştilea pân Iugozlavia, cel mai frică-mi ierea să dau peste tovarăşu' Tito* (IX, 1999, nr. 13 (384), p. 16/4); ea nu este însă mai puţin sigură (deci nu trebuie socotită greşeală de tipar), întrucât este susţinută de varianta simplă *aştea*[12]. Dar chiar în eventualitatea că *ăştilea/aştilea* ar fi creaţii artistice şarjate, cu caracter pseudoregional, ele ar merita să fie remarcate pentru intuiţia autorului, care – dacă nu le-a cunoscut din realitate – le-a creat în spiritul limbii, după cum arată varianta regională indubitabilă *astilea*.

3. Variantele semnalate sub **2** pentru forma de feminin-neutru plural (nominativ-acuzativ) a pronumelui demonstrativ de apropiere şi a adjectivului corespunzător postpus ridică problema interpretării finalei *-lea*.

O asemenea finală se găseşte – în limba literară contemporană mai puţin, mai mult în limba veche şi în subdialectul muntean, care

---

[11] Bucureşti, 1999, p. 25; vezi anterior FD XIII, 1994, p. 149.

[12] Semnalată de Gr. Brâncuş, *Graiul din Oltenia, loc. cit.*, nota 3, cu explicaţia „din contaminaţia lui *astea* cu *ăştia*".

Scanned with OKEN Scanner

are o predilecție pentru ea[13] – la diverse părți de vorbire și statutul ei, mai exact statutul componentei *-le-*, este, măcar în unele situații, controversat. Dacă la numeralele ordinale de masculin-neutru singular (*al doilea, al șaselea* etc.) și la locuțiunile adverbiale cu bază nominală sau nominalizată (de exemplu: *de-adevăratelea, de-a binelea, de-a bușilea, pe săritelea*) se admite, în general, că *-le(-)* este la origine articolul hotărât (de singular sau de plural), la pronumele nehotărâte de singular (*altcevașilea, cevașilea, cinevașilea*), la numeralele ordinale de tipul *a douălea*[14] și mai ales la adverbe (*a(i)cilea, acumulea, aiurilea, altmintrelea, atâtălea, atuncilea, cumvașilea, încailea*) interpretările oscilează între atribuirea aceluiași statut originar (folosirea analogică a articolului hotărât) și a celui de „particulă"[15] deictică, aceasta, la rândul ei, cu explicație internă sau externă[16].

La variantele pronumelui și adjectivului demonstrativ de apropiere, de care mă ocup în acest loc (vezi **2**), *-le-* poate fi considerat mai curând articol la origine.

4. Adăugarea finalei *-lea* numai la formele de feminin-neutru plural (nominativ-acuzativ) din paradigma pronumelui și adjectivului demonstrativ de apropiere se explică, cred, prin dorința de dezambiguizare a formelor de gen devenite omofone (vezi **1**): după ce de la *oamenii ăștia – femeile astea* s-a ajuns, prin analogie, la *oamenii ăștia/ăștea – femeile ăștia/ăștea*[17], omofonia a putut deranja și s-a trecut, pentru diferențiere, la *oamenii ăștia / ăștea – femeile ăștilea*, iar de aici, prin analogie, și la *femeile astilea*, deși baza acestei variante (*astea*) nu era omofonă cu masculinul și deci nu ar fi fost necesară

---

[13] Vezi Ion Ionică, *lucr. cit.*, p. 177 și 182.

[14] Vezi Iulia Mărgărit, în LR XLVII, 1998, 5–6, p. 332–333.

[15] Pentru acest termen vezi Fulvia Ciobanu și Magdalena Popescu-Marin, *În legătură cu folosirea termenului de „particulă" în gramatica limbii române*, în LR IX, 1960, 5, p. 4–9.

[16] Vezi, în ultimul loc, Ciompec, *Morfosintaxa*, p. 119 și 131–132. O discuție din punct de vedere sincronic se găsește la Nica, *Teoria*, p. 121–123.

[17] I. Coteanu, *loc. cit.*, presupune că extinderea la feminin-neutru a formei de masculin a avut loc mai întâi la adjectivul postpus în cazul genitiv (deci *oamenilor/caselor ăștia* după *oamenilor/caselor ăstora*); explicația sa a fost acceptată de Gr. Brâncuș și de Liliana Ionescu-Ruxăndoiu.

Scanned with OKEN Scanner

apariția unei mărci de diferențiere. Modelul probabil pentru adăugarea articolului *-le* l-au constituit pronumele nehotărâte de plural *(vre)unii* (cf. şi varianta *uni(i)a*[18]) – *(vre)unele*[19], dar se poate invoca şi analogia cu formele pronumelui şi adjectivului demonstrativ de depărtare *ăi(a)* – *ale(a)/ăle(a)*, în care însă *-le(-)* nu este articol; după articolul *-le* a fost firesc să se adauge deicticul *-a*, specific, între altele, pronumelor demonstrative şi adjectivelor demonstrative (de obicei postpuse)[20].

Este mai puțin probabil să se fi plecat de la modelul pronumelor nehotărâte de singular (de exemplu: *cevaşilea, cinevaşilea*) sau al adverbelor (*acilea, atuncilea* etc.), întrucât în acest caz ar fi fost de aşteptat ca influența lui să nu se limiteze la forma de feminin-neutru plural.

Se poate admite însă că buna reprezentare generală a finalei *-lea* în subdialectul muntean a constituit un factor favorizant al apariției variantelor discutate ale pronumelui şi adjectivului demonstrativ de apropiere. Faptul că un fenomen similar nu s-a produs şi la pluralul demonstrativului de depărtare se justifică prin situația diferită a acestuia în ce priveşte atât structura formelor de feminin-neutru (prezența unui *-le(a)* în *ale(a)/ăle(a)* se opunea adăugării unui segment omofon), cât şi nonidentitatea formelor de gen la plural.

LR XLVIII, 1999, 1–2, p. 15–18.

---

[18] Pentru această variantă vezi Iordan/Guțu Romalo/Niculescu, SMLRC, p. 148 („în limba vorbită"); Graur, TA, p. 79.

[19] Asemănarea pronumelor nehotărâte *unul* şi *altul* cu pronumele demonstrative în ce priveşte flexiunea a fost relevată de Iordan/Guțu Romalo/Niculescu, SMLRC, *loc. cit.*

[20] Vezi Mioara Avram, *Forme flexionare cu sau fără a*, în LL 1984, 3, p. 336–339 (şi în Avram, PEC, p. 115–118).

Scanned with OKEN Scanner

UN PRONUME CU MULTE VARIANTE: DEMONSTRATIVUL DE DIFERENȚIERE

1. Pe lângă pronumele demonstrative de bază – şi clasice totodată –, care indică pur şi simplu apropierea (*acesta*) sau depărtarea (*acela*) în spațiu şi în timp, limba română are şi demonstrative specializate pentru a indica relații ca identitatea, diferențierea şi asemănarea. Pronumele demonstrativ de diferențiere este *celălalt*, care, datorită primului său termen, exprimă şi depărtarea. Pronumele menționat deține un adevărat record în privința numărului de variante lexicale, morfologice şi fonetice în care se întâlneşte.

Variantele lexicale privesc exclusiv primul termen al acestui pronume, care este compus din demonstrativul de depărtare + vechiul pronume *alalt* (acesta păstrat încă în utilizarea adjectivală din adverbele compuse *alaltăieri*, *alaltăseară*). Varianta corectă, recomandată de norme, are ca prim termen pronumele *cel*, dar există şi formații care pornesc de la alte demonstrative echivalente (*ăl*, respectiv *acel*): în limbajul familiar se foloseşte varianta *ălălalt*, iar în exprimarea prețioasă *acelălalt*.

Fiecare dintre aceste tipuri lexicale, dar mai ales primele două – *celălalt* şi *ălălalt* – prezintă, regional, variante de structură morfologică provocate de intervenția finalei deictice *-a* la primul termen: deci *celalalt* (feminin singular *ceealaltă*, masculin plural *ceialalți*, feminin plural *celealalte*, toate acestea folosite şi de I. Creangă) – față de literarele *celălalt, cealaltă, ceilalți, celelalte* –, respectiv *ălalalt* (feminin singular *aialaltă*, masculin plural *ăialalți*, feminin plural *alealalte*) – în concurență cu *ălălalt, ailaltă, ăilalți, alelalte* –. Variantele morfologice cu *-a* la sfârşitul primului termen nu apar consecvent la toate formele flexionare (de exemplu, se pare că niciodată la cele de genitiv-dativ singular şi plural şi destul de rar la cele de nominativ-acuzativ feminin plural). Uneori, chiar în absența

Scanned with OKEN Scanner

deicticului *-a*, există indicii că o anumită formă regională aparține acestui tip morfologic: este cazul variantelor fonetice de nominativ-acuzativ singular feminin *ceielaltă* (întrebuințată și de M. Eminescu în proză), în care *-e* din a doua silabă provine din *-a* sub influența semiconsoanei anterioare, și *ceailaltă*, care este evident contrasă din *ceealaltă*, pronunțată *ceaealaltă*; varianta evoluată *ceilaltă* ascunde mai bine același fenomen. Există însă și formații hibride greu de analizat, cum este varianta, tot de nominativ-acuzativ feminin singular, *cealălaltă*.

Dintre variantele fonetice prezintă interes două tipuri, populare și familiare, care se insinuează și în exprimarea pretins literară. În ambele tipuri este afectat al doilea termen al compusului, în interiorul lui sau în partea lui inițială, la locul de întâlnire cu primul termen. Variante fonetice care privesc exclusiv al doilea termen, apărând în interiorul lui, sunt cele cu consoana *-n-* în loc de *-l-* înaintea lui *t* de la finala temei lexicale, deci *celălant, cealantă, ceilanți, celelante* pentru *celălalt, cealaltă* etc., respectiv *ălălant, ailantă* etc. pentru *ălălalt, ailaltă*; disimilarea produsă este la fel de neliterară ca asimilarea din pronunțarea regională *nant* pentru *înalt* și are în plus dezavantajul de a face demonstrativul neanalizabil prin *alalt, alt*. La întâlnirea celor doi termeni ai compusului se produc variante fonetice rezultate din reducerea părții inițiale a celui de al doilea termen în forme de nominativ-acuzativ masculin singular: *cellalt*, respectiv *ăllalt*, cu reducerea vocalei *ă* (și a numărului de silabe), de unde vecinătatea imediată a doi *l*; variantele de acest tip trebuie scrise cu *l* repetat, care se simte în pronunțare, deci variantele grafice cu un singur *l* între *e* și *a* (*celalt*, *ălalt*) sunt greșite. Faptul că variantele fonetice mai interesante pentru cultivarea limbii se găsesc la al doilea termen al compusului nu înseamnă că primul termen este scutit de asemenea variante; dintre diversele variante fonetice ale acestuia merită să fie menționate cele ascunse de scriere din formele de masculin plural fără deicticul *-a*, căci prin grafiile *ceilalți, ăilalți* se notează, de fapt, două pronunțări diferite: în două silabe, cu *i* semiconsonantic (*cei-lalți, ăi-lalți*), și în trei silabe, cu *i* vocalic (*ce-i-lalți, ă-i-lalți*).

Scanned with OKEN Scanner

2. Asupra tuturor acestor variante s-a mai atras atenția în diverse contribuții referitoare la descrierea și cultivarea limbii. Aș vrea să discut acum un tip de variante morfologice nesemnalat încă după știința mea, anume variante realizate prin adăugarea articolului hotărât enclitic.

După cum se știe, demonstrativul de diferențiere are aceleași forme și ca pronume propriu-zis (*Celălalt a plecat*), și ca adjectiv, fie antepus (*celălalt băiat*), fie postpus (*băiatul celălalt*). Sub influența nehotărâtului *alt*, *altul*, cu care este înrudit, demonstrativul de diferențiere a căpătat însă, în limbajul familiar, forme specializate pentru valoarea pronominală marcate prin adăugarea articolului hotărât enclitic: *ălălaltul*, *ailalta*, *ăi(a)lalții* sau *ăi(a)lanții*. Iată un exemplu recent din presă: *Ăilalții nici nu clinteau* (ADEV. LIT. IV, 1994, nr. 221, p. 10/4), care atestă fenomenul la forma de masculin plural a lui *ăl(a)lalt*. Tot din presă – unde se reproduce însă o discuție auzită la piață – am notat forma corespunzătoare de la *ălalant*: *N-ar fi ei toți ca ăia, dar peste ei vin ăialanții și peste ăialanții tot ăia, de ai lor*. ROM. LIB. 1994, nr 1258, p. 1/5. În aceste variante cu articol enclitic, pronumele demonstrativ de diferențiere ajunge să exprime redundant unele valori gramaticale, de exemplu genitiv-dativul plural: în opoziție cu forma literară *celorlalți* și cu forma normală a popularului și familiarului *ălorlalți*, în care cazul este marcat numai la primul termen, se ajunge astfel la forma hipermarcată *ălorlalților/ ălorlanților*. De remarcat că aceste forme de genitiv-dativ plural nu mai urmează modelul flexionar al pronumelui *altul* (de la care genitiv-dativul plural nu este **alților*, ci *altora*!), ci modelul general al cuvintelor cu articolul enclitic, fie ele substantive, adjective sau pronume ca *dânsul*.

3. Alături de demonstrativul de diferențiere și depărtare, de care m-am ocupat până acum, s-a creat și unul de diferențiere și apropiere: familiarul *ăstălalt*, regionalele *aistalalt* și *istalalt*, prețiosul *acestălalt*. Cele mai multe observații făcute cu privire la tipurile de variante ale lui *celălalt* sunt valabile și pentru demonstrativul de diferențiere și apropiere, cu mențiunea că el este

Scanned with OKEN Scanner

mai puțin folosit. În dialogul din care am citat forme articulate ale demonstrativului de diferențiere și depărtare apar și forme corespunzătoare ale celui de diferențiere și apropiere: *Bine-bine – se întreabă femeia –, dar atunci ăștilanții ce fac? Ăștilanții fură cât pot, până le ia* [sic] *ăialanții scaunul* [...] sau *și peste ăialanții tot ăia, de ai lor, adică ai ăstorlanților* ROM. LIB. 1994, nr. 1258, p. 1/5.

4. Caracterul neliterar al formelor semnalate aici sub 2 și 3 este evident pentru oricine. De altfel, se observă că variante morfologice de această categorie, rezultate din adăugarea articolului hotărât enclitic, se întâlnesc numai la pronumele demonstrative de diferențiere care aparțin unor tipuri lexicale ele însele populare și familiare, nu și la tipul literar *celălalt* și cu atât mai puțin la tipurile *acelălalt*, *acestălalt*, care sunt elemente ale exprimării marcate de prețiozitate (pedante, intenționat distinse).

5. Dacă, pe lângă variantele morfologice și fonetice proprii demonstrativelor de diferențiere, relevate până acum, se ține seama și de variantele preluate o dată cu demonstrativul de bază (de exemplu: femininul plural *ălelalte*, *ăstelalte* alături de *alelalte*, *astelalte*), recordul deținut de această specie pronominală este pe deplin confirmat. De aici decurge necesitatea de a i se acorda mai multă atenție pentru însușirea formelor corecte, ca și pentru cunoașterea repartiției și conotațiilor diferitelor tipuri de variante, care pot marca exprimarea.

LLR XXIII, 1994, 3–4, p. 5–7.

Scanned with OKEN Scanner

ÎNCADRAREA LEXICO-MORFOLOGICĂ A PRONUMELOR (ŞI PRONOMINALELOR) *ATÂT* ŞI *ATARE*

1. Pronumele este considerat de obicei o parte de vorbire închisă[1], cu un inventar limitat şi în general stabil[2] şi cu specii consacrate[3] bine precizate. Având în vedere aceste caracteristici, ar fi de aşteptat ca inventarul pronumelor dintr-o limbă dată să nu prezinte deosebiri de la un cercetător la altul în ce priveşte atât partea de vorbire respectivă în ansamblu (recunoaşterea statutului de pronume al anumitor cuvinte), cât şi diversele specii ale ei (încadrarea la o specie sau alta a unui cuvânt recunoscut ca pronume). Cu toate acestea, cel puţin pentru limba română, se constată existenţa unor deosebiri între descrierile propuse. Ele se întâlnesc mai ales la pronumele nehotărâte şi în mai mică măsură la cele demonstrative. Pentru deosebirile de inventar referitoare la primul aspect menţionat pot fi citate cuvinte ca *anumit, diferit, divers, mult, puţin, tot* sau ca *asemenea, astfel de, aşa*, calificate numai de unii cercetători drept unităţi pronominale nehotărâte[4],

[1] Vezi, de exemplu, Angela Bidu-Vrănceanu, Cristina Călăraşu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaş, Gabriela Pană Dindelegan, *Dicţionar de ştiinţe ale limbii*, Bucureşti, 2001, s. v. *pronume*.

[2] Vezi totuşi, în limba română, formaţii cu baze pronominale ca pronumele/adjectivul pronominal de întărire (*însumi, însuţi* etc.), locuţiunile pronominale de politeţe de tipul *Domnia ta* > pronumele *dumneata* şi pronumele nehotărâte regionale *acarce, auce, măcarce, săvaice* etc.

[3] Excepţiile constau în considerarea pronumelor negative drept specie autonomă sau subordonată nehotărâtelor şi includerea la pronume a diverselor specii de numerale (vezi la Irimia, GLR specii ca pronumele de cuantificare, p. 127–132, şi pronumele ordinal, p. 132–137).

[4] Vezi unele indicaţii bibliografice la Mioara Avram, *Interferenţe flexionare între nume şi pronume în limba română*, în *Actele Colocviului Catedrei de limba română* [Universitatea Bucureşti, Facultatea de Litere], *22–23 noiembrie 2001*.

Scanned with OKEN Scanner

respectiv demonstrative[5]. Articolul de față are ca obiect deosebiri privitoare la cel de al doilea aspect, deci la încadrarea unei anumite unități pronominale într-o specie sau alta.

Înainte de a trece la discutarea cuvintelor în cauză, precizez că cele spuse până acum se referă nu numai la pronumele propriu-zise, ci și la adjectivele pronominale (cum, de altfel, reiese din exemplele date în alineatul precedent), fie că este vorba de același cuvânt în diverse ipostaze funcționale, alături de cea de pronume propriu-zis, fie că avem a face cu cuvinte lipsite de statutul de pronume propriu-zis.

Menționez, de asemenea, că deosebirile în discuție rezultă din compararea lucrărilor de gramatică, în care inventarul pronumelor este prezentat fără argumentarea necesară pentru unitățile cu probleme, precum și din compararea dicționarelor care se pronunță asupra speciei pronominale.

2. Interpretarea curentă a lui ***atât(a)***[6], pronume, adjectiv pronominal și adverb pronominal, plasează acest cuvânt în specia nehotărâtelor: vezi Iordan, GLR, p. 151, și [2]LRA, p. 153; Rosetti/Byck, [2]GLR, p. 61–62; [2]GLR I, p. 173; Al. Graur, *Gramatica azi*, București, 1973, p. 109; Ion Coteanu, *Gramatica de bază a limbii române*, București, 1982, p. 153; *Enciclopedia limbii române*, p. 367–369; dintre dicționarele care indică specia unităților pronominale vezi CADE; SDLR; DLRC; DM; [2]DEX; NȘDU; *Dicționar enciclopedic* (coordonare generală Marcel D. Popa et al.), vol. I, București, 1993; Elena Comșulea, Valentina Șerban, Sabina Teiuș, *Dicționar al limbii române explicativ practic*, Craiova, 1995. La Tiktin, [3]GR, p. 77, și la Philippide, *Gramatică*, p. 61, *atât* apare însă în inventarul demonstrativelor (la primul în subclasa care cuprinde și pe *asemenea, atare*), iar la Sandfeld/Olsen, SR I, p. 177, este prezentat drept „une espèce de démonstratif limitatif, marquant l'exclusion de toute autre

---

Perspective actuale în studiul limbii române, București, 2002, p. 11–19 [în volumul de față p. 50–63], notele 9, 50, 51 și 52.

[5] Vezi Tiktin, [3]GR, p. 77, și Avram, [3]GPT, p. 180. Cf. și *Enciclopedia limbii române* (coordonator Marius Sala), București, 2001, s. v. *demonstrativ, pronume și adjectiv*.

[6] Pentru discuția de față nu interesează deosebirea formală dintre *atât* și *atâta*.

Scanned with OKEN Scanner

possibilité"; vezi şi Lombard, LR, p. 167–168. O interpretare nuanţată se găseşte în DA, după care în sensul lui fundamental *atât* este nehotărât, dar în unele situaţii (vezi III 3°) are şi sens demonstrativ. După părerea mea, interpretarea lui H. Tiktin şi A. Philippide – neluată în seamă de cercetătorii români ulteriori, dar adoptată de Kr. Sandfeld/Hedvig Olsen şi de Alf Lombard – este cea adecvată[7]. Mă simt datoare să-mi precizez poziţia faţă de *atât* pentru a corecta o inadvertenţă din gramatica mea, unde ca pronume şi adjectiv pronominal l-am acceptat, prin inerţie, drept nehotărât (Avram, [3]GPT, p. 189) şi numai ca adverb pronominal l-am calificat drept demonstrativ (*ibidem*, p. 444).

Argumentele în favoarea interpretării lui *atât* ca demonstrativ sunt de mai multe feluri:

a) Argument semantic: felul cum este explicat în dicţionare, prin definiţii sau prin sinonime demonstrative recunoscute ca atare; vezi, de exemplu, [2]DEX (spaţierile îmi aparţin): „în a s e m e n e a măsură, a ş a de mult, de tare, de bine, de scump etc." (I adv. 1°), „numai a c e s t (singur) lucru" (I adv. 3°), „care este a ş a de mult, de tare, de bine etc." (III adj. 1°) şi „care este numai a c e s t a" (III adj. 2°); cf. şi expresiile *Atâta(-i) tot = atâta şi nimic mai mult* „a s t a e! cu a s t a am încheiat!" (II pron. 1°).

b) Argument paralingvistic, oarecum legat de cel semantic: posibilitatea ca *atât* să fie însoţit, în exprimarea orală, de un gest deictic care indică dimensiunea sau cantitatea; faptul este consemnat, de exemplu, în DA (în partea introductivă a articolului *atât, atâta*).

c) Argument sintactic: prezenţa lui *atât*, la fel cu multe demonstrative[8], în calitate de corelativ – imediat sau la distanţă în regentă – al unei unităţi pronominale relative sau conjuncţionale dintr-o propoziţie subordonată. De exemplu: *atât (...) cât*, ca şi *acolo (...) unde, aşa (...) cum, atunci (...) când*, sau *atâţia (...) câţi*, ca şi *aceia (...) care; atât (...) că/încât*, ca şi *acel...că/încât, aşa...că/încât*.

---

[7] Mi-am exprimat, în treacăt, adeziunea la opinia lui H. Tiktin în nota 46 din articolul citat mai înainte, în nota 4, după ce folosisem în textul propriu-zis formula provizorie „nehotărâtele demonstrative", cu o caracterizare mixtă.

[8] Vezi, de exemplu, [2]GLR II, p. 263.

Scanned with OKEN Scanner

d) Argument etimologic: proveniența lui *atât* din lat. *eccum-tantum*, compus cu interjecția deictică *ecce!* „iată!" (> *eccum*), devenită *eccum* și în compusele de la originea demonstrativelor (pronume, adjective și adverbe) *acela, acesta, acolo, acum, așa.*

3. În privința lui ***atare*** este mai greu de spus care este interpretarea curentă, dat fiind că în majoritatea dicționarelor cuvântul este caracterizat numai ca parte de vorbire (adjectiv sau/și pronume), eventual cu precizarea că are formă invariabilă, iar unele gramatici îl neglijează, pur și simplu, la inventarierea unităților pronominale. Lucrările care îl prezintă drept demonstrativ sunt ceva mai numeroase decât pentru *atât*: vezi Tiktin, [3]GR, p. 77; A. Philippide, *loc. cit.*; Iordan, GLR, p. 141, și [2]LRA, p. 119[9]; Avram, [3]GPT, p. 180; de asemenea, SDLR. O poziție întru câtva asemănătoare se găsește la Lombard, LR, p. 168, după care *atare* este „à considérer aussi bien comme ad[jectif] qual[ificatif] [...] que comme dém[onstratif]"; la p. 72 și 99 cuvântul fusese însă prezentat numai drept adjectiv calificativ. Ca nehotărât este caracterizat de Ion Coteanu, *lucr. cit.*, p. 153; *Enciclopedia limbii române*, p. 367; CADE; CDER. În DA *atâta* figurează cu două sensuri; despre primul se spune că aparține adjectivului, fără nici o specificare, dar cu o glosare prin sinonime pronominale demonstrative, în timp ce despre al doilea, regional, se precizează că aparține unui pronume (în realitate, cum rezultă din citate, adjectiv pronominal) „nedefinit". Aceeași situație se întâlnește în CADE, unde caracterizarea generală a cuvântului-titlu este „pron. adj. indef. invar." Sensul regional prezentat ca nehotărât – pentru care citatele nu sunt prea convingătoare – figurează și în SDLR, deși acolo cuvântul titlu este caracterizat drept demonstrativ.

Argumentele în favoarea statutului de demonstrativ al lui *atare* – pe care l-am susținut și îl susțin – sunt asemănătoare cu cele invocate pentru același statut al lui *atât*, dar mai puțin numeroase și în parte mai slabe.

---

[9] Referindu-se la *atare* și *celălalt*, prezentate drept demonstrative, autorul arată, în nota 3 de la p. citată, că „Cei mai mulți lingviști și gramatici (poate chiar toți) nu consideră aceste pronume ca demonstrative".

Scanned with OKEN Scanner

a) Cel mai important este şi aici argumentul semantic (cf. **2** a): faptul că, până şi în dicţionarele care îl consideră nehotărât sau care neglijează indicarea speciei, *atare* este definit prin sinonime pronominale demonstrative; vezi, de exemplu, CADE: „a ş a de...; a s e m e n e a". Spre deosebire însă de *atât*, cuvântul *atare* nu este însoţit de un gest deictic (cf. **2** b).

b) Argumentului sintactic menţionat sub **2** c cu privire la *atât* îi corespunde la *atare* un argument gramatical diferit, de natură morfologică: prezenţa pronumelui *atare* în locuţiunea adverbială *ca atare*[10], comparabilă cu o serie de locuţiuni adverbiale formate cu pronume demonstrative: *de aceea, de asta, pe lângă asta* etc.

c) Argumentul etimologic pare mai slab întrucât etimologia lui *atare* este controversată: este unanim admisă proveniența bazei *-tare* din lat. *talis*, ca şi la *cutare*, dar cu privire la originea lui *a-* opiniile sunt împărţite între lat. *eccum* (= *ecce*), lat. *atque* şi un element „neexplicat încă" (vezi discuţia în CDER). De observat totuşi că cei mai mulţi cercetători optează pentru un etimon compus cu *eccum* ca prim termen (vezi CADE, SDLR[11], DM, NŞDU, [2]DEX; Rosetti, ILR 1986, p. 139), ca la numeroase demonstrative.

4. În clasificarea unităţilor pronominale criteriul principal este cel semantic. El este şi cel mai la îndemână, chiar dacă sensurile pronominale sunt abstracte şi câteodată vagi, ceea ce favorizează producerea unor confuzii între specii, mai ales încadrarea nejustificată a unor unităţi în clasa eterogenă a nehotărâtelor.

Criteriul etimologic este operaţional numai pentru specialişti, aplicarea lui presupunând cunoştinţe de istorie a limbii şi mult discernământ: este de reţinut că nu orice *a* iniţial din structura unor unităţi pronominale este un indiciu formal al valorii demonstrative a acestora, ci numai *a-* < lat. *eccum*; *a-* din pronumele şi adjectivul

---

[10] Singura situaţie din limba contemporană în care *atare* (de obicei adjectiv pronominal) se foloseşte ca pronume propriu-zis.

[11] Autorul consideră că *atare*, dat ca pronume demonstrativ, este o „var[iantă] din *acătare*", iar pe acesta din urmă îl prezintă drept „pron. indefinit", deşi sensul lui actual „însemnat, deosebit, stimabil, considerabil" este de adjectiv – nepronominal – calificativ.

Scanned with OKEN Scanner

pronominal *alt(ul)* – precum şi din compusele cu *alt* – sau din adverbe ca *aiurea, anume* este într-o situaţie diferită, având alte origini. Admiterea ca demonstrative a lui *atât* şi *atare* în urma unei argumentări care include raportarea la originea cuvintelor în cauză demonstrează sprijinul pe care etimologia îl poate da gramaticii. Este doar un aspect al legăturii dintre etimologie şi gramatică, legătură manifestată şi sub un alt aspect, anume prin rolul pe care gramatica îl poate avea în în stabilirea unei etimologii.

Fără a afecta inventarul total al unităţilor pronominale, interpretarea susţinută aici în cele două „studii de caz" micşorează inventarul particular al clasei nehotărâtelor şi, în schimb, îl sporeşte pe cel al demonstrativelor pe care le-am numit „de calificare" (Avram, [3]GPT, p. 180). În cadrul acestei subclase *atât* este specializat pentru exprimarea unei cantităţi; de aceea poate că ar fi mai bine ca subclasa avută în vedere să fie denumită „de specificare (comparativă)", distingându-se un aspect calitativ (*asemenea, astfel de, aşa, atare*) şi altul cantitativ (*atât*). Constatarea că *atât* exprimă o cantitate nedeterminată a făcut posibilă încadrarea lui la nehotărâte, deşi, cum s-a văzut, din context şi din gestul – facultativ – însoţitor rezultă sensul demonstrativ; cred că în acest fel trebuie interpretată afirmaţia din DA, s. v. *atât, atâta* (p. 346/1), potrivit căreia „*Atât(a)* exprimă un număr, un grad s[au] o cantitate nedefinită: numai din sensul frazei întregi, sau din gestul care o întovărăşeşte, aflăm dacă numărul, gradul s[au] cantitatea este mare [...] s[au] mică", chiar dacă în dicţionarul citat nu se ajunge la concluzia că *atât* este demonstrativ. Caracterul nedeterminat al cantităţii exprimate de *atât* poate fi eliminat prin înlocuirea acestui cuvânt cu diminutive de tipul *atâtica*[12], marcându-se astfel, fără echivoc, micimea cantităţii.

LR LII, 2003, 4, p. 123–127.

[12] Am menţionat mai multe asemenea diminutive la p. 16 a articolului citat în nota 4 [în volumul de faţă p. 61–62].

Scanned with OKEN Scanner

DESPRE CÂTEVA PRONUME ŞI ADVERBE NEHOTĂRÂTE ÎN LIMBILE ROMANICE

Când se vorbeşte despre paralelismul în formarea pronumelor şi a adverbelor pronominale nehotărâte în limbile romanice nu se iau în considrație, de obicei, decât tipurile reprezentate de un element de bază relativ + unu sau mai mult elemente care îi conferă o valoare nehotărâtă[1]. Ocupându-se de formațiile de acest fel, Alf Lombard[2] a demonstrat, acum treizeci de ani, existența unui tip panromanic de compunere a elementului pronominal sau adverbial relativ cu diverse forme ale verbelor „a fi" şi „a vrea" (forme care pot să coincidă cu cele devenite conjuncții disjunctive). Descrierile sistemului de formare a claselor de nehotărâte în cadrul unei singure limbi romanice sunt şi ele limitate, cel mai adesea, la compusele de tipul menționat.

Îmi propun să mă ocup, în comunicarea de față, de un tip de formații nehotărâte în general neglijate[3], anume de formațiile compuse realizate cu adjectivul pronominal nehotărât „alt" + un pronume sau un adverb relativ sau nehotărât.

---

[1] Vezi, de exemplu, Iordan/Manoliu, *Introducere*, p. 202.

[2] *Une classe spéciale de termes indéfinis dans les langues romanes*, în „Studia neophilologica" XI, 1938/1939 = *Mélanges de linguistique et de littérature offerts à M. Emanuel Walberg par ses élèves et ses amis scandinaves*, Upsala, 1938, p. 186–209.

[3] Mai ales în ce priveşte adverbele nehotărâte. Vezi, de exemplu, descrierea semantică a adverbelor nehotărâte ale limbii române la Maria Manoliu, *Pronumele nedefinit în dacoromâna contemporană standard. Încercare de clasificare semantică*, în SCL XVII, 1966, 3, p. 309. Neglijând adverbele de tipul *altundeva*, autoarea acestei descrieri stabileşte o deosebire care nu există în realitate între trăsăturile pertinente ale pronumelor şi ale adverbelor nehotărâte: mi se pare evident că aceste adverbe ar fi trebuit să constituie o clasă a „partitivelor duble" corespunzătoare pronumelor *altul, celălalt*.

Scanned with OKEN Scanner

Modelul acestor formaţii din limbile romanice se găseşte în latină, în compusele nehotărâte cu *alius*: pron. *alicumus*, *aliquantus*, *aliquis*, adv. *alicubi*, *aliquando*, *aliubi*, *aliunde*, care au, toate, de la doi până la trei descendenţi în limbile romanice (mai ales în limbile romanice occidentale); structura acestor descendenţi este însă neanalizabilă sau, cel mult, doar semianalizbilă, dat fiind că *alius* însuşi nu s-a păstrat.

Substitutul lui *alius*, *alter*, l-a luat pe cel dintâi ca model şi a dat naştere mai multor compuse pronominale şi adverbiale de toate felurile. Punctul de plecare al formaţiilor romanice nehotărâte cu *alter* ca prim termen de compunere este fie un element relativ, fie un element nehotărât cu sau fără bază relativă.

Tipul de compunere *alter* + elemente pur relative se întâlneşte în italiană şi în retoromană, unde este reprezentat numai prin adverbe nehotărâte: it. *altronde*, *altrove*, engad. *utró*, şi mai ales în română, care, alături de o bogată serie de adverbe nehotărâte: *altcând*[4], *altcum*, *altinderi*, *altîncotro*, *altunde*[5], posedă şi câteva pronume nehotărâte corespunzătoare celor dintâi: *altce*, *altcine*[6]. Româna adaugă la aceste formaţii o serie de compuse mai complexe, cu *alt* + un compus nehotărât cu bază relativă; în această serie se constată aceeaşi corelaţie sistematică între pronume (*altcareva*, *altceva*, *altcineva* şi *vrealtcineva*) şi adverbe (*altcândva*, *altcumva*, *altundeva*)[7].

Fără a fi panromanice, ca alte tipuri de compuse nehotărâte, formaţiile cu *alter* + element relativ sau provenit dintr-un relativ

---

[4] Absent din toate dicţionarele româneşti.

[5] Înregistrat numai în DA, fără nici o trimitere. Cuvântul este folosit atât în limbajul popular (vezi *Glosar dialectal Oltenia*, întocmit sub conduerea lui Boris Cazacu, Bucureşti, 1967), cât şi în limba literară (SC. nr. 6781, 25.X.1965, p. 4/5; „Magazin" nr. 421, 30.X. 1965, p. 2/2).

[6] Rom. *alt(ă)ce* şi *alt(ul) cine*, înregistrate în DA, par să fie combinaţii libere, judecând după citatele date în acest dicţionar. În DR VII, 1931–1933, p. 14, Sextil Puşcariu discută însă pe *altcine* ca pe un compus. Pentru compusul *altce* vezi un exemplu sigur la G. Coşbuc (*Crăiasa zânelor*): *Dar, Ano, pentru ce nu-mi cei Altce, că am eu multe!*

[7] Trebuie distinse de asemenea compusele de acest fel de combinaţiile libere formate din *alt(ul)* + pronume nehotărât, ca *alt fiece*, *alt oarecare* etc. (înregistrate în DA).

Scanned with OKEN Scanner

depăşesc totuşi cadrul unei singure limbi romanice şi, desigur, prezenţa lor în cele trei limbi citate nu se datoreşte întâmplării, deşi „ob und inwieweit die Zssg. schon lat. sind, ist nicht zu sagen"[8]. Bogăţia mai mare a românei în privinţa acestui tip de formaţii reiese nu numai din inventarul lor total, ci şi din faptul că acesta cuprinde atât pronume, cât şi adverbe, organizate în două serii de compuse; se constată deci că acest domeniu al formaţiilor nehotărâte confirmă şi el bogăţia particulară a limbii române în ce priveşte compusele pronominale şi adverbiale nehotărâte[9].

Tipul de compunere nehotărâtă cu *alter* devine şi mai bine reprezentat în diverse limbi romanice dacă adăugăm formaţiile pronominale cu bază nehotărâtă nerelativă existente în italiană (*altrettale*, *altrettanto*, *altruno*), în vechea franceză (*autretant*, *autretel*), în provensală (*atretal*, *atretan*), în spaniolă (*otrotal*, *otro tanto*) şi în portugheză (*outrotal*, *outro tanto*).

Din punct de vedere teoretic, printre diversele formaţii menţionate o atenţie specială merită compusele adverbiale create prin adăugarea lui *alter* (pronume sau adjectiv pronominal) la un adverb: it. *altronde*, *altrove*, engad. *utró*, rom. *altcând(va)*, *altcum(va)*, *altunde(va)* etc. (cf. lat. *alicubi*, *aliquando* etc., sl. **инъдѣ**, **инъгда**, **инѫдоу**, germ. *anderswie*, *anderswo*, *anderswohin* etc., care însă nu conţin elementul „alt" ca pronume, ci fie tema lui, fie un adverb derivat din „alt", ceea ce nu mai prezintă nici o anomalie gramaticală).

Lista compuselor romanice cu *alter* + adverbe poate fi completată dacă părăsim sfera formaţiilor nehotărâte, luând în consideraţie adverbe ca it. *altresi*, v. fr. *autresi*, prov. *atresi*, sp. *otrosí*, port. *outrosim* sau ca it. *altrieri*, v. fr. *autrier*, prov. *atrier*. Această ultimă serie de formaţii are în română corespondente al căror punct de plecare este compusul lui *alt*, *alalt*: *alaltăieri*[10], alături de care poate fi

---

[8] REW, s. v. *alter*.

[9] Această bogăţie a fost relevată de Alf Lombard, *art. cit.*, p. 200. Pentru bogăţia românei în pronume de „non-identitate" (*altcineva*, *altceva*, *altul*, *celălalt*) vezi şi Maria Manoliu, *art. cit.*, p. 312.

[10] Cf. ar. *aŭáltarĭ*, ir. *åter*.

Scanned with OKEN Scanner

citat de asemenea cuvântul regional *alaltămâine* „poimâine”[11] sau *mâine-alaltă*[12].

Prezența unui pronume (adjectiv) nehotărât „alt” ca determinant al unui adverb se explică, fără îndoială, prin analogie cu formațiile „alt” + substantiv sau pronume: la adverbele nehotărâte, prin paralelismul general de formare existent într-o întreagă serie de perechi pronume/adverb nehotărât (*cineva/undeva – altcineva/altundeva*), iar la tipul *alaltăieri* prin analogie cu *alaltăseară*[13]. Asocierea „insolită” a unui determinant pronume (adjectiv) și a unui determinat adverb se explică însă și prin valoarea nominală pe care o are adverbul în formațiile de tipul citat: ***altunde(va)***, ***alaltăieri***; să se compare prezența articolului în italiană: *l'altro ieri* sau *ier l'altro*, *doman l'altro*.

Fenomenul discutat denotă o oarecare ștergere a limitei dintre pronume și adverbe, o apropiere a pronumelui „alt(ul)” de clasa adverbelor prin posibilitatea lui de a se combina cu acestea. De aici nu mai era decât un pas până la folosirea adverbială a lui „alt(ul)”; tot româna și italiana sunt limbile care l-au făcut.

În română *altul* a fost înregistrat în mai multe puncte din Transilvania și din Maramureș ca adverb cu diverse sensuri temporale

---

[11] DA îl înregistrează s. v. *mâine*, indicând o singură sursă, din 1825 (*Lexiconul de la Buda*); în zilele noastre a fost găsit în Oaș (I.-A. Candrea, *Graiul din Țara Oașului*, extras din „Buletinul Societății Filologice” II, București, 1907, p. 23). Cf. ar. *alántă mîne* (Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân general și etimologic*, București, 1963, s. v. *mîne*).

[12] În DLR este înregistrat s. v. *mâine*, cu un singur citat (din Șez. XXI, p. 85), pe baza căruia se dă numai sensul „nu peste mult timp”, care este, cu siguranță, derivat din sensul propriu „poimâine” (cf. sensurile derivate ale lui *mâine-poimâine*). În *Folclor poetic*, I (volum îngrijit de Pavel Ruxăndoiu), București,1967, cuvântul apare în două orații de nuntă, provenite din nordul țării: în Sândești – Șomcuta, Maramureș (p. 22 și 23), în construcția *mai mâni-alaltă*, explicată la p. 301, nota, prin „mâine-poimâne” [sic!] (ea poate fi apropiată de construcția, mai cunoscută, *mai alaltăieri*, glosată în DA prin „în zilele trecute”, fr. „dernièrement”) și în Aliceni – Târșolț, Oaș (p. 31).

[13] Admițând că datele din DA pot oferi cel puțin indicații aproximative cu privire la vechimea unui anumit cuvânt, este de remarcat că *alaltăseară* este atestat încă în secolul al XVI-lea, în timp ce *alaltăieri* nu apare decât la sfârșitul secolului următor.

Scanned with OKEN Scanner

şi modale: 1. „altădată", „niciodată" (*Nu mai vin altu pe la voi*)[14], 2. „mai" (*Nu citi altu = nu mai citi, Nu-ţi dau altu de mâncare*)[15], 3. „adică, la dreptul vorbind, de altfel" (*Nu mai duhănesc, altu = nu mai fumez, de altfel*)[16]. De notat că toate sursele înregistrează acest adverb numai în propoziţii negative (deşi nu menţionează acest lucru). Având în vedere aria geografică a folosirii adverbiale a lui *altul*, am fi tentaţi să presupunem că avem a face cu un calc semantic după magh. *más* „altul" pron. şi adv.[17]. Trebuie menţionat însă că însăşi româna oferea condiţii foarte favorabile evoluţiei semantice şi gramaticale în cauză; este vorba, pe de o parte, de faptul, deja amintit, că *alt* s-a apropiat de adverbe prin formaţiile compuse discutate mai înainte, şi, pe de altă parte, de existenţa altor adverbe provenite din pronume sau din adjective pronominale (având, ce e drept, forme gramaticale diferite); în afară de *ce*, adverb născut dintr-un pronume invariabil, româna posedă adverbe provenite din pronume sau din adjective pronominale la forma de feminin singular – *una*, *vreo* – sau de masculin-neutru singular nearticulat – *cât*, *atât* (*atâta* reprezintă şi masculin-neutrul, şi femininul), eventual *tot* –. Ceea ce conferă o situaţie aparte lui *altul* este adverbializarea unei forme articulate de masculin-neutru singular.

O deplasare similară a lui *alter* în direcţia adverbelor a avut loc în italiană, unde *altro* (şi *altro che*) cunoaşte o întrebuinţare

---

[14] Vezi Tache Papahagi, *Graiul şi folclorul Maramureşului*, Bucureşti, 1925, p. LXX; MCD I, p. 45 şi 53 (Turda), 153 şi 154 (Topliţa), 206 (Jibou), 280 (Bistriţa – Cluj); *Lexic regional*, II, redactor coordonator: Lucreţia Mareş, Bucureşti, 1967, p. 79 (Turda); *Folclor din Transilvania*, I, ediţie îngrijită de Ioan Şerb, Bucureşti, 1962 p. 571 (Cluj), cu explicaţia de la p. 606 a volumului al doilea; *Folclor poetic*, I, p. 16, 20, 22, 23, 27 (Maramureş), cu explicaţia de la p. 304.

[15] Vezi MCD I, p. 45 şi 280. În majoritatea cazurilor sensurile „altădată" şi „mai" se confundă.

[16] Acest sens – singurul înregistrat în DA şi numai acolo (s. v. *alt* I 2°), cu menţiunea „pe Mureş, în Transilvania", dar fără nici o indicaţie privitoare la sursă – este suspect. În cele două exemple care figurează în dicţionar, *Nu mai duhănesc, altu* (citat mai sus) şi mai ales *Altu nu mai merg*, se pare că *altul* a fost interpretat, greşit, ca adverb de mod, în loc să se vadă în el un adverb de timp.

[17] Pentru echivalenţă vezi Ion Gheţie, *Dicţionar maghiar-român pentru şcoală şi privaţi*, Budapesta, 1906.

Scanned with OKEN Scanner

adverbială[18] ca afirmație mai puternică decât *si* și având sensul „mehr als das" (*Ti sei divertito? **Altro!**; Ti senti di andarci? **Altro che!***), sens care, după părerea lui Gerhard Rohlfs[19], se explică printr-o elipsă produsă într-o construcție comparativă originară (*Sei contento? Altro che esser contento, sono contentissimo!*)[20].

De altfel, adverbializarea lui „alt" în limbile romanice are și ea un model latin în formațiile adverbiale ale lui *alius*: *aliō*, *aliā*, *aliās*, *aliter* (cf. germ. *anders*, sl. ИНАКО); numai că, spre deosebire de aceste formații, rom. *altul* și it. *altro* adv. nu folosesc nici un formant adverbial.

Din punct de vedere strict semantic, se poate stabili o asemănare parțială între evoluția rom. *altul* „(un) autre" > „autrefois", „davantage", „d'ailleurs" și fenomenul care s-a produs în spaniolă în construcția eliptică (formulă de salut) *¡hasta otra!* „la revedere" (literal „până la altă [dată]") și în italiană, unde *altronde* este folosit cu valoare modală („de altfel"): în toate aceste cazuri determinantul „alt" a trecut, în mintea vorbitorului, pe primul plan, pe când vechiul determinat este fie păstrat fără să se mai țină seamă de sensul lui, fie, pur și simplu, omis.

Sur quelques pronoms et adverbes indéfinis dans les langues romanes, în ACILFR XII, I, p. 481–485.

---

[18] În unele dicționare această valoare este considerată drept interjecțională (vezi *Dicționar italian-român*, redactor responsabil și coordonator Nina Façon, București, 1963).

[19] *Historische Grammatik der italienischen Sprache und ihrer Mundarten*, III, Berna, 1954, p. 189 și 264.

[20] Folosirea it. *altro* ca mijloc de afirmație poate fi apropiată de construcția românească *și altceva* – înregistrată în DA (s. v. *alt* I 1°), după B. P. Hasdeu (HEM, col. 918) – cu aceeași valoare: „*Și altceva! = «ba bine că nu!». Când întrebi pe țăran: «Ai isprăvit cutare lucru?» el, în loc de a zice «da», zice: «Oho! ș-altceva!»*" (Glod-Silițea, Buzău).

Scanned with OKEN Scanner

DESPRE FORMELE DE PERFECT SIMPLU CU *-RĂ-* LA SINGULAR

În câteva gramatici etimologiste din secolul trecut se găseşte un tip de perfect care, sub denumiri diferite şi cu unele deosebiri în descriere, era prezentat drept continuator românesc al mai mult ca perfectului indicativ latinesc, servind pentru explicarea prin latină a formelor de plural în *-răm, -răţi* şi *-ră,* impuse treptat în locul celor descendente direct din perfectul simplu al acestei limbi.

G. Săulescu[1], în 1833, numeşte acest timp „perfect simplu al 2[le]" şi îl notează cu următoarele forme: *lăudărăi* (*văzurăi, frânserăi, auzirăi* etc.), *lăudărăşi, lăudără, lăudărăm, lăudărăţi, lăudără.* A. Treboniu Laurian[2], în 1840, şi după el Ioanne Germaniu Codru [Drăguşanu][3], în 1848, îl numesc „preterit plus-ca-perfect" şi îl conjugă cu unele deosebiri faţă de G. Săulescu în ce priveşte desinenţele de persoana 1 şi a 2-a singular, precum şi în ce priveşte vocala tematică la conjugarea I: *cantàram, cantárai, cantára, cantàramu, cantaràti, cantára,* respectiv *jurarăm, jurarăi, jurară, jurarămŭ, jurarăţi, jurară.* T. Cipariu[4] se întâlneşte cu G. Săulescu în denumirea aleasă, „perfectu II", dar în felul cum îl conjugă prezintă mai multe asemănări cu A. T. Laurian şi Ion Codru-Drăguşanu (desinenţa de persoana 1 singular şi vocala tematică la conjugarea I) decât cu G. Săulescu (desinenţa de persoana a 2-a singular): *lăudarăm, lăudarăşi, lăudară, lăudarăm, lăudarăţi, lăudară.* De notat că în toate aceste gramatici perfectul simpu „I" sau „preteritul

---

[1] Seulescul, *Grammatică* I, p. 111.

[2] *Tentamen criticum in originem, derivationem et formam linguae romanae in utraque Dacia vigentis vulgo valachicae*, Viena, 1840, p. 112–113, 139, 140 etc.

[3] *Rudimentele gramaticei române. Estrase din* ***Tentamen criticum****...*, Ploieşti, 1848, p. 39, 50.

[4] Cipariu, *Gramateca* I, p. 297.

Scanned with OKEN Scanner

perfect", propriu-zis, este cel etimologic, cu singularul curent şi astăzi (*lăudai, lăudaşi*[5], *lăudă*), dar cu forme arhaice la persoana 1 şi a 2-a plural (*lăudăm, ţinum, bătum, dormim*, respectiv *lăudat* sau *lăudaţi*[6], *ţinut* sau *ţinuţi*, *bătut* sau *bătuţi*, *dormit* sau *dormiţi*), uneori şi la a 3-a plural (*lăudaru(e)*[7]), în timp ce alte gramatici anterioare sau contemporane cu ele au un singur perfect simplu, fie numai cu formele vechi la persoana 1 şi a 2-a plural (Ienăchiţă Văcărescu[8]), fie numai cu cele noi (Macarie[9], Constantin Diaconovici Loga[10], I. Eliade Rădulescu[11], Iordache Golescu[12]) fie cu forme duble cel puţin la conjugarea a II-a şi a III-a (vezi S. Micu şi G. Şincai[13], I. Alexi[14]).

Tipului de perfect cu *-ră-* la toate persoanele i s-a adus în repetate rânduri obiecţia că nu ar fi avut o existenţă reală în limba română. Chiar dacă unii cercetători ulteriori au admis explicaţia prin mai mult ca perfectul latinesc a unor persoane (toate persoanele pluralului sau numai persoana a 3-a plural) ale perfectului simplu de tip curent, se pare că nimeni nu a acordat credit paradigmelor complete de „perfectul al II-lea" din gramaticile citate ca reprezentând

---

[5] La G. Săulescu verbele de conjugarea I au şi la acest tip vocala tematică *ă* la toate persoanele: *lăudăi, lăudăşi, lăudă* (p. 111). Acest vocalism regional este indicat pentru singular şi de Pumnul, *Grammatik*, p. 137: *aroeĭ, aroeşĭ, aroe*.

[6] La G. Săulescu *lăudăţi*.

[7] Cipariu, *Gramateca* I, *loc. cit.*

[8] Văcărescul, [2]*Observaţii*.

[9] Vezi Mariana Costinescu, *Normă şi dialect în primele gramatici româneşti*, în *Studii de limbă literară şi filologie* (Ion Gheţie redactor responsabil), vol. I, Bucureşti, 1972, p. 23.

[10] *Grammatica romanească pentru îndreptarea tinerilor* (Buda, 1822), ediţia Olimpia Şerban şi Eugen Dorcescu, Timişoara, 1973, p. 105, 110 etc.

[11] I. Eliad, *Grammatică românească*, Sibiu, 1828, p. 52, 55, 58, 61.

[12] *Băgări de seamă asupra canoanelor gramăticeşti*, Bucureşti, 1840, tabelele de la p. 32.

[13] *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, Buda, 1780, p. 40 (*laudaram, laudarati*) şi p. 49 (*dormiram, dormirati*) faţă de 42 (*tacum*, vel *tacuram*; *tacut*, vel *tacurati*) şi 45 (*batum*, vel *baturam*; *batut*, vel *baturati*). În ediţia a II-a, 1805, *tacuti*, vel *tacurati* (p. 57), *batuti*, vel *baturati* (p. 60).

[14] *Grammatica Daco-Romana sive Valachica*, Viena, 1826, p. 96–97 şi 110–111 faţă de 101 şi 106.

Scanned with OKEN Scanner

altceva decât o „invenție”[15], o reconstrucție sau o „imitație”[16] după latină. Către această suspiciune – determinată şi de orientarea latinistă a autorilor în cauză – pot conduce atât ezitările remarcate mai înainte în desinențele înregistrate pentru singular, cât şi observația, pe care o fac înşişi doi dintre autorii citați, anume G. Săulescu[17] şi T. Cipariu, asupra întrebuințării acestui timp la plural; T. Cipariu vorbeşte chiar de împletirea „în uz” a celor două tipuri de perfect distinse de el într-o paradigmă care reprezintă tipul impus în limbă: „personele acestoru doue perfecte in usu nu numai se amesteca, ci se sî confundu intru atât'a, câtu dein perfectulu I acumu mai numai numerulu sing. se usiteza, er' dein perf. II numai personele plurali”[18].

Contribuția de față îşi propune în primul rând o reconsiderare a părerii după care formele de perfect cu *-ră-* la singular din gramaticile menționate nu ar reprezenta o realitate lingvistică.

Pentru persoana a 3-a singular existența unei forme de perfect în *-ră* a mai fost relevată în diverse ocazii, fără a fi niciodată pusă în legătură cu paradigma vechilor gramatici. Pe de o parte, Leca Morariu[19] a semnalat asemenea forme în câteva texte – preponderent moldoveneşti – de la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui de al XIX-lea (*Isopia braşoveană, Codicele pătrăuțean, Codicele*

---

[15] Discuția s-a dus aproape exclusiv cu referire la T. Cipariu, care a fost acuzat de inventarea timpului „perfectu II”: Iordan, [2]LRC, p. 760, afirmă că acest timp „n-a avut niciodată ființă în limba noastră”; vezi şi Mariano Baffi, *Le grammatiche della lingua romena (rassegna storica)*, în „Cultura neolatina” XIX, 1959, 1–2, p. 113 („non è stato mai in uso nella lingua romena”), şi Ion Gheție, *Societatea Academică Română şi unificarea limbii române literare*, în LR XV, 1966, 5, p. 526 („nu l-am întâlnit în nici o lucrare de istorie sau de dialectologie a limbii române”). În apărarea lui T. Cipariu s-a arătat până acum doar faptul că acest timp figurase înaintea sa în gramaticile lui G. Săulescu şi A. T. Laurian: vezi Rosa del Conte, *Le „invenzioni” di T. Cipariu*, în „Cultura neolatina” XXII, 1962, 1–2, p. 166, şi Mioara Avram, *Prima gramatică academică a limbii române*, în LR XV, 1966, 5, p. 496.

[16] Romulus Ionaşcu, *Gramaticii români. Tractat istoric despre evoluțiunea studiului gramaticei limbei române de la 1757 până astăzi*, Iaşi, 1914, p. 122, califică astfel singularul în *-răi, -răşi, -ră* de la G. Săulescu.

[17] „În numerul pl. este cel mai întrebuințat” (Seulescul, *Grammatică* I, p. 148).

[18] Cipariu, *Gramateca* I, p. 299.

[19] *Războiul Troadei după Codicele Const. Popovici (1796)*, Cernăuți, 1924, p. 45.

Scanned with OKEN Scanner

dornean, Alexandria lui I. Arhip, „Războiul Troadei" din *Codicele C. Popovici, Isopia voroneţeană*), emiţând ipoteza – acceptată ulterior de Al. Procopovici – că ele ar putea fi etimologice, descendente ale mai mult ca perfectului indicativ latinesc, iar *Istoria limbii române literare*[20] de Al. Rosetti, B. Cazacu şi Liviu Onu descoperă exemple de acelaşi tip în poeziile lui Costache Conachi (1778–1849). Pe de altă parte, s-au înregistrat forme de acest fel şi în limba actuală: am în vedere atât unele atestări sporadice, din texte populare sau literare, care au primit explicaţii aplicabile unor fenomene accidentale, fiind interpretate în general ca fapte de sintaxă (acorduri după înţeles sau prin atracţie), de stilistică (elemente de exprimare solemnă, cu valoare emfatică) sau de versificaţie (cerinţă a rimei)[21], cât şi datele oferite de *Atlasul lingvistic român*[22] – în special ALR II – şi de anchetele recente pentru *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni*, care demonstrează caracterul morfologic al acestui fenomen, mai puţin accidental decât păruse. În ALR I[23] şi II[24] forme cu *-ră* la persoana a 3-a singular a perfectului simplu sunt înregistrate în 7 puncte din Ardeal (în special din nord-vest)[25], 2 din Moldova de sud[26] şi 3 din Muntenia[27]; pe baza

---

[20] Vol. I, ediţia a II-a, revăzută şi adăugită, Bucureşti, 1971, p. 569: „Perfectul simplu. La pers. 3 sg. se foloseşte greşit, ca în unele graiuri populare, forma de pers. 3 pl.".

[21] Pentru toate aceste explicaţii vezi Graur, TA, p. 248. Pentru atestări populare recente (din Muscel) vezi Ovidiu Bârlea, *Antologie de proză populară epică*, I, Bucureşti, 1966, p. 101.

[22] Prezentate parţial de Alexandru Georgescu, *Perfectul simplu în dialectul dacoromân. Observaţii asupra răspândirii geografice a perfectului simplu în dacoromână*, în *Omagiu Iordan*, p. 317–324, care conchide că „persoana a III-a [singular] [...] este deseori înlocuită cu persoana a III-a plural".

[23] Întrebarea 2049 (*văzui*); vezi Al. Georgescu, *art. cit.*

[24] Hărţile 1978 (*cântă*; *cântară*), 1981 (*văzui*; *văzură*), 1989 (*spuse*; *spuseră*), 1992 (*auzi*; *auziră*), 1995 (*omorî*; *omorâră*), 2163 (*fuse*; *fuseră*), 2204 (*dădu*; *dădură*) şi notele marginale la hărţile 2172 (*avui*), 2226 (*stătui*) şi 2236 (*băui*) din ALR II SN VII.

[25] Consecvent în punctele 272, 284 şi 316, numai la unele verbe în punctele 250, 279, 346 şi 574.

[26] 592 şi 605.

[27] 720, 748 şi 784.

Scanned with OKEN Scanner

anchetelor pentru NALR Muntenia şi pentru Arhiva fonogramică a limbii române, Victorela Neagoe[28] a stabilit că aceste forme alcătuiesc arie compactă în nord-estul Munteniei şi sudul Moldovei, identificându-le, cu frecvenţă diferită, în 33 de localităţi din judeţele Dâmboviţa, Prahova, Buzău, Brăila, Vrancea şi Galaţi, la care se adaugă un punct izolat din nordul Olteniei (Boişoara, jud. Vâlcea)[29]. Datele furnizate de NALR Muntenia sunt deosebit de preţioase întrucât exclud interpretarea formelor în discuţie drept apariţii întâmplătoare, nu numai datorită ariei atât de întinse a fenomenului[30], ci şi datorită faptului că de astă dată atestările – obţinute atât prin chestionar, cât şi prin texte – provin dintr-o regiune în care perfectul simplu este un timp viu, ceea ce nu permite ipoteza unei soluţii ad-hoc pentru o formă necunoscută[31]. Această ipoteză poate fi luată în seamă pentru punctele din Ardeal în care ALR II atestă fenomenul, dat fiind că ele aparţin ariei în care perfectul simplu nu este întrebuinţat (sau, în cel mai bun caz, sunt de la periferia ariei lui de răspândire)[32] şi în care, în consecinţă, răspunsurile date cu privire la acest timp sunt din principiu dubioase; cu toate acestea şi în ciuda unor lacune şi ezitări notate chiar în punctele respective, regularitatea atestărilor, la verbe diferite, în unul şi acelaşi punct, poate fi invocată ca un element de oarecare certitudine.

E interesant de observat că în câteva dintre aceste puncte ardeleneşti din ALR II (272, 284 şi 346) s-a înregistrat, la unicul verb de conjugarea I supus anchetei, forma de persoana a 3-a singular şi plural *cîntără*[33], care confirmă felul în care se prezintă în gramatica

---

[28] *Despre -ră- în formele de perfect simplu şi de mai mult ca perfect*, în FD VIII, 1973, p. 129–139.

[29] Autoarea defineşte această arie drept „zona subcarpatică, având ca limită de est şi de sud cursul râului Ialomiţa" (*art. cit.*, p. 132); e vorba, evident de v e s t, nu de „est".

[30] Lucru relevat de autoarea citată, la p. 132.

[31] Victorela Neagoe arată chiar, pentru Muntenia, că „în zona în care perfectul simplu nu se foloseşte (sau se foloseşte foarte puţin [...]) nu constatăm extinderea elementului *-ră-* la singular" (p. 134).

[32] Pentru aceste arii vezi I. Pătruţ, *Referitor la evoluţia sistemului verbal românesc*, în FD VI, 1969, p. 131–134, şi harta de la p. 132.

[33] În punctul 284 sg. *cîntără*, pl. *cîntără*.

Scanned with OKEN Scanner

lui G. Săulescu vocala tematică a timpului în discuție, cu *ă* în locul mai răspânditului *a*. Vezi şi formele de persoana 1 şi a 2-a plural *cîntărăm"* (pct. 272), respectiv *cîntărăț* (250 şi 272).

Pentru epoca gramaticilor lui G. Săulescu, A. T. Laurian şi T. Cipariu existența reală pe plan regional a formelor cu *-ră* la persoana a 3-a singular a perfectului simplu mi se pare probată de faptul că aceste forme apar criticate din punctul de vedere al limbii literare. În această privință este de primă importanță mărturia lui I. Eliade Rădulescu[34]: condamnând fără drept de apel[35] forme ca „omul *făcură, veniră, cântară*, în loc de *făcu, veni, cântă*", el ne furnizează informații prețioase asupra localizării, frecvenței şi utilizării funcționale a acestor forme, întâlnite „în Moldavia [...] foarte des în scris şi în vorbă". E de notat că T. Cipariu însuşi a trecut printr-o fază în care critica „formarea personei a 3 sing. in *-ră* cá si in plurale, dicundu si scriendu *elu se dusără, veniră* etc. in locu de *se duse, veni*" drept „una smentela in acestu tempu, ce pre alocuria se pare prea inradecinata in gur'a poporului, sî de acì trece une ori si in scrisorile publicate"[36].

Pentru celelalte două persoane ale singularului situația nu se prezintă la fel de favorabil ca pentru persoana a 3-a, atestările unor forme de perfect cu *-ră-* fiind aici numai accidentale şi mult mai puțin sigure. O formă de persoana a 2-a singular *avurăşi* a fost semnalată[37] la Ioan Barac, la începutul secolului trecut, iar ALR II înregistrează izolat o formă *cântarăi* pentru persoana 1 şi a 2-a singular (ALR II SN VII, h. 1977)[38]. Un argument indirect pentru posibilitatea existenței

---

[34] *Scrisoare la D. Caminarul C. Negruți* din 1838, citată după Ion Heliade Rădulescu, *Scrieri lingvistice*, ediție de Ion Popescu-Sireteanu, Bucureşti, 1973, p. 102–103.

[35] „Dar pentru că ziceți dumneavoastră *cântară* la singl. grămatica generală a rumânilor nu poate îngădui ca această terminație să rămâie de număr singl. Ci fiecărui rumân, fie moldovean, fie muntean, o să-i dicteze a zice că e de număr plurl.".

[36] Cipariu, [2]*Principia*, p. 177.

[37] De Lombard, VR I, p. 248, după TDRG, s. v. *avea*.

[38] Necunoscând aceste exemple de la I. Barac şi din ALR, Nicolae Mocanu, în recenzia pe care o face articolului citat al Victorelei Neagoe, încearcă să explice „faptul că în paradigma perfectului simplu nu s-a atestat nici o formă de pers. I–II sg. cu *-ră*" prin aceea că „structura sonoră a persoanelor acestui timp nu permite introducerea elementului sufixal: *cântai* + *ră* nu poate da **cântarăi* etc."; vezi CL XVIII, 1973, 2, p. 351.

Scanned with OKEN Scanner

unui perfect simplu cu *-ră-* la persoana 1 şi a 2-a singular ar putea fi găsit însă în formele regionale de mai mult ca perfect cu *-ră-* la aceste persoane: *eu munciserăm, terminaserăm,* respectiv *tu cântaserăşi, fugiserăşi, avuseserăşi* ş. a., care au fost înregistrate în anchetele NALR[39] în câteva localităţi munteneşti şi moldoveneşti de unde s-au notat şi forme de perfect simplu 3 sg. în *-ră.* În orice caz, trebuie remarcat că şi la persoana 1 şi a 2-a singular puţinele atestări ale formelor de perfect cu *-ră-* confirmă felul cum le-au notat vechii gramatici, care, dacă nu le-au cunoscut în totalitatea lor[40] din realitate, le-au intuit în spiritul limbii. Faptul e demn de menţionat cu atât mai mult cu cât forma în *-răi* dată de G. Săulescu pentru persoana 1 singular şi de A. T. Laurian pentru a 2-a (vezi acum *cântarăi* cu ambele valori) sau forma în *-răşi* dată de G. Săulescu şi de T. Cipariu pentru persoana a 2-a (vezi *avurăşi* la I. Barac) nu pot fi raportate direct la formele latineşti în *-ram, -ras.*

Considerând că, prin cele spuse până aici, existenţa regională a unor forme de perfect simplu cu *-ră* la singular a fost demonstrată – cel puţin în ce priveşte perosana a 3-a – pentru ultimele două secole, urmează să abordăm problema vechimii acestor forme şi a explicaţiei lor: sunt ele forme vechi, etimologice (organice), urmaşe ale mai mult ca perfectului indicativ latinesc, sau inovaţii analogice? Ambele poziţii au fost susţinute până acum. Lăsând la o parte pe vechii gramatici care derivau integral din mai mult ca perfectul latinesc paradigma unui al doilea perfect simplu[41], Leca Morariu[42] presupunea şi Al. Procopovici[43] era convins că „forma *cântară* de persoana a 3-a a

---

[39] Vezi Victorela Neagoe, *art. cit.*, p. 137.

[40] Fac această rezervă întrucât, observând că referirile (şi criticile) directe la forme întâlnite de gramatici se limitează la persoana a 3-a singular, nu exclud posibilitatea ca la celelalte două persoane să fi recurs la completări ale paradigmei.

[41] De remarcat că G. Săulescu, *lucr. cit.*, p. 148, deşi considera acest timp format din mai mult ca perfectul indicativ latinesc (< *laudaram, laudaras, laudarat* etc.), descria didactic formarea lui de la perfectul simplu prin intercalarea lui *-ră-* înaintea desinenţei *-i, -şi,* ceea ce explică direct formele în *-răi, -răşi* date de el, dar lasă nelămurită problema raportului cu etimonul propus.

[42] *Loc. cit.*

[43] *Aoristul în raport cu alte timpuri şi moduri*, în „Revista filologică" II, 1928, 1–2, p. 31.

Scanned with OKEN Scanner

aoristului este [...] străveche"; Al. Procopovici arată că „uzul ei trebuie să fi fost întotdeauna foarte restrâns, atât de restrâns, încât a putut să rămână mai întâi în afară de scrisul românesc, spre a-şi face apariţia numai în mod incidental, în vremuri mai recente"[44], ba, mai mult, el speră că „s-ar putea poate ca să mai descoperim în vro pagină veche sau în vrun dialect contemporan şi un *cântară*[45] de persoana I-a, nebăgat în samă până acum sau considerat ca o formă greşită, pentru că aveam această idee preconcepută că plusquamperfectul latinesc a dispărut fără de nici o urmă din româneşte". Dimpotrivă, O. Densusianu[46] susţine că formele dialectale de 3 sg. în *-ră* „care apar de altminteri destul de târziu, când *cântarăm, cântarăţi*, prin analogie cu *cântară* (3 pl.), înlocuiseră pe *cântăm, cântat* – trebuie interpretate altfel, ca rezultatul aceleiaşi analogii care a acţionat şi asupra persoanei a 3-a sg. (*cântară* a putut lua naştere în câteva regiuni după ce *-ră* de la 3 pl. fusese introdus la 1 şi 2 pl.)", iar Victorela Neagoe[47], care recurge la aceeaşi explicaţie prin extinderea elementului *-ră-* de la plural – transformat dintr-un element desinenţial de marcare a numărului în unul sufixal de marcare a timpului – califică explict fenomenul drept „inovaţie".

Împotriva caracterului etimologic al formelor de perfect simplu cu *-ră-* la alte persoane decât a 3-a plural ar părea să vorbească lipsa lor din cele mai vechi texte dacoromâne, ca şi din dialectele sud-dunărene. Într-un articol relativ recent, C. Frâncu[48] a datat apariţia în texte a formelor de persoana 1 plural în *-răm* de la 1776 (un document din Oltenia), iar ulterior Mariana Costinescu[49] a împins cu patru ani înapoi această datare, relevând ca prime atestări formele date în

---

[44] El nu cunoştea însă decât formele semnalate de Leca Morariu din texte din jurul anului 1800, la care adaugă în mod greşit forma de mai mult ca perfect 3 sg. *însărasără*, înregistrată de I.-A. Candrea, în *Graiul din Ţara Oaşului*, extras din „Buletinul Societăţei Filologice" II, Bucureşti, 1907.

[45] Aceasta ar fi trebuit să fie forma normală din punct de vedere etimologic; vezi toată paradigma la Al. Procopovici, *lucr. cit.*, p. 12.

[46] Densusianu, HLR II, p. 222.

[47] *Lucr. cit.*, p. 131, 133, 139.

[48] *Din istoria perfectului simplu românesc: formele de persoana I şi a II-a plural cu sufixul -ră-*, în ALIL XVIII, 1967, p. 175–191.

[49] *Loc. cit.*

Scanned with OKEN Scanner

gramatica manuscrisă a lui Macarie din 1772; în 1780, după cum s-a mai arătat, formele în *-răm, -răți* sunt înregistrate în gramatica lui S. Micu și G. Șincai ca forme unice la verbele de conjugarea I și a V-a și ca dublete la cele de conjugarea a II-a și a III-a[50]. Pentru a se ajunge în 1772 și 1780 la consemnarea în gramatici din regiuni diferite a acestor forme, e de presupus însă că ele trebuie să fi existat și să fi avut o oarecare răspândire cu mult înainte, de aceea nu mi se pare acceptabilă concluzia lui C. Frâncu după care aceste forme nu pot fi datate nici măcar din secolul al XVII-lea – cum au susținut fără material unii autori –, ci numai de la „sfârșitul secolului al XVIII-lea"[51].

Pentru persoana a 3-a singular cele mai vechi atestări sigure aduse până acum în discuție datează din 1784 (*Isopia brașoveană*)[52]. S-ar putea însă ca cel mai vechi exemplu să fie unul din secolul al XVI-lea, interpretat de Elena Carabulea[53] ca un acord curios, „greu de explicat": *Din acest pământ* ***rădicară-se*** *după aceea A s u r și zidi Nenivia, Rehobot* [...] (*Palia de la Orăștie*), dacă nu cumva „folosirea predicatului la plural s-ar putea datora înțelesului colectiv al substantivului Asur = cei din neamul Asur". Depistarea exemplelor de acest fel în texte este într-adevăr îngreunată de necesitatea distincției față de posibilele acorduri după înțeles (exemple de tipul *toată cetatea ieșiră, tot norodul văzură, și să mirară mulțimea*) sau prin atracție (*căzură asupra împărăției putearea oamenilor*)[54].

---

[50] Vezi mai sus, nota 13.

[51] *Art. cit.*, p. 187; vezi și p. 186.

[52] Vezi Leca Morariu, *lucr. cit.*, p. 45.

[53] *Acordul după înțeles și prin atracție în limba română veche*, în LR XIV, 1965, 5, p. 597; autoarea citată dă aici încă un exemplu din același text (*Și Nahor însurară-se*), care însă, la controlul cu originalul, se dovedește a fi un plural normal, cu subiect multiplu (*Avraam și Nahor*). Forma *acațără*, considerată de I. Rizescu perfect simplu „probabil pers. a III-a sg." (*Pravila ritorului Lucaci*, text stabilit, studiu introductiv și indice de I. Rizescu, București, 1971, p. 83), apare într-un context nu prea clar (245^{v}/14), dar, după părerea mea, reprezintă persoana a 3-a plural a prezentului verbului regional *acățăra*, nu *acăța*, la care figurează în indicele ediției, p. 187, unde însă autorul o dă ca plural!

[54] Vezi numeroase acorduri de acest fel la Densusianu, HLR II, p. 393–394, și la Elena Carabulea, *art. cit.*

Scanned with OKEN Scanner

În acest sens s-au interpretat de altfel şi exemple din limba modernă, atâta vreme cât ele fuseseră înregistrate numai sporadic: acorduri după înţeles[55], în situaţii ca *îl jeliră şi poporul, oastea întinseră fuga*, şi prin atracţie[56] în *lor li se făcură milă, li să părură*. Exemplele care nu se încadrau în aceste fenomene sintactice au primit fie o explicaţie prin necesităţi prozodice, atunci când proveneau din versuri populare şi se găseau la rimă (*[el] luară* rimând cu *-nsoară, [Gruia] lucrară* rimând cu *ţară*)[57], fie, mai ales, una de ordin stilistic, atribuindu-se formelor respective o valoare emfatică, de exprimare solemnă, pe care Al. Graur[58] a pus-o în legătură cu prestigiul perfectului simplu ca timp exclusiv literar în unele regiuni. Această ultimă explicaţie pare adevărată pentru exemplele cu singularul *muriră* pe lângă un subiect personal (*muriră şi bietu X*), eventual şi pentru alte verbe cu un asemenea subiect (de pildă, *ziseră bătrânu*), dar ea nu se mai potriveşte pentru exemple de felul *Să dusără gândacul* sau *O mâţă întrară într-o şatră* din texte vechi (*Isopia braşoveană*, respectiv *Isopia voroneţeană*) sau *Cu calu dumnea-voastră-n ce zi să-ntâmplară?* dintr-un text dialectal actual (citat de Victorela Neagoe). Faptul că exemplele adunate de Al. Graur în 1935 cu singulare în *-ră* care nu pot fi explicate ca varietăţi de acord provin din judeţele Ialomiţa, Tecuci şi din Maramureş, adică exact din regiunile (sau de la limita cu regiunile) în care ALR şi NALR au notat regulat un *-ră* la persoana a 3-a singular, nu mi se pare o coincidenţă întâmplătoare; vezi şi originea locală a lui C. Conachi dintr-o zonă de acest fel. Aş remarca şi faptul că unul dintre exemplele reproduse de Al. Graur dintr-un colind maramureşean – şi interpretat ca având un *-ră* „facultativ [...] pentru rimă şi ritm"[59] – conţine trei verbe de conjugarea I cu perfectul simplu 3 sg. şi pl. în *-ără*, deci cu vocala tematică pe care am întâlnit-o în gramatica lui G. Săulescu şi în câteva

---

[55] Vezi Al. Graur, *Acordul după înţeles*, în „Viaţa românească" 1938, nr. 11, p. 76–85.

[56] Vezi J. Byck, *L'accord du verbe avec l'objet*, în BL VII, 1939, p. 143–144.

[57] Vezi Tache Papahagi, *Graiul şi folclorul Maramureşului*, Bucureşti, 1925, p. LXXV, şi A. Graur, *-re et -ră facultatifs*, în BL III, 1935, p. 182–183.

[58] *Art. cit.* în nota 55 şi Graur, TA, p. 248.

[59] *Ibidem*.

Scanned with OKEN Scanner

puncte ale ALR II din această regiune: *De ziuă se revărsără Trei cocoşi mândri cântără Iuda-n talpe se sculără.*

Coincidenţele cu vechile gramatici nu se reduc însă la formele înregistrate în zilele noastre[60], ci privesc şi unele explicaţii ale lor. Până şi explicaţia de natură stilistică prin invocarea tonului solemn şi emfatic poate găsi un precursor indirect în I. Eliade Rădulescu, care, crezând că *el făcură* – ca şi *el au făcut* – se poate explica printr-o influenţă cărturărească a unui procedeu din ebraică, arăta că textele biblice „pentru grandios, pentru dumnezeire şi puterile cereşti au întrebuinţat verbul la număr plural"[61]. Dar mai interesant de relevat, pentru restabilirea priorităţii, este faptul că T. Cipariu[62] s-a gândit la posibilitatea ca formele de perfect simplu cu *-ră-* la 3 sg., 1 şi 2 pl. să fie o inovaţie („una innoitura") datorată analogiei, numită de el „legea asemanatiunei" (vezi, mai târziu, această explicaţie la O. Densusianu şi, acum în urmă, la Victorela Neagoe) şi că a indicat explicit cauza succesului lui *-răm* şi *-răţi* în necesitatea de evitare a omonimiei perfectului simplu cu prezentul la conjugarea I şi a IV-a (explicaţie general admisă astăzi, dar a cărei paternitate a fost atribuită recent de C. Frâncu[63] lui Al Lambrior).

În ce priveşte explicaţia perfectului simplu în *-ră* ca urmaş al mai mult ca perfectului indicativ latinesc, ea a avut o soartă complexă şi contradictorie, fiind admisă sau respinsă în diverse grade. Faţă de G. Săulescu, A. T. Laurian şi, în cele din urmă, T. Cipariu, care considerau că paradigma mai mult ca perfectului latinesc în *-veram* >

---

[60] De adăugat că şi forma fără *-ră* la persoana a 3-a plural, pe care G. Săulescu, *lucr. cit.*, o dă la „perfectul simplu 1-iu": *„lăudără* şi *lăudă"*, *„văzură* şi *văzu"*, *„întinseră* şi *întinse"*, *„auziră* şi *auzi"*, p. 148 (uneori acordându-i întâietatea, în ordinea *„lăudă* şi *lăudără"*, p. 114; vezi şi p. 119, 123), desigur pentru a diferenţia astfel cele două tipuri de perfect şi la această persoană, îşi găseşte corespondente reale – cu explicaţii de ordin analogic – atât în unele răspunsuri izolate din ALR II SN VII (*spuse* în pct. 362 şi 728, h. 1989; *zise* în pct. 728 şi 762, h. 1987), cât şi în unele atestări din texte de la sfârşitul secolului al XVIII-lea (vezi M. Gaster, în „Revista pentru istorie, archeologie şi filologie" VII, 1894, p. 337, şi Leca Morariu, *lucr. cit.*, p. 43 şi 78).

[61] Vezi p. 103 din *lucr. cit.* în nota 34.

[62] Cipariu, [2]*Principia*, p. 177–178.

[63] *Art. cit.*, p. 184, nota 24.

Scanned with OKEN Scanner

-ram, -veras > *ras, -verat* > *-rat* etc. s-a transmis românei integral – cel puțin pentru o vreme – într-un tip de perfect simplu cu *-ră-* la toate persoanele, şi față de W. Meyer-Lübke[64], O. Densusianu[65], Alf Lombard[66] şi C. Frâncu[67], care se situează la polul opus, neadmițând nici o urmă din mai mult ca perfectul latinesc în perfectul simplu românesc, există numeroşi cercetători care admit intervenția parțială a unor forme de mai mult ca perfect, limitată la unele persoane, ceea ce face din perfectul simplu un timp mixt din punct de vedere etimologic[68]. Cea mai răspândită este părerea după care numai persoana a 3-a plural a perfectului simplu provine din mai mult ca perfect (vezi Al. Lambrior[69], I. Şiadbei[70], Al. Rosetti[71], tratatul academic *Istoria limbii române*[72]), dar unii cercetători extind această explicație fie la toate persoanele pluralului (Fr. Diez[73] şi, recent, H. Mihăescu[74]), fie la persoana a 3-a singular (Al. Procopovici[75]), fie la întreg pluralul şi la persoana a 3-a singular (Leca Morariu[76]).

Situația din restul Romaniei nu ajută la lămurirea problemei etimologice aici în discuție, dar e interesant de observat că, în oricare dintre ipotezele avansate, perfectul simplu românesc se poate întâlni

---

[64] Meyer-Lübke, *Grammaire* II, p. 335.

[65] Densusianu, HLR II, p. 222: „supraviețuirea în română a mai mult ca perfectului indicativ latinesc nu e deloc probată".

[66] *Loc. cit.*

[67] *Art. cit.*, p. 183.

[68] Vezi Al. Procopovici, *art. cit.*, p. 8: „într-însul se amestecă forme de diferite timpuri latine. Aoristul nostru este aşadară un timp mixt".

[69] *Carte de citire*, Iaşi, 1882, p. XXVII şi urm.

[70] *Le sort du prétérit roumain*, în „Romania" LVI, 1930, p. 344.

[71] Rosetti, ILR 1968, p. 153.

[72] ILR II, p. 96 şi 264.

[73] *Grammatik der romanischen Sprachen*, Bonn, 1882, p. 595.

[74] *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului Roman*, Bucureşti, 1960, p. 145.

[75] *Art. cit.*, p. 12 şi 31.

[76] *Lucr. cit.*, p. 45 şi 102, şi *Morfologia verbului predicativ român*, în „Codrul Cosminului" I, 1924, p. 15. Autorul face o deosebire între persoana a 3-a pl. şi celelalte persoane în privința certitudinii acestei etimologii: „indicativul pluscvamperfectului păstrat în p. 3 pl. a aoristului (şi poate şi-n p. 3 sg. şi p. 1 şi 2 pl. din aorist)".

Scanned with OKEN Scanner

cu corespondente din alte limbi romanice, întrucât în unele se păstrează diverse urme ale mai mult ca perfectului indicativ latinesc – fie în paradigmă completă (e, până astăzi, cazul portughezei), fie numai la unele persoane (persoana a 3-a singular a imperfectului într-un dialect sard, aceeaşi persoană cu valoare de perfect şi de condiţional în vechea franceză)[77] –, iar în altele s-a produs inovaţia extinderii lui *-r-* de la persoana a 3-a plural a perfectului la alte persoane ale aceluiaşi timp (în provensală la toate afară de 3 sg., în catalană la toate afară de 1 şi 3 sg.)[78]. Distincţia stabilită de K. G. Bottke, după care româna s-ar deosebi de celelalte limbi romanice prin aceea că „elementul *-r-* este restrâns la formele de plural"[79], nu e valabilă decât pentru româna literară, din moment ce regional există forme cu *-ră-* la singular.

Victorela Neagoe are dreptate să spună că în această situaţie *-ră-* are alt statut morfologic decât în limba literară (nu e element desinenţial – marcă a pluralului –, ci sufixal – marcă a timpului –), dar, întrucât etimologia formelor respective e încă nerezolvată, este mai prudent să se evite precizarea sensului în care a avut loc transformarea, căci nu ştim dacă desinenţa a devenit sufix[80] sau invers: în ipoteza derivării unui tip de perfect simplu din mai mult ca perfectul indicativ latinesc, *-ră* ar putea fi vechi la singular, cu valoare originară de sufix temporal. Cu extinderea recentă, analogică, a lui *-ră* avem a face în mod incontestabil numai la mai mult ca perfectul derivat din conjunctiv – în limba literară exclusiv la plural, regional şi

---

[77] Vezi K. Togeby, *Le sort du plus-que-parfait latin dans les langues romanes*, în „Cahiers Ferdinand de Saussure" 23, 1966, p. 176–182; ILR II, p. 96. C. Frâncu, *art. cit.*, p. 175, crede greşit că acest timp e „nepăstrat în afară de spaniolă în nici o limbă romanică".

[78] Vezi Karl G. Bottke, *Rumanian Imperfect, Perfect and Pluperfect Indicative*, în „Orbis" IX, 1960, 1, p. 117.

[79] *Ibidem*, p. 118.

[80] Vezi afirmaţiile autoarei, *art. cit.*, p. 132–133: „*-ră-* [...] devine un element sufixal", „încetează să mai fie o marcă a pluralului [...] şi trece în categoria sufixelor temporale" şi 134: „*-ră-* dobândeşte valoarea unui sufix temporal" [spaţiat de mine – M. A.].

Scanned with OKEN Scanner

la singular[81] –, precum şi la celelalte timpuri la care apare – regional – în formele de plural (mai des la perfectul compus, rar şi la imperfect, viitor, prezent indicativ şi conjunctiv)[82].

*

În concluzie, confruntarea formelor regionale moderne cu mărturia vechilor gramatici[83] nu vine neapărat în sprijinul explicării perfectului simplu cu *-ră-* la toate persoanele drept moştenit din mai mult ca perfectul indicativ latinesc, de care ne putem îndoi în continuare atâta vreme cât nu dispunem de atestări sigure de acest fel din limba mai veche, dar nu ne mai permite să ne îndoim de existenţa reală în limbă, la începutul secolului al XIX-lea, a unor forme cu *-ră-* la singular, fie ele etimologice sau analogice.

SCL XXVI, 1975, 1, p. 27–36.

---

[81] Vezi articolul citat al Victorelei Neagoe, care prezintă pentru singularul cu *-ră-* exclusiv situaţia din zona subcarpatică a Munteniei şi Moldovei de sud, fără referiri la alte regiuni în care a mai fost înregistrat la persoana a 3-a singular (vezi exemplul din Oaş citat în nota 44).

[82] Vezi A. Graur, *Une nouvelle marque de pluriel dans la flexion verbale roumaine*, în BL III, 1935, p. 178–182, şi Graur, TA, p. 247–248. Exemple recente pentru partea de sud-est a Munteniei la Victorela Neagoe, *art. cit.*, p. 134.

[83] Pentru această operaţie aplicată la alte exemple din morfologia verbului vezi Mioara Avram, *Données dialectales récentes et le témoignage des anciennes grammaires du daco-roumain*, comunicare prezentată la Al XIV-lea Congres Internaţional de Lingvistică şi Filologie Romanică, 15–20 aprilie 1974 (sub tipar în Actele congresului) [versiune românească în volumul de faţă, p. 39–49].

Scanned with OKEN Scanner

O DESINENȚĂ REGIONALĂ LA PERSOANA A 2-A SINGULAR A MAI MULT CA PERFECTULUI ROMÂNESC

În 1943 Iorgu Iordan semnala[1] varianta cu desinența *-i*, în loc de *-şi*, a persoanei a 2-a singular a mai mult ca perfectului, pe care o întâlnise „de foarte puține ori" la scriitorii Gib I. Mihăescu (3 citate, dintr-o singură carte) şi N. I. Herescu (1 citat), originari din Oltenia, şi „în vorbirea unui profesor ieşean, care s-a născut în Moldova şi a trăit tot timpul acolo". Raritatea înregistrărilor şi localizarea lor la mare distanță ar fi putut atrage concluzia că „avem a face cu apariții pur individuale", dar lingvistul citat nu înclină spre această părere: „chiar dacă ar fi aşa, ceea ce eu nu sânt dispus să admit, fenomenul trebuie reținut şi discutat, pentru că modul cum se prezintă poate duce la o răspândire a lui"; „nu-i exclus, de altfel, ca circulația lui să fie, în realitate, mai largă decât spun citatele mele". După mai bine de un deceniu, autorul îşi menține rezerva cu privire la circulația reală a formei verbale discutate – şi combătute din punctul de vedere al limbii literare –: „nu pot spune dacă circulă în graiurile olteneşti (eventual şi în altele)"[2].

Recenta apariție a volumului consacrat verbului din *Atlasul lingvistic român*[3], cu material cules de Emil Petrovici în anii 1929–1938, aduce lumină în această privință, înlăturând rezervele amintite. Nu numai că se confirmă existența unei desinențe regionale *-i* la mai mult ca perfect, dar răspândirea ei coincide cu cea intuită de Iorgu Iordan pe baza datelor din limba literară, mai exact după originea unor mânuitori ai acesteia la care înregistrase forma în cauză.

---

[1] *Limba română actuală. O« gramatică a „greşelilor"*, Iaşi, 1943, p. 140–141; ediția a II-a, Bucureşti, 1948 (= Iordan, ²LRA), p. 142–143.

[2] Iordan, ²LRC, p. 444.

[3] ALR II SN VII.

Scanned with OKEN Scanner

Notată în 17 puncte ale ALR II, forma de mai mult ca perfect 2 sg. în *-i* (*-seį, -săį, -sâį, -sîį*) constituie arii compacte în două părți ale țării: o arie mai întinsă acoperă Oltenia (toate cele 6 puncte din ALR II: 836 = Peştişani, Gorj; 812 = Grădiştea, Vâlcea; 848 = Strehaia, Mehedinți; 876 = Balş, Olt; 872 = Măceşul de Jos, Dolj; 886 = Izbiceni, Olt), cu unele prelungiri în Muntenia (791 = Negreni, Olt; 928 = Ghimpați, Ilfov), în sudul Transilvaniei (833 = Petrila, Hunedoara; 182 = Cernatu, Braşov) şi în Banat (27 = Glimboca, Severin), iar o arie mai mică se află în nordul Moldovei (414 = Cristeşti, Botoşani; 520 = Larga, Iaşi; 551 = Pipirig, Neamț; 537 = Mirceşti, Iaşi; 514 = Coropceni, Vaslui); izolat, a fost înregistrată în nordul Dobrogei (682 = Somova, Tulcea). Situația înfățişată aici după ALR este dedusă în primul rând din paradigma verbului *a cânta* (h. 2017 *cântasem*; *cântaseşi* şi notele la h. 2019 *cântaserăm*; *cântaserăți*), mai puțin din cea a verbelor *a vedea* (notă la h. 2020 *văzusem*) şi *a fi* (note la h. 2166 *fusesem*). Este deci o simplă întâmplare faptul că cele patru exemple reproduse de Iorgu Iordan (*adormisei, auzisei, găsisei, îndrăgisei*) aparțineau toate conjugării a IV-a[4].

Înaintea ALR, forma de persoana a 2-a singular a mai mult ca perfectului cu -[*se*]*i* pentru -[*se*]*şi* mai fusese notată, sporadic, de unii cercetători, care nu au fost interesați însă de această desinență, ci de alte detalii ale paradigmei mai mult ca perfectului, în special de semnalarea variantei *-sa-* a sufixului temporal specific (*-se-*). Sunt de menționat astfel următoarele atestări din graiuri care se încadrează în aria oltenească indicată de ALR: forma *pusasei*, remarcată încă din 1912 de Şt. Sterescu[5] ca fenomen caracteristic graiului din Gorj (nord-est de Târgu-Jiu), şi *mersasăi*, semnalată în 1937 de Luca Preda[6] din graiul satului Călăraşi, Dolj, precum şi formele semnalate în 1936 de

---

[4] Remarcând amănuntul „curios" că cele trei exemple înregistrate la Gib I. Mihăescu sunt din acelaşi roman – în timp ce în alte scrieri ale autorului citat nu a „găsit astfel de forme" –, Iorgu Iordan adaugă: „Curiozitatea creşte prin aceea că toate exemplele din acest roman [ca şi singurul de la alt autor – M. A.] aparțin conjug. IV" (Iordan, [2]LRA, p. 142, nota).

[5] *„Năroji"*, în „Convorbiri literare" XLVI, 1912, p. 1045.

[6] *Cercetări dialectale în Dolj*, în GS VII, 1937, p. 237.

Scanned with OKEN Scanner

Ernst Gamillscheg[7] din diverse localități ale județelor Olt (Șerbănești: *kântasei*; Tâmpeni: *văzusiei*; Bacea: *zîsășei, d'edesei, bousei*: Tituleşti: *adormis'ei*) și Teleorman (Drăgănești de Vede: *žukasei*), prin care se completează informațiile asupra prelungirilor muntenești ale acestei arii.

La datele furnizate de ALR se poate adăuga, din afara ariilor care se conturează după hărțile atlasului, forma *scrisesei* dintr-o scrisoare din 1914 a lui Emil Rebreanu[8], originar din județul Bistrița-Năsăud.

Nu este exclus ca răspândirea teritorială a formei în discuție să fie chiar mai mare decât ar rezulta din datele înfățișate până acum. Pe lângă întrebarea pe care o ridică – în privința caracterului regional – prezența formei *scrisesei* în limba scrisă a unui năsăudean, am în vedere și posibilitatea ca forma *cântasi*, notată, izolat, în ALR II SN VII, h. 2017, la Scărișoara, Alba (pct. 95), să reprezinte evoluția aceluiași *-sei* > *-si*[9]; dificultatea o constituie aici notarea aceleiași forme *cântasi* pentru persoana a 2-a plural, ceea ce e de natură să indice o anumită nesiguranță a informatorului, explicabilă prin faptul că punctul respectiv se găsește în zona de întrebuințare a mai mult ca perfectului analitic[10]. Pe de altă parte, nu trebuie neglijată eventualitatea ca asemenea forme să existe și în aria în care ancheta ALR a notat exclusiv un mai mult ca perfect analitic: dat fiind că mai mult ca perfectul sintetic al lui *a fi* a fost notat și în puncte (2, 27) care pentru verbe predicative ca *a cânta* și *a vedea* dăduseră numai forme

---

[7] *Die Mundart von Șerbănești-Tituleşti (Gerichtsbezirk Olt, Kreis Vedea)*, Jena/Leipzig, 1936, p. 162–164. Asemenea forme lipsesc însă din studiul lui Mircea Tomescu, *Graiul din Olt*, în „Ethnos" II, 1942–1943, 1–2, care afirmă, la p. 79, că „mai mult ca perfectul se întrebuințează rar".

[8] Publicată în *Addenda* la Liviu Rebreanu, *Opere*, 5, București, 1972, p. 384.

[9] E. Gamillscheg, *lucr. cit.*, p. 162, a notat în Tâmpeni, jud. Olt, forma de 2 sg. *fåkusi* „mit dem [...] Übergang von *iei* zu *i*".

[10] I. Pătruț (*Referitor la evoluția sistemului verbal românesc*, în FD VI, 1969) încadrează acest punct, alături de două puncte învecinate, 64 și 105, într-o arie caracterizată prin întrebuințarea ambelor tipuri de mai mult ca perfect: sintetic și analitic (vezi harta de la p. 132); e de observat însă că în hărțile din ALR II SN VII numai în punctele 64 și 105 s-au dat răspunsuri mixte, punându-se de obicei pe primul plan forma analitică (vezi h. 2017, 2018, 2019), în timp ce punctul 95 are constant forme sintetice.

Scanned with OKEN Scanner

analitice, e de regretat că ancheta s-a mulțumit cu forma de persoana 1 singular (h. 2166 *fusesem*), obținând numai întâmplător și formele altor persoane.

Cu toate acestea, datorită în primul rând ALR, răspândirea teritorială în limba contemporană a lui -[*se*]*i* = -[*se*]*și* se poate considera cunoscută, cel puțin în linii mari. În această privință ar fi de remarcat numai că bogata atestare a formei noastre în Oltenia face surprinzătoare absența acestui fenomen din inventarul particularităților graiului oltean, a cărui individualitate a fost dezbătută în ultimii ani[11]. De asemenea, e de reținut existența ariei, mai mici, moldovenești, care reprezintă un element de asemănare în plus[12] între o parte a graiurilor moldovenești și Oltenia.

Ceea ce nu se cunoaște, în stadiul actual al cercetărilor, este vechimea fenomenului, de care s-ar putea lega și explicația lui.

Iorgu Iordan afirmă în termeni categorici caracterul recent al fenomenului, vorbind de „această nouă desinență, care, deocamdată, are o existență mai mult virtuală"; în această ipoteză, problema se reduce la „înlocuirea lui *-și* prin *-i*" căreia, de altfel, lingvistul citat îi dă o explicație teoretic inatacabilă, prin „paralelismul" cu imperfectul[13].

În legătură cu atestarea, probleme speciale pune prezența formei în *-sei* ca unică formă de persoana a 2-a singular a mai mult ca perfectului în unele gramatici din secolul trecut, anume în paradigmele expuse în 1840 de A. T. Laurian în *Tentamen criticum*[14]: *cantassei,*

---

[11] Vezi Gr. Brâncuș, *Graiul din Oltenia*, în LR XI, 1962, 3, p. 248–260, și Marin Petrișor, *Graiurile din Oltenia. Situația lor actuală*, în „Philologica" II, 1972, p. 41–55.

[12] Vezi nota cu care a însoțit Iorgu Iordan publicarea articolului lui I. D. Ionescu *Însemnări despre graiul gorjean*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»" VII–VIII, 1940–1941, p. 326: „Le public bucuros, atât pentru interesul pe care-l prezintă, considerate în ele însele, cât și, mai ales, pentru că ele confirmă spusele lui A. Philippide, *Originea românilor* II, după care o bună parte a Olteniei merge, din punct de vedere lingvistic, cu graiurile moldovenești".

[13] [2]LRA, p. 142–143.

[14] A. Treboniu Laurian, *Tentamen criticum in originem, derivationem et formam linguae romanae in utraque Dacia vigentis vulgo valachicae*, Viena, 1840. Autorul numește timpul respectiv „preterit perfect și mai mult ca perfect al modului conjunctiv".

Scanned with OKEN Scanner

tacussei, vendussei, audissei (p. 114–115), *scrissessei, arsessei, trassessei, dissessei, cursessei, scossessei* (p. 139), *abussei* (p. 162), *fussei* şi *sciussei* (p. 165) şi de Aron Pumnul în gramatica sa din 1864[15]: *purtáseĭ, toecúseĭ, copséseĭ, veníseĭ* (p. 53) etc. Dată fiind inserarea în aceleaşi lucrări a unor forme verbale inexistente în limba română, e greu de spus dacă autorii cunoşteau această formă ca reală în limbă (A. T. Laurian era originar de pe lângă Sibiu, iar A. Pumnul de lângă Făgăraş, regiune în care nu este atestată astăzi forma în *-sei*, dar care se învecinează cu aria olteneaască de răspândire compactă a acestei forme, găsindu-se la jumătatea distanţei dintre cle două prelungiri din sudul Transilvaniei – punctele 833 şi 182 – ale ariei olteneşti) sau au construit-o din motive etimologice. Cred că motivarea etimologică trebuie luată în considerare chiar dacă admitem autenticitatea formei înregistrate, pentru că, în orice caz, ar rămâne de justificat preferinţa pentru această formă faţă de forma în *-seşi* pe care o dau gramaticile anterioare (D. Eustatievici, S. Micu, Ienăchiţă Văcărescu, I. Eliade Rădulescu, G. Săulescu, Gherman Vida) şi cele contemporane cu lucrarea lui A. T. Laurian (Iordache Golescu, J. A. Vaillant). Într-adevăr, forma în *-sei* poate fi confruntată mai uşor cu lat. *-sses*[16], în timp ce forma în *-seşi* are nevoie de explicaţii speciale: în general, se admite că avem a face cu extinderea desinenţei *-şi* < *-sti* de la aceeaşi persoană a perfectului simplu[17], în favoarea căreia pledează şi paralela

---

[15] Pumnul, *Grammatik*. Mai mult ca perfectul e numit aici „die *zweite historische* (erzählende) *Zeit* der anzeigenden Art".

[16] Fie că admitem transformarea fonetică a lui *-s* în *-i* la verbe şi alte câteva cuvinte ca *noi, voi, trei, poi-* (W. Meyer-Lübke, *Grammaire des langues romanes*, I, Paris, 1890, p. 496), fie că apelăm la explicaţii prin analogie – pentru prezentul verbelor la analogia cu conjugarea a IV-a, la care *ī* tematic a devenit desinenţă (vezi, în ultimul loc, Graur, TA, p. 212–213; ILR II, p. 257) şi pentru alte timpuri la analogia cu prezentul –, rom. *-i* pentru lat. *-s* are paralele puternice în sistemul formelor verbale (prezentul şi imperfectul).

[17] Vezi Lombard, VR I, p. 248; ILR II, p. 266. O explicaţie mai complicată: *-sses* > **-ş(i)* > *-seşi* a fost propusă de W. Meyer-Lübke, *Grammaire*, II, p. 384–385) şi acceptată de Al. Procopovici, în „Revista filologică" II, 1928, p. 10, şi de Rosetti, ILR 1968, p. 154). Numai Karl G. Bottke (*Rumanian Imperfect, Perfect and Pluperfect Indicative*, în „Orbis" IX, 1960, 1, p. 117–118) crede că lat. *cantavisses* (*cantasses*) a putut da direct *cântaseş(i)*.

Scanned with OKEN Scanner

directă cu engad. *-seșt*[18] şi diverse alte influenţe exercitate de perfect asupra mai mult ca perfectului[19].

În lipsa unor atestări vechi (e de remarcat însă că nu prea există nici altfel de atestări vechi pentru această persoană a mai mult ca perfectului sintetic, în nici o formă[20]), se poate susţine în principiu la fel de bine că forma în *-sei* este originară sau că ea e mai nouă, refăcută din *-seşi*. În acest ultim caz însă, ar trebui să admitem o evoluţie mult mai complicată, cu un fel de revenire la ceea ce putea da din capul locului lat. *-sses* (**-sei* > *-seşi* > *-sei*); elementul care mi se pare mai greu de acceptat în această explicaţie ar fi pierderea influenţei perfectului simplu – o dată exercitate în impunerea formei *-seşi* – tocmai în aria în care acest timp şi-a păstrat vitalitatea. De aceea consider că, până la probe materiale contrarii, este mai normal să interpretăm forma în *-sei* drept un arhaism morfologic, care s-ar situa alături de atâtea alte arhaisme ale graiului oltenesc[21], decât ca o inovaţie mai mult sau mai puţin recentă.

*

O formă de persoana a 2-a singular în *-sei* se întâlneşte şi la imperfect într-o paradigmă specifică unor graiuri bănăţene şi caracterizată prin influenţa mai mult ca perfectului: vezi forma *avţiasăţi*, semnalată în 1970, din Ciudanovița – Valea Caraşului, de Marin Petrişor[22], şi *cîntasăţi*, notată în ALR II SN VII, h. 2019, în

---

[18] Vezi Meyer-Lübke, *Grammaire* II, p. 384.

[19] În primul rând extinderea lui *-ră(-)* în română. Pentru italiană vezi Gerhard Rohlfs, *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti*, II, Torino, 1968, p. 303–304.

[20] Nici un exemplu de persoana a 2-a singular din secolul al al XVI-lea la Densusianu, HLR II, p. 223–224, sau la Al. Rosetti, *lucr. cit.*, p. 548; de asemenea, nici un exemplu cu această persoană la Cristina Călăraşu, *Observaţii asupra valorilor mai mult ca perfectului în limba română în secolele al XVI-lea–al XVIII-lea*, în SCL XXII, 1971, 2, p. 175–183. Singurele exemple din limba veche date de Leca Morariu, *Morfologia verbului predicativ român*, în „Codrul Cosminului" I, 1924, p. 15, sunt amândouă de la Dosoftei: *dedeaseşi* şi *(te) milostiviseşi*.

[21] Vezi Teofil Teaha, *Aires lexicales conservatrices en Olténie (Éléments d'origine latine)*, în ACILFR XII, II, p. 317–322.

[22] *Graiul de la Ciudanovița (Valea Caraşului)*, în „Philologica" I, 1970, p. 95.

Scanned with OKEN Scanner

pct. 29 (Secăşeni, Caraş). Nu am luat în seamă acest *-sei* (= *-i*) de la imperfect în discuţia de mai sus, deoarece el e pasibil şi de o explicaţie independentă de -[*se*]*i* = -[*se*]*şi* de la mai mult ca perfect, în sensul că *-i* poate reprezenta desinenţa formei iniţiale de imperfect, în care mai mult ca perfectul a intervenit exclusiv cu sufixul temporal.

De asemenea, o desinenţă regională *-i* în loc de *-şi* a fost notată în ALR şi la persoana a 2-a singular a perfectului simplu, uneori chiar în urma sufixului *-se-*, deci într-un segment identic cu cel discutat pentru mai mult ca perfect: vezi *cântai* în pct. 172, 182, 353 şi 682 (h. 1977) şi *cântarăi* în pct. 723 (h. 1977), *dădui* în pct. 682 şi 705 (h. 2203), *stătui* în pct. 349 (h. 2226), *văzui* în pct. 362 şi 674 (h. 1980), *făcui* în pct. 705 (h. 1986), *auzii* în pct. 182, 279 şi 362 (h. 1991), *omorâi* în pct. 182, 250, 784 şi 987 (h. 1994), *spusei* în pct. 182, 192, 362 şi 386 (h. 1988), *zisei* în pct. 362 (h. 1987) şi *fusei* în pct. 279 şi 574 (h. 2162). Din păcate, răspunsurile de acest tip nu inspiră încredere, dată fiind ezitarea informatorilor, legată în general de apartenenţa lor la o zonă în care perfectul simplu nu mai e un timp viu[23]. Totuşi, răspunsul cu *-i* pentru *-şi* la întrebări privind verbe diferite în unul şi acelaşi punct (182: *cântai, spusei, auzii* şi, mai ales, *omorâi*, prin care se corectează răspunsul anterior *omorâşi*; 279: *auzii, fusăi*; 362: *văzui, zisei, spusei, auzii*; 682: *cântai, dădui*; 705: *făcui, dădui*) poate interesa problema de ansamblu[24], reprezentând un fel de experiment care demonstrează forţa desinenţei *-i* în sistemul general al

---

[23] Necunoaşterea practică a acestui timp explică atât răspunsurile cu aceeaşi formă pentru toate persoanele (vezi *făcui* h. 1986/172, 349; *zisei* h. 1987/349; *fusei* h. 2162/574; *băui* h. 2236/349, 362) sau pentru unele foarte diferite între ele (2, 4, 6: *avui* h. 2172/334), cât şi confuzia cu formele de imperfect ale persoanei a 2-a singular în pct. 349 şi 353 (vezi *auḑą̆i̯* h. 1991, *omorą̆i̯* h. 1994 şi *avę́i̯* h. 2172).

[24] E interesant de observat, în această situaţie, şi felul cum se rezolvă uneori omonimia cu persoana 1 singular: a) prin diferenţierea sufixelor: 1 *-îi̯* / 2 *-ą̆i̯* în pct. 349 şi 353 (h. 1991 *auzii* şi 1994 *omorâi*), 1 *-ui̯* / 2 *-ęi̯* în aceleaşi puncte (h. 2172 *avui*) sau 1 *-usăi̯* / 2 *-osei̯* în pct. 574 (h. 2162 *fusei*); prin diferenţierea desinenţei: 1 *-i̯*^{u}, cu păstrarea unei urme de *-u* / 2 *-i̯* în pct. 279 (h. 2162 *fusei*) sau 1 *-m* / 2 *-i̯* în pct. 362 (h. 1987 *zisei* şi 1988 *spusei*). Soluţia de tipul *spusą̆m* / *spusą̆i̯* reprezintă o treaptă mai înaltă de regularizare a formelor personale din sistemul timpurilor trecute, prin adoptarea şi a unei desinenţe caracteristice (*-m*) pentru persoana 1 singular.

Scanned with OKEN Scanner

formelor verbale de persoana a 2-a singular şi posibilitatea – teoretică – de extindere a ei şi în locul unui *-şi* originar, ca în explicaţia propusă de Iorgu Iordan pentru -[*se*]*i* de la mai mult ca perfect[25].

Situaţia mai mult ca perfectului, cel puţin în Oltenia, diferă fundamental în privinţa vitalităţii de cea a perfectului simplu din punctele aduse în discuţie aici. Deşi în ansamblul limbii române mai mult ca perfectul nu este un timp des folosit în vorbire[26], iar cu referire la diverse graiuri există menţiuni asupra rarităţii sau chiar a inexistenţei lui ca timp[27], în Oltenia el este deosebit de viu, după cum ne-o dovedeşte frecvenţa mai mul ca perfectului sintetic în textele dialectale olteneşti. Ce e drept însă, textele olteneşti[28] atestă exclusiv persoana 1 şi a 3-a singular şi plural, fapt care ţine atât de natura textelor – cu puţin dialog –, cât şi de natura timpului în cauză, specific pentru naraţiuni; aceasta explică şi raritatea atestărilor vechi ale persoanei a 2-a singular a mai mult ca perfectului de orice tip, şi împrejurarea că desinenţa regională pentru această persoană -[*se*]*i* = -[*se*]*şi* a rămas adesea neobservată.

În ipoteza întrebuinţării formei în -[*se*]*i* de către vorbitori ai limbii literare care nu aparţin unei zone cu mai mult ca perfectul sintetic viu (e posibil ca un astfel de exemplu să fie forma *scrisesei* de la Emil Rebreanu), explicaţia ei poate diferi de la caz la caz: desinenţa în discuţie poate fi preluată de la vorbitori la care funcţionează ca element regional, dar poate fi şi o formă construită analogic în condiţiile stăpânirii imperfecte a unei paradigme însuşite recent.

SCL XXIV, 1973, 5, p. 487–492.

---

[25] Vezi discuţia de mai sus, p. 185.

[26] Vezi Iordan/Guţu Romalo/Niculescu, SMLRC, p. 236.

[27] Vezi, de exemplu, Grigore Rusu, *Glosar dialectal din comuna Şieu Măgheruş, raionul Bistriţa, reg. Cluj*, în MCD I, p. 279: „dintre timpurile trecute nu sânt cunoscute decât perf. compus şi imperfectul".

[28] Vezi *Texte dialectale Oltenia* publicate sub redacţia lui Boris Cazacu de Cornelia Cohuţ, Galina Ghiculete, Maria Mărdărescu, Valeriu Şuteu şi Magdalena Vulpe, Bucureşti, 1967, p. 27–28, 58, 78, 100–101, 142, 143, 156–157, 314–315, 320–322, 331–332, 346, 362–363, 422 etc.

Scanned with OKEN Scanner

CONDIȚIONALUL CU VALOARE DE INDICATIV TRECUT ÎN TEXTE VECHI ROMÂNEȘTI

Pentru *Palia de la Orăștie* s-a semnalat de multă vreme, ca una dintre cele mai frapante particularități sintactice ale acestui text, folosirea condiționalului cu valoare de indicativ trecut în anumite propoziții subordonate. Deşi s-a bucurat de atenția mai multor cercetători, această folosire a condiționalului în *Palie*[1] nu a căpătat până acum o descriere completă sub aspect morfologic şi sintactic, de aceea se impun câteva precizări:

1) Fenomenul este circumscris la propozițiile temporale[2] şi la subordonatele necircumstanțiale, între care e frecvent la completivele directe[3], cele două situații întâlnindu-se uneori în aceeaşi frază: *când iară acea muiare ară fi văzând cum Iosif veşmântul său şi l-ară lăsa în mâna ei şi ară fi fugind, oaminii caseei lountru-i chemă* 135/24–27; în ambele situații el nu are caracter obligatoriu, ci apare în raport de variație liberă cu indicativul (vezi exemple de coordonare ca *Şi cându se împlu a treia dzi şi se-ară fi făcut dzuo* 242/21 sau de reluare a unor pasaje în alte construcții: *Când iară Iacov ară fi audzind cum în Eghipet ară fi vândzând grâu, dzise feciorilor săi:* [...] *Iată, audz cum în Eghipet vând grâu* 145/20–23).

---

[1] În cele ce urmează trimiterile se fac la *Palia de la Orăștie 1581–1582*, ediție îngrijită de Viorica Pamfil, Bucureşti, 1968 (abreviată : PO).

[2] Introduse prin *când* (circa 70 de exemple), *deaca* (2: 120/19 şi 222/12), *după ce* (8), *după ca* (1: 232/17), *dup-acea cum* (1: 240/25) şi *(m)ainte de ce* (5, luând în considerație numai condiționalul cu valoare reală, nu şi exemplele cu condițional realizabil, echivalent cu conjunctivul).

[3] Introduse prin conjuncțiile *că* (5 exemple), *cum* (16), *cum că* (7) şi *cum să* (1: 77/20) şi prin pronumele *ce* (1: 232/22). Apare de asemenea în două completive indirecte (una introdusă prin *cum*: 116/12 şi alta prin *unde*: 238/18), în două atributive (*cum că*: 139/11, *cum*: 161/2) şi într-o subiectivă (*căce că*: 141/15).

Scanned with OKEN Scanner

2) Valorile din sfera trecutului indicativ sunt de imperfect, perfect sau mai mult ca perfect în propozițiile temporale; în completive condiționalul poate avea și valoare de prezent, dar numai în situații în care prezentul este el însuși echivalent cu un timp trecut (vezi un exemplu ca: *Și fu lumină. Și vădzu Domnedzeu c-ară fi bună lumina* 12/11, alături de *și văzu Dumnezeu că fu bine* 13/6, 14, *și vădzu Domnedzeu că e bine* 14/1, 10, 18).

3) Valoarea de indicativ se întâlnește la ambele tipuri ale condiționalului, în diferitele lui variante formale: prezent, în forme de tipul *ară fi* 118/14, 126/23 și *ară fi ieșind* 121/16[4]; perfect, în forme de tipul *ară fi spus* 127/24, *am vrut dzice* 149/16 și *ară fi vădzând* 115/23. Valoarea de indicativ imperfect (și de prezent echivalent cu imperfectul în completive) se înregistrează numai la condiționalul prezent, dar acesta e folosit și cu valoare de perfect și de mai mult ca perfect.

Această folosire „surprinzătoare" a condiționalului, care nu corespunde „spiritului limbii noastre", a fost explicată, în mod prudent, de O. Densusianu[5] prin influența conjugată a celor două modele urmate în traducere: „versiunea maghiară și cea latină a *Bibliei*" (Pentateucul lui G. Heltai și Vulgata). În 1940, L. Gáldi[6] susține însă, ocupându-se exclusiv de condiționalul din temporale, că ar trebui să vedem aici numai o influență maghiară[7], în orice caz că influența

---

[4] Lucrările de istorie a limbii române înregistrează forme de condițional compuse cu gerunziul numai la condiționalul perfect: vezi Densusianu, HLR II, p. 230; Rosetti, ILR 1968, p. 549–550; chiar printre exemplele date de autorii citați se găsesc însă unele care reprezintă în realitate un condițional prezent (de exemplu, *fiindu-și ascultându*, în *Codicele Voronețean*, p. 1, r. 2–3, căruia în *Biblia* din 1938, p. 1242, îi corespunde *aș asculta*; vezi și textele paralele din secolul al XVII-lea: *răbda-l-aș, aș îngădui*). În *Palie* vezi asemenea exemple (cu valoare de indicativ) în special în completive: *nu ară fi dând* 132/11, *ară fi vândzând* 145/21, *se-ară fi svădind* 183/22.

[5] *Lucr. cit.*, p. 232.

[6] *Zum Einfluss der ungarischen Syntax auf das Altrumänische*, în „Archivum Europae Centro-Orientalis" VI, 1940, 1–4, p. 325–339; vezi în special p. 332 și 339.

[7] O poziție asemenătoare se poate deduce și din studiul lui Iosif Popovici, *Palia de la Orăștie 1582*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii literare", tom. XXXIII, 1911, care utilizează exemple cu condiționalul în demonstrația asupra influenței maghiare în limba acestui text, fără a comenta valoarea modală: vezi asemenea exemple la p. 525 pentru probleme de flexiune și la p. 528 și urm. printre fraze date paralel cu versiunea maghiară.

Scanned with OKEN Scanner

sintaxei latineşti a acţionat prin intermediul maghiarei[8], care a redat prin condiţional prezent imperfectul conjunctiv latinesc şi prin condiţional perfect mai mult ca perfectul conjunctiv latinesc; părerea aceasta este acceptată de Al. Rosetti[9] şi de Frieda Edelstein[10]. Avantajul, explicaţiei complexe date anterior de O. Densusianu[11] provine din faptul că, fără să specifice natura[12] propoziţiilor subordonate, el ţine seama nu numai de condiţionalul din temporale (exemple de tipul *când o ară fi văzând* Gen. 34.2: PO 115/23 sau *când ară fi murit* Gen. 36.36: PO 125/27), ci şi de cel din completive (exemple ca *văzu cum Şila ară fi crescut* Gen. 38.14: PO 132/10).

Luarea în consideraţie a ambelor tipuri se impune întrucât ele au în comun nu numai valoarea modală de indicativ a condiţionalului, ci şi motivarea apariţiei prin reguli formale, de corespondenţă a timpurilor sau de regim al unor conjuncţii.

Limitându-se la condiţionalul din temporale, L. Gáldi a crezut că poate respinge ipoteza unei influenţe duble, a textului biblic maghiar şi a celui latin, prin prezenţa condiţionalului în *Palie* în pasaje care nu conţin corespondentul acestui mod în textul latinesc, ci numai în cel

---

[8] În maghiară construcţia aceasta e un latinism, întâlnit încă din „prima carte [...] manuscrisă", păstrată într-o copie din prima jumătate a secolului al XV-lea: vezi Sándor Károly, *Les latinismes du Codex Jókai*, în *Mélanges offerts à Aurelien Sauvageot pour son soixante-quinzième anniversaire*, Budapesta, 1972, p. 134.

[9] *Lucr. cit.*, p. 566. Din formularea lui Al. Rosetti „în locul construcţiei cu mai mult ca perfectul verbului de conjugat, întâlnim construcţia cu condiţionalul prezent al verbului *a fi* + gerunziul verbului de conjugat, imitată din limba maghiară" (spaţiat de mine – M. A.) rezultă unele limite semantice şi formale care nu se susţin. Echivalenţa exclusivă cu mai mult ca perfectul este infirmată chiar de cele trei exemple menite să o ilustreze, în care valoarea e de perfect.

[10] *Perifraze verbale formate din **a fi** şi gerunziul verbului de conjugat în limba română*, în CL XI, 1966,2, p. 256–257. Autoarea se ocupă numai de condiţionalul trecut format cu gerunziul.

[11] Pe care se pare că L. Gáldi n-o cunoştea la data publicării studiului său, întrucât nu o citează atunci când exclude (p. 332) ipoteza unei „acţiuni comune" din partea textului maghiar şi a celui latin.

[12] Nu se precizează nici măcar faptul că este vorba de un fenomen legat de subordonare. Cele două exemple date cu conjuncţia introductivă, cu traducere şi cu echivalentele de la G. Heltai ori din Vulgata sunt temporale, dar în lista de forme condiţionale citate izolat multe sunt extrase din completive.

Scanned with OKEN Scanner

maghiar[13]; extinderea cercetării şi asupra completivelor permite însă relevarea unor pasaje în care condiționalul din *Palie* are corespondent numai în textul latinesc[14], nu şi în cel maghiar[15]: *Spuseră lu Iosif că tată-său ară fi beteag* Gen. 48.1: PO 170/6 = *nuntiatum est Joseph quod agretaret pater suus*, dar *mondac Iosephnec: Ime á te attyad beteg* sau *Că nu ştia ce ară fi* Ex. 16.15: PO 232/22 = *ignorabant enim quid esset*, dar *mert nem tudgyac vala michoda*. După metoda aplicată de L. Gáldi, în cazul deosebirilor dintre cele două modele posibile, corespondența cu unul dintre ele este o dovadă peremptorie a sursei influenței, care ar fi latina în exemplele date; înainte de a trage o concluzie la fel de unilaterală ca cea combătută, e locul să amintesc circumspecția lui O. Densusianu, care admite, alături de imitarea directă a textului urmat de traducător, că „printr-o deprindere pe care şi-o făcuseră, ei au procedat la fel şi în alte locuri"[16]. La exemplele citate mai înainte se adaugă pasaje în care condiționalul din completivă s-ar putea explica prin ambele modele, dar alte elemente ale frazei ne arată că s-a urmat textul latinesc; un asemenea indiciu este, de exemplu, construcția gerunzială regentă a completivei din următorul pasaj, care e în mod evident paralelă cu cea participială din textul latinesc şi nu cu propoziția temporală (cu predicatul la condițional) din textul maghiar: *Vădzând iară Iosif cum tată-său mâna sa dereaptă ară fi punind pre capul lu Efrem* Gen. 48.17: PO 172/10 = *videns autem Joseph quod posuisset pater suus dexteram manum super caput Ephraim*, dar *mikor kedig Ioseph latta volna, hogy az ö attya iobkezét Ephraim feiere tötte volna*.

În sprijinul posibilei influențe directe – cel puțin parțiale – a textului latinesc, trebuie remarcat faptul că problema concordanțelor sau a neconcordanțelor sintactice dintre *Palie* şi Vulgata este oarecum diferită de cea dintre *Palie* şi Pentateucul lui G. Heltai: în primul rând, pentru că, în timp ce modelul maghiar este identificat în mod cert,

---

[13] *Art. cit.*, p. 332.

[14] Corespondentele latineşti sunt citate după *Biblia Sacra Vulgatae editionis*, Paris/Lyon, 1846.

[15] Corespondentele maghiare sunt citate după textul reprodus în ediția menționată a *Paliei*.

[16] *Loc. cit.*

Scanned with OKEN Scanner

pentru cel latin nu se cunoaşte exact versiunea folosită[17] şi, în al doilea rând, pentru că situaţiile în care textul românesc are soluţii apropiate de latină şi diferite de maghiară (cf. *după ce născu Matusalam* Gen. 5.22: PO 26/9 = *postquam genuit Mathusalam*, dar *minekutanna nẽzette volna Methusalahot* sau *deaca Moisi crescuse* Ex. 2.11: PO 83/15 = *postquam creverat Moyses*, dar *mikor Moses fel neuekedet volna*) nu pot fi din principiu neglijate ca unele care s-ar datora exclusiv similitudinii de structură dintre română şi latină.

Pentru clarificarea originii fenomenului discutat este necesară atât descrierea lui exactă şi confruntarea cu modelele textului în care a fost semnalat, cât şi depistarea lui în alte texte. În continuarea unei preocupări mai largi de identificare a unor structuri asemănătoare care se regăsesc în momente diferite ale istoriei limbii române literare[18], mi se pare interesant de relevat că folosirea condiţionalului cu valoare de indicativ trecut, care a fost considerată „o particularitate proprie *Paliei de la Orăştie*"[19], se întâlneşte în texte din secolele următoare.

Astfel, această folosire a condiţionalului (redusă la timpul prezent) apare în *Noul Testament de la Bălgrad*, mai rar în temporale – uneori cu nuanţă cauzală – (*Şi căndŭ n-aşŭ vedē dė slava luminei aceiĭea, dusărî-mî de mănî* Ap. 22.11, în *Codicele Voroneţean*[20], p. 41; cf. Ap. 21.1, în CV, p. 25; 27.20, în CV, p. 89) şi mai des în completive (*↑ţelegând că de supt biruinţa lui Irod ară fi* Luca 23.7: 101^{r}, cf. Luca 20.6: 96^{r}; *şi întrebî cinēre fi şi ce au făcutŭ* Ap. 21.33, în CV, p. 35, cf. Ep. I Petri 1.11, în CV, p. 141).

În acelaşi secol, *Sicriul de aur* (Sebeş, 1683) prezintă condiţionalul perfect cu valoare de indicativ în temporale: *Şi fu cănd arâ fi bătrănit Isaac şi arâ fi întunecat ochii lui atăt căt nu putea vedea* 9^{v} (e interesant de remarcat că acest citat din Geneză nu reproduce textul din *Palie*, care în acest loc nu are nici un condiţional:

---

[17] Vezi introducerea la ediţia citată, p. VII.

[18] Vezi Mioara Avram, *Particularităţi sintactice neromâneşti în diferite momente ale evoluţiei limbii române literare*, în SCL XXVI, 1975, 5, p. 459–466.

[19] Densusianu, HLR II, p. 231; vezi şi L. Gáldi, *art. cit.*, p. 326.

[20] ***Codicele Voroneţean** cu un vocabulariu şi studiu asupra lui*, de Ion al lui G. Sbiera, Cernăuţi, 1885 (abreviat, în continuare, CV).

Scanned with OKEN Scanner

Şi fu când Isac bătrâni şi ochii lui păinjenieră şi nu putea vedea 88); cf. *când ară fi văzut* în fragmentele reproduse de M. Gaster, *Chrestomatie română*, Bucureşti, 1891, I, 271/15, *când Isav s-ară fi măniat* id., *ibid.* 273/8 şi tipul *când ară fi bând* id., *ibid.* 271/33.

În schimb, *Biblia de la Bucureşti*, 1688, poate fi citată numai pentru condiționalul cu valoare de indicativ în completive, cu un pasaj care a putut fi preluat din *Noul Testament de la Bălgrad*: *Şi întrebà cine arŭ fi şi ce-au făcutŭ* (în CV, p. 35).

Tot numai pentru completive am întâlnit exemple similare la Nicolae Costin, în *Ceasornicul domnilor*[21], traducere din latină: *De ar cumpăni cineva câtă despărțire ar fi între condeiul cel muiat în cernială şi între sulița cea întinsă în sânge* (30), *Întrebând un filosof, carele din Râm trimisése carte la Filared, tiranul Sichilii, căci ar stăpâni atâta vréme cu tirănie acele ostroave* (57), *De vom cunoaşte ce ar fi dreptatea şi cine ar fi harnic a o povățî pre dânsa, îndată vom priciape* (79) şi la Dimitrie Cantemir, în pasaje mai puțin clare sub aspectul caracterului real al acțiunii: *Unul de altul pricine vrăjbii carile şi pentru ce ar fi fost a întreba începură* (*Istoria ieroglifică*, ediție îngrijită de P. P. Panaitescu şi I. Verdeş, Bucureşti, 1965, p. 38); *Carea ar fi fost a clătirii pricină a întreba ne-am obiciuit* (*ibid.*, p. 39); *Ca să pociu şti, aceştii asupra mea vrăjmaşe şi de cap goană, carea şi ce i-ar fi fost pricina* (*ibid.*); *Célea mai vechi şi mai de demult începături cum ar fi fost nici a le şti, nici ştiute a le grăi pot* (*ibid.*, p. 40); *De socotit dară ne iaste în ce chip în svintele împreunări a fi ni s-ari cădea* (*Divanul*, în *Opere complete*, I, ediție îngrijită de Virgil Cândea, Bucureşti, 1974, p. 313)[22].

Mai târziu ea ne întâmpină la Gheorghe Şincai[23] în ambele specii de subordonate, ca în *Palia de la Orăştie* şi în *Noul Testament de la*

---

[21] *Ceasornicul domnilor* de Antonio de Guevara, traducere din limba latină de Nicolae Costin, ediție critică de Gabriel Ştrempel, Bucureşti, 1976.

[22] În *Divanul* D. Cantemir foloseşte de obicei conjunctivul cu valoare reală în completive: vezi exemple ca *vădzu dară muiarea că bun să fie lemnul la mâncare* (*Opere complete*, I, p. 197); *gândeşte precum tu niceodată singur să fii* (*ibid.*, p. 351).

[23] *Opere*, I. *Hronica românilor*, tom I, ediție îngrijită de Florea Fugariu, Bucureşti, 1967.

Scanned with OKEN Scanner

Bălgrad: în temporale de tipul *după ce în zădar o ar fi bătut* (p. 309; pe aceeaşi pagină alte două exemple, toate trei într-un pasaj tradus din latină) şi în completive-interogative indirecte de tipul *nu-mi aduc aminte cine ar fi mers* (p. 102). Singurele deosebiri faţă de textele vechi menţionate constau în unele restricţii morfologice: în timp ce în *Palie* se folosesc cu valoare de indicativ trecut amândouă timpurile condiţionalului, iar în *Noul Testament* numai condiţionalul prezent (cu valoare de indicativ imperfect), echivalent al imperfectului conjunctiv latinesc, la Gh. Şincai se întâlneşte numai condiţionalul perfect (cu valoare de indicativ perfect sau mai mult ca perfect), echivalent al mai mult ca perfectului conjunctiv latinesc[24]. Folosirea condiţionalului pentru redarea unor timpuri ale conjunctivului latinesc este la Gh. Şincai în concordanţă cu poziţia teoretică adoptată în gramatica sa, scrisă în colaborare cu S. Micu, unde nu se recunoaşte existenţa unui mod condiţional în limba română, prezentul acestuia (*eu asi lauda*) fiind numit imperfect al modului conjunctiv, iar perfectul (*eu asi fi laudat* vel *fi fost laudat*) mai mult ca perfect conjunctiv[25].

Dacă semnalarea condiţionalului cu valoare de indicativ trecut în cele două texte ardeleneşti din secolul al XVII-lea – *Noul Testament de la Bălgrad* şi *Sicriul de aur* – nu sprijină nici una din cele două explicaţii, întrucât la ambele este posibilă atât o influenţă latină, cât şi una maghiară, în cazul lui Nicolae Costin, Dimitrie Cantemir şi Gheorghe Şincai situaţia se clarifică în sensul explicaţiei exclusive prin latină. Această împrejurare poate duce la concluzia că şi pentru textele care, în principiu, sunt susceptibile în egală măsură de cele două influenţe invocate, influenţa latină trebuie luată în considerare cel puţin alături de cea maghiară.

---

[24] Vezi studiul lui Florea Fugariu *Limba lui Şincai*, în ediţia citată, p. CXLIII, CXLVI şi CL.

[25] *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, ed. a II-a, Buda, 1805, p. 55. Stabilirea acestor echivalenţe se poate să fi pornit de la folosirea timpurilor respective ale conjunctivului latinesc în propoziţii condiţionale cu *si* redate în română prin *dacă* + condiţionalul; cf. explicaţia dată pentru maghiară de L. Gáldi, *art. cit.*, p. 327, nota 11, care a arătat că regimul verbal al lui „*cum* historicum" este similar cu cel al lui *si*.

Scanned with OKEN Scanner

În încheiere, mi se pare demn de menționat faptul că întrebuințarea condiționalului cu valoare de indicativ în propoziții temporale nu a scăpat observației lui T. Cipariu, care îi consacră următoarea remarcă în gramatica sa[26]: „Une ori, cu *candu*, se aude verbulu in form'a conditiunata, sî candu nu e conditionata propusetiunea, dupa urm'a latiniloru cu conjuntiunea *dum* sî *quum*, ceea ce la noi nu are locu, pr. *Pyrrhus, quum in templum Jovis venisset* etc., traducundu: *Piru, candu ar' fi venitu in baserec'a lui Joe*, – in locu de: *candu vení*, seau *venise*. Er' deca si la celi vechi se afla esemple (rare) de atare costructiune, etc., ele nu suntu de câtu imitatiune eronia dupa testulu grecescu". Din păcate, T. Cipariu nu specifică cine sunt „cei vechi" la care a înregistrat asemenea exemple sub pretinsa influență grecească, de a cărei intervenție ne putem îndoi; mărturia sa referitoare la contemporanii care folosesc astfel condiționalul în traducerile din latină este însă foarte prețioasă pentru istoricul construcției în discuție.

SCL XXVII, 1976, 4, p. 353–358

[26] Cipariu, *Gramateca* II, p. 231.

Scanned with OKEN Scanner

DESPRE VECHIMEA ŞI EXPLICAŢIA FORMELOR DE IMPERATIV NEGATIV *NU DU, NU FĂ, NU ZI*

1. Într-un articol relativ recent consacrat vechimii şi răspândirii formelor de imperativ negativ, persoana a 2-a sg., omonime cu imperativul pozitiv al verbelor *a avea, a (a)duce, a face, a zice*, C. Frâncu[1] susţine că, pentru verbele de conjugarea a III-a, în limba veche sunt atestate exclusiv formele *nu (a)duce, nu face, nu zice* şi că abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea se întâlnesc formele *nu zi* (la M. Eminescu) şi *nu fă* (la I. L. Caragiale), în timp ce *nu du* are prime atestări şi mai târzii, din secolul al XX-lea, perioada interbelică (în care a fost consemnat de Iorgu Iordan şi de anchetele pentru ALR)[2]. Concluzia autorului menţionat concordă cu opinia mai veche a Valeriei Guţu Romalo[3] – citată, de altfel, de C. Frâncu –, după care „imperativele *nu (te) du, nu fă, nu zi* [...] par a fi creaţii recente: lucrările de istorie a limbii (O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine* şi Al. Rosetti, *Istoria limbii române*) nu le menţionează pentru secolul al XVI-lea şi nici despuierea unui număr destul de mare de texte din secolele XVII–XVIII, efectuată în vederea *Tratatului de istorie a limbii române*, nu le-a înregistrat".

De aceea consider că nu e lipsită de interes semnalarea existenţei unui asemenea exemplu de imperativ negativ omonim cu pozitivul într-unul dintre primele noastre texte, cu atât mai mult cu cât este vorba de verbul *a duce*, cel mai târziu atestat cu o formă de acest tip după C. Frâncu, şi de un text din lista celor din secolul al XVI-lea pe a

---

[1] *Formele de persoana a II-a singular de la imperativul negativ al verbelor a avea, a fi, a (a)duce, a face, a zice*, în LR XXIX, 1980, 1, p. 27–31.

[2] Forma *nu te du* fusese consemnată însă de G. Weigand la începutul secolului nostru, în JIRS IX, 1902, p. 191.

[3] *Sistem şi evoluţie lingvistică. Din morfologia verbului românesc*, în *Sistemele limbii*, p. 217.

Scanned with OKEN Scanner

căror cercetare „exhaustivă" se bazează afirmația că „forme analogice cu cele de imperativ pozitiv (singular) nu există decât pentru verbul *a fi* la imperativul negativ singular"[4]. În *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu* (1551–1553)[5] apare anume forma *nu (ne) du* în textul rugăciunii *Tatăl nostru*: „Şă nu ne du ѧnь ispita" (11ʳ/8; forma figurează ca atare şi în indicele ediției, p. 373).

O antedatare de acest fel, cu o diferență de câteva secole, arată cât de relative sunt concluziile trase pe baza unor date incomplete, ceea ce nu înseamnă, desigur, o negare a utilității contribuțiilor cu material parțial pus la dispoziția cercetătorilor. Fără a subestima deci progresele realizate, prin seria de studii ale lui C. Frâncu, în cunoaşterea vechimii unor forme şi fenomene gramaticale româneşti, exemplul adus în discuție îndeamnă la mai multă prudență față de absolutizarea rezultatelor, în special față de concluziile cu privire la inexistența unor fapte.

2. Discutate de obicei pe plan sincronic, din punctul de vedere al abaterii de la normele limbii literare actuale şi al statutului stilistic[6], formele de imperativ negativ *n-ai* sau *n-aibi, nu (a)du, nu fă, nu fii, nu zi* pun probleme interesante în ce priveşte originea lor.

De regulă, cercetătorii care s-au ocupat de aceste forme au comis cel puțin eroarea de a fi izolat verbele în cauză de situația generală a imperativului negativ în raport cu cel pozitiv, dacă nu i-au adăugat eroarea de a restrânge discuția la dacoromână, ba chiar la aspectul ei literar, ignorând existența şi amploarea fenomenului în aromână şi în meglenoromână. Singurul care – după ştiința mea – face excepție de la constatările anterioare este Leca Morariu. În lucrarea sa, prea puțin folosită de cei care abordează studiul flexiunii verbale,

---

[4] C. Frâncu, *art. cit.*, p. 28.

[5] Editat de L. Demény, Bucureşti, 1971.

[6] Vezi Iordan, [2]LRA, p. 146; [2]GLR I, p. 265, 284, cf. p. 281; Graur, TA, p. 202; Guțu Romalo, *Corectitudine*, p. 112–113; Vasile Breban (coordonator), Maria Bojan, Elena Comşulea, Doina Negomireanu, Valentina Şerban, Sabina Teiuş, *Limba română corectă. Probleme de ortografie, gramatică, lexic*, Bucureşti, 1973, p. 70; Grigore Brâncuş, *Limba română contemporană. Morfologia verbului*, Bucureşti, 1976, p. 51.

Scanned with OKEN Scanner

Morfologia verbului predicativ român[7], el afirma: „imperativul negativ deci ni se prezintă la singular cu următoarele două scheme: 1. *nu* + infinitivul prezent [...], schemă devenită aproape generală în dialectul dacoromân şi istroromân, 2. *nu* + imperativul pozitiv, schemă generală a dialectului aromân şi meglenoromân", arătând în continuare că „Schema imperativului negativ singular (din dialectul aromân şi meglenoromân) – deci *nu* + imperativul pozitiv – stăruie însă şi-n dialectul dacoromân şi chiar şi-n dialectul istroromân"; ultima afirmaţie este susţinută, pe de o parte, prin „forme curente ca *nu fă, nu dă, nu te du, nu zi, nu stăi*" şi forme regionale, în special moldoveneşti, iar, pe de alta, prin două exemple atestate izolat în *Psaltirea Scheiană*: *nu lasă* şi *nu toarnă*.

Exemplele dacoromâne cu atestări mai vechi sau mai noi pun sub semnul întrebării opoziţia stabilită de unii cercetători[8] între dialectul aromân şi cel dacoromân în privinţa imperativului negativ, care numai în aromână ar fi egal cu cel pozitiv, iar în dacoromână nu. Această opoziţie, valabilă pentru norma celor două dialecte sau, în orice caz, pentru tipul flexionar majoritar în fiecare dintre ele, trebuie nuanţată în două sensuri, situaţia nefiind exclusivă nici în aromână, nici în dacoromână.

Spre deosebire de Th. Capidan[9], Matilda Caragiu Marioţeanu[10] şi N. Saramandu[11], care descriu imperativul negativ din aromână numai ca omonim cu cel pozitiv, C. Frâncu a relevat existenţa unei concurenţe între forme ca *nu ḑî* şi *nu ḑîţi* sau *nu fă* şi *nu faţi*, ceea ce l-a făcut să tragă concluzia că „în dialectul aromân formele analogice *nu du!, nu fă!, nu ḑî!* sânt inovaţii recente"[12].

Părerea acestui cercetător, după care „formele analogice *nu fii!, nu ai!* (mai vechi: *nu aibi!*), *nu du!, nu adu!, nu fă!, nu zi!* sânt inovaţii

---

[7] „Codrul Cosminului" IV–V, 1927–1928, 2, p. 64–65.

[8] Th. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân*, Bucureşti, 1932, p. 452; Caragiu Marioţeanu, *Compendiu*, p. 252.

[9] *Loc. cit.*

[10] *Loc. cit.*

[11] *Aromâna*, în TDR, 1984, p. 459.

[12] *Art. cit.*, p. 31.

Scanned with OKEN Scanner

paralele şi independente apărute după perioada numită «româna comună» în unele graiuri din dialectul dacoromân şi parţial în dialectul aromân (la verbele *a duce, a face, a zice*[13]) şi meglenoromân (numai la verbul *a duce*[14])"[15], contrazice însă – fără nici o menţiune în acest sens – tabloul schiţat pentru româna comună de Matilda Caragiu Marioţeanu[16]: „Româna comună are, se pare, două posibilităţi de a exprima prohibitivul: [...] Prin imperativul pozitiv, precedat de negaţia *nu* [...] Prin infinitiv precedat de negaţia *nu* (cf. şi lat. *non* + infinitivul, cu aceeaşi valoare)". Cele două „posibilităţi" admise pentru româna comună de autoarea citată sunt exact cele două „scheme" descrise de Leca Morariu în tabloul său, care e numai aparent atemporal, întrucât folosirea verbului „a stărui"[17] cu referire la formele din dacoromână aberante astăzi indică raportarea lor la o origine comună cu cea a formelor aromâneşti. Din păcate, Matilda Caragiu Marioţeanu nu-şi susţine părerea cu argumente legate de folosirea celor două posibilităţi în diverse varietăţi diacronice şi teritoriale ale limbii române (cu excepţia menţiunii ambigue că primul tip „caracterizează astăzi aromâna"[18]).

Atestarea – chiar izolată – a formelor *nu du, nu lasă, nu toarnă* în dacoromâna din secolul al XVI-lea, coroborată cu numeroasele forme aromâne similare, poate constitui un argument în sprijinul interpretării lor drept continuatoare ale unei situaţii din româna comună[19]. În ce priveşte explicaţia acesteia, ambele tipuri pot fi raportate la limba latină, care le cunoştea alături de diverse alte modalităţi de exprimare a imperativului negativ (*ne* + conjunctivul perfect sau prezent, *cave* + conjunctivul prezent, *noli* + infinitivul

---

[13] Cf. însă lucrările citate în notele 9–11.

[14] Cf. însă Th. Capidan, *Meglenoromânii*, I, Bucureşti, 1925, p. 162; P. Atanasov, *Meglenoromâna*, în TDR, p. 531.

[15] *Art. cit.*, p. 31.

[16] Mai întâi în ILR II, p. 274–276, apoi în Caragiu Marioţeanu, *Compendiu*, p. 118.

[17] Vezi citatul dat mai sus, la p. 200.

[18] Vezi ILR II, p. 275, nota 1; în Caragiu Marioţeanu, *Compendiu* lipseşte această remarcă.

[19] La fel ca în alte situaţii în care se aplică această metodă de reconstrucţie a românei comune, măcar ca ipoteză; vezi [I. Coteanu et al.], *Puncte de vedere pentru un Tratat de istorie a limbii române*, în SCL XXVIII, 1977, 3, p. 235.

inv. 182303

Scanned with OKEN Scanner

prezent)[20]. După cum dovedesc exemplele latineşti din diferite epoci, nu se poate subscrie la afirmaţia categorică a lui Knud Togeby, după care „în latină există incompatibilitate între imperativ şi negaţie"[21]; părerea sa că „această stare de lucruri persistă în limbile romanice acolo unde formele de imperativ s-au conservat net distincte", inclusiv în română la persoana a doua singular, neglijează situaţia cvasigenerală[22] din aromână şi meglenoromână, precum şi situaţia unor verbe – puţine, dar importante – din dacoromână. Este evident deci că şi clasificarea pe care o stabileşte lingvistul danez pentru ansamblul Romaniei suferă de pe urma acestui fapt: nu numai că româna nu poate fi clasată, în bloc, la un singur tip de imperativ negativ, dar tipul flexionar opus celui realizat cu infinitivul nu-şi găseşte la K. Togeby nici un loc, întrucât în studiul citat nu se vorbeşte decât de imperativul provenit din conjunctivul prezent[23].

Cele două posibilităţi presupuse pentru româna comună nu trebuie interpretate ca două tipuri cu repartiţie strict dialectală, ci ca tipuri aflate în concurenţă, în continuarea situaţiei neunitare din latină.

În orice caz, vechimea atestării formelor de tipul *nu du* mută problema explicării lor de pe terenul dacoromân modern pe unul mai vechi şi mai larg, cuprinzând dialectele sud-dunărene[24] şi numeroase unităţi verbale. În aceste condiţii, explicaţia propusă de Valeria Guţu Romalo[25], care reia de fapt, fără a menţiona aceasta, explicaţia anterioară a lui Iorgu Iordan[26], cade de la sine, întrucât se bazează pe

---

[20] Vezi ILR II, p. 101, şi bibliografia indicată acolo.

[21] *L'impératif roman et l'impératif roumain*, în *Problèmes de linguistique roumaine* (= „Revue romane", numéro spécial 4), Copenhaga, 1970, p. 79. După Graur, TA, p. 202, „în latineşte imperativul negativ se forma numai excepţional de la cel pozitiv"; din ILR II, p. 101, se înţelege că imperativul însoţit de negaţie este înlocuit în latina târzie (secolul al IV-lea?).

[22] Generală, dacă exemplele de tipul *nu faţi!*, *nu (ńi) ḑîţi!*, relevate de C. Frâncu, *art. cit.*, p. 30, sunt cumva dacoromânisme.

[23] Vezi *art. cit.*, p. 80.

[24] Pentru dialectul istroromân s-a semnalat numai *nu fă*; vezi Sextil Puşcariu, *Studii istroromâne*, II, Bucureşti, 1926, p. 178, citat de Leca Morariu, *art. cit.*, p. 65.

[25] *Sistem şi evoluţie...* (vezi nota 3), p. 218–219; Guţu Romalo, *Corectitudine*, p. 113.

[26] *Loc. cit.*

Scanned with OKEN Scanner

premisa greşită a circumscrierii fenomenului la verbele de conjugarea a III-a, ceea ce nu e adevărat nici măcar pentru cadrul limbii literare (unde apar variantele *n-ai* sau *n-aibi* – forme folosite şi de M. Eminescu[27] – şi *nu fii*). Afirmațiilor exprese că „nu apar imperative de tipul **nu vezi!, *nu stai!, *nu citeşte!, *nu lucrează!* etc., şi nici ** nu vino!*"[28] sau „Nu spune nimeni *Nu vorbeşte (tu)* sau *Nu aleargă (tu)* şi nici chiar *Nu vino*"[29] li se opune atestarea atâtor forme de diverse conjugări, ca ar. *nu mi calcă, nu ti ruşuneadză, no amână, nu ti aspară, nu yino*[30], mr. *nu-ntreabă, nu zbęră, nu dă*[31] şi dr. *nu viń*[32], *nu dă*[33], *nu stăi* sau *nu stai*[34], *nu rămâi*[35], *nu vezi*[36]; de remarcat coincidența atestării chiar a unora dintre formele considerate imposibile (dr. *nu stai, nu vezi*, ar. *nu yino, nu ...-ează*).

3. Formele de imperativ *nu ai, nu du, nu fă, nu fii, nu zi* – aberante din punctul de vedere al normelor limbii literare actuale – reprezintă deci un tip flexionar vechi (nu o inovație recentă) şi general românesc. Ceea ce uneşte şi, în acelaşi timp, deosebeşte cele patru dialecte româneşti în privința imperativului negativ este folosirea în grade diferite atât a tipului *nu* + imperativul pozitiv, cât şi a tipului

---

[27] Vezi în DLPE, p. 56, *Nu spera şi nu ai teamă*, O. I 194/5 (în dicționarul citat, forma *nu ai* din acest context este greşit interpretată drept ind. prez.), şi *N-aibi frică*, P. L., 8/20.

[28] Valeria Guțu Romalo, *Sistem şi evoluție...*, p. 219.

[29] Guțu Romalo, *Corectitudine*, p. 113.

[30] Vezi Leca Morariu, *loc. cit.* şi Th. Capidan, *Aromânii...*, p. 450.

[31] Vezi Leca Morariu, *loc. cit.* şi P. Atanasov, *loc. cit.*

[32] G. Weigand, *Körösch- und Marosch-Dialekte*, în JIRS IV, 1897, p. 296 (atestare din Lipova).

[33] Idem, *Die Dialekte der Moldau und Dobrudscha*, în JIRS IX, 1902, p. 191 (atestare nelocalizată); cf. Leca Morariu, *loc. cit.*

[34] G. Weigand, în JIRS IX, 1902, *loc. cit.*

[35] Vezi ALR II SN VII, h. 2117, punctele 105, 141, 316, 362, 386 (+ alte 4 puncte cu corectări sau ezitări); formele din Bucovina şi din „regiunile de nord" sunt luate în considerare de Paul Lăzărescu în descrierea subdialectului moldovenesc în TDR, p. 227.

[36] Vezi ALR II SN VII, h. 2113, pct. 784 (+ 3 puncte cu ezitări).

Scanned with OKEN Scanner

nu + infinitivul prezent, nicidecum numai a celui din urmă, cum a susținut Sextil Pușcariu[37].

Persistența formelor menționate în dacoromână, ca rămășițe izolate ale unui tip flexionar probabil mai răspândit în trecut, dar minoritar, se poate explica prin apartenența verbelor în cauză la vocabularul fundamental al limbii române[38].

Faptul că în derivatele prefixale – de exemplu, *reduce, preface, prezice* – sau în compusele unora dintre ele – de exemplu, *satisface* – acest tip flexionar este mai rar folosit (nu inexistent!) nu este deloc în măsură să constituie un argument în favoarea caracterului recent al tipului în discuție, așa cum s-a susținut[39].

Cultivarea limbii nu poate invoca în cazul de față rațiuni etimologice și cronologice[40], ci numai modelul uzului majoritar în româna literară.

Bineînțeles, demonstrarea vechimii formelor în discuție și a încadrării lor într-un tip mai bine reprezentat pe plan dialectal nu pledează în nici un fel pentru admiterea lor în normele exprimării literare, ci a urmărit numai cunoașterea mai exactă a unui capitol de morfologie[41] istorică românească.

SCL XXXVI, 1985, 5, p. 359–363.

---

[37] *Limba română*, vol. I. *Privire generală*, Bucureşti, 1940, p. 239: printre „notele comune ale celor patru dialecte" se dă şi faptul că „imperativul după negaţiune la singular e egal cu infinitivul".

[38] Pentru arhaisme morfologice la cuvintele din vocabularul fundamental vezi Graur, *Încercare*, p. 168–175.

[39] De C. Frâncu, *art. cit.*, p. 31.

[40] După C. Frâncu, *loc. cit.*, formele din normă sunt nu numai mai frecvente, ci şi „mai vechi [...] şi mai regulate".

[41] După Alf Lombard, „imperativul negativ", respectiv „concurența în această întrebuințare a imperativului propriu-zis, ex. *nu fă*, și a infinitivului, ex. *nu face*; constituie înainte de orice un fenomen de sintaxă, și nu de morfologie", de aceea nu s-a ocupat de el în monografia sa *Le verbe roumain. Étude morphologique* (vezi Lombard, VR I, p. 8).

Scanned with OKEN Scanner

DIN ISTORIA FORMAŢIILOR PARTICIPIALE MODERNE ÎN *-ÂND, -IND*

Folosirea gerunziului cu forme flexionare nominale de gen, număr şi caz este un fenomen specific limbii literare din secolul al XIX-lea. El a fost unanim interpretat ca un fenomen de conversiune (în primul rând adjectivizare, mai rar şi substantivizare, mediată sau directă)[1]. În ce priveşte explicaţia, cei mai mulţi cercetători o găsesc exclusiv în modelul francez[2], alţii adaugă la acesta fie modelul italian[3], fie modelul italian şi cel latin[4]; singura cercetătoare care dă o explicaţie internă – bazată pe unicul exemplu vechi *curândă*, care însă provine dintr-o fază adverbială – nu exclude totuşi rolul influenţei franceze, admiţând că aceasta a favorizat dezvoltarea fenomenului în epoca modernă („a grăbit fenomenul de acordare a gerunziului, dar nu i-a dat naştere"; Matilda Caragiu, *Sintaxa gerunziului românesc*, în SG II, 1957, p. 87).

---

[1] Vezi Valentina Hristea, *Adjectivizarea gerunziului*, în SMFC IV, 1967, p. 253–276; Frieda Edelstein, *Sintaxa gerunziului românesc*, Bucureşti, 1972, p. 145–148 (şi bibliografia indicată în aceste lucrări).

[2] De exemplu, Iordan, [2]LRA, p. 430; Iordan, [2]LRC, p. 635; Valentina Hristea, *art. cit.*, p. 270–274; Paula Diaconescu, *Limba şi stilul lui Constantin Negruzzi*, în *Studii de istoria limbii române literare. Secolul al XIX-lea* (redactori responsabili Al. Rosetti şi B. Cazacu), II, Bucureşti, 1969, p. 51; Paul Lăzărescu, *Grigore Alexandrescu*, în acelaşi volum, p. 88; Ana Goldiş-Poalelungi, *L'influence du français sur le roumain. Vocabulaire et syntaxe*, Paris, 1973, p. 143.

[3] Al. Rosetti, *Limba scrierilor lui Ion Heliade Rădulescu până la 1841*, în CILL [I], p. 62; vezi şi Al. Rosetti şi Ion Gheţie, *Limba şi stilul lui Ion Heliade Rădulescu*, în *Studii de istoria limbii române literare...*, II, p. 12. Influenţa italiană este totuşi mai puţin probabilă din două motive strict lingvistice: în italiană participiul prezent nu este omonim cu gerunziul, iar flexiunea lui este redusă.

[4] G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iaşi, 1980, p. 691. Influenţa latină nu este probabilă din motive asemănătoare cu cele expuse în nota 3, la care se adaugă motive de ordin cultural.

Scanned with OKEN Scanner

Datat în mod cert de la Ion (H)Eliade Rădulescu (vezi Valentina Hristea, *art. cit.*, p. 254) – căruia unii cercetători (G. Ivănescu, *loc. cit.*) îi atribuie chiar crearea lui –, gerunziul adjectivizat se pare că se întâlneşte şi în traduceri anterioare din limba franceză[5]. Ion Eliade Rădulescu este însă nu numai cel care a propulsat fenomenul în literatura originală, ci şi cel care a teoretizat necesitatea şi justificarea lui. În *Repede aruncătură de ochi asupra limbei şi începutului rumânilor* el scria, în 1832: „Fiind vorba de verburi, găsesc prilejul a îmi da părerea asupra partițipiilor, care la noi până acum s-au întrebuințat fără articole, lucru ce nu puțină strimtorare pricinuieşte limbii la multe întâmplări [...]; şi legiuindu-se acest obicei ce este în toate limbile, adică a lua partițipiile articol, se face o mare înlesnire şi vrednicie limbei, care înlesnire se face şi mai mare când vom da partițipiilor şi neam [= gen], a se face şi bărbăteşti şi femeieşti, adică zicând *murindul* să zicem şi *murinda*" (Ion Heliade Rădulescu, *Opere*, ediție critică de D. Popovici, II, Bucureşti, 1943, p. 211). La un an după această pledoarie a lui I. Eliade Rădulescu, prima gramatică în care este înregistrat gerunziul adjectivizat este cea a lui Gh. Săulescu; în paragraful consacrat sintaxei participiului prezent activ, după ce arată că formele vechi româneşti erau în *-inte*, autorul citat spune: „Apoi i se prefăcu finalul în (ndu) al gherundiei, concordându-se adiectival cu substantivul d. e. *omul lăudându* sĕu *lăudându̇l om*, *muerĕ născândă* sĕu *născânda muere*, *soarele arzindu* sĕu *arzindul soare* (Seulescul, *Grammatică* II, p. 111).

S-ar părea că aceste consemnări gramaticale din 1832 şi 1833 vin în sprijinul părerii lui G. Ivănescu (*loc. cit.*), după care „foarte probabil scriitorii din toate ținuturile dacoromâne au acceptat de pe la 1830 forma adjectivală de gerundiu în *-ând*, *-ind*, feminin *-ândă*, *-indă* [...] care, în câteva cazuri, s-a impus întregii intelectualități dacoromâne (*lăcrămând, -ă, tremurând, -ă* etc.)". Există însă temeiuri de a susține că această acceptare nu era valabilă pentru scriitorii din toate ținuturile dacoromâne, ci numai – sau măcar preponderent – pentru cei din Muntenia şi Moldova, ceea ce ar putea constitui un argument în plus pentru rolul jucat de modelul francez.

---

[5] Vezi Ana Goldiş-Poalelungi, *lucr. cit.*, p. 143, care însă nu face trimiterile necesare.

Scanned with OKEN Scanner

Cea mai amplă descriere a fenomenului de adjectivizare a gerunziului, întreprinsă de Valentina Hristea (*art. cit.*), nu face nici o observație asupra reprezentării lui regionale (în paranteză fie spus, numai A. Philippide[6] a vorbit de o repartiție teritorială a fenomenului, dar, în mod surprinzător, el îl limita la Muntenia, opusă Moldovei); e ușor de observat însă că în lista surselor din secolul al XIX-lea pe care se bazează cerecetătoarea menționată nu figurează nici una ardelenească. Chiar dacă, într-o cercetare extinsă, s-ar fi putut găsi asemenea surse, ele ar avea totuşi caracterul unor excepții, cum mi se par – până la proba contrară – atestările izolate întâlnite la bănățeanul T. U. Velia în 1847 (*întemeierea crescândei noastre literature*)[7] sau la ardeleni stabiliți în Bucureşti, ca Florian Aaron în 1838 (*cu inimă bătândă*)[8] şi A. Papiu-Ilarian în 1863 (*structura ei încă şovăindă*)[9].

Faptul că scriitorii din Transilvania (şi Bucovina) aveau o poziție aparte în această privință rezultă însă nu atât din nefolosirea sau folosirea redusă a formelor de gerunziu adjectivizat răspândite în Principate la jumătatea secolului al XIX-lea, cât din folosirea unei variante formale şi, mai ales, din conferirea altei valori.

În ce priveşte forma, e de semnalat constatarea că gramatica lui N. Bălăşescu, publicată la Sibiu în 1848, notează participiul prezent nu numai în *-ând*, ci şi în *-ânt*: *lăudându* (*lăudântu*) şi că singurul exemplu cu forme flexionare ilustrează varianta cu *t*: *negura cea căzântă* (vezi Nicolau Bălăşescu, *Grammatică română pentru seminarii şi clase mai înalte (Grammatica Daco-Romana)*, Sibiu, 1848, p. 112–114). Varianta în *-ânt* denotă o adaptare directă a formei de

---

[6] Philippide, *Gramatică*, p. 314 urm. Afirmația „dialectal variază după gen şi număr ca un adiectiv de două terminații" este ilustrată cu două exemple din P. Ispirescu (*flori... abia mai mirosinde* şi *cu inima tremurândă*) însoțite de comentariile „Noi iştialalți zicem 'mirosind' ori, mai bine, 'abia mai miroseau' ", „în limba comună 'tremurând' ".

[7] Vezi un citat reprodus în *Bibliografia analitică a limbii române literare 1780–1866* (coordonator Tudor Vianu), Bucureşti, 1972, p. 106.

[8] Vezi Aron Pumnul, *Lepturariu rumânesc cules din scriptori români*, IV/2, Viena, 1865, p. 48.

[9] *Bibliografia analitică...*, p. 195.

Scanned with OKEN Scanner

participiu prezent latino-romanic[10], nemaifiind o conversiune a gerunziului calchiată după modelul francez cu omonimia dintre gerunziu şi participiul prezent.

O deosebire tranşantă se constată în ce priveşte valoarea de timp şi de diateză a gerunziilor cu formă nominală. Pe baza uzului majoritar din secolul al XIX-lea – înregistrat până acum la I. Eliade Rădulescu, D. Bolintineanu, C. Bolliac, C. Aricescu, N. Bălcescu, N. Filimon, respectiv V. Alecsandri, C. Negruzzi, M. Eminescu şi alţii – şi a urmelor lăsate în secolul nostru (adjectivele *(des)crescând, fumegând, născând, sângerând, suferind, tremurând* şi alte câteva; substantivele neutre *ieşind* şi *intrând*, la care se pot adăuga substantivele feminine *luminândă* şi *mânecândă*[11]), gerunziile nominalizate au fost descrise ca având exclusiv valoare activă de timp prezent, fiind şi clasificate uneori drept participii prezente active. În orice caz, I. Eliade Rădulescu defineşte clar valoarea de prezent, cu glosări concrete opuse adjectivelor corespunzătoare în *-tor*: „mulţi zic *muritor* în loc de *murind*, şi este mare deosebire de la una până la alta, zicând *muritorul om* şi *murindul om*, căci cea dintâi arată pe omul care este supus morţii şi cea de a doilea pe omul care se află în agonia morţii; [...] căci zicând *răsăritoarea lună* şi *răsărinda lună*, este asemenea mare deosebire, fiindcă una însemnează luna care are însuşirea de a răsări şi celalată arată pe lună în minutul când răsare" (I. Heliade Rădulescu, *loc. cit.*). Surse transilvănene de la jumătatea secolului atestă însă altă

---

[10] Deci este o variantă a sufixului *-ant/-ent*, neconsemnată până acum în studiile consacrate acestui sufix (Luiza Seche, *Sufixele -(a/e)nt, -(a/e)nţă*, în SMFC II, 1960, p. 107–116; Georgeta Ciompec, *Variantele sufixelor -ant/-ent, -anţă/-enţă din limba română*, în SMFC III, 1962, p. 129–141).

[11] Nume ale unor cântări bisericeşti neînregistrate în nici un dicţionar românesc, pentru care vezi I. Popinceanu, *Religion, Glaube und Aberglaube in der rumänischen Sprache*, Nürnberg, 1964, p. 101 şi 177, 232, respectiv 174, 224. Pentru primul vezi şi ROM. LIB. nr. 14132 (98), 19 aprilie 1990, p. 2/3: *O dată pe an, în «Săptămâna Patimilor» se cântă o «Luminândă» cum i se spune cu un cuvânt minunat pe care au putut-o descoperi acum, fiindcă a fost reprodusă şi în presă, chiar şi cei mai indiferenţi dintre indiferenţii religioşi* (cu punctuaţia originalului); denumirea este evident legată de conţinutul textului: „Luminează haina sufletului meu, dătătorule de lumină, şi mă mântuieşte".

Scanned with OKEN Scanner

folosire a gerunziilor cu forme flexionare nominale şi anume folosirea lor cu valoare de participiu viitor pasiv.

Prima consemnare a acestei valori se găseşte la T. Cipariu (*Compendiu de gramateca limbei române*, Blaj, 1855, p. 42), din păcate într-o formulare laconică şi neînsoţită de exemple: „Participiele în *-ndu* rămân nedeclinabile sub nume de gerundie, pr. *venindu, purtându*. Declinarea acestora ca participie pasive e modernă". Formulări asemănătoare, dar ceva mai explicite, apar şi în cele două volume ale gramaticii academice de acelaşi autor (Cipariu, *Gramateca*), din 1869 (I, p. 268) şi 1877 (II, p. 247 urm.). Între timp însă, în alte două gramatici se dăduseră descrieri lipsite de orice echivoc. Iată ce spune Munteanu, *Gramatică* II, p. 37: „În literatura română aşa-numindă a renaşterii, gerundiul a început a se întruduce şi cu forma cea flesibile după gen şi numer: *Eşti invitat, domnule, la conferinţa* ţinândă *mâne la trei oare după ameazi* [...] Asemine gerundivului seu part. futur. latin apoi esprime acţiunea neîmplinită ca efectuândă (= ce se va efectua seu are a se efectua) în fiitoriu". De asemenea, Pumnul, *Grammatik*, p. 160 şi 124, 140, 143, 150 etc., înregistrează formele similare, de tipul *răpind, -ă*, drept participiu viitor pasiv.

Asemenea forme de participiu viitor pasiv, pentru care T. Cipariu nu dă exemple când se referă la ele, se întâlnesc frecvent în scrierile sale, de exemplu în Cipariu, [2]*Principia*:

– *Şi apoi, în locul lăpădatelor, lăpădândelor, de unde să ne împrumutăm decât de unde ni se trage întreagă viaţa limbei* [...]? (p. 5);

– *de a arăta* [...] *care sunt cuvintele şi formele anticate şi reînviinde, carii terminii noi ce sunt a se întruduce în limbă* (p. 8);

– *locul demustrativelor, carele, fireşte, ca determinatoare, se cuvine să se pună înapoia determinândelor* (p. 76);

– *oblegaţiune de a urma întru toate sistema limbei şi ortografiei stabilinde* (p. 349)

şi în Cipariu, *Gramateca*:

– *afară de casurele specificânde numaidecât* (I, p. 65);

– *Timpure se desting principali trei: presente, preterit şi futur, după cum lucrarea se arată seau continuându-se, seau efectuată seau efectuândă* (I, p. 269);

Scanned with OKEN Scanner

– *mulțimea ideilor esprimânde* (II, p. 10);

– *e liberă a-l pune seau a nu-l pune după cum cere importanța cugetului esprimând* (II, p. 15).

De remarcat situațiile în care ele sunt folosite în opoziție cu un participiu trecut pasiv (*lăpădânde* vs. *lăpădate*) sau cu o formație în *-tor* considerată de el participiu prezent activ (*determinânde* vs. *determinatoare*). La Munteanu, *Gramatică* II, de asemenea, astfel de forme se găsesc nu numai în descrierea lor (*literatura română așa-numindă a renașterii* și *esprime acțiunea neîmplinită ca efectuândă*, în pasajul citat din gramatica sa, p. 37), ci și în alte locuri din carte, fie în textul descriptiv (*Fiitoriul I esprime o acțiune efectuândă și durătoare în fiitoriu*, p. 93), fie în exemple menite să ilustreze alte fenomene (*Teseu a eliberat pe Atena de tributul stătătoriu din șapte feciori și șapte fete, trimitânde tot la al noălea an lui Minos din Creta*, p. 15).

La cei trei ardeleni citați (T. Cipariu, G. I. Munteanu și A. Pumnul) modelul este latinesc: forma de participiu viitor pasiv, numită și gerundiv, din latina clasică. După cum se știe, această formă nu s-a moștenit în nici o limbă romanică[12] și nici nu s-au semnalat în alte limbi romanice încercări de refacere a gerundivului pe cale cultă, în genul celei întâlnite la latiniștii români. Dintre aceștia, T. Cipariu afirmă în mod expres că este vorba de încercări de „restituire", prezentate impersonal, și pare să regrete limitarea lor la participiul viitor pasiv: „În cât pentru restituirea acestui din urmă, încă s-au făcut încercări, – iar pentru cel în u r u nu s-a făcut nece ună încercare" (Cipariu, *Gramateca* II, p. 248).

Uneori valoarea de (participiu) viitor pasiv are și modele directe germane, care însă reprezintă ele înseși latinisme lexicale. Este cazul unor substantive neutre din terminologia științifică a matematicii înregistrate într-o *Aritmetică* tradusă din germană, apărută la Viena în 1850[13]: *împărțind* „deîmpărțit", *mulțind* „deînmulțit" și *subtrăgând* „scăzător", calchiate după lat. *dividendus*, germ. *Dividend(us)*, respectiv

[12] Vezi ILR I, p. 197 (autor: Sorin Stati); Alexandra Cuniță, *gerundiv*, în ELIR, p. 135.

[13] Autor: Francisc Močnik, traducător: Samoil Andrievici. Termenii sunt înregistrați la N. A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, 1962.

Scanned with OKEN Scanner

lat. *multiplicandus*, germ. *Multiplicand(us)* şi lat. *subtrahendus*, germ. *Subtrahend(us)*.

În aceste substantive din terminologia matematicii, ca şi în unele adjective – uneori substantivizate – de la T. Cipariu (*lăpădândelor*, *reînviinde*, *esprimânde* şi *esprimând*) în contextele date, la valoarea de timp viitor şi de diateză pasivă se adaugă una de modalitate, anume exprimarea obligativităţii, specifică gerundivului latinesc din structura conjugării perifrastice pasive. Acest sens suplimentar este menţionat, cu rezerve, numai de Munteanu, *Gramatică* II, p. 37), într-o notă însoţitoare a pasajului consacrat gerunziului cu forme nominale, citat mai înainte: „Până în cât se va putea încetăţeni el şi cu sens de t r e b u i e, esprimat prin gerundiu latin: «mihi faciendum est», dar care gerundivul latin, modelul la al nostru, nu-l are, va decide viitorimea"; el însuşi folosise însă cu acest sens modal pe *trimitânde* în exemplul de la p. 15, reprodus mai sus.

Se poate discuta, desigur, dacă la cele două valori verbale originare – participiu prezent activ şi participiu viitor pasiv – exprimate de o formă unică avem a face cu o polisemie sau, mai curând, cu o omonimie gramaticală. Indiferent de etichetarea fenomenului, important este să luăm act de existenţa celor două valori, atât de diferite între ele, exprimate printr-o singură formă şi de consecinţele pe care le-a avut această situaţie în confuzii produse atât în epoca respectivă, cât şi la cei care au studiat ulterior texte ale acestei epoci.

Deşi din expunerea anterioară rezultă că cele două valori aveau o distribuţie complementară – dacă nu strict regională, pe zone de influenţă culturală –, această distribuţie era valabilă numai în linii mari, căci altminteri existau anumite excepţii. Se poate ca muntenii şi moldovenii să nu fi cunoscut valoarea latinizantă de viitor pasiv (± obligativitate), dar transilvănenii nu au putut ignora valoarea de prezent activ curentă la confraţii munteni şi moldoveni a căror activitate o urmăreau constant. G. I. Munteanu (*lucr. cit.*, p. 37), descriind valoarea de viitor pasiv, crede că o poate ilustra nu numai cu exemplul *conferinţa ţinândă mâne*, pe care l-am reprodus mai înainte, ci şi cu un citat din D. Bolintineanu[14], în care apare, de fapt, altă

[14] Fără indicarea autorului în acest loc; citatul figurase însă cu trimitere completă la p. 29.

Scanned with OKEN Scanner

valoare, de prezent activ: *Cu flori încungiurată ca cerul cu lumina / La candela murindă ea tristă căuta*; familiarizat cu valoarea de viitor pasiv, ardeleanul G. I. Munteanu nu sesizează deci valoarea diferită din textul poetului muntean. Într-un mod similar, ne întâmpină la unii cercetători actuali interpretări eronate prin reducerea celor două valori la una singură. Astfel, Valentina Hristea (*art. cit.*, p. 268, nota 31) înregistrează substantivul *subtrăgând* ca formație lexicală izolată și efemeră, dar ca și cum ar fi de același tip cu *ieșind* și *intrând*, a căror semnificație gramaticală e diferită din punctul de vedere al timpului și al diatezei. Pe de altă parte, Petru Zugun (*Unitate și varietate în evoluția limbii române literare*, Iași, 1977), după ce relevă faptul că în gramatica lui A. Pumnul din 1864 „verbele au și un participiu viitor în înțeles activ (*Thätige Beziehung* «relația activă»): *răpitor* și *răpitoare*, de exemplu (p. 160), și un participiu viitor în înțeles pasiv (*Leidende Beziehung* «relația pasivă»): *răpind* și *răpindă*, de exemplu (p. 160)" (p. 172–173), afirmă că „neobișnuit de frecventa utilizare, de către Eminescu, mai ales în primele lui poezii, a formelor adjectivale (nu verbale, ca la Pumnul) provenite, prin conversiune, din formele de gerunziu corespunzătoare, ori, prin derivare cu sufixul de agent *-tor*, din teme verbale, nu poate să nu fie pusă pe seama influenței gramaticii profesorului său: bucle de aur *sclipinde*-n rubin, vocea-i *vuindă*, ființe ușoare *săltânde* pe-un cal (toate trei în [*O călărire în zori*), râuri *resăltânde*, apele *lucinde* (ambele în][15] *La Bucovina*, câmpia-*nfloritoare*, câmpii *răzători* (ambele în *Din străinătate*), *arzătorul* meu obraz (*Călin – File din poveste*)" (p. 175), deși este evident că la M. Eminescu valorile sunt total diferite de cele descrise de A. Pumnul (prezent activ la ambele serii de adjective).

Confuzia dintre cele două valori putea fi mai puțin supărătoare sub raportul timpului exprimat (prezent în desfășurare vs. viitor, valori care se apropie una de alta în zona viitorului imediat) în exemple de tipul activelor *murindă* și *născândă* în orice context sau al pasivelor *aflândă*, *aflânde* din următoarele contexte de la T. Cipariu: *Prin*

[15] Întregirea dintre [ ] am făcut-o după versiunea anterioară a capitolului respectiv (Petru Zugun, *Influența lui Aron Pumnul asupra lui Mihai Eminescu sub raport lingvistic*, în LR XXIV, 1975, 6, p. 603).

Scanned with OKEN Scanner

latinismi sânt a se înțelege acele cuvinte, forme și semnări adoptate și aflânde în latina clasică, al căror număr pentru noi, ceşti mai târzii, e cert și defipt (Cipariu, [2]*Principia*, p. 267) și *Sistema clainiană, urmată de Sam. Clain alias Micu de Sadu; cu toate că nu putem astăzi ști dacă cea aflândă în Elementele de limbă română date de acesta împreună cu G. Șincai e în adevăr a lui S. Clain au doară a lui G. Șincai* (*ibidem*, p. 307); ea era însă supărătoare sub raportul diatezei (activ vs. pasiv). În această privință, un posibil criteriu de distingere a celor două valori ar fi caracterul tranzitiv sau intranzitiv al verbelor de bază. Matilda Caragiu a afirmat mai demult (*art. cit.*, p. 88) că „numai gerunziile verbelor intranzitive se pot adjectiviza, pentru că numai ele pot exprima o acțiune prezentată ca proces sub forma unui adjectiv". Această regulă, acceptată și de Valentina Hristea (*art. cit.*, p. 275), nu este confirmată de istoria, complexă, a fenomenului, dar ea conține un adevăr parțial, care poate fi reformulat astfel pentru a cuprinde ambele tipuri istorice de gerunzii cu forme nominale cunoscute acum: de la verbe intranzitive (cu care se asimilează și cele tranzitive absolute) ele nu pot avea decât valoare de prezent activ, în timp ce de la verbe tranzitive ele au putut avea valoare de viitor pasiv, dar și valoare de prezent activ. Exemplul cel mai celebru în acest sens este *Și pasărea cântă suspine-imitândă / Un cântec de amor* dintr-o poezie de tinerețe a lui M. Eminescu (vezi Frieda Edelstein, *Sintaxa gerunziului românesc*, Bucureşti 1972, p. 147). Situația se complică prin luarea în considerație a gerunziilor adjectivizate – mai puțin obișnuite – de la verbe pronominale, dintre care *frag cocând* și *roză pârguindă* de la D. Bolintineanu (vezi Valentina Hristea, *art. cit.*, p. 256 urm.) permit identificarea unei valori de (prezent) pasiv; o asemenea valoare se desprinde și din modul cum glosează unii cercetători alte gerunzii adjectivale, considerate nefirești, artificiale, manieriste (*inima-ți nemulțumindă*, de la I. Eliade Rădulescu, „în loc de *nemulțumită*", Valentina Hristea, *art. cit.*, p. 255) sau rizibile (*două inimi flăcărânde*, dintr-o traducere de la 1839, „deux cœurs enflammés", Ana Goldiș-Poalelungi, *lucr. cit.*, p. 146). Tranzitivitatea nu pare deci un criteriu operant pentru distingerea celor două tipuri de

Scanned with OKEN Scanner

gerunzii cu forme nominale, dar ea merită să fie avută în vedere în istoria lor: în legătură cu concurența dintre cele două tipuri, rezolvată în favoarea unuia dintre ele, şi în legătură cu restricțiile de acceptabilitate conturate treptat chiar în utilizarea tipului victorios.

Cele două tipuri de gerunzii nominalizate au coexistat doar timp de câteva decenii, pe la mijlocul secolului al XIX-lea. Tipul cu valoare pasivă, care reprezenta aplicarea modelului latinesc al gerundivului, şi-a limitat viața la această perioadă. Tipul opus, cu valoare activă, reprezentând un model care poate fi numit romanic, deşi este preponderent francez, şi-a început existența mai devreme şi o continuă, într-o măsură redusă, până astăzi.

Amândouă tipurile au constituit încercări de completare a flexiunii verbale cu unități inexistente în sistemul tradițional, deci au fost la origine creații sau inovații morfologice. Era vorba anume de îmbogățirea şi diversificarea participiului ca mod sau chiar ca parte de vorbire, cum mai era considerat. În expunerea de până acum am discutat formațiile în cauză sub numele comun convențional de gerunzii din punctul de vedere al interpretării actuale, dar se ştie că gramaticile româneşti mai vechi au oscilat între conceptele de participiu prezent şi de gerunziu; ele recunosc uneori numai unul dintre aceste moduri: participiul (prezent) la D. Eustatievici (1757), I. Eliade Rădulescu (1828), N. Bălăşescu (1848); gerunziul la A. T. Laurian (1840), G. I. Munteanu (1860); alteori pe amândouă, fie ca – măcar parțial – omonime la S. Micu şi Gh. Şincai (1780), Gh. Săulescu (1833), fie ca având forme diferite: gerunziul în *-nd*, iar participiul prezent sau în *-tor* la Ienăchiță Văcărescu (1787), I. Budai-Deleanu (*Temeiurile gramaticii româneşti*, ms., circa 1815–1820; vezi Ion Budai-Deleanu, *Scrieri lingvistice*, text stabilit şi glosar de Mirela Teodorescu, introducere şi note de Ion Gheție, Bucureşti, 1970, p. 101–129), T. Cipariu (1869), sau în *-inte* la A. Pumnul (1864). Participiul are în unele dintre aceste gramatici nu numai prezent şi trecut, ci şi viitor în *-tor* – la N. Bălăşescu (1848), A. Pumnul (1864) – care în alte gramatici e dat drept participiu prezent. Sistemul cel mai complex, dar şi cel mai artificial, se întâlneşte la A. Pumnul, care recunoaşte atât gerunziul, cât şi participiul prezent activ, viitor activ

Scanned with OKEN Scanner

viitor pasiv şi trecut, singura omonimie fiind cea dintre gerunziu şi participiul viitor pasiv la masculin-neutru singular.

Tipul latinizant al participiului viitor pasiv a rămas în stadiul de încercare – nereuşită – de constituire a unei categorii morfologice. În ciuda caracterului său limitat ca extindere în spaţiu şi în timp, el trebuie luat în consideraţie ca un element rar de influenţă latină savantă (cultism) în domeniul gramaticii.

Tipul romanic (de influenţă preponderent franceză) al participiului prezent activ a evoluat de la statutul, intenţionat iniţial, de categorie morfologică, cu caracter general, la cel de unităţi lexicale rezultate prin conversiuni cu caracter particular. Norma gramaticală a acceptat deci fenomenul nu ca procedeu gramatical, ci ca procedeu de formare a unor cuvinte noi (adjective sau/şi substantive). Succesul său parţial s-a datorat faptului că influenţa străină (franceză, eventual şi italiană) a coincis aici cu tendinţa internă spre acord (vezi Iordan, [2]LRC, p. 625) şi spre extinderea formelor acordate[16], iar semnificaţia concordantă cu gerunziul a favorizat, de la început, înţelegerea inovaţiilor şi, în timp, impunerea unora dintre ele. Cu toate criticile aduse acestui procedeu de unii mari lingvişti din secolul al XX-lea, dintre care Ovid Densusianu[17] l-a respins categoric, iar Iorgu Iordan[18] mai nuanţat, tipul datorat influenţei romanice rezistă nu numai prin unele cuvinte definitiv lexicalizate, a căror listă variază în lucrările consacrate fenomenului, ci şi prin productivitatea acestui fenomen în limba literară actuală, pentru care e suficient să citez un exemplu din presa

---

[16] Vezi Mioara Avram, PEC, p. 157: „În evoluţia ei şi în constituirea normelor ei actuale limba română literară a mers în mod evident în direcţia selectării şi impunerii formelor diferenţiate, manifestând deci un puternic sentiment al acordului în număr şi în gen". Pentru diferenţiere vezi şi Gerhard Ernst, *Rumänisch: Interne Sprachgeschichte und Entwicklungstendenzen.* II. *19. und 20. Jahrhundert*, în LRL III, p. 339 urm.

[17] *Evoluţia estetică a limbei române*, II [Curs din anul universitar] 1930–1931, în *Opere*, III, ediţie critică şi comentarii de Valeriu Rusu, Bucureşti, 1977, p. 367 („nenorocită pornire", „repulsiune instinctivă", „redare cu totul artificială") şi 371 („cât de neplăcut impresionează", „o adevărată oroare literară"); cf. şi Ovid Densusianu, *Literatura română modernă*, II (Bucureşti, 1921), în *Opere*, IV, ediţie critică de B. Cazacu, Ioan Şerb şi Florica Şerb, Bucureşti, 1981, p. 522.

[18] Iordan, [2]LRA, p. 430–432, şi Iordan, [2]LRC, p. 626 urm.

Scanned with OKEN Scanner

ultimelor zile: *pe care l-am moştenit de la greu expirândul comunism* („22", nr. 14, 20 aprilie 1990, p. 15/3). Faptul e remarcabil cu atât mai mult cu cât, pentru exprimarea valorii de prezent activ prin adjective verbale, există, în principiu, şi alte procedee sinonime, ambele cu o poziţie puternică: sufixul vechi *-tor* şi neologicul *-ant/-ent*.

Eşecul tipului latinizant se explică nu numai prin circumstanţele nefavorabile curentului latinist, ci şi prin cauze pur lingvistice: omonimia cu celălalt tip neologic participial – lansat anterior şi îmbrăţişat de scriitori mai mulţi şi mai cunoscuţi –, precum şi lipsa de concordanţă, chiar opoziţia, cu sensul familiar tuturor al formelor tradiţionale de gerunziu. Altminteri, tipul latinizant a avut, în principiu, concurenţi mai slabi în exprimarea valorii de viitor pasiv (+ obligativitate): derivate cu sufixul neologic *-and/-end*[19] şi formele de supin[20], eventual adjectivizate sau substantivizate.

În româna din secolul al XIX-lea s-au introdus aşadar două modele livreşti de formaţii participiale. În opoziţia dintre modelul romanic (francez) şi cel latinesc a câştigat cel dintâi. Ambele difereau de tradiţia limbii populare, dar modelul francez nu o contrazicea din punct de vedere semantic şi a necesitat numai mici restricţii.

Concurenţa dintre cele două tipuri omonime ilustrează concurenţa dintre două influenţe lingvistice (şi culturale), cu repartiţie teritorială diferită, şi victoria celei din Muntenia şi Moldova asupra celei din Transilvania.

Istoria fenomenului discutat confirmă existenţa unei variaţii în cadrul aparentei unităţi (şi continuităţi) a limbii literare din perioada modernă (vezi Gerhard Ernst, *lucr. cit.*, p. 334). În acelaşi timp, istoria precizării normelor confirmă anularea treptată a diversităţii (*ibidem*, p. 339), nu numai a celei existente prin tradiţie, ci şi a celei introduse pe cale cultă în procesul de modernizare. În mulţimea de aspecte ale diversităţii constatate pe diferite planuri în secolul al XIX-lea, limba

---

[19] Paronimia cu *-ant/-ent* a provocat uneori confuzii: vezi *divident* „deîmpărţit, dividend", înregistrat din 1806 şi 1841, la N. A. Ursu, *lucr. cit.*, p. 184; *ocupand*, s. v. *ocupant*, în DLR, tomul VII.

[20] Care alteori sunt sinonime ale formaţiilor cu *-bil*, exprimând pasivul şi posibilitatea.

Scanned with OKEN Scanner

propusă şi practicată de latinişti este încă insuficient cunoscută, cel puţin în domeniul gramatical.

O concluzie de ordin metodologic priveşte utilitatea consultării gramaticilor[21] din epocă pentru datarea şi înţelegerea unor fenomene din limba secolului al XIX-lea, mai ales a celor legate de intervenţii mai mult sau mai puţin subiective în evoluţia limbii literare.

Beiträge zur rumänischen Sprache im 19. Jahrhundert. Akten des Kolloquiums „Die rumänische Sprache im 19. Jahrhundert", Regensburg 26.–28. April 1990. Herausgegeben von Gerhard Ernst, Peter Stein und Barbara Weber, Tübingen, 1992, p. 241–250.

[21] Vezi şi Mioara Avram, *Données dialectales récentes et le temoignage des anciennes grammaires du daco-roumain*, în *XIV Congresso internazionale di linguistica e filologia romanza, Napoli, 15–20 aprile 1974. Atti*, II, Napoli/Amsterdam, 1976, p. 109–119 [versiune românească în volumul de faţă, p. 39–49]; Mariana Costinescu, *Normele limbii literare în gramaticile româneşti*, Bucureşti, 1979.

Scanned with OKEN Scanner

FOLOSIREA ADVERBIALĂ A PARTICIPIULUI *FOST*

Conversiunea adjectivelor în adverbe (de obicei adverbe de mod), altfel spus trecerea unui cuvânt de la statutul morfologic de adjectiv la cel de adverb, este un fenomen curent în limba noastră[1]. Deşi el nu este chiar general – în sensul că nu se produce la orice adjectiv –, majoritatea adjectivelor româneşti au corespondente adverbiale (nu totdeauna consemnate ca atare în dicţionare!) care sunt omonime cu forma de masculin-neutru singular a adjectivelor; de exemplu, *frumos* este adjectiv în *cântec frumos*, dar adverb în *cântă frumos* şi tot aşa *corect* este adjectiv în *procedeu corect*, dar adverb în *procedează corect*. După cum se vede în parte şi din aceste exemple, trecerea adjectivului la altă parte de vorbire – în speţă, la adverb – rezultă din schimbarea determinatului: adjectivul determină un substantiv (*cântec*, *procedeu*), iar omonimul adverbial determină un verb (*cântă*, *procedează*), un adjectiv (*strict* din *dosar strict secret*, *informaţie strict secretă*) sau alt adverb (*strict* din *procedează strict legal*). Din punct de vedere formal, transformarea unui adjectiv în adverb este marcată de pierderea flexiunii: adjectivele au formele *frumos, frumoasă, frumoşi, frumoase* (*poveste frumoasă, cântece frumoase* etc.), respectiv *corect, corectă, corecţi, corecte* (*om corect, oameni corecţi, procedee corecte* etc.), *strict, strictă, strictţi, stricte* (*regulă strictă, reguli stricte* etc.), pe când adverbele au forma unică, invariabilă în gen, număr şi caz: *frumos*, respectiv *corect*, *strict*.

Adverbializarea se întâlneşte nu numai la adjective propriu-zise, de felul celor din exemplele date, ci şi la adjective de origine participială (care trec deci, pe rând, prin două conversiuni sau schimbări ale

[1] Vezi studiul special al Corneliei Mihai *Valoarea adverbială a adjectivelor în limba română actuală*, în SCL XIV, 1963, 2, p. 209–217; Ciompec, *Morfosintaxa*, p. 98–100; Nica, *Teoria*, 1988, p. 93–95.

Scanned with OKEN Scanner

categoriei gramaticale); de exemplu, *greşit* este adjectiv în *procedeu greşit*, dar adverb în *procedează greşit*, iar *anticipat* este adjectiv în *răspuns anticipat*, dar adverb în *răspunde anticipat*. Uneori se întâmplă chiar ca valoarea adverbială să predomine asupra celei adjectivale; este cazul unor cuvinte ca *necontenit, neîncetat, neîntârziat* sau *vădit*, folosite mai mult ca adverbe.

Atât la adjectivele propriu-zise, cât şi la cele de origine participială, adverbializarea cunoaşte anumite limite/restricţii, explicabile prin sensurile lexicale şi posibilităţile combinatorii ale cuvintelor în cauză: nu se pot atribui valori adverbiale unor adjective propriu-zise ca *benzoic, dunărean, ploios* şi, cu atât mai puţin, unor adjective de origine participială ca *mâncat, uzat, devenit, dormit, băut, căzut* sau *dus, nins*. În opoziţie cu adverbializările normale (consacrate sau măcar acceptabile), au loc unele adverbializări improprii (din diferite motive). Unele dintre ele sunt apariţii izolate, individuale şi ocazionale, altele au oarecare răspândire.

Un cuvânt la care se constată de puţină vreme încălcarea unei restricţii de adverbializare este *fost*, participiul trecut al verbului *a fi*. El este cunoscut ca având valoare de adjectiv, acordat în gen, număr şi caz, fie când precedă un substantiv singur sau însoţit de alte cuvinte cu valoare adjectivală (*un fost elev, fostul elev, acest fost elev*; *o fostă elevă, fosta mea elevă*; *foşti elevi, foştii elevi, doi foşti elevi* etc.), fie când urmează după un substantiv, precedând alt adjectiv (*o elevă fostă repetentă, politicieni foşti condamnaţi*) sau un substantiv (*o sportivă fostă campioană, parlamentari foşti miniştri*); în ambele situaţii *fost* exprimă pierderea unui statut sau a unei calităţi avute în trecut de obiectul denumit de substantivul determinat[2] şi se foloseşte corect acordat în gen, număr şi caz cu acest substantiv. În ultimii ani am înregistrat însă, din ce în ce mai des, adverbializarea surprinzătoare a lui *fost* în construcţii de acest tip din limbajul politic, presa oferind în mod repetat exemple cu îmbinări cvasiterminologice în care *fost* apare ca un cuvânt invariabil, neacordat cu substantivul.

---

[2] Cu acest sens, *fost* adjectival s-a putut substantiva în exprimări eliptice cu circulaţie în limba vorbită: *(un) fost* (pl. *foşti*) s. m. „fost demnitar, patron etc." (în regimul comunist) sau „fost activist, securist etc." (astăzi).

Scanned with OKEN Scanner

Pentru prima situație gramaticală descrisă exemplele sunt, poate, mai rare, totuși există: *În 1992 au fost arestați, în Italia, 13 fost sovietici pentru trafic de droguri.* ROM. LIB. 1995, nr. 1511, p. 9/6.

Pentru a doua situație exemplele sunt mult mai frecvente. Iată doar câteva dintre ele: *țară fost comunistă* ROM. LIB. 1995, nr. 1729, p. 8/1–5; *țările fost comuniste*, „Dilema" IV, 1996, nr. 187, p. 8/4, și *țărilor fost comuniste* ROM. LIB. 1995, nr. 1504, p. 8/5; *statele fost comuniste* ROM. LIB. 1995, nr. 1728, p. 8/5.

Întrebuințarea lui *fost* în formă invariabilă, deci ca adverb, se datorește, probabil, sinonimiei cu prefixul *ex-*[3], care este, normal, invariabil, în îmbinări ca *țară ex-comunistă, țări ex-comuniste* (influența prefixului se reflectă uneori și în scrierea cu cratimă între *fost* și cuvântul următor: de exemplu, *spațiul fost-comunist* ROM. LIB. 1996, nr. 1829, p. 1/1), ca și paronimiei cu prefixul antonim *post-* din îmbinări ca *structuri postcomuniste*[4]. Poate fi invocată, de asemenea, sinonimia contextuală cu adverbul *anterior* și cu alte determinări circumstanțiale, ca *până nu demult* sau *în trecut*.

Faptul că ne putem explica modul în care s-a ajuns la folosirea adverbială a lui *fost* nu constituie însă și justificarea ei. Adverbializarea lui *fost* nu se justifică nici semantic (întrucât nu înseamnă „în mod fost") și nici sintactic (întrucât, chiar în grupul alcătuit din substantiv + *fost* + adjectiv sau substantiv, *fost* nu determină adjectivul următor, ci substantivul precedent: *fost, fostă, foști, foste* reprezintă contragerea, ca atribut adjectival, a propoziției atributive cu predicat nominal *care a fost* + adjectiv/substantiv). După cum nu se spune **fost elevi*, ci *foști elevi*, și nici *elevă *fost repetentă* sau *parlamentari *fost miniștri*, ci *elevă fostă repetentă*, respectiv *parlamentari foști miniștri* (cf. și formula *foști și viitori miniștri*), și după cum prin

---

[3] Pentru această sinonimie vezi definiția prefixului *ex-* în dicționare (de exemplu, în [2]DEX) și în *Formarea cuvintelor în limba română*, vol. al II-lea. *Prefixele* (redactori responsabili Al. Graur și Mioara Avram), București, 1978, p. 109. Am înregistrat o ciudată alăturare a acestor sinonime în pleonasmul *fost ex-*: vezi *fostul ex-președinte* ROM. LIB. 1998, nr. 2439, p. 7.

[4] Pentru formațiile *ex-comunist* și *postcomunist* vezi Irina Preda, *Îmbogățirea lexico-semantică a limbii române actuale (Cu privire specială la perioada postdecembristă)*, în LR XLII, 1993, 1, p. 20–21; ultima este înregistrată de Florica Dimitrescu, în [2]DCR.

Scanned with OKEN Scanner

contragerea atributivei *care a devenit democratică* nu se ajunge la *(țară) *devenit democratică*, ci la *devenită democratică*, tot așa nu trebuie acceptate construcțiile cu adverbializarea improprie a lui *fost*, de tipul *fost sovietici* sau *țară fost comunistă*, singurele construcții corecte fiind cele tradiționale, cu folosirea adjectivală, acordată, a lui *fost*: așadar *foști sovietici*, respectiv *țări foste comuniste* (cum, de altfel, scriu ziariștii mai atenți la exprimare).

În exemplele cu folosirea adverbială a lui *fost* avem a face cu un caz tipic de hipercorectitudine gramaticală realizată prin analiza greșită a unui grup nominal simplu sau complex. El constituie reversul fenomenului pe care Theodor Hristea l-a numit „adjectivare incorectă" sau „pseudoadjectivare"[5] în exemple ca *noi-născuți*, în loc de *nou-născuți*, sau *candidați slabi pregătiți*, în loc de *candidați slab pregătiți*; dacă în construcțiile greșite discutate de Th. Hristea adverbul era transformat în adjectiv, în cele de care m-am ocupat aici *fost* este transformat din adjectiv în adverb.

Cât de răspândită este recenta întrebuințare adverbială – greșită – a lui *fost* reiese și dintr-o împrejurare de-a dreptul comică. Un mare cotidian care a adoptat de curând procedeul, lăudabil în intenție, de a publica regulat câte o erată la numărul precedent, cu recunoașterea și comentarea critică a greșelilor de diverse feluri, între care celor de limbă li se dă o atenție specială, a cerut scuze cititorilor pentru că un colaborator folosise (corect!) pe *fost* drept adjectiv acordat: „Tot aici întâlnim sintagma *țărilor f o s t e comuniste*; era mai bine *f o s t comuniste*" („Curentul" III, 1999, nr. 202 (563), p. 3/6). Autorul eratei a făcut deci o corectură exact invers față de norme, contribuind implicit la consolidarea adevăratei greșeli.

M-am oprit asupra unui amănunt de exprimare, aparent neînsemnat, tocmai din cauza confuziei pe care o pot crea răspândirea și... recomandarea greșelii discutate.

LLR XXVIII, 1999, 3, p. 3–5.

---

[5] *Pseudoadjectivarea adverbului în limba română contemporană*, în LL 1979, 3, p. 323–333; *Sinteze de limba română* (coordonator Theodor Hristea), ediția a treia, București, 1984, p. 257–258.

Scanned with OKEN Scanner

ADVERBUL *MÂINE* ŞI TIMPURILE VERBALE DIN SFERA TRECUTULUI

În ultimii ani, în cadrul interesului pentru relaţiile dintre adverbe şi sistemul temporal verbal[1], precum şi, pe un plan mai larg, pentru stabilirea afinităţilor şi restricţiilor semantice de combinare a unor cuvinte şi forme gramaticale, s-a susţinut, de către diverşi cercetători ai limbii române, imposibilitatea combinării adverbului *mâine* cu cele mai multe timpuri din sfera trecutului indicativ.

Mihaela Mâinea, în 1969, afirmă că „*mâine* este admis în contexte cu verbul la viitor, la prezent şi la imperfect”[2], precizând că prezentul este, de fapt, un prezent cu valoare de viitor, iar imperfectul un imperfect cu valoare de condiţional perfect (situaţie echivalentă cu cele în care *mâine* apare pe lângă verbe la condiţional perfect sau conjunctiv perfect: vezi exemple de tipul *era mai bine dacă* ***plecai*** *mâine/dacă* ***ai fi plecat*** *~*, ***să fi plecat*** *~*); de aici concluzia că „valoarea de viitor îi este intrinsecă”[3] – pe care se bazează concluzia generală referitoare la „limitarea distribuţională a unităţilor de tipul *ieri, azi*...în funcţie de categoria gramaticală a timpului”[4] şi o întreagă teorie asupra statutului acestor cuvinte şi a caracterului special al relaţiilor cu verbul – şi menţiunea, care interesează direct discuţia noastră, că „apariţia lui *mâine* alături de un timp din sfera trecutului este posibilă numai când acest timp e încărcat cu o valoare modală”[5].

Un an mai târziu, Maria Cvasnâi adaugă – tot ca o excepţie faţă de ideea, care pare de la sine acceptată, că „teoretic, o asemenea combinaţie formează un enunţ nereperabil, elementele componente

---

[1] Vezi o bibliografie a acestei probleme la C. Săteanu, *Caracterul eterogen şi asimetric al sistemului temporal adverbial*, în CL XVII, 1972, 1, p. 67 şi 73.

[2] *Un tip special de determinare verbală*, în LR XVIII, 1969, 6, p. 528.

[3] *Ibidem*.

[4] *Ibidem*, p. 529.

[5] *Ibidem*, p. 528.

Scanned with OKEN Scanner

fiind incompatibile din punct de vedere semantic"[6] – o situație diferită în care *mâine* se întâlnește alături de imperfect. De astă dată nu mai e vorba de folosirea imperfectului (indicativ) cu altă valoare modală, ci cu altă valoare temporală decât cea obișnuită: este ceea ce autoarea numește „un caz particular [...] interesant prin raritatea lui"[7] al contextelor în care imperfectul apare cu valoarea temporală, cunoscută de mai multă vreme[8], de „viitor în trecut". Exemplele semnalate, dintr-o nuvelă de Eugen Barbu, sunt: *unde mai pui că trebuia să termine și cu cositul, că mâine era duminică?* și [...] *N-avea optsprezece ani și se însura mâine.*

Mai recent, Alexandra Vlăduț-Cuniță, studiind comparativ relațiile cu verbul regent ale adverbelor temporale din franceză și din română, stabilește un tabel de combinații cu timpurile indicativului pentru fr. *demain* și rom. *mâine*[9], conform căruia amândurora le-ar fi comună nu numai posibilitatea de construire cu prezentul, viitorul și imperfectul, ci și imposibilitatea construcției cu perfectul simplu și mai mult ca perfectul; singura deosebire ar consta în faptul că fr. *demain* cunoaște în plus construcția cu perfectul compus, absentă la rom. *mâine*.

Contribuția de față își propune să demonstreze existența unor situații în care adverbul[10] *mâine* (sau *poimâine*) poate apărea pe lângă oricare dintre timpurile trecute ale indicativului cărora li s-a contestat această valență: perfectul compus, perfectul simplu, mai mult ca perfectul, ca și imperfectul cu valoarea sa obișnuită.

---

[6] *Note despre unele valori ale imperfectului din limba română*, în „Analele Universității București". Limba română XIX, 1970, 2, p. 69.

[7] *Ibidem*, p. 68.

[8] Vezi Sandfeld/Olsen, SR I, p. 336; Alexandru Georgescu, *Unele probleme ale imperfectului*, în SG I, 1956, p. 93–95; [2]GLR I, p. 237.

[9] *Les relations des adverbes temporels français et roumains avec le verbe fini régissant*, în „Bulletin de la Société Roumaine de Linguistique Romane (S.R.L.R.)" IX, 1973, p. 47.

[10] *Mâine* substantivat nu prezintă interes pentru discuție, de aceea, în cele ce urmează, nu se fac referiri la combinațiile lui cu timpuri trecute, ca în exemplul *Pe când nu era moarte, nimic nemuritor, / Nici sâmburul luminii de viață dătător, / Nu era azi, nici mâne, nici ieri, nici totdeauna.* M. Eminescu, O. I 115/3, în DLPE, s. v. *mâne*. Cf. și expresia *cu azi, cu mâine*: *Cu azi, cu mâine, a făcut cunoștință Kir Ianulea cu fel de fel de negustori, ba și de boieri.* I. L. Caragiale, O. III 32, în DLRC, s. v. *azi*.

Scanned with OKEN Scanner

Mai întâi, o situație care privește numai perfectul compus și care merge exact în sensul combinațiilor lui *mâine* cu imperfectul, întrucât sunt implicate tot „forme verbale cu valori schimbate”[11]. Dat fiind faptul, semnalat mai demult[12], că perfectul poate avea valoare de viitor, în anumite construcții, e de așteptat ca în astfel de contexte să apară însoțit uneori și de *(poi)mâine*. Un asemenea exemplu, dintr-un roman de Mihai Beniuc, a fost folosit recent de Gh. Trandafir[13] pentru a ilustra valoarea specială, de viitor anterior, a perfectului compus: *Până mâine s-a și terminat cu rebeliunea* (în comentariul exemplului, autorul precizează că „datarea acțiunii se face în funcție de un complement circumstanțial de timp”). În limbajul familiar – căruia îi este proprie valoarea de viitor a perfectului, folosit „prin hiperbolă”[14] – sunt curente enunțuri ca *Mâine s-a zis cu tine!*

Există însă și situații în care combinarea lui *mâine* sau *poimâine* cu un timp trecut se datorește folosirii cu un sens special nu a timpului verbal, ci a adverbului. Am în vedere anume sensul „a doua zi, în ziua sau într-o zi următoare” (respectiv „a treia zi, într-o zi mai îndepărtată” pentru *poimâine*) neraportat la ziua în care se vorbește, ci la cea despre care este vorba, deci folosirea lui *mâine* cu sensul fr. *lendemain*, deosebit de *demain*. Acest sens – specific limbajului familiar și popular –, care nu e distins în dicționarele românești[15] de sensul fundamental, curent, dar care a fost relevat, în esență, de Kr. Sandfeld și Hedvig Olsen[16], nu a fost luat în considerație de autoarele citate, în opiniile cu privire la valențele temporale ale lui *mâine*; dintre

---

[11] Vezi Al. Graur, *Forme verbale cu valori schimbate*, în SCL XXV, 1974, 2, p. 115–119.

[12] Vezi numeroase exemple la Sandfeld/Olsen, SR I, p. 317–318.

[13] *Categoriile gramaticale ale verbului în româna contemporană*, Craiova, 1973, p. 188.

[14] Sandfeld/Olsen, SR I, p. 317–318.

[15] Vezi DLR, unde s. v. *mâine* sensul 1° este dat astfel: „în ziua care urmează după cea de azi; a doua zi; (regional) mânezi”, grupând atât citate cu adverbul raportat la momentul vorbirii – cele mai multe –, cât și unele în care nu se face această raportare (sensul „a doua zi, în altă zi”).

[16] Sandfeld/Olsen, SR III, p. 325: „1° *Astăzi* désigne le jour où se trouve le sujet parlant et *ieri*, *mâine*, etc. désignent les jours qui précèdent et suivent ce jour-là [...] 2° *Astăzi* désigne un jour dans le passé, mentionné dans un récit par le sujet parlant et évoqué par lui comme présent, et *ieri*, *mâne*, etc. les jours précédents ou suivants («ce jour-là», «la veille», «le lendemain», etc.)”.

Scanned with OKEN Scanner

toate trei, Mihaela Mâinea[17] afirmă explicit ideea că *mâine* „se raportează direct la momentul actual, adică la zero deictic"[18], diferențiindu-se prin aceasta, împreună cu *azi* și *ieri*, de elementele care „realizează localizarea temporală, în funcție de un alt punct decât zero deictic, din sfera de timp a viitorului sau a trecutului"[19].

Sensul neraportat la momentul vorbirii se întâlnește la *(poi)mâine*, mai ales în construcții corelative cu *a(stă)zi* aflat în aceeași propoziție, frază sau context mai larg. Verbul la timpuri trecute a) poate fi exprimat direct, în aceeași propoziție cu *(poi)mâine* sau b) poate reprezenta numai la oarecare distanță punctul de reper temporal al construcției în discuție cu un verb subînțeles. Evident, situațiile de sub *a* sunt cele emai elocvente pentru posibilitățile de combinare ale lui *(poi)mâine* cu timpuri din sfera trecutului. Iată exemple de acest fel cu diferite timpuri:

– perfectul compus:

S-a prefăcut azi, s-a prefăcut mâne, pân-a-nceput chiar să crează. I. L. Caragiale, *Opere*, III, București, 1962, p. 161.

Din munca pământului, care mi l-a dat de la proprietarii noștri, mi-am cumpărat, az, mâine, poimâine, plug, boi, cară. Text dialectal muntenesc publicat de E. Gamillscheg, *Die Mundart von Șerbănești und Tituleşti (Gerichtsbezirk Olt, Kreis Vedea)*, Jena/Leipzig, 1936, p. 209[20].

Dar această sfială a pierit treptat-treptat, pe măsură ce se încredința că tot orașul ar trage câștig din împlinirea visului său. / Azi a văzut pe fereastra cucoanei Măndichii un bilet: odăi mobilate de închiriat [...] / ***Mâine a aflat*** *că Tăsică Alexandrescu dă faliment: „Lume puțină, domnule, dever mic* [...]*" / **Poimâine a văzut** femei din Răzvad întorcându-se spre casă cu merinde nevândute* [...] *Și iaca*

---

[17] *Art. cit.*, p. 532.

[18] „Zero deictic" este, în terminologia lui K. Bühler, „punctul actual care împarte axa timpului în trecut și viitor"; vezi Mihaela Mâinea, *art. cit.*, p. 528.

[19] Autoarea citată aplică aici o distincție stabilită pentru limba franceză de Leon Zawadowski între două categorii de adverbe de timp: „adverbe subordonate care comunică raporturi temporale relative și adverbe principale care comunică raportul cu zero deictic".

[20] Citatele din textele dialectale le redau în transcriere simplificată.

Scanned with OKEN Scanner

așa, zi cu zi, clipă cu clipă! ideea s-a hrănit, s-a întremat, a crescut și a pus stăpânire pe toată mintea domnului Niță. I. Al. Brătescu-Voinești, *Întuneric și lumină*, București, 1930, p. 170–171.

– perfectul simplu:

Băui azi și băui mâne, / Băui patruzeci de zile. Poezie populară, la M. Sadoveanu, *Opere*, XVIII, București, 1959, p. 445.

– imperfectul:

Trăiam astăzi, trăiam mâne, / Ș-am văzut că era bine. Bibicescu, P. P. 96, în DLR, s. v. *mâine*.

– mai mult ca perfectul:

Azi o țirișică, mâine o țârâchiță țesase ea. Text dialectal oltenesc reprodus după Șt. Sterescu de E. Gamillscheg, *lucr. cit.*, p. 163.

Situațiile în care datarea în trecut a acțiunii se face în mod explicit numai la verbul regent sau dependent al construcției cu *mâine* sunt reprezentate mai cu seamă de expresia rezumativă a unei acțiuni repetate *azi așa, mâine așa*[21]:

– cu verbul frazei la perfectul compus:

Azi așa, mâine așa, încet-încet, s-a-ncins prietenie la toartă între doftor și bolnav. I. L. Caragiale, *Opere*, II, București, 1960, p. 568.

– cu verbul frazei la perfectul simplu:

Nu era paradie, ori vrun alai, sau serbare ca să nu fie și el acolo. Azi așa, mâine așa, el făcu cunoștință cu toți fiii de domni și de boieri. Ispirescu, L. 192, în DA, s. v. *așa*.

– cu verbul frazei la mai mult ca perfect:

Nucul creștea, creștea mereu. Azi așa, mâine așa, se făcuse cogeamite pom. Stăncescu, B. apud HEM, 1895, în DA, s. v. *azi*.

Asemănătoare cu expresia *azi așa, mâine așa* este expresia complicată cu opoziții de localizare, *astăzi ici, mâine colea*, pe care am întâlnit-o într-un context al cărui verb exprimat este la imperfectul cu valoare de perfect, specific poeziei populare:

---

[21] Gh. N. Dragomirescu (*Adverbul și determinarea adverbială în limba română*, în LR IX, 1960, 4, p. 38) consideră această construcție „locuțiune adverbială [...] în care *așa* are [...] rolul de cuvânt predicativ".

Scanned with OKEN Scanner

Astăzi ici, mâine colea, / Vreme bună, vreme rea, / La Țărigrad ajungea. Jarník-Bârseanu, D. 486, în DA, s. v. *astăzi*[22].

Exemple de acest tip se găsesc şi în construcţii libere care exprimă o acţiune repetată; verbul la un timp trecut (perfectul compus în exemplele consemnate) poate fi subînţeles numai pe lângă *mâine*:

Cotrobăia prin sertarul cu pricina şi azi a luat o mie, mâine două, până şi-a rotunjit suma la 15000 lei. SC. nr. 9763, 27.I.1974, p. 2/1

sau şi pe lângă termenul corelativ *azi*:

Reghiment de antilerie azi, reghiment de antilerie mâne, s-a găsit într-o zi un glumeţ [...] *şi i-a zis Nenea Niţă Antileristul – şi d-atunci aşa a rămas.* I. Al. Brătescu-Voineşti, *lucr. cit.*, p. 171.

Alt tip de construcţii corelative cu *a(stă)zi*, în care *mâine* poate apărea pe lângă timpuri trecute cu sensul „a doua zi" neraportat la momentul vorbirii, îl constituie expresia *de azi pe mâine*: de exemplu, *trăia de azi pe mâine*, *până atunci învăţase de azi pe mâine* etc.

În afara diveselor tipuri de construcţii corelative cu *a(stă)zi*, adverbul *mâine* mai poate avea acest sens referitor la trecut în fraze mai complicate în care datarea întregii acţiuni se face în propoziţia principală, regenta subordonatei cu *mâine* al cărei verb e la un timp obişnuit pentru acesta. De exemplu:

Luă un joc de cărţi şi le meni, ca să vadă dac-a veni mâni. M. Eminescu, P. L. 90/18, în DLPE, s. v. *mâne*.

Se hotărî să plece chiar mâne. L. Rebreanu, *Răscoala* I 306, la Sandfeld/Olsen, SR III, p. 326.

Un tip de tranziţie între sensul fundamental al lui *(poi)mâine*, raportat la momentul vorbirii, şi cel discutat aici, neraportat la acest moment, este constituit de construcţia comparativă *cum e* – sau *cum ar fi* – *(poi)mâine*, care din punct de vedere gramatical se încadrează în fraze asemănătoare cu cele analizate în alineatul precedent:

Abia cum e poimâne s-a aflat în sat. M. Sadoveanu, *Opere*, XVII, Bucureşti, 1959, p. 300.

Cân face băiatu-ăl mic, cum ie astăzi l-a născut şi mâine-noapte-a veni[23] *zmeii şi-a furat-o şi pă mă-sa.* Ovidiu Bârlea, *Antologie de proză populară epică*, II, Bucureşti, 1966, p. 286.

---

[22] Citez cu completări şi corectări după original.

[23] *A veni* este, în mod cert, perfectul compus cu *-t* căzut datorită unui fenomen fonetică sintactică; vezi în acelaşi basm, p. 287, *cu cine ne-o fi făcu pă noi?*

Scanned with OKEN Scanner

În această ultimă situație, *(poi)mâine* își păstrează sensul fundamental, dar construcția comparativă în ansamblul ei are sensul, neraportat la momentul vorbirii, „a doua (respectiv a treia) zi", constituind circumstanța temporală a acțiunii principale care poate fi exprimată prin orice timp din trecut. Apelul la comparație e un mijloc de rezolvare a contradicției dintre sensul lexical fundamental al lui *(poi)mâine* și necesitatea unui determinant temporal raportat la alt moment decât momentul vorbirii. Acest moment poate fi nu numai trecut, ca în exemplele date, ci și viitor sau prezent nelegat de vorbitor (prezent etern sau iterativ).

În sfârșit, o situație mai aparte în care *(poi)mâine*, cu sensul neraportat la momentul vorbirii, însoțește timpuri trecute este reprezentată de folosirea lui într-un fel apropiat de citat, mai exact ca o reluare a cuvântului folosit mai întâi, cu sensul fundamental, în vorbire directă:

Ștefan nu plecă chiar poimâine, ci două săptămâni mai târziu. Marin Preda, *Delirul*, București, 1975, p. 384, după „[...] *Pregătește-te, poimâine pleci*" de la p. 383.

Din cele spuse până acum rezultă că adverbul *(poi)mâine* are și un sens care, lipsit de raportarea la momentuil vorbirii, exprimă numai noțiunea de posteritate față de o acțiune posibilă în orice moment[24]. Combinarea lui cu alte timpuri decât cele cu care poate apărea în sensul fundamental se explică de obicei exclusiv prin sensul lexical deosebit, ca în toate exemplele de la p. 225–227. În unele situații însă combinația *(poi)mâine* + anumite timpuri se explică în aceeași măsură prin sensul special al adverbului, ca și prin valoarea temporală specială a formei verbale. După părerea mea, acesta este cazul celor două exemple din proza lui Eugen Barbu reproduse la p. 223, pe care

[24] Din citatul reprodus în nota 16 se vede că Kr. Sandfeld și Hedvig Olsen limitau acest moment la trecut. Deși nu interesează discuția asupra construcției cu anumite timpuri verbale, trebuie precizat că sensul neraportat la momentul vorbirii al lui *(poi)mâine* se poate întâlni și în sfera viitorului (de exemplu: *azi va vedea una, mâine alta*).

Scanned with OKEN Scanner

Maria Cvasnâi[25] le-a interpretat exclusiv din punctul de vedere al verbului: *mâine era duminică* şi *se însura mâine* conţin nu numai un imperfect cu sensul „urma să..., avea să...", care „implică o proiecţie în viitor (aceste acţiuni se realizează ulterior faţă de celelalte acţiuni care sânt în curs de desfăşurare)", ci şi un *mâine* cu sensul „a doua zi, în ziua următoare" neraportat la momentul vorbirii. Într-o situaţie de acelaşi fel este *mâine* care, cu acest sens, apare alături de timpul prezent cu valoare de perfect (prezentul narativ): *Îl vede azi, îl vede mâni, / Astfel dorinţa-i gata.* M. Eminescu, O. I 167, în DLR, s. v. *mâine*; de remarcat tipul de construcţie[26] – corelativă cu *azi* – paralel cu cel realizat cu perfectul în exemplul din I. L. Caragiale reprodus la p. 226. În sfârşit, o situaţie mai complicată este aceea în care forma verbală combinată direct cu *(poi)mâine* în sensul discutat – şi tot în corelaţie cu *azi*, ca în exemplul precedent – are valori speciale atât pe plan temporal, cât şi pe plan modal; este cazul imperativului cu valoare de indicativ perfect din următorul exemplu: *(Făceau toate chipurile... cum să deie vitişoarele mele... pe moşia boierească... să mi le poată ucide...) Şi astăzi împuşcă-i porcii; mâne vacile şi boii; poimâne căişorii; în altă zi ie-i oile dinapoi cu grămada şi du-le la curte (îţi poţi închipui, măria-ta, ce urgie grozavă era pe capul meu!).* I. Creangă, citat după Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, Bucureşti, 1944, p. 159–160.

Semantica şi valenţele temporale implicate ale adverbului *mâine* sunt deci mai bogate decât s-a crezut îndeobşte. Din punct de vedere gramatical e mai importantă distincţia între raportarea şi neraportarea la momentul vorbirii – pe care au făcut-o, în linii mari, Kr. Sandfeld şi Hedvig Olsen, dar fără a atrage atenţia tocmai asupra consecinţelor ei în domeniul combinaţiilor cu verbul – decât distincţia, la care se opreşte DLR, între durata sau gradul de determinare a intervalului de

---

[25] *Art. cit.*, p. 69.

[26] Cf. însă şi exemple ca: *Mâne sară la fel. Când îi mâne sară, ie omu iar napoi iapa şi pleacă la păşune şi o-mpedecă, să culcă şi doarme.* Ovidiu Bârlea, *lucr. cit.*, II, p. 281.

Scanned with OKEN Scanner

timp desemnat: o anumită zi (1°), respectiv un viitor oarecare, mai mult sau mai puțin apropiat (2°).

Cunoașterea integrală a sensurilor și a posibilităților de combinare ale adverbului *mâine* nu mai permite să se susțină că el ar fi monovalent pe plan temporal. Prin luarea în considerație a sensului lui neraportat la momentul vorbirii se infirmă teoriile construite de Mihaela Mâinea pe o bază de fapte limitată la sensul fundamental, dar nu unic al acestui adverb: atât teoria „acordului" verbului cu „timpul lexical al adverbului"[27], cât și aceea a unui „tip special de recțiune asemănător cu impunerea cazului unui substantiv de către o prepoziție"[28] sau a dublei manifestări – una lexicală și alta gramaticală – „a uneia și aceleiași categorii de valori"[29]; de asemenea se infirmă teoria incompatibilității dintre funcțiunea de determinare și *mâine* „care este independent, deoarece impune sfera sa de timp verbului"[30], întrucât nu e adevărat că el „nu ne informează în plus asupra desfășurării acțiunii, [...] ci [...] realizează doar restrângerea sferei de referire a verbului pe plan temporal"[31].

Ceea ce unește sensurile lui *mâine* – indiferent de raportarea la momentul vorbirii sau la alt moment, precum și de durata intervalului de timp desemnat sau de gradul de determinare a acestui interval – este exprimarea unui moment posterior. În această privință se infirmă altă concluzie a Mihaelei Mâinea, și anume deosebirea stabilită de această autoare[32] între adverbele *mâine* și *poimâine*, în sensul că „segmentul bază" *mâine* „acoperă aceleași valori temporale ca și cele manifestate la verb", fiind termenul regent al formei verbale, în timp ce „segmentul prim" *poi-* ar fi singurul care „exprimă posterioritatea" și care este „impus de timpul verbului". De alfel, C. Săteanu[33] și-a exprimat „rezerva față de faptul că

---

[27] *Art. cit.* p. 531.
[28] *Ibidem*, p. 533.
[29] P. 534.
[30] P. 533.
[31] P. 532.
[32] P. 534–535.
[33] *Art. cit.*, p. 73.

Scanned with OKEN Scanner

segmentele *poi-*, *alaltă-* realizează relația temporală cu verbul și că acest segment exprimă posterioritatea, respectiv anterioritatea"; după cum arată autorul citat, „categoriile de anterioritate și posterioritate sânt exprimate de *ieri* și *mâine*, iar *alaltă-* și *poi-* au alt rol, și anume de distanțare față de un punct de reper ales, în limitele temporale fixate de *ieri* sau de *mâine*". Ca argumente împotriva părerii susținute de Mihaela Mâinea se pot invoca două fapte: pe de o parte, existența unui grad superior de distanțare în timp realizată prin segmentul unic *răs-* folosit pentru ambele direcții temporale (*răspoimâine*, *răsalaltăieri*) și, pe de alta, folosirea regională a lui *alaltă-* în combinație cu *mâine*. Un enunț ca *poi-ieri am plecat* este într-adevăr nereperat, cum spune Mihaela Mâinea, dar explicația stă în sensul etimologic al lui *poi-* (lat. *post*), specializat pentru exprimarea posteriorității. Pe axa temporală opusă enunțuri ca *alaltămâine voi pleca* sau *mâine-alaltă voi pleca* se întâlnesc regional tocmai pentru că segmentul *alaltă-* nu e legat prin sensul lui de ideea de anterioritate, ci poate exprima distanțarea în orice direcție; cf. la Marin Preda, *lucr. cit.*, *ailaltăieri* (p. 330) și *poimâine ailaltă* (p. 17). Cât privește faptul că *mâine* exprimă prin el însuși posterioritatea, fără a acoperi aceleași valori ca verbul, aceasta s-a demonstrat implicit prin exemple de tipul *azi a văzut una, mâine a văzut alta* etc.

Mâine am citit, respectiv ~ *citii, citeam, citisem* sunt, în limba română, enunțuri nereperate[34] numai desprinse de context. Dacă greșelile din limba copiilor[35] se exclud de la sine din discuție, trebuie menționat că o formulă independentă ca *S-a întâmplat mâine* este un titlu (de film) căutat, intenționat șocant, aproximativ ca „Amintiri despre viitor". Integrate în context însă, asemenea enunțuri sunt oricând posibile și nu au nevoie de nici o explicație de ordin stilistic.

---

[34] Vezi Mihaela Mâinea, *art. cit.*, p. 528.

[35] Vezi Tatiana Slama-Cazacu, *Relațiile dintre gândire și limbaj în ontogeneză (3–7 ani)*, București, 1957, p. 405: „Un fapt observat de mulți cercetători este discordanța dintre timpul verbului și adverbul care-l determină. Majoritatea copiilor confundă – se pare că în diverse limbi – pe *mâine* cu *ieri*: Țumpi (3; 4) *«*Mâine am fost de mi-a pus o căciuliță»".

Scanned with OKEN Scanner

De aceea într-un viitor tabel, mai adecvat, al combinațiilor cu timpurile verbale admise de adverbul *mâine* vor trebui înscrise două serii de combinații posibile, una mai limitată și una completă, după cele două sensuri ale lui cu implicații gramaticale; este procedeul pe care Alexandra Vlăduț-Cuniță[36] l-a aplicat la cele două tipuri de construcție cunoscute de adverbul *altădată*, cu mențiunea că nu ar fi vorba, ca la acesta, de exprimarea unor raporturi esențial diferite, ca anterioritatea și posterioritatea, ci de raportări diferite ale posteriorității: la momentul vorbirii sau la alt moment.

*

Discuția asupra sensurilor și a posibilităților combinatorii ale adverbelor *mâine* și *poimâine* interesează și compusele lor regionale: pe de o parte, *mânezi* (care în DLR figurează, dintr-o inadvertență, în două articole: s. v. *mâine*, scris *mâne-zi*, cu un citat din Popovici-Bănățeanu, și ca articol independent, scris *mânezi*) și *poimânezi* (neînregistrat în dicționare; vezi însă Cornelia Cohuț și Magdalena Vulpe, *Graiul din zona „Porțile de fier"*, I. *Texte. Sintaxă*, București, 1973, p. 340) și, pe de altă parte, *mâine-alaltă* și *alaltămâine*[37].

Judecând după citatele din DLR, *mânezi* pare specializat pentru sensul „a doua zi" neraportat la momentul vorbirii; majoritatea citatelor prezintă combinații cu timpuri trecute (perfectul simplu, perfectul compus[38], imperfectul), cu prezentul narativ echivalent al perfectului sau cu un prezent atemporal (iterativ). Profit de prilej pentru a semnala existența acestui adverb, construit cu perfectul

---

[36] *Art. cit.*, p. 47.

[37] Pentru atestări ale acestor adverbe în plus față de dicționare (DA–DLR, s. v. *alaltămâine* și *mâine*) vezi Mioara Avram, *Sur quelques pronoms et adverbes indéfinis dans les langues romanes*, în ACILFR XII, I, p. 483 [versiune românească în volumul de față, p. 165].

[38] Vezi și un exemplu dintr-un text dialectal recent: *Mânezi am plecat din nou iar cu oile.* Cornelia Cohuț și Magdalena Vulpe, *lucr. cit.*, p. 265/16.

Scanned with OKEN Scanner

simplu, în două pasaje din *Palia de la Orăştie* (1581–1582)[39], ignorate de DLR, în care prima atestare provine abia de la D. Ţichindeal (1814). Situaţia lui *poimânezi*, glosat „peste două zile" de Cornelia Cohuţ şi Magdalena Vulpe, este similară cu cea a lui *mânezi*, după cum arată unicul exemplu ilustrativ, cu verbul la imperfect: *sâmbătă sara veneam acas* / [...] *poimânezi luni să ducea iar copilu cu nora.*

În schimb, *mâine-alaltă* şi *alaltămâine* par specializate pentru sensul raportat, precis sau vag, la momentul vorbirii.

SCL XXVI, 1975, 2; p. 189–195.

---

[39] *Făcu derept acea Domnul acest cuvânt mâne dzi şi toate dobitoacele eghipteanilor muriră*, respectiv *Şi Domnul aduse vântul de cătră răsărit pre acel pământ, suflând toată dzia şi noaptea şi mâne dzi, vântul de cătră răsărit aduse lăcuste* (în ediţia îngrijită de Viorica Pamfil, Bucureşti, 1968, p. 205/15 şi 211/2). În *Indice lexical paralel. Secolul al XVI-lea* alcătuit de Florica Dimitrescu (*Contribuţii la istoria limbii române vechi*, Bucureşti, 1973, p. 186) acest adverb e dat ca absent în *Palia de la Orăştie*, ca şi în alte şapte texte excerptate, cu excepţia *Evangheliarului slavo-român de la Sibiu* (1551–1553), unde ar apărea o dată (vezi şi indicele ediţiei lui L. Demény, Bucureşti, 1971); pasajul din acest text (13^{v}/19–22) nu admite însă, după părerea mea, interpretarea lui *mânezi* drept compus, elementele lui repartizându-se la două propoziţii diferite: *nu grijiţ spre măne / dzi de măne are grija sa / destul e că are dzua / reul seu* (cf. *Biblia*, traducere de Vasile Radu şi Gala Galaction, Bucureşti, 1938, p. 1104: *Nu duceţi grijă de ziua de mâine, căci ziua de mâine se va îngriji de sine. Ajunge zilei răutatea ei*). Pentru părerea că Evangheliarul citat ar oferi prima atestare a lui *mânezi* vezi acum şi Magdalena Popescu-Marin (LR XXIII, 1974, 6, p. 534), care citeşte astfel începutul pasajului în discuţie: *Nu grijiţi spre mânedzi de mâne.*

Scanned with OKEN Scanner

CULTISME ADVERBIALE CU SUFIXUL *-E* ÎN LIMBA ROMÂNĂ

1. Existența unui sufix adverbial *-e*, moștenit din latină, în limba română este în general recunoscută, cel puțin din punct de vedere istoric, cu toate rezervele referitoare la productivitate și la caracterul analizabil fie al adverbelor care îl conțin, fie, mai ales, al sufixului *-este* în a cărui componență intră[1].

Fondul neologic al limbii române moderne cunoaște și el un *-e* adverbial, despre care s-a vorbit mult mai puțin. În limba literară contemporană acest sufix poate fi identificat numai în semianalizabilele *forte* adv. și adj. (cf. *forță* și *forti-*) și *recte* (cf. *recto* și *recti-*). El a avut însă o adevărată epocă de glorie în secolul al XIX-lea la latiniști, de la care a fost preluat și de alții, în limba scrisă și vorbită, iar unele formații persistă până azi, ca arhaisme, în exprimarea unor intelectuali în vârstă. După știința mea, singurii cercetători care au relevat existența unor asemenea adverbe în *-e* sunt Doina David[2] pentru româna literară dintre 1880 și 1920, cu cinci exemple (*anticipative, directe, inclusive, publice* și *relative*) în contexte din stilul științific și din cel administrativ, și Ion Coteanu[3] pentru perioada 1780–1860, cu un exemplu (*astronomice*) de la A. T. Laurian; de asemenea, Florea Fugariu include un adverb în *-e* (*honeste*) în amplul glosar al antologiei sale consacrate Școlii Ardelene[4]. În tomurile

---

[1] Vezi, de exemplu, Pascu, *Sufixele*, p. 179; Bourciez, [2]*Éléments*, p. 253; Elena Toma, *Adverbul*, în *Istoria limbii române. Fonetică, Morfosintaxă, Lexic* (coordonator: Florica Dimitrescu), București, 1978, p. 341–342.

[2] *Limbă și cultură (Româna literară între 1880 și 1920. Cu privire specială la Transilvania și Banat)*, Timișoara, 1980, p. 149.

[3] *Structura și evoluția limbii române (de la origini până la 1860)*, București, 1981, p. 114.

[4] *Școala Ardeleană*, ediție critică, note, bibliografie și glosar de Florea Fugariu, vol. al II-lea, București, 1983, p. 841.

Scanned with OKEN Scanner

apărute din DA – DLR nu au fost înregistrate decât două adverbe de acest fel: *implicite*, cu un citat din T. Maiorescu, şi *recte*, cu un citat din M. Ralea; în DI – elaborat după DA ms. – figurează încă două: *dialectice* şi *explicite* (cel din urmă fiind oricum atestat, alături de antonimul său, în citatul utilizat în DA s. v. *inclusive*).

2. Sărăcia semnalărilor de până acum face oportună publicarea listei integrale – fie şi provizorie, neexhaustivă – a celor 63 de formaţii pe care le-am întâlnit[5]:

absolute: Cipariu, *Gramateca* II, p. 131 (*Ele însă nu cer absolutè ca complementul să fie nume*), 157, 160, 166
abstracte: Munteanu, *Gramatică* II, p. 50 (*care* [...] *esprim abstracte acţiunea*)
adverbialice: Munteanu, *Gramatică* II, p. 50 (*adjective* [...] *complinite adverbialice*)
afirmative: Cipariu, *Gramateca* II, p. 255 (*se respunde în două modure: afirmative seau negative*)
alternative: Munteanu, *Gramatică* II, p. 60 (*predicatul se cuvine alternative şi la unul, şi la altul*)
analitice: Cipariu, [2]*Principia*, p. 257 (*a o studia nu numai analitice şi comparative*)
anticipative: *Statutul organic al Bisericii Greco-orientale Române din Ungaria şi Transilvania*, ediţia a IV-a, Sibiu, p. 48, la Doina David, *loc. cit.* (*plătim anticipative*)
astronomice: A. T. Laurian, la I. Cōteanu, *loc. cit.* (*uliţă construită astronomice pe meridian*)
atributive: Munteanu, *Gramatică* II, p. 39 (*când este complinit atributive*), 47 (2), 49, 51, 54
certe: LM, s. v. (*certe ştiu*)
colective: Munteanu, *Gramatică* II, p. 65 (*reportând diverse subiecte de unu şi acelaşi predicat; seu colective* [...], *seu distributive*), cf. 60

[5] În care nu am inclus adverbele în *-e* omonime cu forma de masculin-neutru singular a adjectivelor corespunzătoare – de exemplu: *forte*, *simplice*, chiar *conforme* şi formaţiile în *-ente/-inte*, variante ale lui *-ent* (ca *eminente*, *suficiente*), sau cele în *-ale*, variantă a lui *-al* (ca *naturale*, *reale*) –, nici adverbele în *-mente*.

Scanned with OKEN Scanner

comparative: Cipariu, [2]*Principia*, p. 257 (vezi s. v. *analitice*)
contracte: Cipariu, *Gramateca* I, p. 229 (*u n e i a seau contracte u n i a*), II, p. 219
corecte: Cipariu, [2]*Principia*, p. 297 (de două ori: *bine şi corecte*)
critice: Tim. Cipariu, *Despre limba română. Suplement la Sintactica*, Blaj, 1877, p. 18 (*încă nu e criticè deplin stabilit*)
cronistice: Mihai Eminescu, *Opere*, ediție critică întemeiată de Perpessicius, IX (coordonator Petru Creția), Bucureşti, 1980, p. 81, 82 (*la o înălțime cronistice absolută*)
cronologice (şi în varianta *chronologice*): Cipariu, *Principia*, p. 101 (*ordinându-le cronologice*); LM, s. v.
definitive: Tim. Cipariu, *Despre limba română...*, p. 16 (*locul ei l-ocupă limba grecească definitivè*), 22
dialectice: LM, s. v. (fără ilustrare)
directe: Cipariu, *Gramateca* II, p. 280; Munteanu, *Gramatică* II, p. 98; S. Stoica, *Tratatul boalelor acute infectătoare...*, Sibiu, 1891, p. 7, la Doina David, *loc. cit.* (*se transmit directe*)
distributive: Munteanu, *Gramatică* II, p. 56 (*spre a descompune seu a esprima distributive o noțiune colectivă*), cf. 65
energice: Titu Maiorescu, *Jurnal şi epistolar*. Vol. I (noiembrie 1855–martie 1859), ediție îngrijită de Georgeta Rădulescu-Dulgheru şi Domnica Filimon, Bucureşti, 1975, p. 179 (*a refuzat-o energice*)
exclusive (în varianta *esclusive*): LM, s. v. (fără ilustrare)
explicite (şi în varianta *esplicite*): Cipariu, *Gramateca* II, p. 19 (*acest mijloc* [...] *nu lipseşte, fie esplicite, fie implicite*), p. 20; Titu Maiorescu, *Logica*, ediția a V-a, Bucureşti, 1898, p. 51, 154
exprese (în varianta *esprese*): T. Cipariu, *Cuvânt la inaugurarea Asociațiunei Rom. Transilv.* [...] *apărat în cuntra unei critice*, Blaj, 1862, p. 125 (*iar întru altul zice esprese* [...]), Cipariu, *Gramateca* I, p. 221, II, p. 15 (2), 27, 111, 267
figurate: Cipariu, *Gramateca* II, p. 53 (*personificăm figuratè somnul*), p. 200
filosofice: Titu Maiorescu, *Jurnal...*, p. 36 (*cari* [...] *nu se observă filosofice*)
germanice: LM, s. v. (*scrie germanice*)

Scanned with OKEN Scanner

gotice (în varianta *gothice*): T. Cipariu, *Despre limba română...*, p. 17 (*gothice se traduce* [...])

gramatice: LM, s. v. (*vorbeşte gramatice*)

implicite: Cipariu, *Gramateca* II, p. 19 (vezi s. v. *explicite*), 20; M. Eminescu, *Opere*, IX, p. 171; T. Maiorescu, *Logica*, p. 51, în DA, s. v.

improprie: Cipariu, *Gramateca* II, p. 134 (*unele se pot reduce la semnificaţiunea principale, altele mai anevoie seau impropriè*); T. Cipariu, *Despre limba română...*, p. 22

inclusive: A. T. Laurian, în *Şcoala Ardeleană*, ediţie critică de Florea Fugariu, vol. I, Bucureşti, 1983, p. 1 (*de la pagina 339 până la pagina 490 inclusive* [...]); Mihai Eminescu, *Opere*, ediţie critică întemeiată de Perpessicius, XVI (coordonator D. Vatamaniuc), Bucureşti, 1989, p. 182; *Statutul...*, p. 4, la Doina David, *loc. cit.*

intransitive: Munteanu, *Gramatică* I, p. 41 (*Se poate zice transitive: orbul nu vede lumina soarelui şi intransitive: orbul nu vede*)

logice: T. Maiorescu, *Jurnal...*, p. 186; Munteanu, *Gramatică* II, p. 52 (*logice considerat*); M. Eminescu, *Opere*, IX, p. 452

metaforice: LM, s. v.

narative: Munteanu, *Gramatică* II, p. 73 (*Verbele altei persoane se pot întruduce seu cita au din cuvânt în cuvânt, au numai narative*)

necesare (în varianta *neţăsare*): I. L. Caragiale, *Opere*, ediţie critică de Al. Rosetti, Şerban Cioculescu şi Liviu Călin, II, Bucureşti, 1960, p. 20, 458 (*musai să răspunză, neţăsare, amăsurat priceperii şi raţiunii sale*)

negative: Cipariu, *Gramateca* II, p. 185, 255 (vezi s. v. *afirmative*)

oneste (scris *honeste*): I. Budai-Deleanu, în *Şcoala Ardeleană*, ediţia citată, II, p. 160 (*Vreie împăratul honeste, toţi aşa vor vrea*)

ordinarie: Cipariu, [2]*Principia*, p. 58 (*cum se află scrise ordinarie*)

ortografice: T. Maiorescu, *Jurnal...*, p. 108 (*nu ştie să scrie ortografice*)

osce: T. Cipariu, *Despre limba română...*, p. 5 (*ştiu mai bine oscè decât latineşte*)

pasive: Cipariu, *Gramateca* II, p. 206 (*unde se cunoaşte e pus* [...] *în tot casul pasivè*)

Scanned with OKEN Scanner

perifrastice: Munteanu, *Gramatică* I, p. 41 (de două ori: *l-înfăţişăm* [...] *perifrastice*)

personalice: Munteanu, *Gramatică* II, p. 34 (*fără a determina personalice timpul*)

poetice: T. Maiorescu, *Jurnal...*, p. 30 (*vezi tot lucrul poetice în cartea mea*)

precise (în varianta *preţize*): I. L. Caragiale, *Opere*, II, p. 458 (*comeata nicighecât nu vine preţize*), 491 (2)

proprie: Cipariu, *Gramateca* I, p. 54 (*în carea proprie numai A are loc*), 85, 719, II, p. 7, 17, 171, 172, 264, 273, 276, 293; Irimia Çirca, *Gramatica limbei româneşti*, Partea I. *Etimologia*, Bucureşti, 1878, p. 27, 43, 49, 86, 89, 102, 105, 109, 114 (2), 116 (2), 142; Mihai Eminescu, *Opere*, ediţie critică întemeiată de Perpessicius, X (coordonator D. Vatamaniuc), p. 38; LM, s. v.; I. L. Caragiale, *Opere*, II, p. 21

provizorie: T. Maiorescu, *Jurnal...*, p. 188 (*se stabileză provizorie aci*), 315, cf. *provizorice, ibid.*, p. 292 (*rămân numai provizorice la tine*)

publice (şi în varianta *publiţe*): *Statuta sau legile scaonelor săseşti...*(traduse de S. Micu în 1802, ms. rom. 515 B. A. R. Cluj), p. 208, 210, la R. Todoran, în CILL, III, 1962, p. 125 (*publiţe* [...] *va mărturisi*); T. Maiorescu, *Jurnal...*, p. 20; Cipariu, [2]*Principia*, p. 292; Tim. Cipariu, *Crestomatia seau analecte literarie*, Blaj, 1858, p. VI; „Transilvania" 1887, p. 41, la Doina David, *loc. cit.*

pure: T. Cipariu, *Despre limba română...*, p. 7 (*unele diferenţe* [...] *se pot reduce purè la ortografie*).

rapsodice: Munteanu, *Gramatică*, I, p. 10 (*reguli ortografice ce pot a se dezvolta rapsodice în cursul părţii etimologice*)

recte: Cipariu, *Gramateca*, II, p. 185 (*în Liturgia de Iaşi din 1679 fol. 18 rectè 20*); M. Eminescu, *Opere*, IX, p. 78, 89, 135, 190, X, p. 80, XVI, p. 417; M. Ralea, în DLR, s. v.

relative: Munteanu, *Gramatică*, I, p. 60 (*fiind relative mai puţine*), II, p. 17; A. Banciu, *Cum vorbim şi cum ar trebui să vorbim româneşte. Ardelenisme şi alte isme*, Braşov, 1913, p. 48, la Doina David, *loc. cit.*

Scanned with OKEN Scanner

respective (şi în variantele *reşpeckive, respekkive, reşpective*): Maiorescu, *Jurnal*...p. 39 (*să capăt respective „lobenswert" şi „vorzüglich"*), p. 196, 281, 342; Cipariu, *Gramateca*, I, p. 156, II, p. 70 (2), 224; I. Çirca, *Gramatica*...I, p. 36, 73, 86, 87 (2); M. Eminescu, *Opere*, IX, p. 85, 183, X, p. 71, XVI, p. 315; LM, s. v. *respectivu, -a* adj.; Elie Trăilă, *Simplificarea grafii şi a ortografii*, Caransebeş, 1899, p. XIII, la Doina David, *lucr. cit.*, p. 99; I. L. Caragiale, *Opere*, II, p. 20 (2), 21 (3), 25, 460, 461; *Opere*, tomul VII. *Corespondenţă*, ediţie îngrijită de Şerban Cioculescu, Bucureşti, 1942, p. 156

sincere: T. Cipariu, *Cuvânt la inaugurarea Asociaţiunei...*, p. 98 (*Noi din parte-ne sincerè dorim* [...])

sintactice: Munteanu, *Gramatică* II, p. 46 (*Pronumele posesiv* [...] *sintactice nu diferează de genitivul posesiv*)

stricte: Cipariu, *Gramateca* II, p. 28 (*stricte luând*), p. 132 (2), 147, 154, 181

substantivice: Munteanu, *Gramatică* II, p. 2 (*verce parte a vorbirii luată substantivice*), 33

succesive: Munteanu, *Gramatică* I, p. 44 (*a face ca verbul să ia succesive toate formele de mod, de timp, de număr şi persoană*)

ştiinţifice (în varianta *scienţifice*): „Foaie pentru minte, inimă şi literatură" VIII, 1845, 18, p. 143, în *Bibliografia analitică a limbii române literare 1780–1866* (coordonator Tudor Vianu), Bucureşti, 1972, p. 94 (*socot a nu scrie şi vorbi scienţifice destul*)

transitive: Munteanu, *Gramatică* I, p. 41 (vezi s. v. *intransitive*).

Inventarul real al adverbelor neologice în *-e* ar putea fi mai mare decât rezultă din recolta prezentată, căci mi se pare admisibilă ipoteza existenţei paralele cel puţin a unor antonime neatestate încă. Am în vedere două categorii de cuvinte, dintre care mai plauzibilă este existenţa celor care se încadrează în tipuri de perechi cu baza comună (omorizice); astfel, lista perechilor în care un termen este pozitiv şi altul negativ format de la primul cu prefixul *in-*, după modelul *proprie – improprie, transitive – intransitive*, s-ar completa cu **impersonalice, *incorecte, *indirecte*, presupuse de *personalice, corecte, directe*. Cu

Scanned with OKEN Scanner

un grad mai mic de probabilitate, şi lista antonimelor heterorizice, pur semantice, de tipul *afirmative – negative* sugerează existenţa virtuală a unui **concrete* alături de *abstracte*.

Inventarul adverbelor neologice în *-e* ar putea spori şi prin adăugarea unor formaţii atestate în contexte ambigue, care permit şi interpretarea drept adjective a cuvintelor în cauză. În această situaţie sunt următoarele 5 formaţii:

? **asindetice:** Munteanu, *Gramatică* II, p. 71 (*să le coordineze asindetice; le înşirăm asindetice; se uzită asemine asindetice şi celelalte coordinaţiuni*), 107 (*atributele pot sta* [...] *în raport de coordinaţiune* [...]. *În raport de coordinaţiune se înşiră asindetice seu sindetice – toate înaintea seu în urma noţiunii substantivice*)

? **complete:** Maiorescu, *Jurnal...*, p. 31 (*mă apucai să-mi edau poeziile mele mai la lumină şi să mi le scriu într-o carte complete*)

? **inverse:** Cipariu, *Gramateca.* II, p. 219 (*v o i în combinăţiunea futurului cu infinitivi de la verbe reflesive în ordinea regularie a cuvintelor se pune între acusativul reflesiv şi între infinitiv, pr. m ă v o i d u c e, s e v a ş t i etc.; seau inverse: d u c e - m ă - v o i, ş t i - s e - v a etc.*)

? **sindetice:** Munteanu, *Gramatică* II, p. 350 (*Legile tonului şi locurele unde poate să se facă eliziunea sânt a se determina mai specifice în partea analitică*)

3. Multe adverbe din listă au atestări unice, care, în principiu, le pot pune sub semnul îndoielii circulaţia. Limitarea atestării la contestatul dicţionar al lui A. T. Laurian şi I. C. Massim (de exemplu: *certe, dialectice, germanice, gramatice*)[6] sau la câte un text tradus (vezi *(h)oneste* sau *osce*, atestate la I. Budai-Deleanu, respectiv T. Cipariu, în texte traduse din latină) este de natură să provoace suspiciuni chiar asupra existenţei reale, în limbă, a cuvintelor aflate în

[6] Pentru reabilitarea dicţionarului lui A.T. Laurian şi I. C. Massim faţă de opinia curentă vezi Mircea Seche, *Schiţă de istorie a lexicografiei româneşti*, vol. I, Bucureşti, 1966, p. 140–154.

Scanned with OKEN Scanner

această situație. O anumită prudență este, desigur, necesară, dar ea nu trebuie exagerată, având în vedere că circulația unor formații depistate inițial în traduceri (cazul lui *publice*) sau în dicționarul latinist a fost confirmată de atestări ulterioare în surse de altă natură (texte originale și propriu-zise, nu create ad-hoc, din necesități lexicografice). De altfel, dicționarul lui A. T. Laurian și I. C. Massim nu supralicitează în domeniul adverbelor în *-e*, din moment ce nu le înregistrează măcar pe toate cele utilizate anterior de diverși autori. Cu privire la presiunea modelului în traduceri și parafrazări, se observă că ea nu merge până la preluarea mecanică a oricăror adverbe în *-e* dintr-un text latinesc, cu ignorarea corespondentelor românești consacrate, ci se ține seama de acestea: vezi *osce* vs. *latineşte* la T. Cipariu, *Despre limba română...*, p. 5, într-o redare liberă a citatului latinesc reprodus apoi, și pasajul cu text paralel de la p. 7 a aceleiași lucrări: *încât este de crezut ce zice Quintilian (I. 6, 27) că alta este a grăi latineşte, alta gramaticeşte: aliud est latine, aliud grammatice loqui.*

Cea mai veche atestare a unui adverb în *-e* neologic datează din 1802 prin *publice*, folosit atunci în varianta *publițe*, într-un text juridic ardelenesc: cuvântul este glosat în paranteză la ambele lui apariții în textul dat, de unde rezultă că traducătorul – S. Micu – era conștient de noutatea termenului: *iar ea publițe (adecă înaintea tuturor) va mărturisi* [...], p. 208, și *publițe (de obște) va mărturisi*, p. 210. Majoritatea înregistrărilor ulterioare provin de la autori ardeleni (I. Budai-Deleanu, T. Cipariu, A. T. Laurian, G. Munteanu, T. Maiorescu în anumite împrejurări) sau bănățeni (Elie Trăilă). Situația lui T. Maiorescu necesită unele precizări: ocurențele depistate provin, pe de o parte, din însemnări intime și scrisori de la vârsta adolescenței (1856–1858), iar, pe de altă parte, din manualul său de logică (ediția I, 1876, păstrate și în ediția a V-a, din 1898) și, în ambele cazuri, trebuie puse în legătură cu formația autorului în mediu latinist[7]; absența unor asemenea adverbe în *Critice* (1866–1906) se înscrie în evoluția normală a limbii

[7] Pentru competența din tinerețe a lui T. Maiorescu în practica exprimării latiniste vezi, de exemplu, scrisoarea sa din 1857 reprodusă cu grafia originară de Valeriu Nițu și Traian Vedinaș, *Timotei Cipariu. Arhetipuri ale permanenței românești*, Cluj-Napoca, 1988, p. 231.

Scanned with OKEN Scanner

sale în sensul părăsirii elementelor regionale şi a influenţelor latiniste, dar faptul că nu relevă acest tip formal în minuţiosul studiu critic *Limba română în jurnalele din Austria* (1868)[8] mi se pare semnificativ şi permite presupunerea că nu-l deranja, deşi el însuşi nu-l (mai) folosea în aceeaşi măsură. Caracterul marcat ardelenesc al adverbelor neologice în *-e* rezultă şi din includerea unei asemenea formaţii (*relative*) în repertoriul de „ardelenisme" alcătuit în 1913 de A. Banciu[9]. În 1940 Sextil Puşcariu[10] menţionează varianta *reşpective* a lui *respective* în categoria neologismelor cu colorit fonetic ardelenesc în regres, oferind indirect o atestare a folosirii formaţiei la acea dată. După Doina David[11], unele adverbe în *-e* au fost „păstrate până nu demult în exprimarea intelectualilor ardeleni"; de fapt, am avut surpriza să înregistrez formaţia *respective* într-un interviu al unui vorbitor în vârstă, cu această apartenenţă socială şi regională (domnul Corneliu Coposu), televizat în aprilie 1990, ceea ce înseamnă că tipul se păstrează încă, poate numai prin relicva citată. În lista de sub 2 predomină termenii filologici, atestaţi numai până pe la 1880, dar cele mai rezistente adverbe în *-e*, transmise şi secolului următor, s-au dovedit cele intrate în limbajul curent prin stilul juridic-administrativ: *inclusive, proprie, relative, respective*; singurul neregional şi nearhaic este semianalizabilul *recte*.

Probleme speciale pune prezenţa unor asemenea adverbe la neardelenii M. Eminescu şi I. L. Caragiale. La M. Eminescu este de remarcat folosirea lor exclusiv în stiluri neartistice: în publicistică, în texte administrative şi în traduceri ştiinţifice; explicaţia lor trebuie căutată în formaţia poetului cu profesori latinişti la Cernăuţi şi la Blaj, eventual şi în unele modele germane. La I. L. Caragiale adverbele în *-e* neologic au, dimpotrivă, o funcţie artistică şi anume funcţia de satirizare a unor personaje ca Marius Chicoş Rostogan, prin repro-

---

[8] *Critice 1866–1907*, ediţie completă, I, Bucureşti, 1926, p. 81–121.

[9] *Loc. cit.*

[10] *Limba română*, I. *Privire generală*, Bucureşti, 1940, p. 414: „Adevărat că rostiri ca *şpeţial, reşpective, conziliu, univerzitate*, după felul de pronunţare german sau unguresc al limbii latine, nu se mai prea aud nici prin Ardeal".

[11] *Lucr. cit.*, p. 149.

Scanned with OKEN Scanner

ducerea particularităților lingvistice latiniste ardelenești sau cea de creare a atmosferei prin pastișa exprimării din zonă într-o scrisoare particulară de la Kecskemét; efectul comic este îngroșat de redarea lui în variantele fonetice regionale cu *ş* pentru *s* şi *ḱ* pentru *t* (+ *i*) în *reşpeckive* sau *ţ* pentru *č* şi *-z-* pentru *-s-* în *preţize*[12]. Dacă existența adverbelor în *-e* neologic în limba latiniștilor ardeleni ar putea fi considerată o curiozitate şi, ca atare, neglijată sau chiar ignorată în istoria limbii române literare, prezența lor la autori clasici ca T. Maiorescu, M. Eminescu şi I. L. Caragiale nu mai permite acest tratament. Necunoaşterea acestor cuvinte, reflectată şi în absența lor din dicționare, a putut avea uneori consecințe negative în editarea unor texte în care adverbele de acest fel par confundate cu forme adjectivale omonime: în orice caz, lipsa virgulei din fraza *Calitativmente (musicalmente) vei alege pe cele dintâi logice pe cele de-a doua*, la reproducerea manuscrisului 2257, p. 55^{v}, în M. Eminescu, *Opere*, IX, p. 452, generează ambiguități pentru cititorul neatent, fiind posibilă raportarea improprie a lui *logice* la cuvintele precedente (*cele dintâi*).

4. Elemente livreşti sau cultisme, adverbele în *-e* neologic au – cu excepția lui *recte*, păstrat ca atare, şi a unora care nu se mai folosesc ca adverbe (*contracte, gotice, osce*) sau au fost concurate de alte formații (*substantivice*, cf. *substantival*) – statutul de dublete regionale sau/şi învechite ale corespondentelor rămase în limba literară actuală fără *-e* (de exemplu: *absolute, afirmative, analitice, corecte, exprese, proprie*) sau fără *-ice*[13] (*adverbialice, personalice, substantivice*). E vorba de dublete sinonime, de cuvinte diferite din

---

[12] Cf. Theodor Hristea, *Elemente regionale în limba operei lui I. L. Caragiale*, în CILL, II, Bucureşti, 1958, p. 220–227, unde *reşpeckive* este relevat, la p. 226, ca ilustrare a afirmației că „Uneori, în formă «stâlcită» a aceluiaşi cuvânt surprindem două sau chiar trei influențe diferite, fapt care scoate şi mai mult în evidență caracterul hibrid al vorbirii eroului: [...] 3. *reşpeckive* [...] î.l.d. *respectiv* (influența germană + latină + regională)".

[13] Sufix compus (< *-ic* + *-e*) unitar în *adverbialice, personalice*, dar pasibil de dublă analiză în *(a)sindetice, astronomice, cronistice, energice, filosofice, gotice, metaforice, ortografice, poetice, rapsodice, substantivice*.

Scanned with OKEN Scanner

aceeaşi familie[14], şi nu de variante formale (ca la *eminente/eminent, naturale/natural*), întrucât sunt analizabile ca derivate cu *-e* sau *-ice* de la adjective care există paralel şi care pot avea, prin conversiune, (şi) valoare adverbială. Toate sunt latinisme, preluate fie direct din latină, fie indirect, prin italiană (în această situaţie pot fi *inclusive, pure, succesive*) sau prin germană (*absolute, explizite, implizite, inklusive, präzise, respektive, sukzessive*).

În latină sufixul adverbial *-e*, fostă desinenţă cazuală, nu avea o poziţie foarte puternică. Deşi productivitatea lui cunoaşte o evidentă dezvoltare în perioada imperială, mai ales la autorii creştini Hieronim şi Augustin[15], limbile romanice nu moştenesc decât câteva formaţii dintre cele mai frecvente şi acestea, în general, devenite neanalizabile (panromanice numai *bene*, mai puţin clare *longe* şi *mane*, în diverse limbi occidentale şi *male, pure, tarde*), iar sufixul s-a transmis numai limbii române[16]. Spre deosebire de insuccesul avut în trecerea de la latină la limbile romanice, sufixul adverbial *-e* îşi menţine şi chiar îşi dezvoltă productivitatea şi frecvenţa în latina medievală, savantă, în mare măsură cu formaţii legate de noi realităţi, cum sunt noile etno- şi glotonime (*cumanice, walachice* etc.)[17]. Din această latină au intrat cultisme adverbiale cu *-e* în diverse limbi literare moderne, între care italiana (unde astăzi au de obicei statut de arhaisme[18]) şi germana.

O întrebare firească poate fi aceea dacă în adverbele neologice cu *-e* din lista de sub **2** trebuie să vedem cuvinte româneşti sau cuvinte latineşti presărate ca termeni tehnici străini în textul românesc, aşadar – într-o terminologie răspândită – dacă ele sunt neologisme (împrumuturi mai mult ori mai puţin asimilate) sau xenisme (străinisme, germ. *Fremdwörter*). Problema este practic insolubilă la părţile de vorbire neflexibile din rândul cărora face parte adverbul.

---

[14] Vezi tratarea lipsită de echivoc din DA, s. v. *implicit, -ă* adj. şi adv.: „F a m i l i a: (< lat. *implicite*) *implicite* adv. = în mod implicit".

[15] Vezi Lucia Wald, *Adverbul*, în ILR I, p. 197–203.

[16] Vezi Laura Vasiliu, *adverbiale, sufixele* ~, în ELIR.

[17] Asemenea adverbe apar, de exemplu, în lucrări lexicografice plurilingve, în culegeri de texte paralele şi în lucrări de istorie sau/şi geografie.

[18] Notat în dicţionare (vezi, de exemplu, Nicola Zingarelli, *Vocabolario della lingua italiana*, decima edizione, Bologna, 1970, s. v. *inclusive* şi *succesive*).

Scanned with OKEN Scanner

În favoarea interpretării acestor adverbe ca unități neromânești s-ar putea aduce câteva argumente. Un argument formal ar fi marcarea lor grafică – de către autori sau editori – prin caractere speciale (cursive), dar aceasta se întâmplă cu totul sporadic, inconsecvent chiar la același autor/editor (de exemplu, *cronistice* cursiv la M. Eminescu, *Opere*, IX, p. 81, dar drept la p. 82) sau într-un sistem neconcludent (de exemplu, *explicite* și *implicite* la T. Maiorescu, *Logica*, p. 51, într-un text în care se dau cursiv și cuvinte românești reliefate; cf. de altfel *explicite* necursiv în același text, la p. 154), iar faptul că în edițiile de opere ale lui I. L. Caragiale în care diverse cuvinte sau enunțuri în limbi străine sunt tipărite cu litere cursive (de exemplu, lat. *alias, vulgo, Exempla docent*) adverbe ca *neţăsare, preţize, respeckive* nu sunt tratate astfel este o dovadă indirectă că sunt receptate ca elemente românești. Alt argument formal, operant numai la unele adverbe polisilabice, ar putea fi locul accentului diferit de cel din adjectivul corespunzător; nu știu însă pe ce se bazează DA când indică accentuarea etimologică pe antepenultima *implícite* (față de *implicít*). Un argument analogic este prezența la aceiași autori a altor unități adverbiale sigur sau mai probabil latinești, cum sunt adverbele în *-iter*, folosite de T. Cipariu (de exemplu: *impersonaliter* Cipariu, *Gramateca* II, p. 206, 213, 228, *neutraliter* p. 59, *realiter* p. 111, 115, *simpliciter* p. 204, *virtualiter* p. 39, 111, 115, 170, *vulgariter* p. 101) și chiar de M. Eminescu (*idealiter*, în *Opere*, X, p. 100), sau locuțiuni adverbiale ca *per abusum* (Cipariu, *Gramateca* II, p. 43). În sfârșit, un argument de luat în considerare numai pentru autorii de gramatici (I. Budai-Deleanu, T. Cipariu, G. Çirca, A. T. Laurian, G. I. Munteanu) ar fi absența acestui tip de adverbe în descrierea dată de ei înșiși sistemului lingvistic românesc[19], dar se știe că există și alte neconcordanțe între descriere și uzul propriu al latiniștilor. Am aplicat două criterii – scrierea cu caractere speciale și prezența în context a unei locuțiuni latinești tratate identic – când nu am inclus în lista de sub **2**, considerându-l cuvânt latinesc, adverbul *perfectissime* din T. Maiorescu, *Jurnal*..., p. 26: „o cunoscui în fine *perfectissime* de o

[19] Adverbele neologice în *-e* lipsesc și din descrierile care le consemnează pe cele în *-mente/-minte* (vezi I. Çirca, *lucr. cit.*, p. 114).

Scanned with OKEN Scanner

femeie pe care ar putea-o aduce un bărbat foarte departe prin linguşiri – *ad inferius*".

Pe de altă parte, în favoarea interpretării drept unităţi lexicale româneşti sau propuse ca atare un argument puternic este folosirea adverbelor de acest tip în sistemul românesc al gradelor de comparaţie; unicul exemplu incontestabil pe care l-am întâlnit este *mai logice* la T. Maiorescu, *Jurnal...*, p. 186 (scrisoare din 1857)[20], la care se poate adăuga *mai specifice* de la Cipariu, *Gramateca* I, p. 350, cu statut adverbial incert, dar absenţa altora se explică prin incompatibilitatea semantică a celor mai multe dintre ele cu categoria comparaţiei. În acelaşi sens, al interpretării drept cuvinte româneşti, se poate invoca analogia cu statutul din epocă al adverbelor în *-mente*[21] (vezi, de exemplu, *specialmente* la Munteanu, *Gramatică* II, p. 91, 94, *naturalmente* la T. Cipariu, *Despre limba română...*, p. 5, sau *calitativmente* şi *musicalmente* la M. Eminescu, *Opere*, IX, p. 452), cu care adverbele în *-e* intră uneori în opoziţie în aceleaşi contexte (vezi în citatul din M. Eminescu reprodus la p. 243 opoziţia între *calitativmente (musicalmente)* şi *logice*), precum şi folosirea adverbelor în *-e* în opoziţie cu cele în *-eşte* (de exemplu: *zicându-le că ştiu mai bine osce*[22] *decât latineşte* Tim. Cipariu, *Despre limba română*...p. 5) sau cu alte adverbe sigur româneşti (de exemplu: *deca vom să scriem nu orişicum, ci bine şi corecte, româneşte* Cipariu, [2]*Principia*, p. 297; *altele mai anevoie sau improprie* Cipariu, *Gramateca* II, p. 134).

Dar chiar în ipoteza interpretării lor drept cuvinte latineşti ele ar merita să-şi găsească loc în dicţionare – măcar în marele dicţionar academic – sau în capitolele de gramatică istorică şi în monografiile

---

[20] Contextul este: *Prezidenţia reuniunei de aci e acum, după dispute grozave, în mâna sau mai logice s. v.* [= salva venia] *sub curul Orghidănesei.*

[21] Pentru care vezi I. Dănăilă, *Sufixul -mente în limba română*, în SMFC II, 1960, p. 185–198. Acest sufix a fost criticat în epocă drept inutil şi „neromânesc": pe lângă H. Tiktin, *Manual de ortografie română*, Iaşi, 1889, p. 67, citat de I. Dănăilă, vezi Tiktin, [3]GR, p. 132 (ediţia I a apărut în 1891), şi I. Manliu, *Gramatica istorică şi comparativă a limbii române pentru cursul superior*, Bucureşti, 1894, p. 287–288 şi 344.

[22] Cu 65 de ani înainte, în 1812, Petru Maior folosise adverbul *oscește* în traducerea aceluiaşi pasaj din Titinnius (vezi *Şcoala Ardeleană*, ediţia citată, I, p. 907).

Scanned with OKEN Scanner

consacrate adverbului, aşa cum au fost incluse până acum cuvinte ca *allegro, basta, passim* (şi locuţiuni ca *ad litteram, alla breve*)[23], mai puţin îndreptăţite din punctul de vedere al structurii interne şi al adaptării formale (grafice).

5. Structura adverbelor neologice în *-e* permite raportarea lor la cuvinte româneşti şi totodată identificarea unui sufix latent *-e*. Se constată uşor predominarea temelor în *-ic* şi *-iv*, după care urmează cele de origine participială în *-t*. În mod excepţional, o variantă fonetică poate ascunde caracterul analizabil al unei formaţii: vezi *publiţe* vs. *public*, mai puţin *preţize* vs. *preţis/precis*.

O marcă grafică utilizată de T. Cipariu – şi chiar de el în mod inconsecvent (vezi în *Despre limba română...*: *oscè* p. 5, dar *gothice* p. 17; unul şi acelaşi adverb este scris cu accent – *propriè* – în *Gramateca* I, p. 85, II, p. 7, 17, dar fără – *proprie* – în *Gramateca* I, p. 54, 179, II, p. 264) – este accentul grav pus pe sufixul adverbial: de exemplu, *criticè, definitivè, purè* în *Despre limba română...*; explicaţia acestei grafii nu este nicăieri consemnată[24], dar cred că procedeul în discuţie aplică regula generală de folosire a accentului în „casure dubie spre destincţiune" (Cipariu, *Gramateca* II, p. 349), căci prin el adverbul se deosebeşte în scris de formele omofone ale adjectivului sau substantivului corespunzător, utilitatea procedeului dovedindu-se în contexte ambigue de felul celui următor: *Inversiunea propriè are loc numai în casurele...*(Cipariu, *Gramateca* II, p. 276). Inconsecvenţa utilizării accentului exclude posibilitatea invocării acestei grafii drept criteriu de recunoaştere – la autorul citat – a statutului adverbial în cazul unor interpretări nesigure de tipul celor de la p. 240. Prezenţa sau absenţa accentului grafic nu poate servi ca argument nici pentru recunoaşterea statutului românesc sau străin al adverbelor în cauză, întrucât T. Cipariu scria astfel, tot inconsecvent,

---

[23] Vezi, de exemplu, Elena Toma, *lucr. cit.*, p. 341; Ciompec, *Morfosintaxa*, p. 98; A. Dîrul, *Adverbul*, în *Curs de gramatică istorică a limbii române* (red. V. Marin şi G. Rusnac), Chişinău, 1991, p. 248.

[24] Vezi descrierile sitemului ortografic al lui T. Cipariu făcute de el însuşi (*Gramateca* I, p. 163–164, II, p. 349–350) şi de editoarea sa, Carmen-Gabriela Pamfil, în *Notă asupra ediţiei* la Timotei Cipariu, *Opere*, vol. I, Bucureşti, 1987, p. XXXII–LI.

Scanned with OKEN Scanner

şi adverbele din texte latineşti (vezi, de exemplu, *Despre limba română...*, p. 5).

Formaţiile cu sufixul neologic *-e* aparţin speciei largi a adverbelor de mod, exprimând sensuri care merg de la modul propriu-zis („în mod...") sau, mai rar, conformitatea („după...") şi comparaţia („ca...") la relaţie („din punct de vedere...", „sub raport..."); în funcţie de sensul lexical al rădăcinii, valoarea modală poate avea nuanţă temporală (*anticipative*) sau locală (*publice*).

6. Sufixul neologic *-e*, dublet al celui moştenit, reprezintă numai unul dintre procedeele la care a recurs limba română în încercarea de îmbogăţire şi de modernizare a clasei adverbului de mod. În aceeaşi perioadă – secolul al XIX-lea – se împrumută şi adverbe latino-romanice cu sufixul *-mente*[25], şi adverbe italieneşti şi latineşti cu sufixul *-o*, nediscutat până acum (*allegro, largo, legato, lento, moderato*; *bruto, franco, loco, neto*; *primo, secundo*); au existat, cum am arătat sub **4**, şi întrebuinţări, mai rare, ale unor adverbe latineşti în *-iter*. Dacă la acestea adăugăm productivitatea vechiului sufix *-eşte* şi a mai recentului său compus *-iceşte*[26], rezultă că limba română literară a manifestat în secolul trecut o deosebită dipsonibilitate pentru sufixarea adverbelor. Ea era opusă sistemului tradiţional predominant de creare a adverbelor prin conversiunea adjectivelor (în forma lor de masculin-neutru singular)[27] şi a sfârşit prin a fi învinsă de acesta.

În secolul trecut au coexistat perechi şi serii mai mari de formaţii adverbiale sinonime cu aceeaşi bază. Confruntarea listei de sub **2** a adverbelor în *-e* cu lista celor în *-mente* alcătuită de I. Dănăilă[28] identifică formaţii paralele pentru jumătate din totalul adverbelor în *-e*

---

[25] Vezi *art. cit.* în nota 21.

[26] Pentru care vezi Gherghina Haneş, *Sufixele adverbiale -eşte şi -iceşte*, în SMFC II, 1960, p. 139–147.

[27] Vezi Cornelia Mihai, *Valoarea adverbială a adjectivelor în limba română contemporană*, în SCL XIV, 1963, 2, p. 209–217; I. Fischer, *Rumänisch: Wortbildungslehre / Formation des mots*, în LRL III, p. 43.

[28] Vezi *art. cit.* în nota 21; după cum admite şi autorul, la p. 186, lista sa (cu 229 de formaţii) nu este completă: de exemplu, din ea lipsesc ambele adverbe în *-mente* care figurează în citatul din M. Eminescu, *Opere*, IX, p. 452, reprodus aici la p. 243 (*calitativmente* şi *musicalmente*).

Scanned with OKEN Scanner

(*absolute, adverbialice, afirmative, alternative, certe, colective, comparative, definitive, dialectice, directe, exclusive, exprese, figurate, gramatice, implicite, improprie, inclusive, logice, necesare, ordinarie, personalice, poetice, precise, proprie, publice, pure, relative, sincere, stricte, succesive*; *complete*); mai puține dintre ele au corespondente în *-eşte* (după DI, numai *astronomice, cronologice, dialectice, germanice, gramatice, logice, metaforice, ştiinţifice*; în realitate, şi altele: pentru *osceşte* vs. *osce* cf. nota 22, pentru *criticeşte* vs. *critice* vezi I. Budai-Deleanu, în *Şcoala Ardeleană*, ediţia citată, II, p. 391), dar aproape toate suportă conversiunea. O serie adverbială bogată este reprezentată de *public – publice – publicamente – publiceşte* (pentru ultimele două vezi DLR), din care s-a menţinut doar cel format prin conversiune (*public*). Alături de procedeele sintetice – derivare sau conversiune – au acţionat mereu şi cele analitice, constând în folosirea cu valoare adverbială a unor grupuri de cuvinte mai mult sau mai puţin stabile: de exemplu, pentru ultima noţiune discutată, *în public* sau *în mod public*[29].

Concurenţa cu adverbele formate prin simpla conversiune a adjectivelor se întâlneşte chiar la autorii latinişti care folosesc şi propagă adverbe sufixate cu *-e*. Pe lângă faptul că ei nu încadrează în acest tip toate adverbele neologice pentru care s-ar fi găsit justificare într-un model latinesc cu *-e* (vezi în LM adverbul *gratuit*, nu **gratuite*, sau la T. Cipariu, *Despre limba română...*, p. 12, adverbul *perfect*, nu **perfecte*), semnificativă este concurenţa dubletelor la unul şi acelaşi autor. Dacă la A. T. Laurian şi I. C. Massim ea poate fi interpretată şi numai ca o consemnare conştiincioasă a situaţiei obiective din limbă în privinţa sinonimiei unor adverbe ca *cert* şi *certe* (s. v. *certu* II, 2°: „ca adverbiu *certu* (vezi şi *certe*) [...] *De certu* suplineşte, ca şi *certe* şi *certamente* [...] pre simplul *certu*") sau *respectiv* şi *respective* (s. v. *respectivu*: „ca adv., *respectivu* sau *respective*"; exemplele ilustrative sunt numai cu *respective la*), la T. Cipariu concurenţa este atestată în propriul său idiolect, căci învăţatul ardelean foloseşte nu numai adverbul sufixat *stricte* (pentru care vezi trimiterile date sub 2), ci şi adverbul *strict*, rezultat din

[29] Vezi Cornelia Mihai, *art. cit.*, p. 217.

Scanned with OKEN Scanner

conversiunea adjectivului (*această limbă ar fi fost strict destintă de limba latină vulgare.* T. Cipariu, *Despre limba română...*, p. 16).

7. Cultismele adverbiale în *-e*, introduse în limba română în secolul al XIX-lea, au avut o existență limitată în timp și în spațiu, reprezentând o tentativă eșuată de creare a unui tip de adverbe diferențiate formal de adjectivele corespunzătoare. Insuccesul acestui model a avut deopotrivă cauze de natură externă, socioculturală (reacția la creațiile latiniste), și de natură internă, lingvistică (preferința pentru conversiune sau/și analitism, dar și evitarea omonimiei neobișnuite a adverbului cu forma de feminin-neutru plural a adjectivului). Dubletul vechi și popular al sufixului s-a dovedit a fi prea slab pentru a-l sprijini.

Fie și efemer, sufixul neologic *-e* are dreptul de a fi luat în considerație printre formanții sau „caracterizatorii"[30] adverbiali din istoria limbii române. Cele peste 60 de adverbe în care apare constituie un inventar relativ bogat pentru această parte de vorbire.

Comparația cu celelalte două sufixe adverbiale neologice este evident în favoarea acestora în ce privește viabilitatea, Sufixul *-mente* este definitiv adoptat, dar numai cu o infimă parte a inventarului său istoric. În mod surprinzător, sufixul *-o*, care seamănă cu *-e* din anumite puncte de vedere (origine flexionară, formații care evocă proveniența străină), a suferit o reducere mai puțin drastică a inventarului total, sărac din capul locului; explicația stă, probabil, în caracterul terminologic (muzical și administrativ) al formațiilor sale.

Contribuția de față atrage atenția, o dată în plus, asupra existenței unor aspecte încă nestudiate din stratul neologic al limbii române, în general, și din limba latiniștilor români, în special.

SCL XLIII, 1992, 1, p. 9–19.

[30] Termen folosit de Nica, *Teoria*, p. 83.

Scanned with OKEN Scanner

DESPRE *-E* ADVERBIAL ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Cu privire la existența unei mărci adverbiale *-e* în limba română s-au adoptat poziții dintre cele mai diferite, mergând de la ignorarea totală la exagerarea ponderii ei. Păreri contradictorii s-au exprimat anume despre moştenirea în română a sufixului adverbial latinesc *-e* ca formant analizabil şi productiv; între negare şi atribuirea unei mari productivități se întâlnesc aici diverse nuanțări şi distincții de ordin istoric sau funcțional. Absența oricărei discuții despre *-e* adverbial – fie şi respins de autori – în cele două monografii consacrate recent adverbului românesc[1] justifică reexaminarea critică a problemei.

1. În studiile comparative se arată de obicei că toate limbile romanice au moştenit un foarte mic număr de adverbe latineşti în *-e*, cu unele variații de la o limbă la alta, inventarul fiind mai bogat în unele limbi occidentale (unde, pe lângă panromanicele *bene*, *mane*, eventual *longe*, s-au moştenit şi unele – *pure*, *tarde* – absente din română), dar sufixul ca atare nu s-a transmis decât limbii române, în timp ce în Occident el a dispărut adesea în urma evoluției fonetice a adverbelor care-l conțineau şi, în orice caz, a fost total lipsit de productivitate chiar acolo unde se menține. Românei i se recunoaşte deci un număr mai mic de cuvinte moştenite cu *-e*, dar o productivitate surprinzătoare a sufixului care o deosebeşte de celelalte limbi romanice; această productivitate este datată în mod curent din perioada latinei (orientale sau dunărene), fiind demonstrată cu formațiile în *-isce* < *-iscus* + *-e*[2].

---

[1] Ciompec, *Morfosintaxa* (cu o mențiune totuşi la p. 70–71); Nica, *Teoria*.

[2] Vezi: Meyer-Lübke, *Grammaire* II, p. 686; Bourciez, *Éléments*, p. 253; I. Fischer, *Latina dunăreană*, Bucureşti, 1985, p. 169; Laura Vasiliu, în ELIR, s. v. *adverbiale, sufixele* ~.

Scanned with OKEN Scanner

În studiile referitoare la română părerile sunt mai puțin clare și adesea divergente. Adverbul unanim menționat drept moștenit cu acest sufix este *bine* < *bene* (raportabil la *bun*, dar neanalizabil din cauza vocalei diferite din rădăcină)[3], la care unii cercetători îl adaugă, în mod justificat, pe *mâ(i)ne* < *mane* (inițial semianalizabil prin *amâna* și *dimineață*, *mâneca*)[4]. G. Pascu[5] include în aceeași categorie și pe *dulce*, dar acest punct de vedere este vulnerabil, dată fiind omonimia adverbului cu adjectivul și posibilitatea explicării adverbului prin conversiune[6]; într-o situație similară și chiar cu o pondere mai mare a valorii adverbiale ar fi și *călare* < *caballaris*, *tare* < *talis*, dacă nu și *ferice* < *felicem*, *mare* (adv. în româna veche, vezi DLR) < *marem*, *moale* < *mollis*, *subțire* < *subtilis* sau *verde* < *viridis*. Dintre cuvintele moștenite cu *-e* neconcludent ca marcă adverbială originară un interes mai mare prezintă *aproape* < *ad prope*, *asemenea* < *assimilis* și mai ales *foarte* < *forte*.

Productivitatea lui *-e* ca sufix adverbial românesc s-a manifestat pe planuri diferite.

Aproape unanim acceptată[7] este identificarea lui *-e* în structura sufixului *-ește*, analizabil etimologic prin sufixul adjectival *-esc* și raportabil până azi la acesta în cele mai multe formații (*bărbătește*, *omenește*, *românește* etc.), chiar dacă există și exemple fără un adjectiv în *-esc* paralel (de exemplu: vechile *milostivește*, *ticăiește*, *vițește*); pentru analiza formală cf. *muscă* – *muște*. Divergențele față de acest punct de vedere se referă la explicația istorică (teren latin sau românesc[8]; etimologia latinească sau nelatinească a lui *-ește* și a lui

---

[3] Vezi, de exemplu, Cipariu, *Gramateca* I, p. 361; Tiktin, [3]GR, p. 132; Pascu, *Sufixele*, p. 179.

[4] Pascu, *Sufixele*, *loc. cit.*; Elena Toma, în *Istoria limbii române. Fonetică, Morfosintaxă, Lexic* (coordonator: Florica Dimitrescu), București, 1978, p. 341.

[5] *Loc. cit.*

[6] Pentru acest procedeu vezi Cornelia Mihai, *Valoarea adverbială a adjectivelor în limba română contemporană*, în SCL XIV, 1963, 2, p. 209–217; F. Cotelnic, *Adverbializarea numelui*, Chișinău, 1968, p. 72–102.

[7] Vezi, de exemplu, Cipariu, *Gramateca* I, *loc. cit.*; Tiktin, [3]GR, *loc. cit.*: J.-A. Candrea, *Cours complet de grammaire roumaine*, ediția a treia, București, [f. a.], p. 305; Pascu, *Sufixele*, *loc. cit.*; Iordan, [2]LRC, p. 469–470; Gherghina Haneș, *Sufixele adverbiale -ește și -icește*, în SMFC II, 1960, p. 141; I. Coteanu, în ILR II, p. 280.

[8] Precizare căreia nu i se acordă atenție; vezi însă Lucia Wald, în ILR I, p. 202.

Scanned with OKEN Scanner

-esc: substrat traco-dac[9], eventual influenţă slavă[10]) sau la interpretarea actuală a sufixului *-eşte* (analizabil sau nu[11]).

Mai puţin adusă în discuţie este adaptarea cu *-e* a unor împrumuturi. G. Pascu[12] înregistrează în această categorie numai pe *lesne* < bg. *lesno*.

Există însă şi cuvinte moştenite al căror *-e* actual presupune o adaptare similară: este cazul adverbelor şi adjectivelor *limpede* < *limpidus* (cu varianta *limped* adj., prezentat ca „neobişnuit; în vers" în DA, cu un citat din Alecsandri, P. P.) şi *repede* < *rapidus* (cu varianta reg. *rapăd* adj. şi adv. neînregistrată în DLR; vezi însă R. Todoran, în DR XI, 1948, p. 141, citat de CDER), care, după ştiinţa mea, au fost explicate numai de T. Cipariu[13] prin adverbele latineşti *limpide, rapide*. Deşi teoretic ar fi posibil să se admită o simplă schimbare de declinare/desinenţă adjectivală – petrecută fie în latină[14], fie în română[15] –, această ipoteză mi se pare mai puţin probabilă din cauza diferenţei de productivitate a celor două tipuri flexionare (tipul în *-us, -a* fiind mult mai productiv decât cel în *-is, -e*), iar în situaţia specială a lui *repede* atestarea anterioară a valorii adverbiale, care prevalează până azi asupra celei adjectivale, poate orienta şi explicaţia istorică a formei; cf. însă şi *tulbure* < **turbulus* (cu varianta izolată *turbur* la M. Eminescu, în DLR), la care valoarea adverbială are o pondere

---

[9] Vezi A. Graur, *Le suffixe thrace -isk-*, în „Romania" LIII, 1927, şi ML I, p. 164 (cf. însă idem, *Gramatica azi*, Bucureşti, 1973, p. 164); Rosetti, ILR 1986, p. 210, 239; C. Poghirc, în ILR II, p. 363.

[10] Probabilitate avută în vedere de I. Manliu, *Gramatica istorică şi comparativă a limbii române pentru cursul superior*, Bucureşti, 1894, p. 288.

[11] Vezi Ion Coteanu, în Ion Coteanu, Narcisa Forăscu, Angela Bidu Vrănceanu, *Limba română contemporană. Vocabularul*, ediţie revăzută şi adăugită, Bucureşti, 1985, p. 224.

[12] *Loc. cit.*

[13] Cipariu, *Gramateca* I, *loc. cit.*

[14] Vezi, de exemplu, Sextil Puşcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, Heidelberg, 1905, 1455: **rapidis*.

[15] I.-A. Candrea, Ov. Densusianu, *Dicţionarul etimologic al limbii române. Elementele latine*. Fasc. I–IV, *A–putea*, Bucureşti, 1914: „forma *limpede*, în loc de **limped*, se explică din pl. *limpezi*, după analogia lui *verde – verzi*"; J. Byck et A. Graur, în BL I, 1933, p. 42–43. Proveniența lui *repede* din albaneză (REW, 7054) nu se susţine; vezi A. Graur, în BL V, 1937, p. 111.

Scanned with OKEN Scanner

neînsemnată. Dacă la *limpede, repede* şi *tulbure* *-e* poate fi chiar etimologic în ipoteza preluării (şi a) adverbelor latineşti, în alte cazuri intervenţia sufixului *-e* s-a produs pe teren românesc; în această categorie intră reg. *uşure*, variantă a lui *uşor* < *levis* + *-şor*, la care însă poate fi vorba şi de preferinţa graiului oltenesc pentru desinenţa nominală *-e* (cf. *ficate, martore*)[16]; de asemenea, reg. *înderete*, variantă a lui *îndără(p)t* < *in de retro* (+ *indirectus*?), atestată rar ca adverb (vezi JIRS XIII 92, în DA), dar frecventă în locuţiunea adverbială de uz general *de-a-ndărătele(a)*, cu variantele *de-a-ndără(p)tele(a), de-a-ndăretele* (pentru care vezi DA). De remarcat că majoritatea cercetătorilor care au propus sau preluat etimologiile unor asemenea cuvinte (sau variante) nu dau atenţia cuvenită faptului că finala le face inacceptabile fără o explicaţie oarecare[17].

Desigur, cu excepţia derivatelor în *-eşte* (inclusiv a celor cu compusele acestui sufix: *-iceşte, -ăreşte*), celelalte cazuri aduse în discuţie nu demonstrează o mare productivitate a sufixului adverbial *-e* şi oricum nu o productivitate actuală, dar sunt în măsură să susţină existenţa unei foste productivităţi, fie şi într-un grad minim, dacă se elimină cuvintele cu explicaţii incerte (controversate).

2. La deprinderea vorbitorilor români cu o marcă adverbială *-e* au contribuit în timp şi cuvinte în care aceasta nu reprezintă sufixul latinesc. În această situaţie sunt mai multe categorii de cuvinte:

1. În primul rând, adverbe neanalizabile (primare sau devenite neanalizabile):

a) moştenite, ca *ainte* < *ab ante, nece* < *neque, unde* < *unde* şi v. *înde* < *inde*, la care se adaugă cele compuse cu *-ce* (*aice* < *ad hicce, atunce* < *ad tuncce, încoace* < *in eccum hocce*), cu *-re* < *res* (*aiure(a)* < *aliubi re* şi *nicăire* < *nec aliubi re*) sau cu *-mente* (*altmintre* sau *altmintere(a)* < *altera mente*);

---

[16] Vezi Grigore Brâncuş, *Graiul din Oltenia*, în LR XI, 1962, 3, p. 256–257; Ion Ionică, în TDR, p. 173.

[17] Vezi CDER, s. v. *limpede*; s. v. *repede* se spune numai că „schimbarea terminaţiei trebuie să fie modernă, cf. *rapăd*", fără altă precizare.

Scanned with OKEN Scanner

b) împrumutate, ca *aieve(a)* < *a* + v. sl. *javě*, *iute* (cu varianta reg. *iut* adj. şi adv.) < sl. *ljutě (ljutŭ)*, v. şi reg. *prisne* < sl. *prisně*; *agale* < gr. ἀγάλι(α);

c) cu etimologie necunoscută, ca *pururе(a)* (cf. şi v. *rutes/rutese*).

2) În al doilea rând, adverbe formate în română:

a) prin conversiune: *oare*[18], *poate*, *chipurile*;

b) prin compunere cu adverbe în *-e*: v. *dece* < *de acia/acie* sau cu substantive în forma de singular sau de plural în *-e*: *alene, aminte, anevoie, anume, departe* şi *deoparte, devreme, îndelete, îndeobşte*; *alături(a)*, v. *alocure, pesemne* (cf. şi locuţiunile adverbiale cu astfel de substantive: *de-a fire(a), de-a spinare(a), din fericire, din vreme, pe cinste, din păcate*, dar îndeosebi cele cu forme de supin sau de participiu plural: *de mânecate, din auzite, pe ghicite, pe înserate, pe nemâncate, pe nesimţite, pe ocolite* etc.[19]);

c) mai ales prin adăugarea unor particule adverbiale terminate în *-e*: *-le* (*acile(a), apăilea*), *-ne* (*pretutindene(a)*), *-re* (*aşijdere(a)*), *-mite* (*pasămite*), *-te* (*adicăte, încalte*), uneori cumulate între ele (*pretutindenele, aşijderile, adicătele*)[20].

3. Inventarul adverbelor în *-e* cuprinde şi câteva cuvinte la care e mai greu de precizat dacă avem a face cu sufixul latinesc moştenit (vezi **1**) sau cu o finală fără statut de sufix (vezi **2**). Este vorba atât de un *-e* adăugat, cât şi de un *-e* care ia locul altei finale.

Pentru un asemenea *-e* adăugat se pot cita în mod cert formaţiile locuţionale *de-a (-n) boulea* < *de-a (-n) boul* şi *în a josulea* < *în (al) jos*[*ul*], care seamănă numai aparent cu cele în care adaosul este *-le* (exemple ca *de-a binele(a)*, *de-a-n picioarelea*, încadrabile sub **2**).

Tot aici intră, după părerea mea, două adverbe compuse pe teren românesc şi rămase analizabile: *adese(a)* < *ades* (< *a* + *des*) şi *arare* <

---

[18] Indiferent de etimonul acceptat: verbul **volet* sau substantivul *hora*; pentru diversele soluţii vezi CDER, s. v.

[19] Pentru acestea vezi Gh. Bulgăr, *Despre locuţiunile româneşti de tipul: pe alese, de mânecate, pe nevăzute*, în SCL XI, 1960, 3, p. 395–401; Elena Carabulea şi Magdalena Popescu-Marin, *Exprimarea numelui de acţiune prin substantive cu formă de infinitiv lung şi de supin*, în SMFC IV, 1967, p. 280, nota 27.

[20] Pentru particulele adverbiale vezi Ciompec, *Morfosintaxa*, p. 111–134.

Scanned with OKEN Scanner

arar (< *a* + *rar*), deşi în mod curent ele sunt explicate drept prescurtări sau elipse din *adeseori*, respectiv *arareori*[21], şi, deşi, teoretic, ar suporta şi explicaţia prin compunere cu forma de plural a adjectivului (substantivizat), ca în tipul locuţional *din auzite, pe alese*.

Pentru *-e* care a substituit altă finală originară exemple cel puţin probabile sunt unele formaţii adverbiale provenite din compuse cu lat. *hora* sau urmaşul său rom. *oară*: v. *aore(a)* şi, mai ales, *adineaure(a)*, explicate de obicei din lat. *ad horam*, respectiv *ad de in illa* (sau *de una*) *hora*: dacă primul se poate explica şi, chiar mai degrabă, prin forma pluralului românesc *oare/ori* la ultimul această explicaţie nu mi se pare posibilă şi trebuie admisă intervenţia unui *-e* adverbial[22].

La acestea din urmă cred că s-ar putea adăuga şi *acole(a)*, variantă a lui *acolo* < lat. *eccum illoc*, explicată, în general, prin influenţă slavă, după v. bg. *kolě*[23].

4. Situaţiile descrise până acum privesc fondul vechi şi popular al limbii, transmis în cea mai mare parte, dar nu în totalitate, şi limbii literare contemporane. Diferenţele sunt date atât de dispariţia unor cuvinte (de exemplu, *aore, prisne*), cât şi, mai cu seamă, de evoluţia formală a altora în sensul modificării lui *-e* (spre *-i*: *aici, atunci, nicăi(e)ri, nici*; *alături* etc. sau/şi spre *-ea*: *adesea, aievea, asemenea*).

În legătură cu variaţia formală între *-e* şi *-ea* (prin adăugarea particulei adverbiale *-a*) mi se pare interesantă constatarea că ea nu apare, de regulă, la adverbele discutate sub **1** – fie ele primare (tipul *bine*) sau derivate (tipul *româneşte*) –, ceea ce înseamnă că ea ar putea constitui un criteriu de distincţie între sufixul *-e* şi finala omofonă: după acest criteriu, cazurile discutate sub **3** s-ar rezolva în favoarea încadrării la finala nesufixală (**2**). De observat însă şi excepţia pe care

---

[21] Vezi TDRG, DA, SDLR. Iordan, [2]LRA, p. 152–153, consideră pe *adeseori* o contaminaţie absurdă. Pentru lămurirea problemei ar trebui cunoscută, mai bine decât din dicţionarele actuale, cronologia variantelor şi a formaţiilor sinonime în cauză.

[22] Pentru explicarea ambelor prin pluralul românesc vezi Al. Procopovici, în DR IX, 1936–1938, p. 77–79; pentru *aorea* vezi şi SDLR., s. v.: „*a* şi *oară*, pl. *ori*".

[23] Vezi Densusianu, HLR I, p. 245; I.-A. Candrea, Ov. Densusianu, *lucr. cit.*, s. v.; SDLR. Rosetti, ILR 1986, p. 148, porneşte de la **aco* (< *eccum hoc*) + *-le*, iar DA presupune un *eccu-illĭc*.

Scanned with OKEN Scanner

o reprezintă *asemene(a)* la primul tip, precum şi asimetrii ca *adese/adesea*, dar numai *arare*.

În limba modernă şi contemporană s-a produs apariţia unor noi adverbe şi locuţiuni adverbiale în *-e*, de mai multe feluri. Pe de o parte, s-au împrumutat derivate cu două sufixe culte: *-e*[24], dublet al celui moştenit, cu o existenţă limitată în timp şi în spaţiu, şi *-mente*[25], cu o soartă ceva mai bună. Pe de altă parte, s-au înmulţit compusele şi locuţiunile adverbiale în alcătuirea cărora intră forme nominale în *-e*; acestea sunt: a) formaţii proprii, ca *pe bune*; b) formaţii neologice (împrumuturi totale sau semicalcuri/adaptări): *aparte*; *în fine, în genere, în corpore*.

Ultimele trei locuţiuni, asemănătoare între ele ca structură, prezintă deosebiri interesante. *În fine* (creaţie după it. *in fine*, fr. *enfin*) are construcţie normală: prepoziţia *în* + substantivul *fine*, existent în limbă şi în alte forme sau/şi construcţii (cf. *la finele cărţii*). *In corpore* este o locuţiune latinească preluată ca atare şi alterată uneori prin înlocuirea latinescului *in* cu corespondentul românesc *în*. Dacă varianta *în corpore* este condamnată drept hibridă, un hibrid de acelaşi tip s-a încetăţenit în norma literară: *în genere* < it. *in genere*. Analiza acestei ultime locuţiuni, românizate, nu este uşor de făcut din cauză că *genere* nu funcţionează ca substantiv românesc în afara locuţiunii menţionate; de aceea, prin confuzie cu valoarea adverbială a locuţiunii, dar şi sub influenţa posibilă a finalei *-e*, cuvântul *genere* a fost înregistrat, în mod greşit, drept adverb în unele dicţionare (DA).

Probleme de încadrare morfologică pun şi alte cuvinte atestate numai în locuţiuni adverbiale. Este, de exemplu, cazul lui *boulea* sau *îmboulea*, tratate ca adverbe în SDLR, respectiv la D. Udrescu, *Glosar regional Argeş*, Bucureşti, 1967, deşi ele nu funcţionează în afara locuţiunilor adverbiale formate cu prepoziţia compusă *de-a*; la fel, în DA figurează adverbul *josulea*, impropriu interpretat astfel în locuţiunea *în a josulea*.

---

[24] M-am ocupat de acestea în SCL XLIV, 1992, 1, p. 9–19 [în volumul de faţă p. 234–250].

[25] Vezi I. Dănăilă, *Sufixul -mente în limba română*, în SMFC II, 1960, p. 185–198.

Scanned with OKEN Scanner

Din punctul de vedere al posibilității actuale de analiză formală și de identificare a unei valori, adverbele în *-e* din limba contemporană sunt de trei feluri:

a) neanalizabile sau analizabile numai prin rădăcina comună a familiei de cuvinte (de exemplu: *bine, limpede, repede*);

b) variante analizabile prin adverbul paralel (de exemplu: *înderete, adese, arare*: cf. și *pe ales/pe alese, de-a-n boul/de-a-n boulea*);

c) analizabile printr-un adjectiv paralel fără *-e* (majoritatea celor în *-eşte* cu dublă analiză și cultismele de tipul *respective*; izolat opoziția *iut* adj. – *iute* adv. în punctul 961 din NALR; vezi V. Rusu, în SCL XIX, 1968, 4, p. 419).

Statutul funcțional de sufix se poate acorda numai lui *-e* moștenit din *-eşte* și dubletului latinist *-e* din seria *respective*.

5. Indiferent de statut, *-e* a fost și este simțit ca una dintre caracteristicile adverbelor românești, ceea ce face cu atât mai surprinzătoare absența lui din lucrările consacrate acestei părți de vorbire[26]. Chiar preferința pentru locuțiunile constituite cu forme flexionare în *-e* poate fi pusă în legătură cu sentimentul marcării în acest fel a valorii adverbiale[27]: cf. *pe alese* față de *pe ales*.

Pentru etimologia cuvintelor cu *-e* este mai puțin important să se precizeze statutul acestei finale, cât să i se ia în considerare intervenția. Nu o dată aceasta impune deplasarea explicației etimologice din latină pe teren românesc.

Lipsa de unitate în interpretarea lui *-e* și folosirea unor denumiri neriguroase ca terminație/ finală sau caracteristică/marcă[28] se explică prin complexitatea situației obiective a adverbelor românești în *-e* și

---

[26] Vezi nota 1; ilustrativă este lista de „caracterizatori" de la Nica, *Teoria*, p. 83.

[27] Vezi relatarea lui Gh. Bulgăr, *lucr. cit.*, p. 399, despre opinia lui J. Byck: „*-e* final din locuțiunile *pe alese, pe nevăzute, pe dibuite* ca și *-le* și *-a (-lea)* sânt caracteristice ale adverbelor (de ex. în: *aiure, aice, asemene, adese, pe de-a-ndoaselea*)".

[28] *Terminație* la Tiktin, [3]GR, p. 132, J.-A. Candrea, *loc. cit.*; *terminațiune caracteristică a adverbelor* la Al. Procopovici, *loc. cit.*, p. 78; *caracteristică a adverbelor* inclusă în seria particulelor la J. Byck (vezi nota precedentă).

Scanned with OKEN Scanner

prin variația ei în timp. Sufixul adverbial *-e* reprezintă o realitate în primul rând din punct de vedere istoric.

Acceptarea concluziei eclectice că *-e* este o marcă adverbială cu caracter eterogen care nu permite delimitări tranşante ale tuturor situațiilor cuprinse sub această etichetă comodă nu ar trebui să mire decât pe cei lipsiți de informații comparative asupra statutului ambiguu al lui *-e* adverbial în latină[29] – unde proveniența lui din forme cazuale îl împiedică să fie unanim recunoscut drept sufix – şi asupra statutului neclar al altor finale adverbiale romanice: fr. *-s*, it. *-i*[30].

SCL XLIII, 1992, 4, p. 355–360.

[29] Vezi Lucia Wald, în ILR I, p. 198–199.
[30] Vezi Alexandra Cuniță, în ELIR, s. v. *adverb*.

Scanned with OKEN Scanner

PREPOZIȚII NEOLOGICE ÎN LIMBA ROMÂNĂ CONTEMPORANĂ

Domeniul elementelor de relație – prepoziții, conjuncții – este de obicei neatins de împrumuturi directe[1]; ele constituie un fond stabil, moştenit din limba bază, ca unități care aparțin deopotrivă vocabularului fundamental şi structurii gramaticale. Din punctul de vedere al inegalei penetrabilități a componentelor limbii, prepoziția şi conjuncția sunt considerate, alături de pronume şi numeral, părți de vorbire care nu se prea împrumută dintr-o limbă în alta[2]. E cu atât mai interesant deci să se ia act de stuațiile în care influențele străine pătrund şi în acest sector.

Inventarul prepozițiilor din limba română este alcătuit din elemente latineşti moştenite[3] în imensa lui majoritate[4], dar nu în totalitatea lui, cum cred unii. Printre prepozițiile propriu-zise (excluzând deci exemple ca *împotriva* < *în* + substantivul de origine slavă *potrivă* sau *başca* < adverbul omonim de origine turcă), există două rânduri de excepții: în limba veche prepoziții de origine slavă ca *bez* (vezi DA), *na* (vezi Densusianu, HLR II, p. 280), *ot* (vezi DLR), *po* (TDRG), *za* (TDRG)[5],

---

[1] Calcurile sunt invocate adesea (vezi, de exemplu, Constantin Dominte, în *Sistemele limbii*, p. 429), dar nu totdeauna cu o demonstrație sigură (vezi Graur, TA, p. 292).

[2] Vezi, de exemplu, *Tratat de lingvistică generală* (redactori responsabili Al. Graur, Sorin Stati şi Lucia Wald), Bucureşti, 1971, p. 232.

[3] Ca prepoziții (primare) sau evoluate spre această valoare.

[4] Din cele 22 de prepoziții considerate de Al. Graur ca aparținând fondului principal, 21 sunt de origine latină (moştenite direct sau formate în română din elemente moştenite); pentru stabilitatea acestei clase lexico-gramaticale e importantă precizarea autorului că, dintre ele, 20 au în latină etimologie indo-europeană. Vezi Graur, *Încercare*, p. 164–165.

[5] Dintre prepozițiile citate numai *ot* figurează printre „prepozițiile străine" discutate de Hans Moser, *Der Ursprung der rumänischen Präpositionen*, în JIRS X, 1904, p. 409–464, care ia în considerație în schimb slavonisme cu circulație românească mai puțin convingătoare: *kă, să* şi *vă, u*.

Scanned with OKEN Scanner

care au avut circulație în special în anumite stiluri[6], iar în limba contemporană o serie de prepoziții neologice.

În lista celor 35 de prepoziții considerate a fi „principalele prepoziții ale limbii române", în care ni se spune că se cuprind „prepozițiile simple ale limbii române și principalele ei prepoziții compuse"[7], Gramatica Academiei înregistrează două prepoziții neologice: a_2 și *contra*.

Dintre acestea numai ***contra*** este recunoscută de multă vreme ca unitate neologică a inventarului românesc de prepoziții[8]. Ceea ce variază de la un cercetător la altul este, pe de o parte, explicația etimologică – numai din latină (CADE, SDLR, DA, Sever Pop), din latină cu referire și la franceză ([2]DN), din franceză cu eventuală referire și la latină (DM) sau cuvânt internațional (Al. Graur[9]) – și, pe de alta, importanța care se acordă valorii adverbiale a acestui cuvânt[10].

Prepoziția neologică ***a*** (< fr. *à*) se găsește în situația specială de omonimie cu o prepoziție veche (< lat. *ad*), al cărei dublet etimologic – în sensul larg al cuvântului – este. Gramaticile și dicționarele mai vechi (DA, CADE, SDLR) nu menționează în nici un fel această prepoziție, care, după știința mea, a fost relevată pentru prima oară în

---

[6] Limbajul administrativ de la începutul secolului trecut folosea încă în mod curent construcții ca *bez taleri 72 500, lăcuitori ot satu Măicăneşti, po taleri 6, staroste za negustori* (vezi Gh. Bulgăr, *Despre limba documentelor administrative la începutul secolului trecut (1800–1820)*, în CILL, III, 1962, p. 80).

[7] [2]GLR I, p. 334; din formularea citată s-ar înțelege că prepozițiile simple sunt date toate, spre deosebire de cele compuse, la care s-a operat o selecție.

[8] Vezi Philippide, *Gramatică*, p. 145, și Sever Pop, *Grammaire roumaine*, Berna, 1948, p. 321; H. Tiktin o înregistrează în dicționarul său, dar în gramatică nu. Hans Moser (vezi nota 5) nu o trece totuși în categoria „prepozițiilor străine", ci grupează pe *contra*, la un loc cu dubletul său vechi *către*, printre „prepozițiile românești" (p. 417).

[9] Graur, *Încercare*, p. 49; vezi și TDRG: „neol.", fără precizarea sursei.

[10] Dacă s-ar demonstra anterioritatea valorii adverbiale față de cea prepozițională (demonstrație încercată, cu argumentul evoluției *în contra* > *contra*, de Richard Kurth, *Der Gebrauch der Präpositionen im Rumänischen*, în JIRS X, 1904, p. 633–634, care însă consideră, greșit, adverbul drept moștenit), *contra* ar constitui o ilustrare mai puțin concludentă a împrumutului de prepoziții neologice (vezi mai jos, p. 264).

Scanned with OKEN Scanner

Gramatica Academiei (încă de la prima ediție[11] a acestei lucrări). Gramatica Academiei[12] distinge net cele două prepoziții omonime: a_1 prepoziția moștenită și a_2 cea „de dată recentă" care „leagă un substantiv de un substantiv precedat de numeral (funcțiune de atribut)" și „are un singur sens – distribuția: *10 nasturi a 5 lei fiecare, 3 saci a 80 de kg*"; la fel au procedat DLRC și DM (vezi a_3 și a_4)[13], care adaugă glosarea adecvată „de câte".

Ca în atâtea alte cazuri, omonimia poate da naștere la confuzii între elementele în cauză. Așa se explică, probabil, nu numai înregistrarea târzie a prepoziției neologice în lucrările amintite de după 1950 – și atunci cu exemple ilustrative create de autorii gramaticii, respectiv de lexicografi, deși citate cu acest *a* se puteau găsi cu ușurință în texte din bibliografia lucrărilor menționate (vezi I. L. Caragiale, *Opere*, tomul VII. *Corespondență*, ediție îngrijită de Șerban Cioculescu, București, 1942, p. 507: *V-am trimis 27 (nu 25) de articole a lei 57.70*) –, ci și alte fenomene, ulterioare acestor semnalări, ca absența lui *a* < fr. *à* în [2]DN (ceea ce poate reprezenta totuși o simplă omisiune) și, mai ales, tratarea unei construcții specifice acestui *a* printre construcțiile omonimului său vechi: *calcă a popă, miroase a ars (rânced), flori* ***a trei lei firul****, eforturile a cinci oameni* în Iordan/Guțu Romalo/Niculescu, SMLRC[14], unde se vorbește de un singur „*a* [care] are în limba română actuală posibilități combinatorii foarte reduse"[15].

---

[11] Vezi ediția din 1954 ([1]GLR), vol. I, p. 348: prepoziția neologică este însă amintită aici numai într-o notă, pentru a se evita confuzia cu vechiul *a* (singurul considerat demn de a figura printre „principalele prepoziții ale limbii române").

[12] [2]GLR I, p. 336.

[13] Dacă însă DLRC are formularea corectă „cu sens distributiv, precedând numerale", DM reproduce afirmația greșită din ediția I a Gramaticii Academiei ([1]GLR I, p. 348) conform căreia *a* „introduce un numeral distributiv", deși exemplul ilustrativ *3 saci a 80 kg* nu are nici un numeral distributiv.

[14] P. 279.

[15] E curios și faptul că autorii nu consideră „vie" construcția care ne interesează. Vezi propoziția care urmează după enumerarea posibilităților combinatorii ilustrate prin exemplele citate: „Dintre aceste posibilități, vie este numai prima. Celelalte se realizează, mai ales, în expresii oarecum fixe, ca cele menționate mai înainte".

Scanned with OKEN Scanner

Prepoziția neologică *a* poartă o puternică amprentă a limbajului administrativ-comercial. În același stil funcțional fr. *à* a fost împrumutat nu numai de română, ci și de alte limbii europene, ca germana[16] și suedeza[17]: în toate limbile în care a pătruns, această prepoziție are, față de formulele tradiționale (rom. *de câte*, germ. *zu je*), avantajul scurtimii și al monosemantismului propriu unui element de cod tehnic (vezi, de altfel, posibilitatea notării prin semnul × a raportului gramatical respectiv: *10 nasturi × 5 lei*), ea înlocuind simultan o prepoziție (rom. *de*, germ. *zu*) și un element pronominal (rom. *fiecare*, germ. *je*) sau marca unui numeral distributiv (rom. *câte*). În română folosirea acestui *a* a evoluat însă rapid spre asocierea redundantă a altor elemente cu sens distributiv (adverbul *câte*[18]) sau singulativ (pronumele *fiecare*[19], numeralul *unul*, substantive ca *bucata, firul* etc.), care reproduc construcția polisemanticului *de* (*de câte...*, *de... fiecare* etc.); iată, de exemplu, într-un contract din 1893 un cumul de asemenea elemente superflue după *a*: *D-nii Șaraga vor tipări piesele mele în două volume cu titlul: I. L. Caragiale, Teatru I și II, **a câte** 6000 șase mii exemplare **unul*** (I. L. Caragiale, *Opere*, VII, p. 515)[20].

---

[16] Vezi construcții ca *5 Stück à 10 Pfennig* în *Der Grosse Duden. Wörterbuch und Leitfaden der deutschen Rechtschreibung*, Leipzig, 1970, sau la Walter Jung, *Kleine Grammatik der deutschen Sprache*, Leipzig, 1955, p. 244. În *Dicționar german-român* (coordonare și revizie: Mihai Isbășescu și Maria Iliescu), București, 1966, acest *à* este calificat adverb!

[17] Vezi *ett dussin à 10 francs stycket*, la Thekla Hammar, *Svensk-Fransk Ordbok*, Stockholm, 1964.

[18] Vezi *700–750 de lingouri de aur a câte un kg* SC. nr. 6691, 26.VII. 1965, p. 4/7; *două cămine a câte 400 de locuri* SC. nr. 6721, 26 VIII 1965, p. 1/5; *50 premii a câte o excursie* „Pentru apărarea păcii" 1973, nr. 1 (274), p. 29. Pentru asemenea construcții s-ar potrivi mențiunea din DM că *a* precedă „un numeral distributiv".

[19] Vezi exemplul din [2]GLR I *10 nasturi a 5 lei fiecare* (în ediția I, 1954, vol. I, p. 348, exemplul e, mai corect, *10 nasturi a 5 lei*).

[20] Această necesitate de a se preciza sensul distributiv al construcției s-ar putea explica prin identitatea contextului specific lui *a* neologic (+ numeral + substantiv) cu unul dintre contextele omonimului său vechi, a cărui valoare e cu totul diferită (de genitiv: *prețul a trei kilograme, contravaloarea a șase mii de exemplare* etc.).

Scanned with OKEN Scanner

Singurele elemente neologice care se mai găsesc citate în capitolul *Prepoziția* din Gramatica Academiei fac parte din categoria altor părți de vorbire care „pot fi folosite ca prepoziții”[21]: substantivul *grație*, eventual și adverbele *conform, contrar*, care „au tendința de a deveni prepoziții”[22]. Deși nu e vorba de prepoziții propriu-zise, desigur că și aceste elemente prezintă interes pentru problema permeabilității inventarului de prepoziții, dar într-un grad mai mic decât cuvintele împrumutate numai ca prepoziții. În sfârșit, pe treapta cea mai de jos în ierarhia interesului pentru problema enunțată stau locuțiunile prepoziționale formate cu elemente neologice (de tipul *din cauză de, referitor la, plus de* etc.).

În limba română contemporană mai există câteva neologisme care ar fi trebuit incluse în lista prepozițiilor propriu-zise, cu atât mai mult cu cât unele dintre ele sunt înregistrate ca atare în diverse lucrări lexicografice[23]. Am în vedere, în primul rând, prepozițiile simple *per, pro, supra, via* și, în al doilea rând, formația *a la*, care comportă o discuție specială.

Per a fost înregistrat ca prepoziție, cu sensul „pentru..., de fiecare” în DLRC (care adaugă precizarea „în legătură cu raportul dintre prețuri și unitatea de măsură a mărfii respective”) și în DM, ilustrată în amândouă dicționarele cu citatul *De ce aprobă ei 34 de lei per kilo grâu?* Galan, B., I, p. 60. DM califică această prepoziție drept „termen comercial”; poate că mai aproape de adevăr am ajunge cu adaosul „și administrativ”, dat fiind că în contabilitatea de orice natură – nu numai comercială – se folosesc formule ca *per articol, per bucată, per unitate*[24] și, de aici, *per total*. *Per* se folosește însă și în limbajul familiar, cu sensul „prin, cu”, în expresia *per tu*[25],

---

[21] Vezi [2]GLR I, p. 323.

[22] *Ibidem*, p. 324.

[23] Faptul că dicționarele înregistrează unele prepoziții sau întrebuințări prepoziționale necuprinse în inventarul din gramatici al acestei părți de vorbire constituie o realitate generală, care poate fi constatată și pentru alte limbi.

[24] Cf. *per oca* în rezumatul unei catagrafii din 1844, în *Documente privitoare la economia Țării Românești, 1800–1859* culese de J. Cojocaru, II, București, 1958, p. 831.

[25] De origine italiană.

Scanned with OKEN Scanner

împrumutată tale-quale[26], dar analizabilă în românește, după cum demonstrează și construcția *per dumneata*, care se întâlnește în următorul exemplu dintr-o scrisoare particulară datată 25 august 1914: *Iartă-mă că te tutuiesc, însă pe o prietină bună cum mi-ai fost tu, n-aș putea-o agrăi per D-ta* (din corespondența lui Emil Rebreanu, în *Addenda* la Liviu Rebreanu, *Opere*, 5, București, 1972, p. 399).

Per este, evident, latinescul *per* (moștenit în această formă de italiană), care a fost împrumutat, din latină sau din italiană, și de alte limbi europene, ca germana, engleza, suedeza: pornindu-se, probabil, de la o serie de formule latinești curente în limbajul (juridic-administrativ), cum sunt *per annum* (*per diem, per mensem*), *per caput, per mille, per procurationem*, s-a ajuns, în fiecare dintre aceste limbi, la întrebuințarea lui *per* în construcții ca germ. *per Jahr* sau engl. *a shilling per man*; cf. sued. *per dag, per man*. Menționez în mod special două formule germane direct comparabile cu unele românești: formula „comercială" *per Stück*[27] echivalentă cu rom. *per bucată* și expresia familiară *per Sie anreden*[28] = rom. (din Ardeal) *a agrăi per D-ta*.

Pro. Deși este înregistrat în mai multe dicționare (L. Șăineanu, *Dicționar universal al limbii române*, CADE, SDLR, DLRC, DM și [2]DN) ca prepoziție cu sensul „pentru, în favoarea", poziția acestui cuvânt în limba română și chiar statutul gramatical de prepoziție sunt mult mai slabe. DLRC și DM precizează că se folosește „mai ales", respectiv „de obicei", „în corelație cu *contra*"; SDLR este mai categoric: „se întrebuințează rar n u m a i [spațiat de mine – M. A.] în *pro și contra* «pentru și contra» la vot"[29]. Mai important de subliniat este faptul că *pro* se folosește de cele mai multe ori eliptic, fără cuvântul pe care ar trebui să-l introducă, în construcții susceptibile de a pune în discuție valoarea sa prepozițională, după cum

---

[26] Vezi Iordan, *Stilistica limbii române*, București, 1944, p. 23, care o citează printre împrumuturile „din limbi străine".

[27] Cf. și sued. *3 kr. per styck*.

[28] Vezi *Dicționarul german-român* citat în nota 16.

[29] Vezi și LM: „occurre separata numai in frasi ca: a vorbi pro sau contra unei propositione [...]".

Scanned with OKEN Scanner

reiese şi din unicul citat inserat, fără nici o menţiune de ordin gramatical, în DLRC: *Întâmpinarea aceasta, departe de a fi un argument contra, este un argument pro* (Kogălniceanu, S. A. 145), care denotă o întrebuinţare adjectivală[30] a lui *pro*. Din explicaţia care se dă în DLRC şi în DM sensului „pentru": „(o idee, o teorie, o doctrină etc.)" s-ar putea înţelege că *pro* se construieşte exclusiv cu substantive abstracte; vezi însă, încă în LM, *a fi pro sau contra unei persoane*[31]. *Pro* poate apărea şi pe lângă nume proprii, dar atunci este mai evidentă dificultatea de a i se stabili statutul: prepoziţie sau prefix? I. Rizescu[32] a remarcat această situaţie pornind de la un fapt de grafie, folosirea cratimei într-un exemplu ca *pro-Croce*, care arată că „prepoziţia *pro* [...] este simţită la limita cu prefixul corespunzător".

Pro este un element neologic de origine latină, care a fost împrumutat ca prepoziţie şi de alte limbi europene, ca germana şi suedeza[33], dar cu sensuri diferite de cel din română discutat mai sus: cf. germ. *pro Kopf, pro Stück*[34], sued. *pro enhet kroppsvikt* „pe unitate a greutăţii corporale"[35]. Sensul „pentru, în favoarea", ca şi amprenta apartenenţei la limbajul politic – pe care îl sugerează acest sens chiar atunci când e vorba de adeziunea la o mişcare din domeniul cultural – se regăsesc în alte limbi, de exemplu în franceză[36], numai la prefixul

---

[30] [2]GLR (I, p. 333) interpretează valoarea lui *contra* din *a fi contra* drept adverbială şi o explică prin originea acestei prepoziţii, „datorită căreia s-a ajuns în mod analogic şi la folosirea similară a prepoziţiei *pentru*".

[31] În construcţiile de tipul *pro sau/şi contra cuiva* (sau *a ceva*), singurele în care statutul de prepoziţie al lui *pro* este incontestabil, e de remarcat că, în coordonarea cu prepoziţia *contra* pe lângă unul şi acelaşi termen, *pro* ocupă totdeauna primul loc şi că termenul introdus de amândouă urmează regimul în genitiv al prepoziţiei *contra* imediat precedente.

[32] *Prefixele pro- în limba română*, în SMFC IV, 1967, p. 26.

[33] Probabil şi în engleză. *The Concise Oxford Dictionary of Current English*, ediţia a V-a, Londra, 1966, o înregistrează, dar o ilustrează, fără nici o menţiune, numai cu formule latineşti: *pro bono publico, pro forma, pro tempore*. Vezi însă şi *Webster's Seventh New Collegiate Dictionary*, Springfield, 1970, în care figurează cu acelaşi sens ca în română.

[34] Vezi *Dicţionar german-român* şi *Der Grosse Duden*...

[35] Vezi dicţionarul citat în nota 17.

[36] Vezi, de exemplu, Paul Robert, *Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, Paris, 1967 (şi nota 33).

Scanned with OKEN Scanner

pro-, ceea ce pledează, o dată mai mult, pentru strânsa legătură dintre valoarea de prepoziție și cea de prefix a românescului *pro*(-).

Supra. Ca element neologic dicționarele românești nu înregistrează decât prefixul *supra-* (CADE, SDLR), numit uneori – în mod nejustificat – „element de compunere" (DLRC, DM, [2]DN). Există însă și o prepoziție neologică *supra*, cu același etimon ca prefixul (latinesc), folosită în limbajul matematicienilor la lectura fracțiilor ordinare de tipul $\frac{2}{3}$ și, mai ales, $\frac{a}{b}$: *doi supra trei* și, respectiv, *a supra b*. Atât prepoziția ca atare, cât și procedeul de exprimare cu ajutorul ei a numeralului fracționar în limba română au fost semnalate recent de Alf Lombard[37]. Dintre multiplele posibilități de exprimare a numeralului fracționar românesc în diverse stiluri[38], construcția în care intervine prepoziția *supra* este perfect echivalentă din punct de vedere structural cu tipul realizat cu prepoziția sinonimă *pe* (*doi pe trei*): amândouă aceste tipuri pornesc de la imaginea grafică a fracției exprimate[39].

Prepoziția neologică *supra* constituie dubletul etimologic al vechii prepoziții moștenite omonime *supra*, care a ieșit de mult din uz (e atestată la Dosoftei în secolul al XVII-lea – vezi TDRG, CADE), păstrându-se numai în compusele *asupra* și *deasupra*.

Via. Figurează în mai multe dicționare (L. Șăineanu, CADE, SDLR, DLRC, DM, [2]DN), cu statutul prepozițional și sensul, în general, bine stabilite: „pe drumul" – aș spune, mai exact, „pe ruta" –, „(trecând) prin sau pe la"; excepție fac[40] SDLR, care califică pe *via*

---

[37] *Rumänsk grammatik*, Lund, 1973, p. 369 și 113.

[38] Vezi [2]GLR I, p. 192, și studiul special al Alexandrinei Novac, *Observații asupra numeralului fracționar în limba română*, în SCL XXI, 1970, 6, p. 669–672.

[39] Din punct de vedere formal aceste două tipuri de numerale fracționare au aceeași structură și cu numeralele cardinale propriu-zise de la 11 la 19, care sunt alcătuite din numerale simple legate între ele prin prepoziția (paronimă și înrudită cu *supra*) *spre* cu sensul ei vechi „pe, peste", dar la care „suprapunerea" este adițională: compară *doi supra zece* cu *doisprezece*.

[40] Luând în considerație dicționarele serioase. Altminteri, la Al. Resmeriță, *Dicționarul etimologico-semantic al limbei române...*, Craiova, 1924, găsim pe *via* ca substantiv cu sensul „drum, cale, direcțiune de cale ferată".

Scanned with OKEN Scanner

drept adverb, şi [2]DN, care, în completarea sensului „pe drumul", dă indicaţia falsă „în direcţia", înlocuind greşit prepoziţia *prin* de la CADE („prin direcţiunea"), respectiv *pe* din DM („pe direcţia"). În afară de [2]DN, celelalte dicţionare citate limitează întrebuinţarea acestei prepoziţii fie la anumite domenii tehnice: căile ferate şi poşta la CADE, fie la un anumit obiect al comunicării: „în călătorii" în SDLR, „(numai) în fraze indicând o rută, un itinerar" în DLRC şi DM. Desigur, *via* a intrat în limbă ca element al unor limbaje tehnico-profesionale, dar fiind vorba de domenii ale serviciilor publice de transporturi şi comunicaţii, el a devenit cunoscut şi beneficiarilor acestor servicii şi şi-a putut extinde întrebuinţarea în limbajul familiar, iar de la sensul pur local a dezvoltat unul instrumental, „prin intermediul", cum dovedeşte un citat recent ca: *E. P. s-a adresat instanţei, via – comisia de judecată.* SC. nr. 9424, 18.II.1973, p. 2/3.

La originea lui *via* stă lat. *viā*, ablativul substantivului cu sensul „cale, drum". Cu valoare prepoziţională lat. *via* a pătruns într-o serie de limbi europene, printre care franceza, germana şi engleza, încât în limba română prepoziţia *via* poate fi considerată ca având etimologie multiplă. SDLR o consideră de origine latină, iar CADE şi DM împrumut direct din franceză („fr. < lat."); tot aşa de bine ne-ar fi putut veni însă şi din germană sau engleză, de unde am luat mai mulţi termeni feroviari. Notez că şi în dicţionarele altor limbii *via* poartă menţiunea „în tehnică" (sau „în limbajul transporturilor"), iar o extensiune stilistică spre o întrebuinţare „în glumă, despre subiecte aflate în legătură" este remarcată, pentru limba engleză, în *The Concise Oxford Dictionary...*; cf de asemenea sensul „prin intermediul" în *Webster's...Dictionary*).

Deosebit de interesantă este situaţia lui **a la** (scris şi *à la* – vezi mai jos[41]), despre care am anticipat afirmaţia că are nevoie de o discuţie specială. Neînregistrat în nici un dicţionar românesc, *a la* constituie în ansamblu un element relaţional de tip prepoziţional cu sensul „în maniera (stilul)..., de felul..., după sistemul..., ca..." şi cu diverse posibilităţi de construcţie, dintre care numai câteva expresii fixe au fost notate, în diferite contexte, de Şt. Paşca, Iorgu Iordan şi

[41] În citatele de mai jos am respectat grafia întâlnită.

Scanned with OKEN Scanner

Al. Graur. Cel mai adesea, *a la* apare în construcţii, atributive sau circumstanţiale, realizate cu nume proprii:

a) de persoană (tipul care dispune şi de cele mai vechi atestări): *Cele româneşti* [versurile] *începeau mai totdeauna à la Paris Momuleanu.* I. Ghica, *Scrisori către V. Alecsandri*, Bucureşti, 1940, p. 476. *Declamaţii deşarte a la Caţavencu* I. L. Caragiale, *Opere*, VII, p. 257. *Exclamaţii à la Creangă* SC., nr. 9363, 17.II.1972, p. 4/7. La acest tip se pot încadra şi construcţiile cu nume de „firme" personale: *Fasole „à la fraţii Chivu"* „Tribuna României" nr. 5.

b) topice (de localităţi, regiuni, străzi): *Varză a la Cluj* Nina Decusară, *Rapid, economic, gustos*, 1969, p. 118. *Scrob de ouă à la Muscel, pui cu cartofi la cuptor à la Muscel* „Magazin" nr. 754, 18.III.1972, p. 6/7. *Cu jambierele „a la Corso"* „Magazin" nr. 764, 27.V.1972, p. 8/5.

Mai rar se construieşte cu:

– substantive comune: *Mâncare pregătită „a la minut" (în limbajul restauratorilor bucureşteni)* Iordan, [2]LRA, p. 481. *Cremă a la minut*[42] Nina Decusară, *lucr. cit.*, p. 164. *„Tunsoarea" femeilor de la mahala poate fi à la castron*[43]. Şt. Paşca, în DR VII, 1931–1933, p. 165;

– expresii întregi: *Lucrează a la „vivat concurenţa"* (auzită în vorbirea unui academician, în 1970)[44];

– expresii greu de calificat din punct de vedere gramatical, fie din cauza aspectului trunchiat: *a la şme* – interpretat de Iorgu Iordan drept „o prescurtare (voită!) din *a la şmecherul*"[45], dar care pare a fi mai curând abrevierea lui **a la şmecherie*[46] –, fie din alte cauze; pentru ultimele situaţii am în vedere construcţiile *à la grec* (*dovlecei* ~ Olimpia Ştefănescu, *Bucătărie rapidă*, 1970, p. 159; *sos* ~ Draga Neagu, *Preparate reci pentru zile calde*, 1971, p. 77; *salată de dovlecei* ~ *ibidem*, p. 55; *salată de ţelină* ~ Elena Rusu, *Salate*, 1971,

---

[42] Pentru *a la minut* cf. fr. *à la minute*.

[43] Etimologie populară: cf. fr. *à la garçonne*.

[44] Vezi şi o expresie licenţioasă din vorbirea periferică citată de Iordan, [2]LRA, p. 500.

[45] Iordan, [2]LRA, p. 500.

[46] Cf. „*şme* şi *şmecherie* în expr. *a vorbi la şme* sau *şmecherie*" la Al. Vasiliu, în GS VII, 1937, p. 125.

Scanned with OKEN Scanner

p. 67) şi *à la turca*, semnalată cu sensul „«arbitrar» (aşa cum procedau turcii în ţările cucerite)" de Al. Graur[47], care sunt expresii împrumutate, dar analizabile în română în ciuda dificultăţilor morfologice.

Ultimul exemplu permite abordarea problemei esenţiale a aprtenenţei expresiei citate – şi, implicit, a lui *a la* – la limba română. Al. Graur menţionează expresia între alte exemple româneşti de întrebuinţări adverbiale care pornesc de la nume etnice: *(a şedea) turceşte, à la turca, (a fuma) ca un turc*, precizând că *à la turca* este „cu o construcţie adverbială franţuzească". În franceză expresia corespunzătoare este *à la turque* cu sensul general „à la manière des Turcs" (*assis, accroupi à la turque*; *cabinets à la turque* – vezi Paul Robert, *Dictionnaire...*) şi cu o întrebuinţare specială în muzică, unde redă it. *alla turca*. Oare rom. *a la turca* nu poate fi explicat şi direct prin expresia italiană omofonă, atât de răspândită în terminologia muzicală internaţională (mai ales prin cunoscuta piesă a lui W. A. Mozart), considerându-se că *alla* a fost interpretat ca fr. *à la*[48]? În acest caz scrierea *à la turca* este hibridă, întrucât reuneşte elemente aprţinând unor limbi diferite, iar dacă acordăm întregului statutul de expresie românească, trebuie să acceptăm şi scrierea fără accent: *a la turca*.

În general, după cum s-a văzut în parte şi din exemplele date până acum, scrierea lui *a la* oscilează între *à la* şi *a la* şi păstrarea ortografiei franceze e de natură să arate că elementul relaţional e simţit ca străin; în acelaşi sens vorbeşte şi încadrarea între ghilimele a unor construcţii, la care se recurge uneori chiar atunci când ortografia e românizată: vezi mai sus exemplele *fasole „à la fraţii Chivu"*, *jambierele „a la Corso"*, *mâncare pregătită „a la minut"*, la care se pot adăuga numeroase altele: *figură „a la Napoleon"* Petru Oancea, *Anotimpuri*, Reşiţa, 1970, p. 203; *o soprană „a la Tebaldi"* *Almanahul „Magazin"* 1973, p. 143; *sărmăluţe „à la Ion Zugravu"*

---

[47] *Nume de locuri*, Bucureşti, 1972, p. 142. Expresia are, de fapt, sensul general „ca la turci", „turceşte"; cf. *a la turca, bre!*

[48] A. Doljanski, *Mic dicţionar muzical*, traducere din limba rusă de Rostislav Donici, Bucureşti, 1960, menţionează în articolul *à la* „expresie franceză" că „uneori se foloseşte îmbinată cu cuvinte italiene *à la marcia* – cu caracter de marş"; de fapt, avem aici aceeaşi modificare a formulei italieneşti *alla marcia* prin echivalarea lui *alla* cu mai răspânditul *à la*.

Scanned with OKEN Scanner

„Tribuna României" nr. 4 etc. După părerea mea, *a la* a devenit element de construcție liberă în exprimarea unor vorbitori români și el poate primi aceeași scriere românizată ca și prepoziția *a* < fr. *à*[49]. Vom deosebi deci expresiile franțuzești întrebuințate în anumite ocazii, ca *à la carte, à la garçonne, à la russe*[50], de folosirea liberă în combinație cu nume proprii sau cuvinte comune românești: *a la Creangă, a la Cluj, a la minut*[51]. Nu vom mai avea astfel hibrizi grafici de felul lui *à la grec*, ci ori *à la grecque* ca în franceză, ori – românizat – *a la grec*.

Ca origine, *a la* reprezintă fr. *à la*[52], la care trebuie adăugat, numai în subsidiar, it. *alla* din terminologia muzicală: pe lângă *alla turca* citat mai sus, vezi *alla breve, alla militare, alla ottava, alla Palestrina, alla polacca* etc. În ambele limbi menționate, avem a face cu o prepoziție + articolul hotărât feminin al unui substantiv subînțeles (fr. *façon, manière, mode*[53], it. *maniera, moda*). În română *a la* în ansamblu nu poate fi interpretat decât ca prepoziție, așa cum de altfel este calificat acest împrumut (din franceză) și în dicționarele limbii engleze[54]. Mai mult, se poate spune că în română *a la* permite a fi interpretat ca o prepoziție compusă de tipul *de-a*, elementele sale

---

[49] Menționez că în germană, unde normele cer scrierea *à la*, se scrie ca în franceză și prepoziția distributivă *à*.

[50] În engleză chiar expresiile de acest tip se scriu uneori fără accent: vezi *a la carte, a la mode* în *Webster's... Dictionary*; cf. și în italiană *à la* sau *alla garçonne*, la Aldo Gabrielli, *Dizionario linguistico moderno*, Milano, 1956, s. v. *garçon*.

[51] Iordan, [2]LRA scrie consecvent *a la*.

[52] Pentru gramaticalizarea construcției cu *à la* în locuțiuni „care desemnează comportări (*à l'aimable*) și mai ales mode și preparate: *une coiffure à la Marilyne Bardot* (sic!), *des rognons à la financière*" vezi Pierre Guiraud, *Les locutions françaises*, Paris, 1962, p. 49.

[53] Vezi Albert Dauzat, *Grammaire raisonnée de la langue française*, Lyon/Paris, 1947, p. 341.

[54] De exemplu, în *The Concise Oxford Dictionary...*, unde este scris *à la* și tipărit cu caractere specifice cuvintelor și expresiilor străine. În *Webster's... Dictionary* figurează „*a la* or *à la*...: in the manner of" fără specificarea părții de vorbire, după cum și Iordan, [2]LRA, p. 500, vorbește de „formule cu *a la*" din română fără a preciza ce este *a la*. Vezi aceeași situație pentru germană (*Der Grosse Duden...*).

Scanned with OKEN Scanner

alcătuitoare fiind identificate cu prepozițiile *a* și *la*. Pentru primul element această identificare e justificată etimologic: ca origine directă, acest *a* este același cu neologicul a_2 (< fr. *à*), dar prin valoarea sa se grupează mai bine cu dubletul vechi a_1 (< lat. *ad*), care exprimă și el modul, asemănarea (*miroase a vin, seamănă a sat*). Cel de al doilea element, *la*, articol în construcția originară, a putut fi identificat cu prepoziția omofonă *la* și datorită unor similitiudini de valori, prepoziția *la* exprimând ea însăși modul în construcții ca *la trap, la nebunie*. În sprijinul acestei identificări vorbesc soluțiile adoptate uneori pentru evitarea franțuzismului *a la*; în special în nume de mâncăruri construcția de tip *a la* se înlocuiește cu *ca la*[55]: *dovlecei ca la Nisa, ouă ca la Neapole* (vezi Olimpia Ștefănescu, *lucr. cit.*, p. 160, 169), *salată verde ca la Galați* (Elena Rusu, *lucr. cit.*, p. 29) sau chiar cu *la* singur: *cremă la minut* (Irina Dordea, *250 dulciuri rapide*, 1971, p. 118), *supă de carne „la minut"* Olimpia Ștefănescu, *lucr. cit.*, p. 79); am văzut mai sus că în vorbirea argotică *a la șme* a fost înregistrat alături de *la șme*. Poate chiar *la modă* ar trebui explicat în legătură directă cu *à la mode*.

Pentru considerarea lui *a la* drept element al limbii române actuale se pot aduce și argumente referitoare la folosirea lui în diverse varietăți funcționale ale limbii, precum și la unele deosebiri față de franceză, cel puțin în dezvoltarea unor anumite construcții. În ce privește primul aspect, Iorgu Iordan a arătat, în explicația dată lui *a la șme*, că „formule cu *a la*... (după modelul lui *à la française*) sunt multe în vorbirea argotică și periferică"[56]. Alături de aceasta, trebuie menționat însă, ca punct de pornire, limbajul comercial, în special cel al restaurantelor și al sectoarelor legate de modă, care au introdus și în limbajul familiar urban denumiri de mâncăruri, de coafuri etc. cu formule de acest tip cu caracter terminologic. O întrebuințare liberă cunoaște *a la* în special în limbajul familiar al oamenilor culți (vezi citatele din corespondența lui I. Ghica și I. L. Caragiale) și în stilul

---

[55] Într-o anchetă recentă a emisiunii de televiziune „Cum vorbim" Sorin Stati a înregistrat interpretarea formulei franțuzești din limbajul restaurantelor *à la carte* drept „ca la carte", „(preparat) cum se arată în cărțile de bucate".

[56] Iordan, [2]LRA, p. 500.

Scanned with OKEN Scanner

publicistic (în cronici literare, artistice, sportive şi în limbajul reclamelor), mai ales în construcţii cu nume de persoane, după modelul expresiilor livreşti ca *victorie a la Pirus*[57].

Dintre construcţiile cu *à la* din franceză, româna nu are tocmai construcţia cea mai caracteristică limbii de origine, anume construcţia cu un adjectiv substantivizat de tipul *à la française*, *à la légère*, dar se pare că a dezvoltat construcţiile cu substantive nume de locuri pentru care franceza întrebuinţează derivatul adjectival: vezi *salată à la Nisa* (Draga Neagu, *lucr. cit.*, p. 67) pentru fr. *salade niçoise* (P. Robert, *Dictionnaire...*).

În sfârşit, trebuie amintit faptul că vorbitorii români creează expresii „franţuzeşti" cu *à la*. Desigur, *fripturi à la daco-romaine* (I. L. Caragiale, *Opere*, VII, p. 3) nu prezintă interes din acest punct de vedere, formaţia fiind perfect normală în franceză. Alta este însă situaţia expresiei *a la fonfé* semnalată de Iorgu Iordan[58] şi, în forma *à la fonfé de bigi-bigi*, de Al. Graur[59]. Dacă expresia citată a fost creată cu intenţii glumeţe, alteori suntem în faţa unor greşeli: un anumit fel de salată preparată cu carne de vită şi cunoscută la noi cu denumirea franceză *salată (de) boeuf* a căpătat în unele medii numele, mai „distins", *salată à la boeuf*, greşeală care dovedeşte familiarizarea vorbitorilor români cu elementul *à la*, prezent în terminologia culinară franceză nu numai cu sensul comparativ discutat până acum, ci şi cu sensul instrumental din *choux à la crème*.

Evident, nu numai pentru *a la* se poate aduce în discuţie problema apartenenţei la limba română, ci şi pentru celelalte patru prepoziţii neologice: *per, pro, supra* şi *via*, iar, dacă admitem că toate acestea au devenit cuvinte ale limbii române, se poate pune întrebarea de ce nu includem în inventarul prepoziţiilor neologice şi elemente ca *apud* şi *in* folosite în indicaţiile bibliografice, *ante* şi *post* din datările aproximative (*ante 1500, post 1500*) sau *ad* din indicaţiile medico-farmaceutice. Explicaţia stă în faptul că acestea din urmă sunt folosite de specialiştii români drept cuvinte străine (latineşti), ca elemente ale

---

[57] Scrisă *victorie à la Pyrrhus* la I. Berg, *Dicţionar de cuvinte, expresii, citate celebre*, Bucureşti, 1968.

[58] Iordan, [2]LRA, p. 500.

[59] *Langues mêlées*, în BL XV, 1947, p. 17.

Scanned with OKEN Scanner

unui cod ştiinţific internaţional, alături de alte cuvinte şi expresii ca *passim, ibidem, infra* şi *supra* (adverb), *op. cit.* etc. din domeniul bibliografic sau *pro dosis, per os* din domeniul medical, în timp ce prepoziţiile pe care le-am luat în consideraţie mai sus, chiar dacă s-au aflat iniţial în situaţii asemănătoare, au devenit bunuri ale limbii române prin posibilităţile de combinare cu cuvinte româneşti şi, de cele mai multe ori, prin depăşirea limitelor înguste ale domeniului funcţional originar.

În completarea discuţiei asupra prepoziţiilor neologice, trebuie menţionat faptul că în unele lucrări – mai ales dicţionare – se atribuie şi altor elemente neologice fie calitatea de prepoziţii însoţită de o glosare necorespunzătoare, fie sensuri prepoziţionale sub o interpretare lexico-gramaticală diferită. Pentru prima situaţie se poate cita cazul lui *circa*, dat drept prepoziţie în dicţionarul lui I.-A. Candrea (CADE), deşi glosarea e specific adverbială: „cam, ca la, aproape"; toate dicţionarele mai noi (SDLR, DA, DLRC, DM, ^{2}DN) îl clasează corect, ca adverb. Pentru a doua situaţie este semnificativ cazul lui *minus*, care, sub calificarea de adverb, apare glosat de cele mai multe ori (DLRC, DM, DLR, ^{2}DN) prin prepoziţia *fără*; nu e vorba aici de o simplă echivalenţă semantică lipsită de implicaţii asupra valorii gramaticale, cum este glosarea aceluiaşi cuvânt prin gerunziul *scăzând*: *minus* are într-adevăr o valoare apropiată de prepoziţii ca *fără* sau – aş adăuga – *afară de*. Dacă citatul ilustrativ din DLRC – DLR *Găseşti aici toată colecţia „Vieţei româneşti", minus două numere, ce nu se mai găsesc* (I. L. Caragiale, *Opere*, VII, p. 152) a putut fi interpretat în Gramatica Academiei în sensul că adverbul *minus* ar exprima „coordonarea copulativă a unor părţi negative"[60] – ceea ce a permis lui B. Berceanu[61] interpretarea lui *minus* drept „conjuncţie a scăderii"! –, un exemplu ca *În interior însă era, minus mulţimea tablourilor de pe pereţi, acceptabil* (Al. Piru, *Cearta*, Bucureşti, 1969, p. 196) arată mai clar că funcţiunea lui *minus* e aceea de a introduce un complement circumstanţial de excepţie. Prin această funcţiune însă *minus* nu-şi pierde valoarea adverbială, întrucât el

[60] ^{2}GLR II, p. 214.

[61] *Sistemul gramatical al limbii române (reconsiderare)*, Bucureşti, 1971, p. 279.

Scanned with OKEN Scanner

realizează același tip de construcție a complementului de excepție ca și adverbul *decât*, anume cu reproducerea modului de construire a termenului de referință (partea de propoziție la care se referă complementul de excepție), deci cu un regim liber, neprepozițional. Din moment ce se spune *Le-am spus tuturor, minus ție* sau *I-am văzut pe toți, minus pe voi doi*, construcția lui *minus* dovedește că, exact ca *decât*, el își menține calitatea gramaticală de adverb, în ciuda apropierii funcționale de clasa prepozițiilor. Desigur, această apropiere trebuie notată la întrebuințările lui *minus* și ea interesează problema mai largă a neologismelor din sectorul prepozițiilor românești. Ca o curiozitate semnalez împrejurarea că unele dicționare, ca DLRC și DM, menționează la *plus* o „valoare de prepoziție" pe care nu i-o recunosc lui *minus* în construcții identice[62]. În ce privește situația din alte limbi, atât *minus*, cât și *plus* sunt înregistrate de obicei ca prepoziții în dicționarele limbii engleze[63].

Cu valoare apropiată de prepoziții pot fi considerate și unele elemente neologice din categoria prefixelor care au origine prepozițională în limba de bază (latina); mă gândesc la *extra-* și *inter-* care, în exemple ca (*lucrări*) *extraplan* (sau *supraplan*) sau (*întreceri*) *interfacultăți*, *interorașe*, *interțări*, (*pauze*) *intersesiuni*, sunt interpretate în mod curent ca prefixe derivând adjective de la substantive[64], deși prefixele nu au în general capacitatea de a forma o parte de vorbire diferită de cuvântul-bază. Comportarea elementelor *extra(-)* și *inter(-)* în situații ca cele de mai sus este cel puțin la limita dintre prefix și prepoziție, asemănându-se din acest punct de vedere cu statutul parțial ambiguu al lui *pro(-)*.

---

[62] În general tratarea celor două antonime în dicționarele noastre recente (DLRC, DM, [2]DN) surprinde prin lipsa oricărui paralelism; e suficient să remarc că în DLRC și DM există două articole *minus*: $minus_1$ adverb și $minus_2$ substantiv, în timp ce *plus* e dat numai ca substantiv, considerându-se că are valoare de prepoziție în situații similare cu cele ale lui *minus* adverb.

[63] Vezi *Webster's... Dictionary*. În *The Concise Oxford Dictionary... minus* este calificat „quasi-prep[osition]", în timp ce *plus* e dat fără rezerve drept prepoziție.

[64] Vezi, pentru exemplele cu *inter-*, Elena Carabulea, *Prefixele* ***inter-, între-***, în SMFC III, 1962, p. 37.

Scanned with OKEN Scanner

Din faptele aduse în discuție rezultă că limba română, ca și alte limbi moderne, a adoptat o serie de prepoziții neologice, din vocabularul mai mult sau mai puțin internațional. Numărul prepozițiilor neologice poate fi considerat destul de mare în raport cu totalul prepozițiilor din limbă[65], dar importanța lor este departe de a se compara cu aceea a prepozițiilor din fondul vechi sau, cel puțin, cu a majorității acestora, căci la comparația cu *înde* rezistă, incontestabil, neologismul *contra* și, probabil, nu numai el. Se poate vorbi și în cadrul prepozițiilor de o ierarhie care ar distinge un nucleu de prepoziții principale și comune tuturor aspectelor limbii față de altele cu întrebuințări limitate din diverse puncte de vedere. Al. Graur[66] l-a plasat pe *contra* „care încă nu se întrebuințează prea mult" pe o treaptă inferioară celorlalte 21 de prepoziții propriu-zise, admise în fondul principal lexical al limbii române; în ordine iararhică ar urma, dintre neologisme, *a* și apoi celelalte prepoziții discutate aici, care se situează, în grade diferite, la periferia limbii comune. Aceasta ar fi însă ierarhia generală din limbă, care nu corespunde cu situația specială a unor varietăți funcționale în care prepoziții ca *a* sau *per* pot avea o întrebuințare mai mare chiar decât *către* sau *printre*. De aceea e foarte important să se cunoască precis inventarul la care se referă afirmații ca „prepozițiile simple sunt toate de origine latină" (H. Tiktin[67]: inventar din care lipsește până și *contra*), „prepozițiile străine [...] sânt luate din slavă, maghiară și neogreacă" (H. Moser[68]: inventar care cuprinde limba veche, graiuri regionale și dialectele sud-dunărene) sau „există două prepoziții de origine străină: *împotriva* [...] și *contra*" (S. Pop[69]: inventar redus, chiar pentru formații vechi).

Fără a avea o pondere însemnată în sistemul prepozițiilor românești, prepozițiile neologice prezintă interes teoretic din următoarele motive:

---

[65] Oricât ar părea de curios, un inventar complet al prepozițiilor din limba română nu există.

[66] Graur, *Încercare*, p. 164.

[67] Tiktin, [3]GR, p. 135.

[68] *Art. cit.*, p. 411.

[69] *Lucr. cit.*p. 321.

Scanned with OKEN Scanner

1. Simpla lor existenţă, oricât de limitată, demonstrează penetrabilitatea acestei părţi de vorbire.

2. Prin prepoziţii ca *a, per, supra, via* se evidenţiază capacitatea prepoziţiilor de a caracteriza varietăţi funcţionale cum sunt limbajele tehnico-ştiinţifice. Deşi pare ciudat ca prepoziţiile să fie „termeni tehnici”[70], nu se poate nega rolul lor în realizarea unor formule specifice câte unui stil. La prepoziţiile enumerate ca unităţi de inventar trebuie adăugată şi construcţia cu acuzativul a prepoziţiei *contra*, care caracterizează limbajul administrativ-comercial: *contra cost*, *contra chitanţă*, *contra ramburs*, spre deosebire de construcţia cu genitivul din celelalte stiluri.

3. Prin majoritatea prepoziţiilor neologic se demonstrează aportul unor stiluri şi limbaje speciale la limba comună, în domeniul elementelor de relaţie, chiar dacă întrebuinţarea unor construcţii cu *a la* sau *via* (alături de care poate fi pus *minus*) dincolo de graniţele domeniului originar se face numai cu intenţii de expresivitate.

4. Unele întrebuinţări ale lui *extra(-), inter(-), pro(-)* şi *supra(-)* arată că limita dintre statutul de prepoziţie şi cel de prefix nu este totdeauna tranşantă.

Constatările de mai sus sunt valabile pentru oricare limbă modernă cu prepoziţii de acest fel. Menţionez faptul că pentru limba germană se precizează apartenenţa prepoziţiilor neologice la „stilul comercial” (Kaufmannsstil) înţeles într-un sens foarte larg şi cu o oarecare nuanţă peiorativă, opunându-i-se recomandările ferme de înlocuire a lui *à, per, pro, via* cu construcţii „germane”[71].

Pentru limba română în mod special merită să fie relevate două aspecte:

1. Întrucât, deşi internaţionale şi intrate pe diverse căi, prepoziţiile neologice sunt exclusiv de origine latino-romanică, ele constituie un element al acţiunii generale de reromanizare a vocabularului şi a structurii gramaticale a limbii române[72]; concurenţa

---

[70] Aceasta fiind situaţia, ne-am aştepta ca *Lexiconul tehnic român* să cuprindă şi prepoziţii ca *via*.

[71] Walter Jung, *Kleine Grammatik...*, p. 244.

[72] Pentru care vezi Graur, TA, p. 351.

Scanned with OKEN Scanner

dintre *împotriva* şi *contra* este, în această privinţă, rezultatul cel mai elocvent. Prepoziţiile neologice s-au constituit adesea ca dublete ale unor prepoziţii moştenite, fie omonime (*a, supra*), fie cu o formă mai mult sau mai puţin asemănătoare (*per/pe, contra/către*); în acelaşi timp, multe dintre ele au fost întărite de împrumutarea simultană a prefixelor omonime (*contra-, per-, pro-, supra-*). Asemănarea cu prepoziţiile vechi a putut favoriza asimilarea împrumuturilor, dar nu e exclus să fi ascuns în parte ponderea reală a elementului neologic în domeniul prepoziţiilor româneşti: pe lângă confuzia produsă între cele două prepoziţii *a*, am în vedere acum posibilitatea unor calcuri greu de depistat în situaţii în care *pe* a preluat, de exemplu, întrebuinţări ale lui *per* (oare construcţia ardelenească *pe poştă* nu poate fi pusă în legătură cu germ. *per Post*?).

2. Nu este lipsit de interes să se remarce că prepoziţiile neologice au pătruns adesea în aceleaşi zone stilistice (limbajul administrativ-comercial) şi funcţionale (valoare distributivă şi cumulativ-exceptivă) care fuseseră atinse şi de vechile prepoziţii slave: comparaţie directă se poate stabili între *a* şi *po*, *per* şi *po*, *minus* şi *bez*.

SCL XXIV, 1973, 3, p. 239–252.

Scanned with OKEN Scanner

DESPRE CÂTEVA CONFUZII ÎN REGIMUL CAZUAL AL PREPOZIȚIILOR ROMÂNEȘTI

1. Descrierea curentă a regimului prepozițiilor românești distinge trei situații, luate drept criterii de clasificare[1]:

– construcția cu acuzativul (majoritatea prepozițiilor propriu-zise: *cu*, *de*, *fără*, *la* etc. și locuțiunile prepoziționale al căror ultim termen este o prepoziție: *față de*, *împreună cu* etc.) = A;

– construcția cu genitivul (două prepoziții primare: *asupra*, *contra* și compusele din care fac parte: *deasupra*, *în contra* etc., mai multe prepoziții provenite din adverbe sub forma „articulată”[2]: *înaintea*, *îndărătul* etc., precum și locuțiunile prepoziționale având ca ultim termen un cuvânt articulat: *în ciuda*, *în locul* etc.) = G;

– construcția cu dativul (trei prepoziții provenite din substantive nearticulate sau din participii feminine: *datorită*, *grație*, *mulțumită*, mai multe adverbe cvasiprepoziționale: *asemenea*, *conform* etc.) = D.

Se admite că această descriere simplifică[3] o realitate complexă din mai multe puncte de vedere, situație care se datorează: existenței unor construcții „echivalente” pentru prepozițiile de tipul G și de tipul D, dintre care câteva sunt comune celor două tipuri sau/și par să contrazică identificarea lor ca atare; apoi, confuziei – produse prin analogie – între anumite construcții; în sfârșit, posibilității – reale sau aparente – ca o prepoziție să aparțină la două tipuri.

---

[1] Vezi Valeria Guțu Romalo, *Sintaxa limbii române. Probleme și interpretări*, București, 1973, p. 65.

[2] Pentru aceste prepoziții vezi Valeria Guțu Romalo, *Unele valori ale articolului în limba română actuală*, în *Omagiu Iordan*, p. 368: „Rolul articolului, în acest caz, e cel de a distinge adverbul de prepoziție, valoarea sa determinativă fiind nulă”.

[3] În [2]GPT, p. 269, am calificat formula „(prepoziții care) cer genitivul” drept exprimare „pe scurt” bazată pe construcția principală a prepozițiilor în cauză.

Scanned with OKEN Scanner

Prepoziţiile şi locuţiunile prepoziţionale de tipul G sunt construite nu numai cu:

a) cazul genitiv (al substantivelor, al diverselor pronume, al numeralelor cu articol hotărât: *asupra ţării/cuiva/ambilor*), ci şi cu:

b) cazul dativ „posesiv" (interpretat uneori ca genitiv[4]) al pronumelor personale şi reflexive sub forma lor neaccentuată conjunctă (*asupra-i, asupra-şi*)[5];

c) adjective[6] posesive (pe care unii lingvişti le interpretează ca genitive ale pronumelor personale[7]) acordate după aspectul formal al prepoziţiei[8] şi considerate, în general, ca fiind la cazul acuzativ[9] (*asupra mea*);

d) prepoziţie + un acuzativ; în norma literară actuală se foloseşte numai *a*, în unele contexte caracterizate prin prezenţa unui

---

[4] Irimia, GLR, p. 104–106.

[5] Construcţii pentru care Lombard, LR, p. 127, menţionează, după G. Rohlfs, paralela cu o situaţie întâlnită în vechea italiană: *incontrogli* (= rom. *împotriva-i*).

[6] Aceasta este opinia majoritară. Pentru interpretarea lor ca pronume în construcţii cu prepoziţii vezi Constantinescu-Dobridor, *Morfologia*, p. 131, 289; Georgeta Ciompec, *Prepoziţia*, în *Limba română contemporană. Fonetica. Fonologia. Morfologia* (sub coordonarea acad. Ion Coteanu), ediţie revizuită şi adăugită, Bucureşti, 1985, p. 274. O interpretare mai nuanţată la C. Dimitriu, *Gramatica limbii române explicată*, vol. I, Iaşi, 1994, p. 288–290, care recunoaşte că această construcţie a prepoziţiilor prezintă „dificultăţi – insurmontabile convenabil în faza actuală a cercetării".

[7] Vezi Maria Manoliu, *Genitivul pronumelui personal în limba română contemporană*, în *Elemente de lingvistică structurală* (redactor responsabil I. Coteanu), Bucureşti, 1967, p. 274–290; Guţu Romalo, *Corectitudine*, p. 68, şi *Pronumele*, în *Limba română contemporană* (vezi nota precedentă), p. 224–225; Irimia, GLR, *loc. cit.*

[8] Lombard, LR, p. 127, care consideră că această construcţie este „fort curieuse", clasifică prepoziţiile în cauză, după aspectul lor formal, în prepoziţii „à syntaxe féminine" (cele terminate în *a, ea*) şi prepoziţii „à syntaxe masculine" (având la finală o consoană, mai exact, secvenţa *ul*); vezi şi p. 363 din lucrarea citată.

[9] Chiar Dumitru Bejan, *Gramatica limbii române. Compendiu*, Cluj-Napoca, 1995, care contestă regimul cazual postprepoziţional al adjectivelor (p. 252), admite interpretarea după care adjectivele posesive precedate de prepoziţii de tipul G sunt în acuzativ, susţinând că în aceste construcţii prepoziţiile respective îşi pierd calitatea proprie acestei clase de cuvinte şi se comportă ca substantive, pe lângă care aceste adjective posesive ar fi atribute (p. 250).

Scanned with OKEN Scanner

numeral sau a unui alt cuvânt având un sens cantitativ (*împotriva a doi/câțiva/numeroşi duşmani*) sau o formă invariabilă (*împotriva a ceva*); în limbajul popular se poate folosi şi prepoziția *la*, chiar cu substantive (*împotriva la duşmani, din cauza la bărbat*)[10] şi, într-o fază mai veche a limbii române, de asemenea prepoziția *de* cu substantive (construcția în care aceasta este precedată de *asupra* sau *deasupra* este înregistrată în DA, dar altădată a fost întrebuințată şi după *contra*; de exemplu: *Cu arme, contra de-mpărăție, Nici că rebelii fac răotate* Zilot Românul, *Opere complete*, Bucureşti, 1998, p. 270; *că n-avem acea vină De arme contra de-mpărat* Idem, *ibidem*, p. 273). De precizat că prepozițiile (*a, la, de*) din construcția cu acuzativul echivalentă cu un genitiv[11] nu sunt legate de prepoziția regentă, pentru a forma prepoziții compuse[12] ca **împotriva a*, **contra de*, ci de cuvântul următor, a cărui construcție este impusă de prepoziția de tipul G.

Echivalența construcțiilor menționate sub *c* (+ un adjectiv posesiv) şi sub *d* (+ prepoziție + un acuzativ) cu construcțiile aparținând categoriei *a* (+ un genitiv) este pusă în evidență de posibilitatea ca elementele guvernate să fie coordonate după aceeaşi prepoziție regentă: *asupra mea şi a altora, împrejurul nostru şi al tuturor, asupra noastră, a celor de față şi a numeroşi alții*; vezi, de exemplu, formulele folosite curent în definițiile lexicografice *împotriva/îndărătul cuiva sau a ceva* şi, într-o ordine inversă a elementelor guvernate, *împotriva/îndărătul a ceva sau a(l)cuiva*[13].

---

[10] Vezi Mioara Avram, *Probleme de cultivare a limbii referitoare la prepoziții*, în LL 1987, 3, p. 331–332.

[11] Numită uneori, impropriu, „genitiv analitic" sau chiar „genitiv cu *a*".

[12] Numai Marina Rădulescu, *Despre regimul sintactic al prepozițiilor şi al locuțiunilor prepoziționale*, în LLR XXIV, 1995, 1, p. 12–13, afirmă că „combinațiile prepoziționale" *asupra* (*contra, împotriva, din cauza*) + *a* „funcționează ca niște prepoziții compuse, în cadrul cărora ultimul element, respectiv prepoziția «a», dictează cazul cuvântului introdus"; în conformitate cu această interpretare prepozițiile în discuție reprezintă tipul A.

[13] Lombard, LR, p. 238, nota, consideră că această ultimă ordine (*în partea din urmă a ceva sau a cuiva*) „est inusitée".

Scanned with OKEN Scanner

La rândul lor, prepozițiile și adverbele cvasiprepoziționale de tipul D apar nu numai în construcții cu:

a) dativul substantivelor, al diverselor pronume și al numeralelor cu articol hotărât (prezența unui dativ este evidentă când termenii guvernați sunt forme accentuate ale pronumelor personale sau reflexive: *datorită vouă* sau *datorită sie/sieși*), ci și cu:

b) prepoziție + un acuzativ[14], și de data aceasta numai cu *a* în limba literară actuală[15], în contexte de același fel (numerale, alte cuvinte având un sens cantitativ sau o formă invariabilă: *datorită a doi*[16]*/câțiva/numeroși prieteni, datorită a ce/ceva*; vezi, de exemplu: *Datorită a numeroase cauze obiective* [...], *nava a întârziat descărcarea.* ADEV. 1995, nr. 1626, p. 3/5), și cu *la* în limbajul popular (*datorită la doi/câțiva prieteni*)[17]; în ce privește separarea funcțională a celor două unități prepoziționale succesive, observația de mai sus în legătură cu construcțiile prepoziționale echivalente cu cazul genitiv este valabilă și în situația avută în vedere aici.

Ca și pentru prepozițiile de tipul G, pentru cele care reprezintă tipul D echivalența construcțiilor sintetice (menționate sub *a*) cu construcțiile analitice (menționate sub *b*) este demonstrată prin posibilitatea coordonării, de exemplu, în *mulțumită lui și a doi vecini* sau în formule lexicografice ca *datorită cuiva sau a ceva*[18], *conform/contrar cuiva sau a ceva.*

După cum se poate observa, prepozițiile de tipul G și cele de tipul D au câteva construcții comune sau în aparență comune. Sunt în mod real comune numai construcțiile cu prepozițiile *a*[19] și, în limbajul popular, *la*. Nu sunt comune decât în aparență:

---

[14] Uneori și această construcție este numită, impropriu, „dativ analitic" sau chiar „dativ cu *a*", respectiv „cu *la*".

[15] Acest *a* are o lungă istorie în construcțiile echivalente cu dativul, dar, foarte probabil, poziția lui în română a fost consolidată de influența franceză (*grâce à...*).

[16] Vezi exemplul *datorită a doi copii* la Lombard, LR, p. 361.

[17] Sunt construcții pe care le-am întâlnit în varianta orală nonstandard a limbii. Lombard, LR, p. 361, le exclude, într-un avertisment care nu ne permite să deducem dacă le consideră inexistente sau numai incorecte: „mais non *la*!".

[18] Formulă lexicografică menționată în lucrarea precitată, p. 238, notă.

[19] Constatând prezența prepoziției *a* în construcții echivalente atât cu genitivul, cât și cu dativul în româna veche, Valeria Guțu Romalo, *Le nom roumain – évolution et typologie*, în Maria Iliescu/Sanda Sora (Hrsg.), *Rumänisch: Typologie,*

Scanned with OKEN Scanner

– construcțiile cu forme flexionare identice pentru genitiv și pentru dativ (*asupra unui prieten/prietenului/lui Ion/acestuia* vs. *datorită unui prieten/prietenului/lui Ion/acestuia*)[20], care, de fapt, se deosebesc între ele prin posibilitatea vs. imposibilitatea unui fel de „reluare" – obligatorie în limba corectă (vezi *infra*) – a prepoziției, prin articolul posesiv, numit și „genitival": *asupra lui și a altora* vs. *datorită lui și altora*;

– construcțiile cu dativul pronumelui personal sau reflexiv, care se separă totuși în două categorii: formele neaccentuate conjuncte ale acestor pronume nu se folosesc decât cu prepozițiile de tipul G (*asupra-ți*), iar formele accentuate nu se folosesc decât cu prepozițiile de tipul D (*datorită ție*).

O distincție bazată pe un criteriu formal între prepozițiile de tipul D și cele de tipul G nu ar fi decât în parte valabilă: primele au totdeauna forma „nearticulată" (*datorită, conform*), în timp ce prepozițiile de tipul G au forma „articulată" în majoritatea situațiilor (construcțiile *a, c, d*: *împotriva, îndărătul cuiva, împotriva mea/îndărătul meu, împotriva/îndărătul a ceva*), dar ele pot să aibă și forma „nearticulată" în construcțiile (*b*) cu dativul posesiv (fapt evident numai când este vorba de prepoziții cu un aspect formal feminin: *împotriva-ți/împotrivă-ți, înaintea-i/înainte-i*).

2. Din cauza identității sau a unei asemănări punctuale, pot să existe, pe de o parte, construcții cu o dublă valoare cazuală și, pe de altă parte, granița care separă cele două tipuri de prepoziții – G și D – poate fi violată, ca urmare a unor analogii.

Construcții în care opoziția între tipurile G și D este neutralizată (una și aceeași formă flexionară având ambele valori cazuale) apar când un substantiv sau un pronume este precedat de o secvență

Klassifikation, Sprachcharakteristik..., Veitshochheim bei Würzburg, 1996, p. 78, discută faptul că „l'emploi des prépositions n'est pas encore gouverné par des règles corrélant clairement préposition et valeur casuelle". În ce privește prepozițiile care reprezintă tipurile G și D, este de notat că ele pot să facă parte din construcții echivalente cu construcția *a* + acuzativul, în limba actuală întocmai ca în limba veche.

[20] Hans-Martin Gauger, *Les particularités de la langue roumaine*, în *Rumänisch...* (vezi nota precedentă), p. 10, vede în „l'identité matérielle [...] du génitif et du datif" o trăsătură specifică limbii române.

Scanned with OKEN Scanner

formată dintr-o prepoziție (locuțiune) de tipul G și o prepoziție (un adverb) de tipul D, coordonate. De exemplu: *Decizia aceasta survine în urma și conform acordului semnat cu Statele Unite.* ROM. LIB. 1995, nr. 1497, p. 8/4 (s-ar putea spune și *în urma și conform a două acorduri*), *datorită sau împotriva cuiva/a ceva*[21]. Situația discutată aici nu trebuie confundată cu cea în care prepozițiile coordonate reprezintă tipuri complet diferite (A și G): *pentru sau împotriva, pro sau contra, după sau înaintea/înaintea sau după*; după aceste secvențe de prepoziții forma termenului unic care urmează arată clar că acesta satisface exclusiv regimul ultimei prepoziții: vezi *pentru sau împotriva cuiva/a ceva, pro sau contra cuiva/a ceva, după sau înaintea cuiva/a ceva* (dar, cu o ordine diferită a prepozițiilor, *înaintea sau după cineva/ceva*)[22].

Printre confuziile la care, în practica limbii, se ajunge prin analogie s-a semnalat folosirea greșită a articolului posesiv („genitival") *a* înaintea unui termen coordonat cu dativul precedat de prepozițiile *datorită, grație, mulțumită*[23] sau de adverbe cvasi-prepoziționale de felul lui *conform*[24]. De remarcat forma invariabilă a articolului, *a* peste tot, deci nu numai după prepoziții provenite din substantive/participii feminine, ci și după adverbe cvasiprepoziționale provenite din forma de masculin-neutru a adjectivelor. Al. Graur dă exemple de tipul *conform hotărârii și a propunerii, conform înțelegerii* [...] *și a adresei*; am întâlnit, recent, în presă, exemple similare cu *potrivit* și *asemeni/asemenea*: *Potrivit acordului dintre România și Ucraina pentru continuarea investiției de la Krivoi-Rog și a unei hotărâri de guvern* [...], *industria constructoare va primi comenzi.* ADEV. 1994, nr. 1297, p.1/4; *Menționăm că asemeni*

---

[21] Această situație se aseamănă cu cea a unei unități sintactice (parte de propoziție sau propoziție subordonată) în relație cu două elemente sintactice coordonate (de exemplu: *Îmi place și practic sportul* sau *Îmi place și obișnuiesc să fac sport*); vezi Avram, [2]GPT, p. 416.

[22] Vezi lucrarea precitată, p. 273, 397.

[23] Iorgu Iordan, *Tendințe sintactice în limba română actuală*, în SCL XVII, 1966, 6, p. 615–616; Graur, TA, p. 298; Valeria Guțu Romalo, *Corectitudine*, *loc. cit.*; G. Gruiță, *Gramatică normativă. 77 de întrebări, 77 de răspunsuri*, Cluj-Napoca, 1994, p. 160.

[24] Graur, TA, p. 299.

Scanned with OKEN Scanner

parlamentarilor PNȚCD și a primarului general, nici o altă publicație n-a primit respectivele informații. ROM. LIB. 1994, nr. 1384, p. 3/2. (Inexistența unor construcții cu *al* după adverbe cvasiprepoziționale având o formă de masculin-neutru (*conform/potrivit acordului... și *al hotărârii*) arată că în situațiile de acest gen este vorba de o confuzie între articolul posesiv și prepoziția *a*, întocmai ca în construcțiile *de-a lungul a câtorva ore, înaintea a multor oameni*, care se explică prin contaminare[25].)

Aceste greșeli, devenite banale prin frecvența lor, nu sunt însă singurele efecte ale confuziilor între prepozițiile care reprezintă tipurile G și D. Am întâlnit în presă dovezi surprinzătoare a două confuzii de un fel diferit, corespunzătoare unor tendințe analogice contradictorii:

O prepoziție de tipul G apare într-o construcție greșită înaintea formei accentuate a dativului pronumelui reflexiv, construcție specifică prepozițiilor de tipul D *a*: *Ultima victorie asupra sieși a fost repurtată de domnul* [...] *săptămâna trecută.* ACAD. CAȚ. VII, 1997, nr. 1 (269), p. 1/2. Această confuzie se explică, pe de o parte, prin identitatea formelor de genitiv și, respectiv, de dativ accentuat ale pronumelor personale *lui, ei, lor* și, pe de altă parte, prin posibilitatea de a construi prepoziția *asupra*, în mod curent, cu forma neaccentuată de dativ a pronumelui personal (*asupra-i*) și, rar, și cu forma corespunzătoare a pronumelui reflexiv (de exemplu: *este blestemat să și-o poarte și s-o aibă veșnic asupră-și.* ADEV. LIT. VII, 1998, nr. 434, p. 7/2).

Un adverb cvasiprepozițional de tipul D, terminat în *a*, apare, într-o construcție la fel de greșită, urmat de un adjectiv posesiv „acordat" cu el și având deci forma de feminin, construcție specifică prepozițiilor de tipul G: *Totuși, dl.* [...] *și toți aidoma sa nu ar trebui să se obișnuiască* [...]. „22" IV, 1993, nr. 29 (181), p. 1/2. Este interesant de menționat că, s. v. *aidoma*, 3° „analogue, tout semblable, comme deux gouttes d'eau, en tout pareil", DA înregistrează – alături de construcții firești cu *ca* + acuzativul (*aidoma ca tine*) și cu dativul propriu-zis (*aidoma celeia ce căuta*) – construcția „cu pronumele posesiv", în realitate cu dativul posesiv al pronumelui personal

[25] Vezi Avram, ²GPT, p. 103.

Scanned with OKEN Scanner

neaccentuat conjunct, atestată pe la mijlocul secolului al XIX-lea: *Buchetul E nemerit cu fețe vii, Aidoma-ți portretul* (Iancu Văcărescu). De menționat, ca circumstanță în măsură să favorizeze această confuzie, faptul că finala *a*, ca în *aidoma*, este mai obișnuită pentru tipul G decât pentru tipul D.

3. Unicul exemplu de prepoziție care aparține, în limba contemporană[26], la două tipuri, din punctul de vedere al regimului cazual, este, după gramaticile limbii române, *contra*[27]. Când are sensul curent „împotriva" prepoziția apare în construcții de tipul G (*contra cuiva* sau *contra a ceva*), dar construcțiile ei sunt de tipul A în două situații speciale: când prepoziția are sensul „în schimbul", în formulele comerciale mai mult sau mai puțin fixe (*contra chitanță, contra cost, contra plată, contra ramburs*), și când, cu sensul curent, ea apare în contexte, formate mai ales din nume proprii, specifice unor limbaje (stiluri) funcționale (juridic: *Kramer contra Kramer*; sportiv: *Axiotti contra Spakow*; vezi, de asemenea, în limbajul sportiv, formula fixă *contra cronometru*)[28]. În situația specială a contextelor cu cuvinte cantitative sau/și invariabile (*contra două milioane, contra trei, contra numeroși bani, contra ceva*) pot avea o astfel de construcție și alte prepoziții de tipul G terminate în *a*: *asupra, deasupra* (de exemplu,

---

[26] Această precizare este necesară, dat fiind că în limba veche și prepoziția *deasupra* era în situația pe care o voi examina; vezi DA, s. v. *asupra*, citatul *pogorâși deasupra Svânta Fecioară* (Dosoftei, V. S.), unde prepoziția *deasupra* este construită cu acuzativul.

[27] Vezi [2]GLR I, p. 327 (unde se vorbește numai despre „limbajul comercial"); Avram, [2]GPT, p. 269. O părere diferită întâlnim numai în articolul citat al Marinei Rădulescu, p. 10–12, după care categoria prepozițiilor caracterizate printr-un „regim mobil" (care „pot cere cazuri diferite", anume genitivul, dativul posesiv și acuzativul) este mai largă, autoarea incluzând aici și toate prepozițiile de tipul G (în virtutea constatării că există construcții eterogene cum sunt cele descrise *supra*; vezi subtipurile *b* și *c*); construcția lui *contra* „în expresii consacrate de tipul *contra cronometru, contra cost, contra chitanță*" este grupată cu construcțiile de genul *contra* (*asupra, înaintea*) *mea* și toate aceste construcții sunt considerate ilustrări ale regimului în acuzativ.

[28] Graur, TA, p. 299, menționează și o construcție mai puțin obișnuită, proprie limbajului publicitar interbelic: *ochelari contra praf și soare*.

Scanned with OKEN Scanner

asupra ceea ce, deasupra ceva); aici avem a face cu eliminarea, prin contracție, a prepoziției *a* din construcția normală pentru tipul G (*contra a trei* > *contra trei*, *asupra a ceva* > *asupra ceva*)[29].

Pentru toate construcțiile descrise în acest paragraf se pune întrebarea dacă sunt într-adevăr realizate cu cazul acuzativ, cum sunt prezentate în mod curent. Îndoiala vine din faptul că, nefiind realizate cu pronume personale sau reflexive, construcțiile în discuție nu ne permit să verificăm prin proba comutării statutul de acuzativ al formei cazuale în cauză (construcții ca **asupra mine* sau **asupra sine* nu există). De aceea, în ce privește situația întâlnită în contextele despre care este vorba, ar fi mai prudent să spunem că prepozițiile de tipul G menționate în rândurile precedente ajung să se construiască cu forme invariabile (nedeclinabile)[30].

Interpretate în acest mod, prepozițiile *contra*, *asupra* și *deasupra* din construcțiile citate nu ar mai fi considerate excepții, ci ar fi incluse în fenomenul mai amplu al folosirii prepozițiilor de tipul G și de tipul D cu substantive prezente, în aceste construcții, sub o formă nesupusă variației după caz. În acest sens, se cuvine să fie amintite, pe de o parte, situația (în norma românei!) a pronumelor de politețe *dumnealui, dumneaei, dumnealor* și *dumneavoastră*, construite cu această formă unică după prepoziții care reprezintă toate trei tipurile: *la/asupra/datorită*; pe de altă parte, trebuie luată în considerație situația unei variante morfologice nonstandard a grupului nominal constituit dintr-un substantiv (nume care indică o relație de înrudire) și un adjectiv posesiv conjunct: *asupra maică-sa* (V. Drăghici; vezi DA, s. v. *asupra*), *în locu taică-său* C. Rădulescu-Codin, apud Sandfeld/ Olsen, SR I, p. 67). Fenomenul la care mă refer aici a căpătat o mare extindere cu substantivele (și frazeologismele substantivale) nedeclinabile sau greu declinabile, de obicei nume proprii străine sau sigle (străine sau autohtone), mai rar substantive comune și frazeologisme străine neadaptate; iată câteva exemple:

---

[29] Vezi Avram, PEC, p. 120, și Mioara Avram, *Conséquences grammaticales de la contiguïté des homophones*, în RRL XLII, 1997, 5–6, p. 336.

[30] Vezi Graur, TA, p. 299: „construcția lui *contra* cu acuzativul (mai exact cu forma devenită unică pentru toate cazurile)".

Scanned with OKEN Scanner

– după prepoziții de tipul G: *Participanții la Conferința de la Rambouillet asupra Kosovo* [...] *ar putea să se întâlnească din nou.* ROM. LIB. 1999, ne, 2709, p. 1/4; *Nu toți chiriașii sânt împotriva „restitutio in integrum".* ROM. LIB., 1994, nr. 1300, p. 16/3–6;

– după adverbe cvasiprepoziționale de tipul D: *Conform Radio Deutsche Welle,* [...] *ambasadorul Turciei în Olanda a fost rechemat pentru consultări.* ROM. LIB., 1995, nr. 1537, p. 8/5; *Și potrivit „Le Monde", alte 3 miliarde așteaptă în Hong Kong ocazii pentru investiții pe continent.* ROM. LIB., 1994, nr. 1202, p. 8/4.

Că aici nu este vorba de o schimbare a regimului prepozițiilor, ci de caracterul defectiv (invariabilitatea) substantivelor – fenomen întâlnit, în zilele noastre, și în alte construcții, fără prepoziții[31] – rezultă din posibilitatea de a coordona doi termeni guvernați de una și aceeași prepoziție, dintre care primul are forma unică (în aparență forma de acuzativ), iar al doilea forma de genitiv; de exemplu: *Prin cele două acțiuni – împotriva Shell și a guvernului britanic* [...] –, *Greenpeace* [...] *speră să depășească* [...] ROM. LIB. 1995, nr. 1607, p. 8/5.

De asemenea, se înțelege de la sine că nu este vorba de o schimbare a regimului cazual al prepozițiilor de tipul A în construcțiile eliptice, aparținând limbajului colocvial, în care aceste prepoziții sunt urmate de un nume de stradă (piață, cartier etc.) „scurtat", în sensul că primul lui termen, generic, care ar fi fost în acuzativ, este eliminat, în timp ce determinantul, care este genitivul unui nume propriu (toponim), este menținut, ca: *din Ocidentului*, în loc de *din strada Occidentului*; *pe Victoriei = pe Calea Victoriei*; *în Primăverii = în cartierul Primăverii*; *la Iancului = la Piața/Șoseaua Iancului. Mutatis mutandis*, aceste construcții „anormale", datorate unei elipse sintactice, sunt comparabile cu cele – despre care am vorbit deja – în care avem a face cu o contragere fonetică. De remarcat că construcțiile eliptice de acest fel ar fi ambigue după prepozițiile de tipul D, unde genitivul toponimului ar putea fi interpretat ca un dativ obișnuit: *datorită/grație Primăverii* = „grație cartierului Primăverii" (*Primăverii* – genitiv, determinant al unui determinat subînțeles, sau dativ cerut de *grație*?).

---

[31] Vezi Avram, [2]GPT, p. 87, 492: *conducerea Credit Bank*; *s-au adresat CDR.*

Scanned with OKEN Scanner

4. Existența unor elemente comune sau ambigue printre construcțiile celor trei tipuri de prepoziții, cvasiunanim recunoscute ca atare și pe care le-am descris sub **1**, nu constituie un argument în favoarea părerii după care ar trebui să se renunțe la distincțiile tradiționale, adoptându-se soluții ca aceea propusă de Alf Lombard, care unește tipurile G și D într-un singur tip: prepozițiile construite cu G-D[32]. Este însă necesar, pe de o parte, să se precizeze că cele trei tipuri principale sunt reprezentate prin mai multe subtipuri și, pe de altă parte, să se ia în considerație mobilitatea lor, dinamica trecerilor, mai mult sau mai puțin accidentale, de la un tip la altul, chiar dacă construcțiile care reflectă această mobilitate sunt incorecte din punctul de vedere al normelor limbii literare.

Sur quelques confusions dans le régime casuel des prépositions roumaines, în RRL XLIII, 1998, 5–6, p. 289–297.

[32] Lombard, LR, p. 361–364; argumentele sunt prezentate în notele de la p. 361 și 363.

Scanned with OKEN Scanner

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

ACAD. CAŢ. = „Academia Cațavencu”.
ACILFR XII = *Actele celui de-al XII-lea Congres Internațional de Lingvistică și Filologie Romanică*, Bucureşti: I, 1970; II, 1971.
ADEV. = „Adevărul”.
ADEV. LIT. = „Adevărul literar şi artistic”.
ALIL = „Anuar de lingvistică şi istorie literară”, Iaşi.
ALR = *Atlasul lingvistic român*: I = partea I..., de Sever Pop; I/II = partea I, vol II..., Sibiu/Leipzig, 1942; II = partea a II-a..., de Emil Petrovici; II SN VI–VII = [partea a II-a], serie nouă (redactor principal Ioan Pătruț; material cules de Emil Petrovici), Bucureşti: VI, 1969; VII, 1972.
AUI = „Analele ştiințifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iaşi (serie nouă), secțiunea III. e. Lingvistică.
Avram, *Anglicismele* = Mioara Avram, *Anglicismele în limba română actuală*, Bucureşti, 1997.
Avram, [1, 2, 3]GPT = Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*, Bucureşti: [ediția I], 1986; ediția a II-a revăzută şi adăugită, 1997; ediția a III-a, 2001.
Avram, PEC = Mioara Avram, *Probleme ale exprimării corecte*, Bucureşti, 1987.
BL = „Bulletin linguistique”, Bucureşti.
Bourciez, [2]*Éléments* = Édouard Bourciez, *Éléments de linguistique romane*, deuxième édition refondue et complétée, Paris, 1923.
CADE = *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea românească”*, partea I. *Dicționarul limbii române din trecut şi de astăzi*, de I.-Aurel Candrea; partea II. *Dicționarul istoric şi geografic universal*, de Gh. Adamescu, Bucureşti, 1931.
Caragiu Marioțeanu, *Compendiu* = Matilda Caragiu Marioțeanu, *Compendiu de dialectologie română (nord- şi sud-dunăreană)*, Bucureşti, 1975.
CDER = Alejandro Cioranescu, *Diccionario etimológico rumano*, La Laguna, 1958–1966.
CILL = *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea* (redactor responsabil Tudor Vianu), Bucureşti: [I], 1956; II, 1958; III, 1962.

Scanned with OKEN Scanner

Ciompec, *Morfosintaxa* = Georgeta Ciompec, *Morfosintaxa adverbului românesc. Sincronie şi diacronie*, Bucureşti, 1985.
Cipariu, *Gramateca* I–II = Tim. Cipariu, *Gramatec'a limbei romane*, Bucureşti: partea I. *Analitica*, 1869; partea II. *Sintetica*, 1877.
CL = „Cercetări de lingvistică", Cluj.
Constantinescu-Dobridor, *Morfologia* = Gh. Constantinescu-Dobridor, *Morfologia limbii române*, Bucureşti, 1974.
CONT. = „Contemporanul".
DA = Academia Română, *Dicţionarul limbii române*, Bucureşti, 1913–1948.
[1, 2]DCR = Florica Dimitrescu, *Dicţionar de cuvinte recente*, Bucureşti: [ediţia I], 1982; ediţia a doua, Bucureşti, 1997.
Densusianu, HLR I–II = Ovide Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, Paris: I. *Les origines*, 1901; II. *Le seizième siècle*, 1914–1938.
DER = *Dicţionar enciclopedic român* (coordonator principal Dimitrie Macrea), Bucureşti: I, 1962; II, 1964; III, 1965; IV, 1966.
[1, 2]DEX = *Dicţionarul explicativ al limbii române. DEX* (conducătorii lucrării: Ion Coteanu, Luiza Seche, Mircea Seche), Bucureşti: [ediţia I], 1975; ediţia a II-a, 1996.
DEX-S = *Supliment la* ***Dicţionarul explicativ al limbii române****. DEX-S* (conducătorii lucrării: Ion Coteanu, Ion Dănăilă, Nicoleta Tiugan), Bucureşti, 1988.
DI = Institutul de Lingvistică din Bucureşti, *Dicţionar invers*, Bucureşti, 1957.
Diaconescu, *Structură* = Paula Diaconescu, *Structură şi evoluţie în morfologia substantivului românesc*, Bucureşti, 1970.
DLPE = *Dicţionarul limbii poetice a lui Eminescu* (sub redacţia lui Tudor Vianu), Bucureşti, 1968.
DLR = *Dicţionarul limbii române (DLR)*, serie nouă (redactori responsabili: Iorgu Iordan, Alexandru Graur, Ion Coteanu; la ultimele volume Marius Sala, Gheorghe Mihăilă), Bucureşti, 1965–.
DLRC = Institutul de Lingvistică din Bucureşti (sub direcţia lui Dimitrie Macrea), Institutul de Lingvistică din Cluj (sub direcţia lui Emil Petrovici), *Dicţionarul limbii române literare contemporane*, Bucureşti: I, 1955; II, 1956; III, 1957; IV, 1957.
DM = Institutul de Lingvistică din Bucureşti (sub direcţia lui D. Macrea), *Dicţionarul limbii române moderne*, Bucureşti, 1958.
[1, 2, 3]DN = Florin Marcu, Constant Maneca, *Dicţionar de neologisme*, Bucureşti: [ediţia I], 1961; ediţia a II-a revăzută şi adăugită, 1966; ediţia a III-a, 1978.

Scanned with OKEN Scanner

DOOM = *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române* (redactor responsabil Mioara Avram; redactor responsabil adjunct Laura Vasiliu), București, 1982.
DR = „Dacoromania", Cluj.
ELIR = *Enciclopedia limbilor romanice* (coordonator Marius Sala), București, 1989.
FD = „Fonetică și dialectologie", București.
[1, 2]GLR I–II = Institutul de Lingvistică din București, *Gramatica limbii române*, I–II, București: [ediția I] (redactor responsabil Dimitrie Macrea), 1954; ediția a II-a revăzută și adăugită (coordonare: Al. Graur, Mioara Avram, Laura Vasiliu), 1963, tiraj nou 1966.
Graur, *Încercare* = Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, București, 1954.
Graur, ML I–II = A. Graur, *Mélanges linguistiques*: [I], Paris/București, 1936; II, Copenhaga, 1941.
Graur, TA = Al. Graur, *Tendințele actuale ale limbii române*, București, 1968.
GS = „Grai și suflet", București.
Guțu Romalo, *Corectitudine* = Valeria Guțu Romalo, *Corectitudine și greșeală (Limba română de azi)*, București, 1972.
ILR I–II = *Istoria limbii române* (redactor responsabil Al. Rosetti), București: I. *Limba latină* (redactor responsabil Al. Graur), 1965; II. (redactor responsabil I. Coteanu), 1969.
Iordan, GLR = Iorgu Iordan, *Gramatica limbii române*, București, 1938.
Iordan, [2]LRA = Iorgu Iordan, *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor"*, ediția a II-a, București, 1948.
Iordan, [2]LRC = Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, ediția a II-a, București, 1956.
Iordan/Guțu Romalo/Niculescu, SMLRC = Iorgu Iordan, Valeria Guțu Romalo, Alexandru Niculescu, *Structura morfologică a limbii române contemporane*, București, 1967.
Iordan/Manoliu, *Introducere* = Iorgu Iordan, Maria Manoliu, *Introducere în lingvistica romanică*, București, 1965.
Irimia, GLR = Dumitru Irimia, *Gramatica limbii române*, Iași, 1997.
JIRS = „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache (Rumänisches Seminar) zu Leipzig".
LL = „Limbă și literatură", București.
LLR = „Limba și literatura română", București.
LM = A. T. Laurian și I. C. Massim, *Dicționariul limbei romane*, București: I, 1871; II, 1876.

Scanned with OKEN Scanner

Lombard, LR = Alf Lombard, *La langue roumaine. Une présentation*, Paris, 1974.
Lombard, VR I–II = Lombard, *Le verbe roumain. Étude morphologique* I–II, Lund, 1955.
Lombard/Gâdei, DM = Alf Lombard, Constantin Gâdei, *Dictionnaire morphologique de la langue roumaine*, Lund/Bucureşti, 1981.
LR = „Limba română", Bucureşti.
LRL III = *Lexikon der Romanistischen Linguistik (LRL)*. Herausgegeben von/Édité par Günter Holtus, Michael Metzeltin, Christian Schmitt, Band/Volume III, Tübingen, 1989.
MCD I = *Materiale şi cercetări dialectale* I (redactori responsabili: Romulus Todoran şi Vasile Breban), Bucureşti, 1960.
[1]MDE = *Mic dicţionar enciclopedic* (coordonare generală Aurora Chiorean, Gheorghe Rădulescu), Bucureşti, 1972.
Meyer-Lübke, *Grammaire* II = W. Meyer-Lübke, *Grammaire des langues romanes*, II, Paris, 1895.
Munteanu, *Gramatică* I–II = Gavrile I. Munteanu, *Gramatică română pentru clasile gimnasiali inferiori*, Braşov: [I]. *Partea etimologică*, 1860; [II]. *Partea sintactică*, 1861.
NALR = *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni*, Bucureşti, 1967–.
Nica, *Teoria* = Dumitru Nica, *Teoria părţilor de vorbire. Cu aplicaţie la adverb*, Iaşi, 1988.
NŞDU = [Noul] Lazăr Şăineanu, *Dicţionar universal al limbii române*, ediţie revăzută de Alexandru Dobrescu, Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu şi Victoria Zăstroiu, Iaşi: I–II, 1995; III–V, 1996.
Omagiu Iordan = *Omagiu lui Iorgu Iordan cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, Bucureşti, 1958.
Omagiu Rosetti = *Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani*, Bucureşti, 1965.
Pascu, *Sufixele* = G. Pascu, *Sufixele româneşti*, Bucureşti/Leipzig/Viena, 1916.
Philippide, *Gramatică* = Alexandru Philippide, *Gramatică elementară a limbii române*, Iaşi, 1897.
Pumnul, *Grammatik* = Aron Pumnul, *Grammatik der rumänischen Sprache für Mittelschulen*, Viena, 1864.
REW = W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, 3. vollständig neubearbeitete Auflage, Heidelberg, 1935.
ROM. LIB. = „România liberă".
ROM. LIT. = „România literară".
Rosetti, ILR 1968 = Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini până în secolul al XVII-lea*, Bucureşti, 1968.

Scanned with OKEN Scanner

Rosetti, ILR 1986 = Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, I. *De la origini până la începutul secolului al XVII-lea*, ediție definitivă, București, 1986.
Rosetti/Byck, ^{2}GLR = Al. Rosetti și J. Byck, *Gramatica limbii române*, ediția a doua revăzută și adăugită, București, 1945.
RRL = „Revue roumaine de linguistique", București.
Sandfeld/Olsen, SR I–III = Kr. Sandfeld et Hedvig Olsen, *Syntaxe roumaine*: I. *Emploi des mots à flexion*, Paris, 1936; II. *Les groupes de mots*, Copenhaga, 1960; III. *Structure de la proposition*, Copenhaga, 1962.
SC. = „Scânteia".
SCL = „Studii și cercetări lingvistice", București.
SDLR = August Scriban, *Dicționaru limbii românești*, Iași, 1939.
Seulescul, *Grammatică* I–II = Gheorghie Seulescul, *Grammatică românească seau observații grammaticești asupra limbei românești pentru scoalele* [sic] *normale și ghimnaziale*, Iași, 1833: *Partea I-ia, etimologhică; II parte, sintactică.*
SG = *Studii de gramatică* (redactori reponsabili Al. Graur și Jacques Byck), București: I, 1956; II, 1957; III, 1961.
Sistemele limbii = *Sistemele limbii* (redactori responsabili Ion Coteanu și Lucia Wald), București, 1970.
SMFC I–IV = *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, București: I (redactori responsabili Al. Graur și Jacques Byck), 1959; II (redactori responsabili Al. Graur și Jacques Byck), 1960; III (redactor responsabil Al. Graur), 1962; IV (redactori responsabili Al. Graur și Mioara Avram), 1967.
TDR = *Tratat de dialectologie românească* (coordonator: Valeriu Rusu), Craiova, 1984.
TDRG = H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, București, 1895–1925.
Tiktin, ^{3}GR = H. Tiktin, *Gramatica română. Etimologia și sintaxa*, ediția a III-a revăzută de I.-A. Candrea, București, 1945.
Văcărescul, ^{2}*Observații* = Ianache Văcărescul, *Observații sau băgări dă seamă asupra regulelor grammaticii rumânești*, Viena, 1787.

Scanned with OKEN Scanner

ALTE ABREVIERI

A = acuzativ
adj. = adjectiv, adjectival
adv. = adverb, adverbial
ar. = aromân
art. = articol, articulat
art. cit. = articolul citat
bg. = bulgar
cf. = *confer* (lat.) „compară”
com. = comunicare
coord. = coordonator
D = dativ
dat. = dativ
des. = desinență
dr. = dacoromân
engad. = engadinez
engl. = englez
f. = feminin
fig. = figurat
fr. = francez
G = genitiv
gen. = genitiv
ger. = gerunziu
germ. = german
gr. = grec
h. = harta
ibid. = *ibidem* (lat.) „în același loc”
id. = *idem* (lat.) „același”
imper. = imperativ
ind. = indicativ
ir. = istroromân
it. = italian
lat. = latin
loc. cit. = locul citat
lucr. cit. = lucrarea citată
m. = masculin
magh. = maghiar
m. m. pf. = mai mult ca perfect
mr. = meglenoromân
ms. = manuscris
n. = neutru
N = nominativ
nr. = numărul
p. = pagina
part. = particulă
pct. = punctul cartografic
pf. = perfect simplu
pl. = plural
port. = portughez
prep. = prepoziție
prez. = prezent
pron. = pronume, pronominal
prov. = provensal
red. = redactor
refl. = reflexiv
reg. = regional
rom. = românesc
rus. =rusesc
s. = substantiv, substantival

Scanned with OKEN Scanner

scr. = sârbo-croată
sg. = singular
sl. = slav
sp. = spaniol
subst. = substantiv
sued. = suedez
suf. = sufix
s. v. = *sub voce* (lat.) „la cuvântul”

tom. = tomul
urm. = următoarele
v. = vechi
V = vocativ
vb. = verb, verbal
vol. = volumul
vs. = *versus* (lat.) „în opoziție cu, față de”

Scanned with OKEN Scanner

CUPRINSUL

Cuvânt înainte 5

Structura morfologică – mărturie incontestabilă a latinității limbii române 7

Mijloace morfologice de diferențiere lexicală în limba română 12

Date dialectale recente şi mărturia vechilor gramatici ale dacoromânei 39

Interferențe flexionare între nume şi pronume în limba română 50

„Genul comun" în limba română 64

Despre „genul comun" 80

Genul substantivelor străine întrebuințate ca atare în limba română 88

Moțiunea la substantive neutre nume de animate 98

Desinențe pentru cuvinte străine în limba română contemporană 103

Despre desinența *-uri* la substantivele feminine 111

Genitivul complement al unui adjectiv şi rolul lui *al (a, ai, ale)* 121

Poate fi vocativul parte de propoziție? 129

Omonimia şi analiza gramaticală: *lui* articol şi pronume 132

Note asupra flexiunii adjectivului în limba română contemporană 137

Structura internă şi construcția externă a unor formule cu numerale 142

Variante regionale ale pronumelui demonstrativ de apropiere la feminin-neutru plural 147

Un pronume cu multe variante: demonstrativul de diferențiere 152

Încadrarea lexico-morfologică a pronumelor (şi pronominalelor) *atât* şi *atare* 156

Despre câteva pronume şi adverbe nehotărâte în limbile romanice 162

Despre formele de perfect simplu cu *-ră-* la singular 168

O desinență regională la persoana a 2-a singular a mai mult ca perfectului românesc 182

Condiționalul cu valoare de indicativ trecut în texte vechi româneşti ... 190

Despre vechimea şi explicația formelor de imperativ negativ *nu du, nu fă, nu zi* 198

Scanned with OKEN Scanner

Din istoria formațiilor participiale moderne în *-ând, -ind* 205
Folosirea adverbială a participiului *fost* 218
Adverbul *mâine* şi timpurile verbale din sfera trecutului 222
Cultisme adverbiale cu sufixul *-e* în limba română 234
Despre *-e* adverbial în limba română 251
Prepoziții neologice în limba română contemporană 260
Despre câteva confuzii în regimul cazual al prepozițiilor româneşti 279
Abrevieri bibliografice 290
Alte abrevieri 295
Indice de cuvinte, afixe şi îmbinări 297

Scanned with OKEN Scanner

ISBN 973-27-1152-3

Scanned with OKEN Scanner